

วิทยานิพนธ์

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี พ.ศ. 2439-2469

THE ECONOMIC CHANGES IN NAKHON CHAISRI,

A.D.1896-1926

นายรัฐพล กรธีระธาดา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

พ.ศ. 2551

ใบรับรองวิทยานิพนธ์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์)

ปริญญา

ประวัติศาสตร์

สาขา

ประวัติศาสตร์

ภาควิชา

เรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี พ.ศ. 2439-2469

The Economic Changes in Nakhon Chaisi, A.D. 1896-1926

นามผู้วิจัย นายรัฐพล กรธีระธาดา

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

ประธานกรรมการ

รศ.ดร. (ชื่อ)

(รองศาสตราจารย์พวงเพชร สุรัตน์กวีกุล, อ.ม.)

กรรมการ

รศ.ดร. (ชื่อ)

(รองศาสตราจารย์สุภัทรา นิลวัชร วรรณพิน, M.A.)

กรรมการ

(ชื่อ)

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ธีระ นุชเปี่ยม, Ph.D.)

หัวหน้าภาควิชา

รศ.ดร. (ชื่อ)

(รองศาสตราจารย์พรภิรมณ์ เชียงกุล, M.S.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

(ชื่อ)

(รองศาสตราจารย์วินัย อาจคงหาญ, M.A.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ 28 เดือน สิงหาคม พ.ศ. 2551

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี พ.ศ.2439-2469

The Economic Changes in Nakhon Chaisi, A.D.1896-1926

โดย

นายรัฐพล กรธีระธาดา

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์)

พ.ศ. 2551

รัฐพล กรธีระธาดา 2551: การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี พ.ศ. 2439-2469
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์
ประธานกรรมการที่ปรึกษา: รองศาสตราจารย์พวงเพชร สุรัตนกวีกุล, อ.ม. 262 หน้า

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อเข้าใจภูมิหลังและศึกษานโยบายทางเศรษฐกิจ การเมืองของรัฐบาล
ที่มีต่อเมืองนครชัยศรีในช่วง พ.ศ.2439 – 2469 เพื่อเข้าใจผลกระทบการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม
ของเมืองนครชัยศรี โดยผลการวิจัยพบว่า สาเหตุการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีนั้นมีปัจจัย
สำคัญมาจากพื้นฐานทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี สืบเนื่องมาจากผลของสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2398 และ
สนธิสัญญารับประกันผลประโยชน์ในพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีนในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างอังกฤษกับ
ฝรั่งเศส ใน พ.ศ.2439 ส่งผลให้เมืองนครชัยศรีดำรงสถานภาพเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของประเทศที่มีการ
ขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมาก

จากผลสืบเนื่องของการเติบโตของตลาดการค้าข้าวภายในประเทศระหว่าง พ.ศ.2439-2453 ภาครัฐได้
พยายามใช้นโยบายทางเศรษฐกิจกับนครชัยศรีหลายด้าน ได้แก่ ด้านความมั่นคง ด้านภาษีอากร และ ด้าน
โครงสร้างพื้นฐาน โดยใช้นโยบายเหล่านี้ในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับเมืองนครชัยศรี
อย่างต่อเนื่องในสมัยรัชกาลที่ 5 ขณะเดียวกันเมืองนครชัยศรีเริ่มเข้าสู่กระบวนการปฏิรูประบบราชการในรูปแบบ
มณฑลเทศาภิบาลในปีพ.ศ.2438 ภาครัฐจึงใช้นโยบายภายในการควบคุมภาคธุรกิจที่สำคัญเพื่อมิให้รายได้เข้าสู่
รัฐตกต่ำลง โดยใช้นโยบายพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ รวมทั้งการทํานุบำรุงคลองเพื่อขยาย
พื้นที่นา และการสร้างทางรถไฟสายเพชรบุรี ระหว่างพ.ศ.2439-2453 ยังผลให้เมืองนครชัยศรีมีการขยายตัว
ด้านเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องทั้งด้านผลผลิตและการค้า

จนกระทั่งในเวลาต่อมาระหว่าง พ.ศ.2453-2469 แนวทางการพัฒนาพื้นที่นาโดยการบำรุงคลองเริ่ม
สิ้นสุดลง มีการโยกย้ายศูนย์ราชการจากเมืองนครชัยศรีไปสู่อำเภอมะขาม ในช่วงระหว่างพ.ศ.2453-2460
ยังเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจบ่อยครั้ง ดังนั้นวิธีแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจก็คือ การเพิ่มภาษี ควบคู่กับการเลิกภาษี
การพนัน และตัดลดด้านการทํานุบำรุงแหล่งน้ำ ผลสรุปจึงพบว่าแนวทางการพัฒนาทางเศรษฐกิจตั้งแต่ พ.ศ.
2439-2453 และพ.ศ.2453-2469 มีแนวทางการพัฒนาแตกต่างกัน ส่งผลให้การแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจไม่
ต่อเนื่อง ผลกระทบด้านเศรษฐกิจและสังคมของราษฎรในหลายด้านยังรอคอยการช่วยเหลือจากภาครัฐอยู่เสมอ

รัฐพล กรธีระธาดา
ลายมือชื่อนิติ

รศ.พ.ว. (ศิริกนกวิทย์)
ลายมือชื่อประธานกรรมการ

20 / 03 / 51

Ratthapon Gorteratada 2008: The Economic Changes in Nakhon Chaisi, A.D. 1896-1926.

Master of Arts (History), Major Field: History, Department of History. Thesis Advisor:

Associate Professor Puangphet Suratanakavikul, M.A. 262 pages.

This research had the purpose to understand the background and to study about the government's economic and political policy towards Nakhon Chaisi City from 1896-1926 in order to understand the effects of its economic and social changes. The research result found that the causes of the economic change came from Nakhon Chaisi City's economic basis causing from the result of Bowring Treaty in 1855 and the treaty of guarantee the interests of Tha Chin River Basin in the central region of Thailand between Britain and France in 1896. As the result of these causes, Nakhon Chaisi City sustained its status as the country's important sources of rice cultivation and had been greatly expanded.

From the result of the growth of rice trading market in the country during 1896-1910, the public sector attempted to apply the economic policies towards Nakhon Chaisi in many aspects, namely the security, taxation and the infrastructures for developing Nakhon Chaisi and solving the economic problems of this city on continuous basis in the reign of Rama V. Meanwhile Nakhon Chaisi City has been initiated to perform the administrative reform process in the form of the lieutenant governor of the circle of provinces in 1895 and the tax policy was introduced by the government in controlling the important business sector as to prevent the revenue earned by the government from being subsidized. From the time being, the infrastructure development policy was introduced for the economic development and the canal maintenance in order to expand rice field areas and construction of Phetchaburi railway from 1896 - 1910 was resulted in the continuous economic expansion in terms of production and trading.

Until later during 1910-1926 rice field areas development through the canal maintenance started to be terminated. The administrative center was moved from Nakhon Chaisi to Phra Prathom District during 1910 - 1917 and there were several economic crises occurred frequently, therefore, the solution of economic problem was by increasing the tax payment coupled with the abolishment of gambling tax and the reduction of the water source maintenance costs. It was concluded that the trends of the economic development from 1896 to 1910 and from 1910 to 1926 were different by comparison and was resulted in the non-continuity of the economic problem solution. Several economic and social effects towards people remained to wait at all time for the government's support.

Ratthapon Gorteratada
Student's signature

Puangphet Suratanakavikul 201 03 / 08
Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์พวงเพชร สุรัตน์กุล อาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้แนวคิดข้อเสนอแนะ ตรวจสอบ และ แก้ไขข้อบกพร่องในงานวิจัยนี้ อีกทั้งให้กำลังใจในการสืบค้นข้อมูล ด้วยความห่วงใย และ ประรณาคีแก่ผู้วิจัยตลอดมา จนกระทั่งวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์สุภัทรา นิลวัชร วรรณพิน รองศาสตราจารย์พรภิรมณ์ เชียงกุล ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธีระ นุชเปี่ยม ที่ได้ช่วยเหลือในการแก้ไขข้อบกพร่องของวิทยานิพนธ์ จนเสร็จสมบูรณ์เป็นอย่างดี ขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กนิษฐา ชิตช่วง ที่ได้ให้คำปรึกษา ในการเขียนวารสารแก่ข้าพเจ้า ขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุภาภรณ์ พงษ์ล้ำ และ คณาจารย์ทั้งหลายที่ให้ข้อคิดเห็น แสดงความห่วงใย และ ประรณาคีแก่ผู้วิจัยตลอดมา

ขอขอบคุณผู้บริหารบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ที่ให้ทุนแก่ผู้วิจัยทำการศึกษาวิจัย ในครั้งนี้เป็นจำนวนเงิน 50,000 บาท ขอขอบคุณ นาง นุศยารัตน์ คุ้มเทียม และ น.ส. พนาวัลย์ จ่างแสง เจ้าหน้าที่สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ที่ได้ให้ความสะดวกในการค้นคว้าหาข้อมูลเอกสาร จนสามารถเขียนวิทยานิพนธ์ได้เป็นผลสำเร็จ

ขอขอบคุณ ปู่ ย่า ตา ยาย และ ลุง พี่ ป้า น้า อา ชาวนครชัยศรีที่ได้ให้ความรู้ในอดีตทำให้ได้ ข้อมูลบอกเล่านับเป็นข้อมูลและประสบการณ์ที่ดีในการทำงานวิจัยเป็นอย่างดี จึงขอกราบขอบพระคุณ ทุกๆท่านเป็นอย่างดียิ่ง

ผู้เขียนได้รับความช่วยเหลือทางวิชาการจากบุคคลหลายท่านขอขอบคุณรุ่นพี่ นายปรัชญ์ ศิริชัย ศิริโกศล ที่ได้ให้คำปรึกษาในเนื้อหางานวิจัยอย่างเต็มความสามารถและแสดงความห่วงใยแก่ผู้วิจัยตลอด มาจนงานวิจัยสำเร็จลงด้วยดี ขอขอบคุณเพื่อนๆรุ่นพี่ และรุ่นน้อง ได้แก่ น.ส.กณัฏฐา กล่อมสุวรรณ และ น.ส.ชลรทัย จันทร์แก้ว ที่ช่วยตรวจทานอักษรในงานวารสารแก่ข้าพเจ้า น.ส.พิมพ์พรณ ทิพย์ภิบาล ที่แนะนำวิธีการนำเสนองานวิจัยให้น่าสนใจแก่ข้าพเจ้า ขอขอบคุณ น.ส.นพชนก วิเทศวิทยานุศาสตร์ นายอภิรักษ์ จันทรวงศา น.ส.ขวัญสุดา เสงี่ยมบูรณ์ และ นายวิรุฬห์ กุศลชู รวมทั้งเพื่อนๆ ในภาควิชา ประวัติศาสตร์ทุกท่านที่เป็นกำลังใจระหว่างการเขียนวิทยานิพนธ์ของข้าพเจ้าตลอดมา

สุดท้ายนี้ คุณค่าอันพึงมีจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอมอบเป็นเครื่องบูชาพระคุณบิดา มารดาคุณพ่อสนธิ กรธีระธาดา คุณแม่อัมพวรรณ กรธีระธาดา ที่ได้สนับสนุนการศึกษาของข้าพเจ้าอย่างเต็มความสามารถ ตลอดมา ขอขอบคุณ คุณอาสมใจ จารุสมบัติ คุณอาจารย์ จารุสมบัติ คุณอาสภ เชนเชชากร คุณอาณาดยา เชนเชชากร คุณอาวันทนี ธีรฉัตรรังสี และ คุณอาเกรียงศักดิ์ นันทิยาพานิช รวมทั้งญาติพี่น้องทุกท่าน ที่ให้กำลังใจ ให้ข้อคิดเห็นการดำเนินชีวิตในช่วงวัยแห่งการศึกษาของข้าพเจ้าเป็นอย่างดี และสนับสนุน การศึกษาของข้าพเจ้าอย่างเต็มความสามารถตลอดมา

รัฐพล กรธีระธาดา

มีนาคม 2551

สารบัญ

หน้า

สารบัญตาราง	(4)
สารบัญภาพ	(6)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ในการวิจัย	5
ขอบเขตการวิจัย	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
การตรวจสอบเอกสาร	6
วิธีการวิจัย	13
ตัวอักษรย่อที่ใช้ในเชิงอรรถ	14
บทที่ 2 ความสำคัญทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนครชัยศรีก่อน พ.ศ.2439	16
ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และกิจกรรมทางเศรษฐกิจ	16
สภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์และประชากรเมืองนครชัยศรีพ.ศ.2439-2469	30
บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี พ.ศ.2439 -2453	47
สาเหตุการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ	47
ผลจากสนธิสัญญาเบาว์ริงพ.ศ.2398	47
การปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดิน	55
ปัญหาที่ส่งผลต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจเมืองนครชัยศรี	58
นโยบายและการจัดการเพื่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ	59
การแสวงหารายได้จากภาษีอากร	60
การจัดการด้านความมั่นคงเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี	82
การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานเศรษฐกิจ	88
การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและผลกระทบจากนโยบายของรัฐ	
ในการพัฒนาเมืองนครชัยศรี	108

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อทางสังคม ของเมืองนครชัยศรี	126
บทที่ 4 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี พ.ศ.2453-2469	131
สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ	132
การขยายตัวของการค้าข้าวส่งออกต่างประเทศของเมืองนครชัยศรี	132
ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำปี พ.ศ. 2453-2454 : ปัญหาสถานการณ์ข้าว และสินค้ามีราคาแพง	135
แนวทางการแก้ไขปัญหารัฐ	143
นโยบายภาครัฐกับการพัฒนาเมืองนครชัยศรี	154
การโยกย้ายศูนย์กลางราชการของเมืองนครชัยศรี พ.ศ.2454	155
การปรับปรุงนโยบายด้านภาษีอากร	158
นโยบายภาครัฐกับการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน ของเมืองนครชัยศรี	173
การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและผลกระทบของเมืองนครชัยศรี พ.ศ.2453-2469	185
การะทางด้านภาษีของราษฎรเมืองนครชัยศรี	186
การดำรงชีพของเกษตรกรในเมืองนครชัยศรี	189
การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อทางสังคม ของเมืองนครชัยศรี	201
ด้านการศึกษาของราษฎร	202
ด้านความเชื่อและศาสนาของราษฎร	206
บทที่ 5 บทสรุปผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี พ.ศ.2439-2469	209
เอกสารและสิ่งอ้างอิง	215

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ภาคผนวก	239
ภาคผนวก ก การตั้งกระทรวงเพิ่มขึ้นถึง 12 กระทรวงในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2435	240
ภาคผนวก ข มาตรการขัดขวาง	243
ภาคผนวก ค ตารางแสดงตัวเลขทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี	247
ประวัติการศึกษาและการทำงาน	262

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	จำนวนประชากรมณฑลนครชัยศรีแยกตามเชื้อชาติ พ.ศ.2450(รัชกาลที่ 5)	36
2	รายได้ของรัฐบาลจากภาษีอากรสุราใน มณฑลนครชัยศรี	73
3	จำนวนชาวจีนผูกปี้ในหัวเมืองต่างๆระหว่าง ปี พ.ศ.2434 , พ.ศ.2437	76
4	รายได้ของรัฐบาลจากภาษีบ่อนเบี้ยเมืองนครชัยศรี พ.ศ.2440	81
5	การลงทุนขุดลอกคลองและสร้างประตูกั้นน้ำของรัฐเพื่อบำรุงการเกษตร ปี พ.ศ.2446	94
6	ราคาข้าวเปลือกที่โรงสีไฟตามลำแม่น้ำรับซื้อในแหล่งพื้นที่ปลูกข้าวในภาคกลาง ในวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ.2457	139
7	พิกัดภาษีค่านาประเภทคูโค และประเภทฟางลอย พ.ศ.2467	161
8	เงินรายได้จากการออกใบอนุญาตเล่นการพนันของมณฑลนครชัยศรี พ.ศ.2453-2457	164
9	จำนวนเนื้อที่ดินที่ได้เพาะปลูกพืชผลประเภทต่างๆของอำเภอนครชัยศรี พ.ศ.2458	194

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางผนวกที่		หน้า
1	รายได้จากภาษีสินค้า 21 ชนิด ในเมืองนครชัยศรี พ.ศ.2440	248
2	รายได้ภาษีเข้าสู่รัฐบาลของมณฑลนครชัยศรี จากภาษีสินค้าและภาษีบริการ โดยวิธีการประมูลเงิน ผ่านระบบเจ้าภาษีนายอากร พ.ศ.2440 – 2444	249
3	สินค้าขาออกและสินค้าขาเข้าทางเรือของเมืองนครชัยศรีกับ กรุงเทพฯ พ.ศ.2441	250
4	อัตราภาษีอากรสวนมณฑลนครชัยศรี พ.ศ.2454	251
5	บัญชีรายได้จากการเดินรถไฟสายเพชรบุรีในปีพ.ศ.2447-2448	253
6	รายได้จากการเดินรถไฟแยกเป็นรายสถานีของ เมืองนครชัยศรีปี พ.ศ.2460	254
7	การขนส่งสินค้าขาออกทางรถไฟของมณฑลนครชัยศรี พ.ศ. 2456-2462	255
8	การขนส่งสินค้าขาเข้าทางรถไฟของมณฑลนครชัยศรี พ.ศ. 2456-2462	257
9	รายชื่อคลองขุดในกลุ่มน้ำท่าจินตอนต่างสมัยรัชกาลที่ 4-5	259

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ข้าราชการชั้นสูงเสด็จติดตามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า รัชกาลที่ 5 แวะพักที่สวนส้มโอ ของขุนภักดี ณ เมืองนครชัยศรี	122
2	น้ำท่วมทางรถไฟที่ทางรถไฟระหว่างสถานีธรรมศกับสถานีศาลา (ตุลาคม พ.ศ.2460)	142
ภาพผนวกที่		
1	แผนที่แสดงแม่น้ำนครชัยศรีสามารถเชื่อมเส้นทางคมนาคมทางบก ที่สถานีจัวรายบนเส้นทางรถไฟพาดผ่านก่อนถึง เมืองนครชัยศรี ตั้งแต่ปี พ.ศ.2447	261

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

เมืองนครชัยศรีเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีนเดิมชื่อเมือง “พระกฤษณ์” มีความสำคัญในทางการค้าทางทะเลตั้งแต่สมัยทวารวดีเรื่อยมาจนถึงสมัยสุโขทัย แต่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 เมืองนครชัยศรีเริ่มลดบทบาทการเป็นเมืองขนาดใหญ่ลงเนื่องจากการเปลี่ยนทิศทางของแม่น้ำท่าจีน ต่อมาในสมัยอยุธยา พ.ศ.2091 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ได้ทรงตั้งเมืองเพื่อเป็นยุทธศาสตร์ในทางปกครอง ในบริเวณลุ่มน้ำท่าจีนและตั้งชื่อนี้ว่า “นครชัยศรี”

ในด้านเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี เป็นศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญในบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีนมีสินค้าส่งออกที่สำคัญโดยเฉพาะ ข้าว ไม้ฝาง ไม้กฤษณา หนังงาช้าง รวมทั้งของป่า ซึ่งเป็นสินค้าที่กลุ่มพ่อค้าชาวจีนต้องการเป็นอย่างมาก ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงจีน มีความเจริญเป็นอย่างมากซึ่งเมืองนครชัยศรีมีบทบาทเป็นแหล่งปลูกข้าวและส่งออกข้าวที่สำคัญแห่งหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา

สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีการเข้ามาตั้งรกรากของชุมชนชาวจีนเพิ่มจำนวนขึ้นมาก ในบริเวณเมืองนครชัยศรี ส่งผลให้เศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วเนื่องจากชาวจีนได้ดำเนินกิจการทางการค้า อ้อย และผลิตน้ำตาล ส่งผลให้เมืองนครชัยศรีเป็นแหล่งผลิตน้ำตาลที่สำคัญมาตั้งแต่ พ. ศ. 2353-2391 ในปีพ. ศ. 2438 ภายหลังมีการปฏิรูปการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าให้มีการรวมเมืองนครชัยศรี สุพรรณบุรี และเมืองสมุทรสาคร จัดตั้งขึ้นเป็นมณฑลนครชัยศรีสาเหตุของการจัดตั้งมณฑลนครชัยศรีนั้น เนื่องจากมณฑลนครชัยศรีเป็นมณฑลที่มีความสำคัญในการเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน และเป็นแหล่งส่งออกข้าวที่สำคัญของประเทศไทย

จากสถานที่ตั้งของเมืองนครชัยศรีนั้นจะเห็นได้ว่าเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนลุ่มแม่น้ำท่าจีน โดยเฉพาะเมืองนครชัยศรี เป็นเมืองที่สามารถรับผลผลิตข้าวจากเมืองคอนบน ของแม่น้ำท่าจีน

เช่น เมืองสุพรรณบุรี ที่เป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญ และยังสามารถขนถ่ายสินค้าทางทะเล โดยผ่านเมืองสมุทรสาครในบริเวณปากแม่น้ำท่าจีนได้อย่างสะดวก เมืองนครชัยศรีจึงเป็นเมืองที่มีความสำคัญอย่างมากในเชิงเศรษฐกิจในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย ในการประกอบอาชีพของราษฎรในเมืองนครชัยศรีนั้นส่วนใหญ่จะยึดอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ ข้าว พืชไร่ และพืชสวนต่าง ๆ เนื่องจากสภาพพื้นที่นั้นอุดมสมบูรณ์ เอื้อต่อการเพาะปลูก ทำให้เมืองนครชัยศรีจึงมีปริมาณผลผลิตข้าวเป็นจำนวนมาก

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีนั้นเป็นผลสืบเนื่องมาตั้งแต่การทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทำให้มีการเพาะปลูกข้าวเป็นอย่างมาก พื้นที่ส่วนใหญ่ในบริเวณเมืองนครชัยศรีและเมืองใกล้เคียง จึงมีการทำนาเพื่อเพิ่มผลผลิตส่งขายให้กับต่างประเทศ โดยเฉพาะอังกฤษ นั้นต้องการข้าวจากไทยเป็นจำนวนมาก และในระหว่าง พ.ศ. 2423-2442 สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เมื่อมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางน้ำ เมืองนครชัยศรีจึงเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญ รัฐบาลยังได้ผลักดันนโยบายการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าว มีการจัดตั้งสมาคมการค้าข้าวเพื่อดูแลการค้าไม่ให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบกัน

แต่การพัฒนาของรัฐบาลในช่วงนี้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการประกอบอาชีพของราษฎรของเมืองนครชัยศรีอย่างมาก เพราะราษฎรส่วนใหญ่ได้เปลี่ยนอาชีพเข้ามาเพาะปลูกข้าวเพื่อส่งออกกันอย่างมาก พ่อค้าข้าวของเมืองนครชัยศรีแข่งขันกันที่จะนำข้าวเข้ามาขายในกรุงเทพฯ เพื่อส่งออกไปยังต่างประเทศ ส่งผลให้เศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีผูกอยู่กับการเก็งกำไรเพื่อแย่งตลาดการค้าข้าวกับต่างประเทศ ขณะนั้นการหลั่งไหลของแรงงานชาวจีนแต่จี๋มาสู่เมืองนครชัยศรีทำให้ชนชั้นนำในระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นจึงประกอบไปด้วย ข้าราชการจากระบบเจ้าภาษี และนายทุนพ่อค้าชาวจีนซึ่งมีบทบาทสำคัญในการควบคุมกิจกรรมเศรษฐกิจ

ต่อมาผลกระทบทางเศรษฐกิจของประเทศไทยซึ่งตกอยู่ในสถานะเป็นรัฐกึ่งชนเชิงผลประโยชน์ ระหว่างชาติมหาอำนาจตะวันตกคือ อังกฤษและฝรั่งเศส นับตั้งแต่วันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2439 (เดช บุนนาค, 2532: 170) ที่อังกฤษได้ทำปฏิญญากับฝรั่งเศส(Anglo-French Declaration) เนื้อหาสำคัญของ ปฏิญญาดังกล่าว คือ การรับประกันผลประโยชน์ทางดินแดน ประชากร และเขตเศรษฐกิจจำเพาะของสยามในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ลุ่มแม่น้ำท่าจีน ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง และลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ ในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งรัฐบาลไทยในขณะนั้นยังไม่

ทราบว่าข้อตกลงดังกล่าวของประเทศมหาอำนาจทั้งสองจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในพื้นที่ลุ่มน้ำสำคัญในภาคกลางของประเทศไทยอย่างไร แต่เหตุผลสำคัญที่สุด คือ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นกลายเป็นปัจจัยภายนอกที่มีความสำคัญต่อการค้าข้าวของนครชัยศรี และการค้าข้าวจะเติบโตสูงขึ้นอย่างมาก

ช่วงระยะเวลาดังแต่ พ.ศ. 2439-2453 นั้น การจัดการผลประโยชน์ของรัฐบาลสามารถจัดเก็บภาษีอากรต่าง ๆ ของเมืองนครชัยศรีได้มากขึ้นกว่าในอดีต เพราะสามารถจัดปัญหาโจรผู้ร้าย และขจัดปัญหาทุจริตของข้าราชการท้องถิ่นได้สำเร็จ ผลประโยชน์ที่สำคัญของเมืองนครชัยศรีที่สามารถจัดเก็บได้ คือ ภาษีสินค้าเกษตร ภาษีค่านา ภาษีโรงเรือน ภาษีแพ ภาษีผูกปี และภาษีผูกขาด เช่น ภาษีฝิ่น ภาษีสุรา ภาษีบ่อนเบี้ย หลังจากนั้นเพิ่มการจัดเก็บภาษีสินค้าขึ้นอีก 21 ชนิด เมื่อภาครัฐรวมรายได้ภาษีเป็นมณฑลนครชัยศรีนั้น ในปี พ.ศ. 2440 จัดเก็บภาษีได้ 610,000 บาท และในปี พ.ศ. 2444 จัดเก็บภาษีได้ 1,031,040 บาท แสดงให้เห็นว่าความเจริญทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนครชัยศรีเจริญเติบโตขึ้นเป็นอย่างดีจากรายได้ที่เพิ่มขึ้นจากการขยายพื้นที่เพาะปลูก และการค้าขายของพ่อค้าวานิช ในส่วนที่เกี่ยวกับภาษีบ่อนเบี้ย ภาษีสุรา ภาษีฝิ่น ก็สามารถจัดเก็บได้เพิ่มขึ้น เป็นตัวที่แสดงให้เห็นว่าราษฎรมีรายได้เพิ่มขึ้นและการใช้จ่ายเงินอย่างฟุ่มเฟือยของราษฎรเมืองนครชัยศรีมีมากยิ่งขึ้น ชาวจีนที่เข้ามาในเมืองนครชัยศรีก็เป็นส่วนสำคัญในการผลักดันการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี เพราะชาวจีนเหล่านี้ได้นำความรู้การค้าขายเข้ามาประกอบอาชีพในเมืองนครชัยศรีกันมากขึ้น บางส่วนก็เข้ารับราชการเป็นเจ้าภาษีนาอากร ทำให้ภาครัฐสามารถจัดเก็บรายได้เพิ่มมากยิ่งขึ้นกว่าในอดีต

การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีมีปัจจัยเข้ามาเกี่ยวข้องหลายประการ ทั้งสภาพภูมิศาสตร์ ความสมบูรณ์ของพื้นที่ในการเพาะปลูก เส้นทางคมนาคมขนส่งทั้งทางบกและทางน้ำ ผลผลิตทางการเกษตร อาทิ ข้าว พืชไร่ พืชสวน ผลผลิตเหล่านี้เป็นสินค้าที่จะส่งออกขายไปยังตลาดต่างประเทศ ทำให้รัฐบาลมีนโยบายพัฒนาในด้านต่าง ๆ เพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร และปรับปรุงวิถีชีวิตของราษฎรในเมืองนครชัยศรี ส่งผลให้เมืองนครชัยศรีเป็นแหล่งเศรษฐกิจการค้าขายทางการเกษตร โดยเฉพาะการค้าข้าวที่เป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของประเทศไทย

ในการพัฒนาทางเศรษฐกิจของรัฐบาลนั้น เส้นทางคมนาคมทางน้ำเป็นเส้นทางสำคัญของเมืองนครชัยศรี เริ่มมีการขุดคลอง เพื่อการขยายพื้นที่เพาะปลูกและขนส่งสินค้ามาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 คลองที่สำคัญคือ คลองเจดีย์บูชา คลองมหาสวัสดิ์

คลองดำเนินสะดวก และคลองภาษีเจริญ ต่อมาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้ดำเนินนโยบายขุดคลองเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ การขุดคลองเหล่านี้สร้างความสะดวกสบายให้แก่ราษฎรและการขนส่งสินค้า ในส่วนของการคมนาคมทางบก มีการตัดถนนในเมืองและชุมชนต่าง ๆ เพิ่มขึ้น รวมถึงในปีพ.ศ.2443 ได้มีการก่อสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ-ราชบุรี ส่งผลให้การขนส่งสินค้าจากมณฑลนครชัยศรีไปยังมณฑลกรุงเทพฯ และมณฑลราชบุรี ได้สะดวกมากยิ่งขึ้นการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ ที่เข้ามาสู่เมืองนครชัยศรี ส่งผลให้เกิดการหลั่งไหลเข้ามาของแรงงานชาวจีนแต้จิ๋วและพ่อค้าชาวจีน โดยเฉพาะกลุ่มพ่อค้าชาวจีนได้เข้ามาประกอบธุรกิจในบริเวณเมืองนครชัยศรีเป็นอย่างมาก การเข้ามาของชาวจีนเหล่านี้เข้ามาประกอบธุรกิจการค้าในหลาย ๆ รูปแบบ เช่น โรงสี เปิดร้านค้าขายสินค้า และประกอบอาชีพต่าง ๆ บรรดาพ่อค้าชาวจีนเหล่านี้จัดว่าเป็นพลังขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีที่สำคัญอย่างมาก

ในปี พ.ศ. 2453 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ได้เกิดภาวะข้าวขาดแคลนแพร่หลายในประเทศ อันเนื่องมาจากความแห้งแล้งที่เกิดขึ้นในบริเวณหัวเมืองทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่งผลให้เกิดการขาดแคลนข้าวขึ้นในหลายมณฑล ข้าวและสินค้ามีราคาสูงขึ้นจากภาวะที่เกิดขึ้นนั้นมณฑลนครชัยศรีสามารถส่งออกข้าวได้ปริมาณมาก ทำให้เศรษฐกิจของมณฑลนครชัยศรีในช่วงนี้เป็นช่วงที่กลุ่มพ่อค้าสามารถสั่งสมทุนได้อย่างมาก ประชาชนเองก็มีรายได้จากการค้าขายเพิ่มขึ้น มีการขยายพื้นที่ปลูกข้าวและในบางพื้นที่มีการปลูกผักและสวนผลไม้เพื่อเพิ่มรายได้ในระหว่างฤดูกาลเก็บเกี่ยว ทำให้เมืองนครชัยศรีเป็นแหล่งปลูกข้าวและผลไม้ที่สำคัญของประเทศไทยในขณะนั้น ในช่วงปี พ.ศ. 2460 ได้เกิดปัญหาอุทกภัยในมณฑลนครชัยศรีซึ่งส่งผลกระทบต่อพื้นที่เพาะปลูกเป็นอย่างมาก ทำให้เกิดขาดแคลนข้าวมีราคาสูงขึ้น ทำให้มีการสั่งห้ามนำข้าวออกนอกมณฑล ราษฎรส่วนใหญ่จึงหันมาปลูกพืชสวนเพื่อทดแทนการขาดแคลนข้าว เช่น ส้มโอ ชมพู่ ตาล ฝรั่ง และมะม่วง ปัญหาจากภาวะอุทกภัยสิ้นสุดลงในปี พ.ศ. 2463 สภาพเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีจึงเริ่มกลับสู่ปกติ

การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานจากนโยบายของรัฐ ส่งผลให้เมืองนครชัยศรีกลายเป็นแหล่งปลูกข้าว และได้รับการพัฒนาจนกลายเป็นเมืองที่มีความเจริญทางเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศ ในช่วงปีพ.ศ. 2454 เมืองนครชัยศรีเริ่มลดความสำคัญทางเศรษฐกิจและศูนย์กลางทางการปกครองได้ย้ายไปอยู่ที่เมืองนครปฐม แต่นโยบายต่าง ๆ ของรัฐบาลในช่วงมณฑลเทศาภิบาลก็เป็นตัวผลักดันเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนครชัยศรี ทำให้ราษฎรต้องปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เข้ามาตลอดเวลา จึงเป็นที่น่าสนใจว่ามีปัจจัยใดบ้างที่ส่งผลต่อ

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจด้านต่าง ๆ ของเมืองนครศรีธรรมราชในอดีต ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อความเข้าใจพัฒนาการทางเศรษฐกิจของอำเภอนครศรีธรรมราชในปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อทำความเข้าใจภูมิหลังทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนครศรีธรรมราชในช่วง พ.ศ. 2439-2469
2. เพื่อศึกษานโยบายทางเศรษฐกิจ การเมืองของรัฐบาลที่มีต่อเมืองนครศรีธรรมราชในช่วง พ.ศ. 2439 – 2469
3. เพื่อศึกษาผลกระทบการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนครศรีธรรมราชในช่วง พ.ศ. 2439-2469

ขอบเขตการวิจัย

1. การวิจัยเรื่องนี้ให้ความสำคัญด้านการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราชตั้งแต่ พ.ศ. 2439- 2469 สืบเนื่องจากการดำรงสถานภาพเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศ
2. ขอบเขตด้านภูมิศาสตร์ของเมืองนครศรีธรรมราชในอดีตครอบคลุมไปถึงเมืองนครปฐมในปัจจุบัน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เข้าใจถึงสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนครศรีธรรมราชในระหว่าง พ.ศ. 2439-2469
2. ทราบถึงปัญหาและอุปสรรคของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราชในระหว่าง พ.ศ. 2439-2469

3. ทราบนโยบายทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมของรัฐต่อเมืองนครชัยศรี ในระหว่าง พ.ศ. 2439-2469

4. เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

การตรวจสอบเอกสาร

สาระสำคัญในเชิงเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีนั้นมีปัจจัยที่สามารถตั้งคำถามได้หลายประการ นโยบายภาครัฐกับเศรษฐกิจเมืองนครชัยศรีมีอยู่หลายปัจจัยที่มาจากการมุ่งหวังผลรายได้ให้แก่รัฐบาลส่วนกลาง เพื่อการพัฒนาพื้นที่ปลูกข้าว นับตั้งแต่ภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง โดยเฉพาะในงานวิจัยเรื่องคลองกับระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2367-2453 ของกิตติ ตันไทย ได้ชี้ว่า รัฐได้พยายามมุ่งหวังให้การพัฒนาทางเศรษฐกิจอันเกิดจากการขยายพื้นที่นา และการอพยพเข้ามาของผู้อพยพชาวจีน สามารถทำให้เศรษฐกิจเมืองนครชัยศรีขยายตัว สถานการณ์ดังกล่าวเป็นเช่นนั้นจริงที่เมืองนครชัยศรี ส่งผลให้เมืองนครชัยศรีได้มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง ในงานศึกษาเรื่องการรวบรวมรายได้แผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2416 – 2453 ของสุมาลี บำรุงสุขภาคการผลิตทั้งข้าวและพืชสวนของเกษตรกร ซึ่งเป็นราษฎรเสียภาษีอย่างหนัก และการค้าข้าวของชาวจีนนำมาซึ่งการผูกขาดทางการค้าข้าวของชาวจีนในที่สุด ในสมัยรัชกาลที่ 6 อันเป็นผลสืบเนื่องจากแนวทางนโยบายรัฐในสมัยดังกล่าว

ดังนั้นงานวิจัยในอดีตที่กล่าวว่าการค้าข้าวของเมืองนครชัยศรีทำให้เศรษฐกิจขยายตัวอย่างกว้างขวางในงานศึกษาเรื่องเศรษฐกิจข้าวและน้ำตาลทรายในกลุ่มน้ำท่าจีน ระหว่าง พ.ศ. 2398 -2453 ของมณฑล คงแถวทอง ในสภาพความเป็นจริงงานวิจัยของมณฑลได้ให้รูปแบบและการขยายตัวจากการค้าน้ำตาลทรายในอดีตเป็นรากฐานในการอธิบายการขยายตัวการค้าข้าวในเมืองนครชัยศรีไปด้วย สามารถอธิบายสภาพทางเศรษฐกิจที่ฐานเป็นแนวราบ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในการที่ผู้ผลิตเป็นราษฎรอันมีชาวจีนเป็นนายหน้าคนกลาง และเป็นนายทุนโรงสี นอกจากนั้นสมาคมชาวจีนก็มีบทบาทการกำหนดราคาข้าว ทำให้เกิดการผูกขาดทางเศรษฐกิจเริ่มปรากฏชัดเจนขึ้น งานวิจัยของ มณฑล ชี้ให้เห็นสภาพการค้าดั้งเดิมจากการค้าน้ำตาลทรายในบริเวณแม่น้ำท่าจีน แต่ในกรณีของการค้าข้าวเริ่มเปลี่ยนไปจากภูมิศาสตร์เดิมแต่เป็นคลองสาขาระหว่างแม่น้ำท่าจีน ถึงแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้ขาดการเข้าถึงสภาวะทางเศรษฐกิจที่เป็นอยู่จริงจากระบบการค้าเสรีของชุมชนต่าง ๆ ในคลองสาขา ขณะที่งานศึกษาของ ชีระ แก้วประจันต์ เรื่องสภาพเศรษฐกิจมณฑล

นครชัยศรี พ.ศ. 2438 -2475 นั้นก็เช่นเดียวกันกับรูปแบบของมณฑลงานของ ชีระ ขาดบทบาทของกลุ่มทุนที่มีบทบาทสำคัญในเมืองนครชัยศรี ขณะที่ปัจจัยอื่นโดยเฉพาะบทบาทของราษฎรชาวนามีปฏิสัมพันธ์กับชาวจีนทั้งที่เป็นนายทุนและพ่อค้ารวมไปถึงแรงงานชาวจีนอพยพซึ่งจะเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมทางการค้าในระดับต่าง ๆ อันมีผลต่อเศรษฐกิจในชุมชนว่าได้ส่งผลต่อบทบาททางเศรษฐกิจแก่เมืองนครชัยศรีด้านใดบ้างทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมเมืองนครชัยศรีซึ่งแม้จะมีการค้าข้าวที่เฟื่องฟูแต่ผลกำไรในทางเศรษฐกิจดังกล่าวนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงมาน้อยเพียงใดงานของ ชีระ ยังกล่าวถึงน้อยมาก

งานศึกษาเรื่องระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเก่า ยุคต้น ในงานวิจัยของ ญาดา ประภาพันธุ์ เป็นงานวิจัยที่ได้ให้ภาพของการมีปฏิสัมพันธ์ของเมืองนครชัยศรีกับกรุงเทพฯ เป็นอย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น สามารถรับรู้ได้จากการอธิบายถึงระบบเจ้าภาษีนายอากรอันมาจากระบบอุปถัมภ์ในสังคมกรุงเทพฯ ยุคต้น ในงานวิจัยของ ญาดา ประภาพันธุ์ ซึ่งสามารถรับรู้ถึงสาเหตุของการ ขาดการตั้งสมทุนในระดับท้องถิ่นของเมืองนครชัยศรี อันเป็นเมืองบริวารของกรุงเทพฯ เพราะผู้ปกครองได้ร่างระเบียบภาษีอากรเพื่อผู้ปกครองเพียงด้านเดียวในการใช้ประโยชน์ภาษีในกิจการก่อสร้าง และพิธีกรรมอันพุ่มเพื่อรวมไปถึงการนำเข้าสินค้าและว่าจ้างชาวต่างชาติที่ต้องใช้จ่ายเงินภาษีอย่างพุ่มเพื่อมิได้นำประโยชน์แก่เมืองนครชัยศรีในทางเศรษฐกิจอย่างจริงจัง จึงมีความเข้าใจหลายประการที่ทำให้เชื่อว่า เมืองนครชัยศรีแม้จะมีการผลิตแบบยังชีพในครัวเรือนอยู่สูงยังต้องพึ่งการค้าขายกับเมืองอื่น ๆ อยู่เสมอเพื่อทำให้เมืองนครชัยศรีเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจต่อไปได้

เมืองนครชัยศรีในสมัยรัตนโกสินทร์ มีปริมาณการผลิตส่วนเกินด้านการเกษตรเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะข้าวแต่ผู้ปกครองกรุงเทพฯ กับระบุนำให้เป็นสินค้าต้องห้ามในการออกขายต่างประเทศซึ่งทางการต้องการผลประโยชน์จากการค้ากับเงินเองมากกว่าดังนั้นในความเป็นจริงผู้คนในเมืองนครชัยศรีเองสามารถดำรงตนอยู่ได้โดยไม่ต้องเปลี่ยนวิถีทางการผลิตอย่างอื่นเลยและสามารถอยู่ได้โดยไม่ต้องพึ่งพาการผลิตแบบทุนนิยมเลยด้วยซ้ำเพราะในอดีตเมืองนครชัยศรีการมีระบบเจ้าภาษีนายอากรเป็นตัวเร่งเร้าการผลิตข้าวเพื่อการค้ากับต่างประเทศด้วยนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงวิถีทางการผลิตแบบยังชีพจึงมีสาเหตุปัจจัยในการเปลี่ยนแปลงในอันส่งผลต่อเมืองนครชัยศรีที่ทำให้ไม่เกิดพลังการผลิตที่ให้ความสำคัญต่อทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นอย่างเต็มที่เพราะการค้าข้าวจากการส่งเสริมของรัฐด้วยตั้งแต่สมัยรัชการที่ 4 ในสมัยรัตนโกสินทร์ ทำให้สมาคมชาวจีนนายทุนโรงสีชาวจีนเร่งรัดผลิตต้นทุนการใช้ประโยชน์ที่ดินอันเป็นผลประโยชน์จากนโยบายการขยายที่นาในยุคสมัยดังกล่าวทำให้การค้าข้าวเริ่มมีผลในทางเศรษฐกิจต่อเมือง

นครชัยศรีตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าอุตสาหกรรมท้องถิ่นหลายชนิดเริ่มถูกลดความสำคัญลงเรื่อยมาจนถึงปลายรัชกาลที่ 6 ยกตัวอย่าง เช่น อุตสาหกรรมครัวเรือนที่มีการผลิตน้ำตาลโตนดอย่างพอเพียงกับความต้องการแต่ภายหลังคนเริ่มบริโภคน้ำตาลทรายมากขึ้นทั้งที่มีราคาแพง เมื่อน้ำตาลทรายขาดแคลนมากเข้าจึงเดือดร้อนอย่างหนักต้องสั่งซื้อน้ำตาลทรายจากท้องที่อื่นปริมาณน้ำตาลโตนดก็มีปริมาณลดลงเพราะที่ดินส่วนมากถูกใช้ไปในการเพิ่มที่นาเพื่อปลูกข้าวและเกษตรกรเองก็เลิกที่จะผลิตและสืบทอดภูมิปัญญาดังกล่าวภาคการผลิตของเมืองนครชัยศรีที่มีการสั่งสมภูมิปัญญามาช่วงระยะเวลาหนึ่งได้ถูกลดบทบาทลงจากระบบทุนนิยมที่รัฐส่วนกลางที่มีได้คำนึงถึงผลเสียในการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ใช้ประชาชนและทรัพยากรของท้องถิ่นเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาอย่างเหมาะสม ดังนั้นจากผลสืบเนื่องจากอดีตทำให้ในปัจจุบันเมืองนครชัยศรีเองยังคงมีปัญหาในการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดเล็กและอุตสาหกรรมขนาดกลางที่พัฒนาไปอย่างล่าช้า

งานที่ศึกษาถึงประเด็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีที่ผ่านมานั้น แม้จะมีงานที่ศึกษาแล้วบ้างแต่ยังมีข้อจำกัดหลายประการ เช่น งานศึกษาหนึ่งที่น่าสนใจ ที่ให้บริบทถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี เช่น งานวิจัยเรื่องเศรษฐกิจข้าวและน้ำตาลทรายในกลุ่มน้ำตาลทำจีน ระหว่าง พ.ศ. 2398 -2453 ของ มณฑล คงแถวทอง ผู้เขียนได้ให้ความสนใจถึงความเจริญของอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในบริเวณลุ่มน้ำตาลทำจีนที่มั่งคั่งมากนับตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 2 และเจริญขึ้นเป็นลำดับนับตั้งแต่ภายหลังทำสนธิสัญญาเบาว์ริงจนกระทั่งตกต่ำลงในปี พ.ศ. 2418 ความต้องการน้ำตาลทรายในตลาดโลกลดน้อยลงเนื่องจากเพราะการแข่งขันจากน้ำตาลทรายจากชวา และฟิลิปปินส์ ทำให้อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายตกต่ำลงไปในที่สุด การผลิตข้าวและค้าข้าวจึงเข้ามาแทนที่

การศึกษานี้ขาดบริบทของระบบเศรษฐกิจในระดับชุมชนในสังคมเมืองนครชัยศรีนั้นมี ขาวนา แรงงานชาวจีนอพยพ กระทั่งนายทุนระดับพ่อค้าและนายทุนระดับอุตสาหกรรม สมาคมชาวจีนกลุ่มต่างเป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญในทางเศรษฐกิจอันเป็นสาเหตุของการเปลี่ยนถ่ายการผลิตไปสู่อุตสาหกรรมการผลิตข้าวนั้นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในมุมกว้างแต่อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจการเข้ามาของระบบการค้าเสรี ดังกล่าวได้นำพาวิถีชีวิตของชาวเมืองไปสู่การผลิตแบบทุนนิยมเป็นลำดับจากสมาคมจีนดังนั้นในการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจระดับจุลภาคของเมืองทำให้ประชาชนในเมืองไม่ได้รับรู้เท่าทันได้รับความขาดแคลนสิ่งใดจากการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบทุนนิยมดังกล่าวและรับรู้ได้ช้ามาก งานวิจัยของ มณฑล คงแถวทอง

มีข้อจำกัดถึงการอธิบายทางเศรษฐกิจที่ลงลึกสู่ระดับท้องถิ่นและสังคมหมู่บ้านที่ชาวนาและชาวเมืองนครชัยศรีมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันกับระบบทุนนิยมอันมีชาวจีนเข้ามาบีบคั้นทางเศรษฐกิจในระดับอุตสาหกรรม อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่าในทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนครชัยศรีได้รับผลกระทบใด ๆ บ้างซึ่งในอดีตการศึกษาดังกล่าวยังไม่ให้คำตอบไม่ได้อย่างสมบูรณ์

งานวิจัยชิ้นนี้ถึงแม้จะให้ภาพของการเปลี่ยนแปลงทางวัตถุดิบซึ่งเป็นสินค้าหลัก ๆ ที่สำคัญทั้งน้ำตาล และข้าว แต่การมีกรอบในการวิจัยในด้านภูมิศาสตร์ของกลุ่มน้ำ และปัจจัยทางเศรษฐกิจแวดล้อม แม้จะครอบคลุมเมืองนครชัยศรีอยู่ด้วยก็ตาม แต่ในกรอบการคิดเช่นนั้นทำให้ดูเหมือนว่าเมืองนครชัยศรีจำเป็นต้องพึ่งพา และดำรงอยู่ได้เพราะผลของการเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจโดยรวมเพราะความสำเร็จของความมั่งคั่งจากพื้นที่อื่นในกลุ่มน้ำเท่านั้น จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ในความเป็นจริงแล้วมิใช่เช่นนั้นทั้งหมด ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต้องเข้าใจถึงรากเหง้าเหตุแห่งความเปลี่ยนแปลงและทฤษฎีในการวิจัยที่เหมาะสม โดยเฉพาะทฤษฎีในการพึ่งตนเองของชุมชน ทฤษฎีดังกล่าว การพึ่งตนเองได้ของเมืองนครชัยศรีมีอยู่สูงมากทั้งในทางเศรษฐกิจ รวมไปถึงการพึ่งตนเองได้ในทางทรัพยากรธรรมชาติ ในบริบทของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรือประวัติศาสตร์ชุมชนเศรษฐกิจนั้นในบริบทดังกล่าวในเรื่องเศรษฐกิจข้าวและน้ำตาล ต้องยอมรับว่างานชิ้นนี้ ให้ภาพของความเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนในเชิงเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่นของเมืองนครชัยศรีทั้งหมดไม่ได้อย่างชัดเจน

งานวิจัยอีกชิ้นหนึ่งที่ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีเรื่องสภาพเศรษฐกิจมณฑลนครชัยศรี พ.ศ. 2438-2475 ของธีระ แก้วประจันต์ มุ่งศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงภายหลังจากการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลที่พยายามชี้ให้เห็นถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลทางเศรษฐกิจแก่มณฑลนครชัยศรี ในสามเมืองร่วมกัน เมืองสุพรรณบุรี เมืองสมุทรสาคร และเมืองนครชัยศรี ในช่วงของการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2438 งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการรวมเขตการรับผิดชอบทางเศรษฐกิจอันเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างชาติ ในการรวมเขตภูมิศาสตร์ทางเศรษฐกิจเข้าด้วยกันเพื่อการวางแผนนโยบายส่งเสริมทางเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์ของรัชกาลที่ 5 รวมไปถึงสภาพทั่วไปของสังคมการผลิตพึ่งตนเองไปสู่การผลิตเพื่อการค้าในบริบทของการผลิตและการค้าข้าวของมณฑลนครชัยศรี งานวิจัยชิ้นนี้เนื้อหาส่วนใหญ่มุ่งเน้นที่การปฏิรูปการปกครองอันส่งผลทางเศรษฐกิจที่มีต่อการเพาะปลูกข้าวเป็นสำคัญทำให้ทำให้ภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไม่สมบูรณ์โดยเฉพาะถึงแม้ข้าวจะเป็นการค้าหลักแต่พืชชนิดอื่นที่เป็นรายได้รอรวมไปถึงสินค้าอื่น ๆ ที่จำเป็นในทางเศรษฐกิจกลับถูกละเลยออกไปอย่างมาก

งานวิจัยของ ชีระได้ให้ความเข้าใจว่าการค้าที่เฟื่องฟูจากการค้าข้าวส่งเสริมให้เศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีและเมืองในมณฑลนครชัยศรีมีเศรษฐกิจที่ขยายตัวเป็นเช่นนั้นจริงหากดูตัวเลขหลักฐานทางเศรษฐกิจจากการค้าข้าวที่มีนายทุนชาวจีนดูแลกิจกรรมต่าง ๆ ในระบบการค้าขณะที่การเป็นแรงงานภาคผลิตเป็นชาวนา แต่งานศึกษาของ ชีระเป็นที่น่าสังเกตว่าการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจโดยใช้ข้อมูลตัวเลขรายได้การค้าสามารถอธิบายผลต่อการเปลี่ยนแปลงในด้านอื่นที่ส่งผลต่อเมืองนครชัยศรีไม่ได้ครบถ้วนเพียงพออย่างไรในประเด็นที่ปัญหาการเปลี่ยนแปลงที่ผ่านมาการเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจของท้องถิ่นเข้าสู่ระบบทุนนิยมในกระแสของการตื่นตัวในระบบอุตสาหกรรมการผลิตเพราะการผลิตที่สร้างตัวเลขรายได้ อันมาจากการค้าข้าวจากนายทุนชาวจีนเป็นส่วนใหญ่ดังนั้นเมืองนครชัยศรีจึงน่าจะประสบปัญหาในเรื่องของการสะสมทุน คือชาวนาขายผลผลิตจากการปลูกข้าวเพื่อป้อนเข้าสู่โรงสีชาวนาต้องรับปัญหาความเสี่ยงกลไกราคารับซื้อเองนายทุนใช้ระบบการซื้อขายแรกข้าวและเก็งกำไรในการซื้อข้าว และขายข้าวแก่ชาวนาเพื่อบริโภคเองแก่ชาวนาและราษฎรเมืองนครชัยศรีที่เป็นผู้ผลิตสินค้าจากแหล่งของตนเองได้นำมาซึ่งความหายนะตามแนวทางทฤษฎีของมาร์กซ์ คือทุนนิยมทำลายความภาคภูมิใจในผลงานของแรงงาน (ชาวนา) และทำลายแนวโน้มนทางความคิดและปัญญา ประเด็นนี้อันตรายอย่างยิ่งเมืองนครชัยศรีแต่เดิมในสมัยรัตนโกสินทร์เคยปรากฏวิถีทางการผลิตแบบพึ่งตนเองบ้างแล้วจากภูมิปัญญาทางการผลิต เช่น น้ำตาลโตนด น้ำตาลทราย ผ้ามัดข้อม การทอผ้า ฯลฯ และเริ่มหมดไปจนบางชนิดต้องเริ่มตั้งซื้อจากภายนอกในภายหลังการผลิต ในระบบทุนนิยมทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นจนชาวนาละทิ้งการผลิตวัตถุดิบท้องถิ่นที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมนับเป็นจุดอ่อนของอุตสาหกรรมผลิตของเมืองนครชัยศรีและยังส่งเสริมสืบเนื่องมาอย่างยาวนานไม่ได้รับการแก้ไขอย่างจริงจัง

สำหรับงานวิจัยเรื่องคลองกับระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2367-2453 ของ กิตติ ดันไทย งานวิจัยชิ้นนี้ได้ให้บริบทของคลองที่มีความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจด้วยลักษณะที่มีความสัมพันธ์ระหว่างการค้าทางน้ำของชุมชนกับเมืองเอาไว้ด้วยงานวิจัยชิ้นนี้ได้ช่วยเพิ่มองค์ความรู้ในเชิงสร้างสรรค์โดยเฉพาะในกรณีของเมืองนครชัยศรีที่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ของเมืองมีส่วนที่มีผลสืบเนื่องจากการขุดคลองมหาสวัสดิ์เชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำนครชัยศรีเข้าหากัน ด้วยการเพิ่มเส้นทางชลประทานเป็นการขยายพื้นที่ปลูกข้าวอย่างรวดเร็วภายหลังยังทำให้การค้าของชาวจีนขยายออกไปกว้างขวางทั่วแม่น้ำท่าจีนซึ่งแม้งานวิจัยชิ้นดังกล่าวมิได้กล่าวถึงว่าเมืองนครชัยศรีได้ประโยชน์อย่างไรในทางเศรษฐกิจแต่ได้ทำให้เห็นพัฒนาการทางสังคมที่เส้นทางน้ำได้นำมาสู่การพัฒนาในระบบทุนนิยมในช่วงแรก ๆ ของเมืองนครชัยศรีให้มีพัฒนาการทาง

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอันเกิดจากเส้นทางน้ำสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น อีกทั้งการศึกษาของงานวิจัยนี้ก็ยังขาดแต่ลักษณะของการก่อเกิดชุมชนอื่น ๆ ที่มีขนาดเล็กกว่าเมืองในช่วงเวลาดังกล่าวที่เริ่มก่อรูปขึ้นเป็นชุมชนบ้างแล้วซึ่งชุมชนริมคลองต่าง ๆ ก็ส่งผลในทางเศรษฐกิจอย่างมากในมณฑลนครชัยศรีโดยรวมจึงส่งผลให้ภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีนั้นมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนขนาดเล็กขาดความสมบูรณ์อย่าง เช่น ในชุมชนคลองที่สำคัญหลายชุมชนที่มีความสำคัญว่ามีการอยู่ร่วมกันและรับรู้ร่วมกันอย่างไร

ภาพของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีปฏิเสธไม่ได้ว่าได้รับผลของการเปลี่ยนระบบรายได้แผ่นดินของ รัชกาลที่ 5 ทำให้เมืองนครชัยศรีได้รับผลกระทบหลายประการ ในงานศึกษา เรื่องการรวบรวมรายได้แผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2416 – 2453 ของสุมาลี บำรุงสุข งานวิจัยดังกล่าวน่าจะเป็นตัวบ่งชี้ว่าการรุดการจดทะเบียนรายได้ภาษีที่ยังขาดประสิทธิภาพเป็นการเปิดให้ระบบเจ้าภาษีคงอยู่ต่อไประยะหนึ่งทำให้ปัจจัยต่าง ๆ ในการผลิตผูกติดอยู่กับชาวจีนอย่างไม่ได้รับการแก้ไขใด ๆ โดยเฉพาะการผลิตขนาดใหญ่ ๆ ในระดับอุตสาหกรรมและผสมผสานกับปัญหาการคอร์รัปชันในวงราชการในสมัยรัชกาลที่ 5 การเบียดบังรายได้เป็นเรื่องธรรมดาปกติการค้าผลประโยชน์ของชาวจีนกับชาวนาและราษฎรของเมืองแทบไม่เคยเกิดความขัดแย้งขึ้นเลยเพราะความเชื่อในเรื่องบาปบุญของศาสนาพุทธที่ฝังแน่นในสังคมควบคู่กับระบบศักดินา คือเมื่อการค้าขายของเมืองนครชัยศรีเฟื่องฟูแต่ราษฎรผู้ผลิตกับถูกกดราคาข้าวเปลือกได้ปรากฏให้เห็นว่าพลังทางวัตถุของระบบผลิตกับความสัมพันธ์ของการผลิตที่ดำเนินอยู่หากวิทยาการสมัยใหม่ก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ แต่ระบบสังคมยังอยู่ในลักษณะเดิมความขัดแย้งจะเกิดขึ้นเมื่อปรากฏให้เห็นชัดว่าระบบของสังคมที่ชนชั้นศักดินาและนายทุนกำหนดไว้เป็นเครื่องมือกีดขวางความก้าวหน้าของการผลิตในระดับอุตสาหกรรมในเมืองนครชัยศรีความขัดแย้งดังกล่าวไม่เคยเกิดขึ้นเลย เพราะความเชื่อทางศาสนากับระบบสังคมควบคุมไว้เป็นอย่างดีจึงเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่าอิทธิพลทางความเชื่อในเมืองนครชัยศรีมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระบบทุนนิยมอย่างไร

งานวิจัยเรื่องบทบาทของชาวไทยเชื้อสายจีนต่อการพัฒนาเศรษฐกิจในภูมิภาคตะวันตก: ศึกษากรณีจังหวัดนครปฐม พ.ศ. 2540 ของด้วน ลีเซิง งานวิจัยดังกล่าวเป็นงานที่ชี้ให้เห็นถึงความสามารถของชาวจีนในการค้าขายในอดีต และบทบาทในเชิงสร้างสรรค์เป็นส่วนใหญ่เป็นงานเขียนที่เชิดชูในนิสัยรักการค้าของชาวจีน เป็นงานวิจัยในเชิงพฤติกรรมศาสตร์เสียมากกว่าอาจเป็นเพราะผู้เขียนเป็นชาวจีนด้วย มุมมองหลายอย่างยังถือว่ากิจการค้าที่ชาวจีนทำกำไรได้เป็นเรื่อง

ที่น่าเชื่อถือยังไม่สามารถนำมาขยายองค์ความรู้อย่างครอบคลุมของชาวจีนในเชิงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีได้ ๆ ได้เลย

ในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในการทำความเข้าใจพัฒนาการดังกล่าวที่สามารถนำมาเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ที่มีความสัมพันธ์กันนั้นในงานศึกษาที่พอจะใช้เทียบเคียงกับบริบทในการศึกษาได้ในงานศึกษาเรื่อง ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย.1970-1850 ของ เจมส์ ซี อินแกรม งานค้นคว้าประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของ อินแกรม ทำให้สามารถเข้าใจของภาพรวมและบริบทต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดีว่ามีปัจจัยใดบ้างที่ทำให้เข้าใจได้ว่าจุดอ่อนและจุดแข็งของเศรษฐกิจไทยนั้นมีลักษณะเช่นใดในระดับหน่วยของการผลิตและการค้าทั้งระดับท้องถิ่นและระดับภูมิภาคที่มีพัฒนาการและลักษณะเฉพาะอย่างไร ในขณะที่งานศึกษาเรื่องสังคมจีนในประวัติศาสตร์ไทย.ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ 1957 . ของ วิลเลียม จี สกินเนอร์ ทำให้สามารถขยายความเข้าใจในบริบทต่าง ๆ ของชาวจีนที่มีต่อเมืองนครชัยศรีนับตั้งแต่การอพยพเข้ามาทำการค้า และเป็นผู้นำความเปลี่ยนแปลงในเชิงเศรษฐกิจมาสู่เมืองนครชัยศรีอย่างเด่นชัดมากที่สุดทั้งบทบาทการค้าและบทบาททางการเมืองที่ส่งผลต่อเศรษฐกิจและวัฒนธรรมต่าง ๆ แก่ท้องถิ่นพอสมควร แต่อย่างไรก็ดีงานศึกษาทั้งสองชิ้นได้มีส่วนทำให้ภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไปสู่การแสวงหาความรู้ใหม่หลายประการ โดยเฉพาะประเด็นด้านเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีทั้งความเข้าใจเดิมว่าการพัฒนาของรัฐเป็นตัวสร้างความมั่งคั่งให้แก่ราษฎรและความเจริญแก่เมืองนครชัยศรีนั้นเป็นไปตามความเข้าใจเดิมหรือไม่ทั้งที่ในปัจจุบันได้พิสูจน์แล้วว่าจะมีการก่อสร้างและพัฒนาสาธารณูปโภคและการสร้างโรงงานอุตสาหกรรมหลายประเภทแต่รายได้ทางเศรษฐกิจนำไปสู่เมืองนครชัยศรีมั่งคั่งขึ้นมากน้อยเพียงใดหากใช้รูปแบบการพัฒนาจากการเป็นแหล่งผลิตสินค้าที่ไม่ได้เกิดจากการสั่งสมภูมิปัญญาและพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมโดยคำนึงถึงปัจจัยพื้นฐานทางทรัพยากรและภูมิศาสตร์ทางเศรษฐกิจที่เหมาะสมแก่การพัฒนาอันเป็นตัวสร้างรายได้และความแตกต่าง ซึ่งในบริบทดังกล่าวสามารถใช้ภาพของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในอดีตอธิบายเหตุการณ์ที่มีลักษณะของการเข้ามาของวิถีทางการผลิตแบบพึ่งพาตลาดและการค้าเสรีในอดีตเป็นตัวพิจารณาถึงผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมที่จะเกิดแก่เมืองนครชัยศรีได้

จากการสำรวจงานวิจัยยังไม่มียานวิจัยเรื่องไหนที่จะตอบคำถามในประเด็นของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีได้อย่างครบถ้วนและชัดเจนโดยเฉพาะในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจตามระบบทุนนิยมที่ทำให้ภาคเกษตรมีการเพิ่มผลผลิตและจำหน่ายเพิ่มมากขึ้นนั้นทำให้เกษตรกรอยู่ดีกินดีขึ้นจริงดังที่งานวิจัยที่ผ่านมาจริงหรือไม่เพราะ

ในขณะที่เกษตรกรละทิ้งวิถีทางการผลิตแบบพึ่งตนเองทำให้ภูมิปัญญาการผลิตในระดับอุตสาหกรรมครัวเรือนอย่างน้ำตาลโคคนด ผ้ามัดย้อม การทอผ้า ฯลฯ เริ่มหมดไปสินค้าบางชนิดต้องเริ่มสั่งซื้อจากภายนอกซึ่งนั่นอาจเป็นปัญหาของระบบทุนนิยมที่ทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นจนขบวนการละทิ้งการผลิตวัตถุดิบท้องถิ่นที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมนับเป็นจุดอ่อนของอุตสาหกรรมการผลิตของเมืองนครชัยศรีและไม่ได้ให้ความสนใจอย่างยาวนาน ในขณะที่งานวิจัยที่ผ่านมาเน้นไปที่เศรษฐกิจที่เป็นหน่วยพื้นที่ขนาดใหญ่ ถ่าน้ำบ่าง อาณาเขตที่กว้างมากเกินไปบ้างทำให้การมองภาพทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีคลาดเคลื่อนไปในกรอบและทฤษฎีของตนที่วางไว้ตามนโยบายของรัฐ สภาพทั่วไปเมืองนครชัยศรีเองก็มีคุณลักษณะที่เป็นจุดเด่นในตัวเองอยู่ด้วยในด้านเส้นทางคมนาคมทางบกและทางน้ำที่สำคัญในขณะที่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง คำถามและปัญหาในทางเศรษฐกิจในอดีตยังขาดการตั้งประเด็นใหม่ที่ทำให้ความสำคัญในเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นและการลงทุนท้องถิ่นที่เป็นรากฐานสำคัญต่อการพัฒนาองค์ความรู้และโอกาส ในทางเศรษฐกิจที่จะทำให้ประชาชนในท้องถิ่นสามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุดอย่างที่ควรจะเป็น และจะเป็นกระบวนการนำไปสู่การตั้งประเด็นที่จะสามารถตั้งคำถามต่อไปว่าอุปสรรคที่จะเป็นปัญหาต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่นในระยะเวลาที่ผ่านมา มีอุปสรรคอย่างไรและจะมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาของท้องถิ่นอย่างไรเพื่อเป็นรากฐานต่อการพัฒนาท้องถิ่นของเมืองนครชัยศรี ซึ่งในทางเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่นความรู้ในทางประวัติศาสตร์สมัยปัจจุบันสามารถตั้งคำถามและประเด็นในทางเศรษฐกิจที่ทันสมัยมากกว่าในอดีตและจะสามารถอธิบายการเจริญเติบโตของเมืองนครชัยศรีจากในสมัยการปฏิรูปการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาลเพื่อเป็นการเปิดมุมมองและประเด็นของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอีกด้านหนึ่งที่สำคัญและจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจต่อไป

วิธีการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเป็นการศึกษาในเชิงคุณภาพ (Qualitative Approach) ใช้วิธีการศึกษาตามระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และใช้การประยุกต์องค์ความรู้อื่น ๆ ทางสังคมศาสตร์เพื่อนำเสนอการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์จากแหล่งข้อมูลดังนี้

1. หลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) ได้แก่ เอกสารทางราชการจาก

หอสมุดวชิรญาณ หอสมุดแห่งชาติ
สำนักงานกองจดหมายเหตุแห่งชาติ
หอสมุดสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ
หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม

2. หลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) ได้แก่ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความทางวิชาการและสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูล เช่น สำนักหอสมุดกลาง และห้องสมุดของสถาบันอุดมศึกษาต่าง ๆ ในประเทศไทย หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม หอสมุดจังหวัดนครปฐม เป็นต้น

3. การสัมภาษณ์บุคคลร่วมสมัย (Oral History) จากบุคคลในท้องถิ่นของเมืองนครชัยศรี

ตัวอักษรย่อที่ใช้ในเชิงบรรณ

สจช.	หมายถึง	สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ
พ.ศ.	”	พุทธศักราช
ร.ศ.	”	รัตนโกสินทร์ศก
ร.4	”	เอกสารรัชกาลที่ 4
ร.5	”	เอกสารรัชกาลที่ 5
ร.6	”	เอกสารรัชกาลที่ 6
กต.	”	เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ
กษ. , กส.	”	เอกสารกระทรวงเกษตรธิการ
กล.	”	เอกสารกระทรวงเกษตรใหม่
กห.	”	เอกสารกระทรวงกลาโหม
ค.	”	เอกสารกระทรวงการคลัง

บ.	”	เอกสารรวมเรื่องเบ็ดเตล็ด
ม.	”	เอกสารกระทรวงมหาดไทย
น.	”	เอกสารกระทรวงนครบาล
ยธ.	”	เอกสารกระทรวงโยธาธิการ
ศธ.	”	เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ

บทที่ 2

ความสำคัญทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนครชัยศรีก่อน พ.ศ.2439

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์

ในเรื่องราวและตำนานพงสาวดาร ที่กล่าวถึงเรื่องราวของนครชัยศรีนั้นควรเข้าใจก่อนว่า ชื่อเมืองนครปฐมนั้นเป็นชื่อที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ในปีพ.ศ. 2456 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ชื่อเมืองเดิมที่สอบค้นได้ในขณะนี้ก่อนช่วงเวลาปีพ.ศ. 2456 คือนครชัยศรี ความสำคัญของนามเมืองว่า นครชัยศรีและภูมิหลัง จะมีความเกี่ยวข้องกับหลังยะสิวหรือไม่ เป็นเรื่องที่ต้องทำการค้นคว้าทางด้านโบราณคดีต่อไป (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2545: 11) ดังนั้นในภูมิหลังและความเป็นมาของนครชัยศรีจึงเป็นสิ่งที่ต้องริเริ่มให้ความสำคัญอย่างจริงจังมากยิ่งขึ้น ด้วยสาเหตุที่เมืองนครชัยศรีเป็นเมืองเก่าแก่และมีพัฒนาการที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ชาติทั้งในเรื่องพัฒนาการทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสังคมอย่างรอบด้านโดยมีภูมิหลังที่เกี่ยวข้องในยุคนั้นดังนี้

นครชัยศรี (ก่อนพุทธศตวรรษที่ 10)

ยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเมื่อเริ่มมีแผ่นดินตรงบริเวณที่เมืองนครชัยศรีตั้งอยู่นั้น เดิมเป็นที่ราบต่ำ และเคยเป็นทะเลมาก่อน ต่อมาภายหลังน้ำค่อยๆลดลงเพราะพื้นดินเกิดดินขึ้นขึ้นมา แม่น้ำได้พัดพาเอาดินตะกอนและสิ่งต่าง ๆ จนเกิดการทับถมขึ้นเป็นเวลานาน บริเวณนี้จึงกลายเป็นที่ราบลุ่มเหมาะสมแก่การตั้งบ้านเรือนทำมาหากิน จากนั้นเริ่มมีการใช้เครื่องมือที่ทำจากโลหะ ได้แก่ ใบหอก กำไลข้อมือสำริด ลูกปัดหิน ลูกปัดเขี้ยวสัตว์ ซึ่งในอดีต นครชัยศรีเป็นเมืองที่อยู่ริมทะเลและเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในสมัยต้นพุทธกาล เมื่อประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว ชาวอินเดียได้ทำการติดต่อค้าขายเป็นประจำโดยทางเรืออยู่เรื่อย ๆ ชาวพื้นเมืองดั้งเดิมเป็นชนชาติที่ยังไม่มีศาสนาเป็นของตนเอง และมีวัฒนธรรมต่ำกว่าชาวอินเดีย ชาวอินเดียจึงได้นำศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ มาสอนแก่ชาวพื้นเมืองต่าง ๆ ในแคว้นสุวรรณภูมิ ภาษาที่ชาวอินเดียนำมาสอนให้แก่ชาวพื้นเมือง เป็นหนังสืออักษร คฤณห์ และเทวนาคี และยังสอนวิชาการปั้นพระพุทธรูปเทวรูปต่าง ๆ พิธีกรรมต่าง ๆ ถูกถ่ายทอดเรื่อยมา ตัวหนังสืออักษรคฤณห์ พบปรากฏจารึกที่พระอุโบสถวัดพระปฐมเจดีย์

ตำนานความเชื่อเรื่องกำเนิดพระปฐมเจดีย์เป็นเจดีย์แห่งแรกของประเทศนั้นได้มีเริ่มขึ้นเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ขณะทรงผนวชได้เสด็จไปนมัสการครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2374 แล้วทรงเข้าพระทัยว่าเป็นสถูปเจดีย์ที่พระเจ้าอโศกโปรดให้สร้างไว้เมื่อ พ.ศ. 218 ได้ส่งพระโสมพะมิตรกับพระอัครมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ สุวรรณภูมิ นับจากนั้นความเชื่อเรื่องนี้ได้รับการเผยแพร่ออกไปอย่างกว้างขวาง มีการขยายความต่อไปว่า เมืองโบราณนครชัยศรีเป็นราชธานีของอาณาจักรสุวรรณภูมิ ตามตำนานพงศาวดารลังกาและคัมภีร์อินเดีย กระทั่งมีการศึกษาเพิ่มเติมพบหลักฐานยืนยันได้ว่า เมืองนครชัยศรี มีอายุอยู่หลังพุทธศตวรรษที่ 12 ประมาณหลัง พ.ศ. 1100 ในสมัยทวารวดีเท่านั้นและไม่ใช่ว่าราชธานีของอาณาจักรสุวรรณภูมิเพราะสุวรรณภูมิไม่ใช่ชื่อของอาณาจักรแต่เป็นชื่อดินแดนเก่าแก่ที่มีชุมชนตั้งอยู่ในยุคต้นพุทธกาล มีหลักฐานอยู่บริเวณคอนตาเพชรที่อำเภอพนมทวนจังหวัดกาญจนบุรีและที่เมืองอู่ทองจังหวัดสุพรรณบุรี มีร่องรอยการนับถือพระพุทธศาสนาและมีซากสถูปเจดีย์ที่มีความเก่าแก่กว่าที่เมืองนครชัยศรี (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2549: 18) แต่ก็ยังไม่สามารถสรุปชี้ชัดได้ว่าระหว่างเมืองอู่ทอง หรือเมืองนครชัยศรีเมืองใดจะเป็นศูนย์กลางการปกครองในสมัยทวารวดีอย่างเด่นชัดที่สุด

แต่อย่างไรก็ตามพระปฐมเจดีย์น่าจะได้รับความเชื่อสืบทอดมาจากยุคสมัยพระเจ้าอโศก ระหว่างปีพ.ศ. 218-255 แน่นนอนและน่าจะถูกใช้เป็นรากฐานสำคัญในการเผยแผ่ศาสนาพุทธให้ราชอาณาจักรในสมัยหลัง สืบทอดอุดมการณ์ต่อมาจนถึงปัจจุบันโดยไม่ขาดตอน แต่พระปฐมเจดีย์มีความสำคัญมาตั้งแต่แรกสร้างในยุคทวารวดีสืบเนื่องถึงยุคกรุงศรีอยุธยาพระปฐมเจดีย์ ก็ได้รับความศรัทธามาโดยตลอด มีประชาชนพลเมืองนับถือสืบมาถึงสมัยกรุงธนบุรี จนถึงรัตนโกสินทร์ และจนถึงปัจจุบันอย่างไม่เสื่อมคลาย

ในทางตำนานของเมืองนครชัยศรีในตำนานพระปฐมเจดีย์ว่า “แต่พระนครชัยศรียังมีได้เป็นเมือง มีตำบลบ้านพราหมณ์ ซึ่งเอา “โทณะ” หมายถึง “ทนานทอง” ที่ใช้กอบพระบรมธาตุพระพุทธเจ้ามาบรรจุไว้ในเรือนหิน เมื่อพุทธศักราชได้ 1133 พรรษา ต่อมาเมื่อพระยาคันหนึ่งชื่อท้าวศรีสิทธิชัยพรหมเทพ มาจากเมืองมโนหันทว์เมืองยโสธรได้มาสร้างเมืองนครชัยศรีขึ้นเป็นเมืองใหญ่ หลังจากนั้นถึงพุทธศักราชได้ 1199 พรรษา มีกษัตริย์องค์หนึ่งเป็นใหญ่อยู่ในเมืองละโว้ชื่อกากะวรรณดิศราช ก็ได้ก่อพระเจดีย์ล้อมเรือนศิลาที่บรรจุทนานทองที่ใช้กอบพระบรมธาตุขึ้นและให้นามว่าพระประโตนเจดีย์ สร้างเมื่อพระพุทธศักราชล่วงได้ 1199 พรรษา” (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2520: 97) ขณะเดียวกัน เมืองนครชัยศรีนั้นเป็นเมืองตั้งอยู่ใกล้ทะเลถ้าเทียบเคียงเมืองต่าง ๆ ในสมัยเดียวกันในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว เมืองนครชัยศรีจัดว่ามีขนาดใหญ่ทางด้านเครือข่ายการค้า

สำคัญที่สุดอีกเมืองหนึ่ง จึงกล่าวได้ว่ามีความมั่งคั่งจากการค้าทางทะเล (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2549: 4-5) ได้พบหลักฐานการติดต่อค้าขายกับต่างชาติหลายอย่างบางที่อาจเป็นเมืองการค้าที่สำคัญของกลุ่มคนที่เรียกว่า “ศรีวิชัย” สิ่งที่สำคัญคือเมืองนครชัยศรีมีการติดต่อทางการค้ากับอาณาจักรดังกล่าวอย่างแน่นอน เพราะอาณาเขตของศรีวิชัยอยู่ลงไปทางใต้ ในแหลมมลายูจนถึงชาว สุมาตรา แต่ในปัจจุบันก็ยังไม่ทราบว่าราชธานีของศรีวิชัยอยู่ที่ใด นอกจากความมั่งคั่งด้านการค้ากับต่างชาติแล้ว เมืองนครชัยศรียังมีความรุ่งเรืองของศาสนาพุทธด้วย มีการค้นพบโบราณสถานและโบราณวัตถุที่มีขนาดใหญ่และมีความสำคัญ ด้านความเชื่อของศาสนาพุทธจำนวนมาก (กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, 2508: 2) สัญลักษณ์ทางศาสนาที่สำคัญของศาสนาพุทธในสมัยพระเจ้าอโศกที่นอกเหนือสถูปเจดีย์แล้วยังมีการพบ ธรรมจักร¹ หลายขนาดจำนวนมาก ทั้งในเมืองนครชัยศรี และเมืองที่มีการติดต่อทางศาสนาโดยทั่วไปกับเมืองโบราณในยุคเดียวกันอีกหลายเมือง

นครชัยศรีสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 11-15)

เมืองนครชัยศรีนี้นับเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ที่รุ่งเรืองถึงขีดสุดภายใต้ความเชื่อพระพุทธศาสนา ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-13 ในสมัยทวารวดีมีความรุ่งโรจน์อยู่ภายใต้อิทธิพลของพระพุทธศาสนาหินยานแบบเถรวาท มีอายุเก่าแก่กว่านครพุกาม และเก่าแก่กว่าศิลาขอมอย่างนครวัด ของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ถึงห้าศตวรรษด้วยกัน ดังนั้นเมืองนครชัยศรีจึงเป็นศูนย์กลางความมั่งคั่งทางการค้าในสมัยทวารวดี โดยมีอำนาจการปกครองรวมศูนย์อยู่ที่เมืองนครชัยศรีแห่งนี้และอาณาจักรทวารวดีนั้นตั้งอยู่บริเวณวัดพระเมรุ วัดพระงามและจุลประโทนเจดีย์ ในเขตเมืองนครชัยศรี ตัวเมืองน่าจะอยู่บริเวณวัดพระประโทนเจดีย์ (มานิต วิไลโกดม, 2520: 102) และมีซากโบราณสถานมากมาย ส่วนมากมีขนาดใหญ่และสวยงาม นอกจากพระปฐมเจดีย์แล้วก็มีวัดพระเมรุ วัดพระประโทน มีผู้พบโบราณวัตถุเป็นพระพุทธรูปศิลาและเสมาธรรมจักรมีการค้นพบเครื่องประดับร่างกายสตรี ทำด้วยดินเผา และทองและรูปปูนปั้นชาวต่างประเทศ ดังนั้นสันนิษฐานได้ว่าเมืองนครชัยศรีสมัยทวารวดีมีการติดต่อทางการค้ากับประเทศจีน และ อินเดียอีกด้วย อาณาจักรทวารวดีโบราณมีอำนาจครอบครองอาณาเขตทิศเหนือสุดที่จังหวัดพิจิตร ทิศใต้สุดที่จังหวัดเพชรบุรี เมืองที่กระจายออกไปไกลมากถึง เมืองหริภุญชัยในภาคเหนือ และเมืองฟ้าแดดสูงยางในจังหวัดกาฬสินธุ์

¹ ธรรมจักร คือ สัญลักษณ์แสดงเหตุการณ์ตอนพระพุทธองค์ทรงแสดงปฐมเทศนามีชื่อว่า ธรรมจักรกัปปวัตตสูตร หรือ พระสูตรว่าด้วยการหมุนวงล้อแห่งธรรม เพื่อโปรดปัญจวัคคีย์ ในวันเพ็ญเดือนแปด ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี หรือเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์

หลวงจีนชื่ออึ้งกั้วไว้ใจจดหมายเหตุของท่านระหว่างการเดินทางทางทะเล ระหว่าง พ.ศ. 1150 ว่ามีอาณาจักรอันใหญ่โตอาณาจักรหนึ่งอยู่ในระหว่างเมืองศรีเกษตร หรือหลิซาต้าหลอ (อาณาจักรโบราณในพม่า) และเมืองอิสานปุระหรืออึ้งซันน้ำไปลื้อ (อาณาจักรของเขมร) ชื่อ โตโล ปอดิ (ทวารวดี) สอดคล้องกันกับในหนังสือบันทึกการเดินทางของภิกษุจีนชื่อเหียนจ้ง, ถังซัมจ้ง (ศรีศักร วัลลิโภคม, 2520: 104) ซึ่งเดินทางไปสืบพุทธศาสนาในอินเดียระหว่างปี พ.ศ. 1172-1208 หลวงจีนทั้งสองมิได้เดินทางมาถึงอาณาจักรทวารวดีด้วยตนเอง แต่เขียนตามที่ได้รับฟังจาก ชนพื้นเมืองในอินเดีย แสดงให้เห็นว่าคนอินเดียรู้จักและคุ้นเคยกับเมืองในอาณาจักรทวารวดี ดังกล่าวเป็นอย่างดี และอาณาจักรนี้เป็นอาณาจักรที่นักโบราณคดีได้สำรวจพบโบราณสถาน และพระพุทธรูปที่สร้างตามแบบครั้งราชวงศ์คุปตะของชาวอินเดีย ในช่วงพ.ศ. 860 - พ.ศ. 1150 เป็นจำนวนมากที่นครชัยศรี

จารึกที่พบในอาณาจักรทวารวดี มีอายุเก่าแก่ที่สุดอยู่ที่ระหว่างพุทธศตวรรษ ที่ 11-12 ได้แก่ จารึก เขมมา พบที่บริเวณพระปฐมเจดีย์บนสถูปศิลาบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ด้านหนึ่ง และอีกด้านหนึ่งก็พบอยู่ทางทิศขวาขององค์พระปฐมเจดีย์บนสถูปศิลา บนแผ่นศิลา² มีความหมายสำคัญต่อพระพุทธศาสนา ดังนี้

“เข ฐมมา เหตุปฏกวา เตสฺ เหตุ ตถาคโต

อาห เตสญ โย นิโรธ เอว วาที มหาสมโณ”

(เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2408: 1)

แปลว่า “ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตตรัสเหตุ

และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”

จากหลักฐานจารึกดังกล่าวสรุปได้สอดคล้องกันว่าในอดีตกว่าพันปีมาแล้วเมืองนครชัยศรี³ หรือ จังหวัดนครปฐมในปัจจุบันเคยเป็นแหล่งอาศัยของชุมชน ที่ตั้งบ้านเรือนขึ้นอยู่อย่างถาวร มีอารยธรรมเป็นของตนเอง และต่อมาได้มีการรับอารยธรรมจากภายนอกผ่านการเดินทางและ

² จารึก เขมมา ปัจจุบันเก็บเอาไว้ที่ศาลเจ้าบริเวณพระปฐมเจดีย์ และจารึกที่ฐานรองพระธรรมจักรศิลา บริเวณ อำเภอ กำแพงแสน รวม 7 หลัก จารึกบันทึก อักษรครุฑ อักษรปัลลวะ และ หลังปัลลวะ ภาษาบาลี สันสกฤต และ ภาษามอญ บางส่วนของจารึกบนแผ่นศิลาลักษณะ มีข้อความแปลว่า “เขมมา” ซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2541:29)

³ นครชัยศรี ในสมัยทวารวดี มีชื่อว่า นครไชยสิน (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2408: 17)

การติดต่อค้าขายของกลุ่มชนหลายกลุ่มเข้ามาประสมประสานกับวัฒนธรรมที่ตนมีอยู่ กลุ่มชนที่เข้ามานำเอาภาษาและวัฒนธรรมแตกต่างกันได้อาศัยอยู่ร่วมกันในแถบนครชัยศรี และเมืองใกล้เคียงนั้นได้พบว่าใช้ภาษามอญในการบันทึกรวมทั้งภาษาบาลี และภาษาสันสกฤตซึ่งเป็นภาษาทางศาสนา จึงอาจสรุปได้ว่ากลุ่มชนที่มีอำนาจอยู่ในนครชัยศรีโบราณ และในอาณาจักรทวารวดีซึ่งนับเป็นอาณาจักรที่สำคัญของไทยนั้น เป็นกลุ่มชนที่ใช้ภาษามอญเป็นภาษาพื้นเมืองในการติดต่อสื่อสาร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นนักโบราณคดีไทยคนแรก ที่ค้นคว้าเรื่องราวโบราณคดีของเมืองนครชัยศรีและได้ทรงให้ความเห็นว่าการชัยศรีนั้นเป็นราชธานีของชนชาติมอญ เมืองนครชัยศรีในสมัยนั้นเรียกว่าเมืองทวารวดีเป็นสถานที่ศาสนาพุทธมาประดิษฐานเป็นแห่งแรกในดินแดนประเทศไทย (ธิดา สาระยา, 2545: 11)

หลังพุทธศตวรรษที่ 13 อาณาจักรทวารวดีเริ่มเข้าสู่ยุคเสื่อมอำนาจ สาเหตุดังกล่าวมีอยู่หลายเหตุการณ์ ประเด็นแรกอาจเกิดจากภาวะความแห้งแล้ง และมีโรคระบาด ประเด็นที่สองคือแม่น้ำและคูคลองไหลเปลี่ยนเส้นทาง โดยแม่น้ำดังกล่าวหมายถึงแม่น้ำท่าจีนหรือแม่น้ำนครชัยศรี และแม่น้ำแม่กลองไหลห่างออกจากเมือง หรือประเด็นที่สามเกิดการอพยพไปสู่รัฐละโว้ อาณาจักรลพบุรี ซึ่งมีความเจริญรุ่งเรืองมากขึ้นจากการที่เส้นทางการค้าเปลี่ยนไป และประเด็นสุดท้ายอาจเป็นไปได้ว่าอาณาจักรทวารวดีถูกรุกรานจากอาณาจักรขอม จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุไว้ชัดเจนว่าหลังพุทธศตวรรษที่ 14 อาณาจักรขอมเริ่มเรืองอำนาจและแผ่ขยายอิทธิพลเข้ารุกรานอาณาจักรทวารวดีเรื่อยมาจนถึงศตวรรษที่ 15 อำนาจของอาณาจักรทวารวดีจึงสิ้นสุดลง เมื่อลักษณะการค้ากับนานาชาติเริ่มถูกลดบทบาทความสำคัญลง ชายฝั่งทะเลเริ่มหนีห่างจากตัวเมือง ไกลออกไปเพราะแม่น้ำท่าจีนไหลเปลี่ยนทิศทางและแม่น้ำท่าจีน มีความแคบมากขึ้น ความเป็นศูนย์กลางการค้าขายย้ายไปอยู่ที่ทางปากตะวันออกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น รัฐละโว้ (จังหวัดลพบุรี) เพราะเรือสำเภาสามารถเข้าออกแม่น้ำเจ้าพระยาได้สะดวกมากกว่า ในที่สุดจึงตกอยู่ในอำนาจของขอม พวกขอมอาจกวาดต้อนผู้คนไปเป็นเชลย นำไปใช้เป็นกำลังแรงงานต่างๆ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2545: 20-21)

พุทธศตวรรษที่ 15-18 ประชาชนในดินแดนที่เคยเป็นอาณาจักรทวารวดีล้วนตกอยู่ในอำนาจการปกครองของอาณาจักรขอม ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ นักปราชญ์ทางโบราณคดีชาวฝรั่งเศสได้ทำการค้นคว้าเกี่ยวกับนครชัยศรีและได้ตั้งข้อสันนิษฐานเป็นสองแง่ว่าทวารวดี

เท่านั้นบางทีน่าจะอยู่ที่เมืองสุพรรณหรือเมืองนครชัยศรี(ศรีศักร วัลลิโภคม, 2520: 97) ในทางประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า ในอาณาเขตติดต่อกับเมืองนครชัยศรีล้วนตกอยู่ในอิทธิพลของขอมทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามก็อิทธิพลของขอมจะมากน้อยเพียงใดอาจจะขึ้นอยู่กับลักษณะความใกล้ชิดที่แต่ละเมืองมีต่อศูนย์กลางของอาณาจักรขอม แม้ปัจจุบันในขณะนี้จังหวัดนครปฐมยังไม่พบจารึกอักษรขอมแต่ก็เป็นที่น่าทราบดีแล้วว่าในทางประวัติศาสตร์ว่าอิทธิพลของขอมได้แผ่ขยายมาในชุมชนในแถบนี้ด้วย

พุทธศตวรรษที่ 18 เป็นเวลาที่ไทยยึดอำนาจการปกครองจากขอมได้มีอาณาเขตครอบคลุมถึงเมืองนครชัยศรี แต่สุดท้ายเมืองนครชัยศรีก็กลับกลายเป็นเมืองร้างไปเสียก่อน เพราะสาเหตุจากโรคระบาด และสายแม่น้ำท่าจีนไหลเปลี่ยนทิศทาง เมืองนครชัยศรีจึงไม่ปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง และสาเหตุสำคัญที่ทำให้เมืองนครชัยศรีโบราณกลับกลายเป็นเมืองร้างอย่างสมบูรณ์คือแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลองที่เคยไหลผ่านเมืองนครชัยศรี เปลี่ยนทิศทางใหม่จนทำให้บริเวณพระปฐมเจดีย์และพระประโทนเจดีย์ อันเคยเป็นอาณาจักรทวารวดีในยุคเมืองนครชัยศรีโบราณต้องกลายเป็นเมืองร้างในที่สุด เพราะเมื่อสายน้ำเปลี่ยนทิศทางจากบริเวณเมืองเดิมกลับกลายเป็นที่ดอนมากยิ่งขึ้นไม่เหมาะสมต่อการทำไร่นาและการเพาะปลูกต่าง ๆ ผู้คนจึงย้ายถิ่นฐานไปอยู่ริมแม่น้ำแทนทำให้เมืองนครชัยศรี บริเวณพระปฐมเจดีย์เดิมกลับกลายเป็นที่ดอน ขณะที่เรือสำเภาบรรทุกสินค้าไม่สามารถเดินทางเข้าสู่เมืองนครชัยศรีได้อีกเปลี่ยนเส้นทางไปเมืองลพบุรี สู่เส้นทางการค้าทางเรือบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่มีความกว้างและลึกมากกว่าจึงเป็นสาเหตุให้ร้างผู้คนที่นี่นครชัยศรีในที่สุด

สมัยสุโขทัย (ก่อน พ.ศ. 2006)

ปลายรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อาณาจักรขอมเริ่มเสื่อมอำนาจและหลังจากพระองค์สิ้นพระชนม์ในปีพุทธศักราช 1762 บรรดาเมืองขึ้นต่างแยกตัวออกเป็นอิสระ เอกสารตำนานพงศาวดารไทยหลายฉบับกล่าวเป็นทำนองเดียวกันว่าคนที่พูดภาษาไทย ซึ่งทำหากินในดินแดนตอนเหนือ ตอนกลาง และตอนใต้ ของอาณาจักรสุโขทัย แต่ละเมืองพยายามแยกตัวเป็นอิสระเมื่อมีโอกาสก็ขยายอำนาจเข้าครอบครองเมืองอื่น ๆ และสร้างศูนย์กลางแห่งใหม่ขึ้นแทนเมืองศูนย์กลางอิทธิพลของขอมเดิม

ปลายพุทธศตวรรษที่ 18 พ่อขุนบางกลางหาวเจ้าเมืองบางยาง และพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด ประกาศตั้งอาณาจักรสุโขทัยเป็นอิสระจากขอม ต่อมาเมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ขึ้นครองราชย์⁴เป็นกษัตริย์องค์ที่ 3 ของราชวงศ์สุโขทัย ดินแดนนครชัยศรีอยู่ภายใต้การปกครองของพ่อขุนรามคำแหงด้วยแต่ นครชัยศรีไม่ปรากฏฐานะเป็นเมืองเพราะไม่ปรากฏถึงหลักฐานว่า มีการสร้างเมืองขึ้นใหม่ในดินแดนนครชัยศรี (สุจิต บัวพิมพ์, 2541: 35) แม้แต่ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ในส่วนที่เกี่ยวกับอาณาเขตทางทิศใต้ของแคว้นสุโขทัย ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงก็กล่าวถึงเฉพาะเมืองที่อยู่ใกล้เคียงกับนครชัยศรีเท่านั้น เช่น เมืองสุพรรณบุรี เมืองราชบุรี อย่างไรก็ตามจากศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 2 ได้กล่าวถึงพระเถระสมัยสุโขทัยชื่อ ศรีศัทรราชจุฬามณี⁵ หลานพ่อขุนผาเมืองได้ออกเดินทางปฏิสังขรณ์วัดและสร้างพุทธศาสนสถานต่าง ๆ หลายที่ ทั้งในสุโขทัย และในศรีสัชนาลัยจำนวนมาก และได้เดินทางกลับมาสุโขทัยในพุทธศักราช 1881 -1893 โดยเดินทางผ่านทางเขาตะนาวศรี เพชรบุรี ราชบุรี นครพระกฤษณะ (กริส) อโยธยาศรีรามเทพนคร หลังจากนั้นได้ทำทานและมหากุศลมากมายที่สำคัญคือการปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุเจดีย์ หรือเรียกภาษาขอมว่า พระธม ซึ่งหมายถึงพระบรมธาตุขนาดมหึมา คาดว่าน่าจะเป็นพระปฐมเจดีย์ โดยที่ มหาเจดีย์นี้ปรักหักพังอยู่กลางป่า ณ เมืองเก่า ที่สมเด็จพระศรีศัทรราชจุฬามณี เรียกว่า “นครพระกฤษณ์” มิสเตอร์ ไมเคิล ไรท์ เป็นบุคคลแรกที่เสนอว่านครพระกฤษณ์ ที่กล่าวถึงในศิลาจารึกหลักที่ 2 ก็คือเมืองนครชัยศรี ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542: 26)

นอกจากนั้นเมืองนครชัยศรีแทบไม่ปรากฏถึงหลักฐานในการดำรงอยู่ของเมืองเท่าใดนัก เป็นแต่เพียงชุมชนในแคว้นที่อยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรสุโขทัยเท่านั้นชั่วระยะเวลาหนึ่ง แต่การพบหลักฐานการบูรณะซ่อมแซมพระปฐมเจดีย์ของ สมเด็จพระมหาศรีศัทรราชจุฬามณีศรีรัตนลึงกาธิปมหาสามี ผู้เป็นหลานพ่อขุนผาเมือง ได้ส่งผลต่อพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่นอกเหนือจากความสำคัญทางการเมืองการปกครองในสมัยสุโขทัยแล้วยังช่วยเพิ่มหลักฐานความสำคัญทางประวัติศาสตร์ทางด้านความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาที่ดำรงอยู่อย่างไม่ขาดช่วงขาดตอนของเมืองนครชัยศรี

⁴พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงดัดแปลงรูปอักษรและอักษรวิธีแบบขอมและมอญ ซึ่งใช้กันมาแต่เดิมเป็นรูปอักษรและอักษรแบบไทยเพื่อใช้เป็นภาษาทางการแบบไทยในสมัยสุโขทัย

⁵ ศรีศัทรราชจุฬามณี ตามประวัติท่านเป็นขุนทัพของพระยาเลอไทย ต่อมาออกบวชและได้เดินทางออกจาริกไปแสวงบุญถึงลังกาทวีป เป็นที่เรื่อมใสแก่ราษฎร และขุนนาง จึงเป็นเหตุให้กษัตริย์สิงหลแห่งลังกาทรงถวายสมณศักดิ์ไว้ ในระดับพระสังฆราช คือ “สมเด็จพระมหาเถรศรีศัทรราชจุฬามณีศรีรัตนลึงกาธิปมหาสามี”

สมัยอยุธยา (พ.ศ. 1893-พ.ศ. 2310)

ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิขึ้นครองราชย์ กองทัพพม่าได้เข้ารุกรานอาณาจักรอยุธยา โดยกษัตริย์หนุมคือ พระเจ้าตะเบงชะเวตี้ และขุนนางผู้มีความสามารถในทางพิชัยสงครามนามว่า บุเรงนอง กองทัพพม่ายกทัพเข้ารุกรานกรุงศรีอยุธยาทางด้านด่านเจดีย์สามองค์และเข้าตีเมืองสุพรรณได้ในสงครามวิเศษศรีสุริโยทัย ในปีพ.ศ. 2091 ในสงครามครั้งนั้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้สูญเสียพระมเหสีคือสมเด็จพระนางเจ้าสุริโยทัย พม่าทำการล้อมกรุงศรีอยุธยาได้ระยะเวลาหนึ่งไม่สามารถตีพระนครได้จึงยกทัพกลับไปเมื่อใกล้ถึงฤดูฝน หลังสงคราม ประชากรและผู้คน ชาวนครชัยศรี และเมืองใกล้เคียงแม่น้ำท่าจีนผู้คนทั้งหลายต่างหลบหนีเข้าหลบซ่อนตัวในป่าเป็นส่วนใหญ่

ภายหลังสงครามกับพม่า พ.ศ. 2091 - 2111 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ทรงแบ่งเขตการปกครองเพื่อสะดวกในการรวบรวมผู้คน ทรงตั้งเมืองใหม่ขึ้น 3 เมืองคือ แบ่งเขตเมืองราชบุรีกับเมืองสุพรรณบุรีตั้งเป็นเมืองนครชัยศรี ทรงตั้งบ้านตลาดขวัญขึ้นเป็นเมืองนนทบุรี ยกบ้านท่าจีนขึ้นเป็นเมืองสาครบุรี ดังนั้นเมืองนครชัยศรีได้ถูกจัดตั้งและเริ่มใช้ชื่อ “นครไชยศรี”⁶ ในราวปีพ.ศ. 2100 หัวเมืองเหล่านี้อยู่ห่างจากกรุงศรีอยุธยาไม่มากนักยังสามารถเดินทางถึงกันได้ภายในหนึ่งวัน และการจัดการปกครองหัวเมืองในสมัยอยุธยา คาดว่าเมืองนครชัยศรีมีฐานะเป็นเมืองจัตวาเป็นเมืองในเขตการปกครองชั้นใน หรือเมืองในวงราชธานี ผู้ปกครองเมืองจัตวาเรียกว่าผู้รั้ง⁷ และเมืองนครชัยศรีมีชื่อผู้ปกครอง ราชทินนามว่าออกพระสุนทรบุรีศรีพิชัยสงครามหรือแทนตำแหน่งว่า ออกญานครชัยศรี ในยามสงครามเมืองนครชัยศรีเองเป็นอีกเมืองหนึ่งที่ต้องมีการเตรียมตัวป้องกันเมืองเหมือนกับเมืองอื่น ๆ รายรอบกรุงศรีอยุธยา แต่เมืองนครชัยศรีมิได้ถูกกำหนดให้เป็นเมืองรับศึกหน้าด่านเหมือนเมืองอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะเมืองนครชัยศรีมีความสำคัญทางด้านเกษตรเป็นแหล่งของป่าและการทำนา อีกทั้งเป็นเส้นทางทางการค้าออกสู่ทะเลที่ท่าจีน

⁶ นครไชยศรี การเลือกชื่อในการตั้งเมืองนครไชยศรีมาจากความเชื่อเก่าแก่ในตำนานนิทานท้าวแสนปมว่าพระเจ้าไชยศิริจากเมืองเชียงแสน (จังหวัดเชียงราย) มาสร้างเมืองนี้ไว้นานแล้ว จึงเอาพระนาม ไชยศิริ เป็น ไชยศรี (แต่นิทานบางเรื่องเรียก เมืองศรีวิไชย เป็นเหตุให้พ่อของขุนช้างในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีชื่อ ขุนศรีวิไชย) ดังนั้นเมืองนครปฐมโบราณ ได้ชื่อว่า เมืองนครชัยศรี มาตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และใช้เรื่อยมาจนถึงแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ จนถึงต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ในปีพ.ศ. 2456 จึงเปลี่ยนชื่อมาเป็นเมืองนครปฐม (เพ็งอึ้ง, 2545: 23)

⁷ ตำแหน่ง ผู้รั้ง ไม่เรียกว่าเจ้าเมืองเพราะไม่มีอำนาจเด็ดขาดอย่างเจ้าเมือง ต้องอยู่ในความควบคุมของราชธานีอย่างใกล้ชิด (สุจิตต์, 2545: 23)

ดังนั้นยุทธศาสตร์การกำหนดบทบาททางการเมืองในยามสงครามจึงไม่จำเป็นต้องวางรากฐานการพัฒนาผังเมืองมากนักเพราะอาจเพิ่มเป้าหมายทางสงครามของฝ่ายพม่าให้มากยิ่งขึ้นไปอีก เพราะในเขตลุ่มน้ำท่าจีนมีเมืองสุวรรณบุรีที่สามารถใช้กำแพงเมืองเดิมป้องกันการรุกรานได้ดีอยู่แล้ว ดังนั้นเมื่อถึงคราวสงครามชาวเมืองนครชัยศรีในสมัยอยุธยาจะต้องหลบซ่อนตัวในป่าหรืออพยพเข้าสู่เมืองหลวงเพื่อเตรียมตัวรับศึกภายในพระนครศรีอยุธยา หรืออาจอพยพไปสู่ปากอ่าวเมืองท่าจีนที่สมุทรสาคร ด้วยกลุ่มนี้จะเป็นชาวจีนเสียส่วนมาก

ปัญหาว่าเหตุใดในสมัย สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จึงทรงขนานนามนี้ว่า เมืองนครชัยศรี แทนที่จะใช้คำว่า นครปฐม ยังเป็นที่น่าสงสัยอยู่มากในทางประวัติศาสตร์ ประเด็นที่น่าสนใจคือ พระองค์ไม่ต้องการสร้างเมืองที่มีคติความเชื่อแบบขอม เพราะคำว่าพระขมมีอิทธิพลทางภาษาและไปสอดคล้องกับชื่อเทวलयตามแบบเทวราชาของขอมที่นับถือพระวิษณุ และพระนารายณ์ของขอม แต่จากหลักฐานทำให้ทราบว่าสมัยทวารวดีไม่ได้นับถือคติความเชื่อแบบเทวราชาอย่างขอม แต่นับถือพระพุทธศาสนาอย่างเข้มแข็งมาตลอดในการเรียกชื่อเมืองโบราณแห่งนี้ที่ในอดีตเคยรุ่งเรืองตั้งแต่สมัยทวารวดี รุ่งเรืองและเก่าแก่มาก่อนอาณาจักรขอม เพราะหากสืบค้นข้อมูลในอดีตทำให้ทราบว่าในสมัยสุโขทัยนั้นเรียกดินแดนที่มีเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามักจะเรียกกันว่า พระมหาธาตุหลวง พระธาตุหลวง พระมหาธาตุ (สุจิตต์. 2545: 181) ถึงอย่างไรอาณาจักรทวารวดีที่รุ่งเรืองมาตั้งแต่พ.ศ. 1100 - 1200 ก็ไม่น่าจะเรียกชื่อเมืองตามชื่อพระสถูปองค์หิมาแห่งนี้ว่าพระขม น่าจะเรียกว่าพระมหาธาตุมากกว่า หรือพระธาตุมากกว่ายังไม่สามารถทราบได้ว่าในสมัยทวารวดีจะเรียกชื่อพระสถูปเจดีย์แห่งนี้ว่าอะไรแน่นอน (สุจิตต์. 2549: 21)แต่ก็เป็นไปไม่ได้ที่เรียกชื่อตามอิทธิพลของขอม ที่เรียกว่า พระขม⁸ และ พระขมคือชื่อเรียกถาวรในทางประวัติศาสตร์ถึงพื้นที่อาณาเขตแห่งนี้ที่สืบทราบได้แต่ภายหลังพวก “ขอม” ชาวบ้านที่อยู่บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา ต่างนิยมเรียกสถูปแห่งนี้ว่า “พระขม” อันหมายถึงเจดีย์องค์ใหญ่หิมาภายหลังเพี้ยนเป็น “พระขม” ต่อมาก็มีผู้ผูกเรื่องตำนานเข้าไปว่าที่เรียกพระขมหรือพระประทมก็เพราะว่าพระสถูปเจดีย์องค์นี้สร้างขึ้นสวมพระแท่นที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาบรรทม ต่อมาจึงมีการสร้างพุทธไสยาสน์ขึ้นใหม่เป็นสัญลักษณ์ และเรียกเพี้ยนต่อมาว่า “พระปฐมเจดีย์”

พระปฐมเจดีย์ซึ่งเป็นชื่อเรียกอย่างใหม่มีความหมายให้เข้าใจว่าเป็นเจดีย์แห่งแรกของประเทศถูกสร้างเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาตามการเรียกของกลุ่มอำนาจปกครองในสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ภายหลังเมื่อมีการศึกษาค้นคว้าต่อมาเป็นที่แน่ชัดแล้วว่า พระปฐมเจดีย์

⁸ พระขม มาจากภาษาเขมรหมายถึงใหญ่โต

มิใช่เจดีย์แห่งแรกในสยามประเทศที่พระเจ้าอโศกทรงสร้างขึ้น แต่พระปฐมเจดีย์เป็นมหาธาตุหลวงที่มีความยิ่งใหญ่มีความสำคัญต่อศาสนาพุทธที่เจริญมั่งคั่งมาตั้งแต่สมัยทวารวดีจนถึงสมัยอยุธยา มาตลอด ดังนั้นในสมัยอยุธยาจึงได้ยอมรับว่าเป็น “ศรี” ของอาณาจักรด้วย สมเด็จพระมหาจักรพรรดิอาจต้องการตั้งชื่อนครชัยศรีเพราะให้รำลึกถึงผู้สร้างเมืองครั้งแรกซึ่งมีตำนานว่ามีเจ้านายมีพระนามว่า “สิริชัย” แห่งเชียงแสนซึ่งทิ้งเชียงแสนอพยพผู้คนลงมาสร้างบ้านเมืองอยู่แถบนี้อาจถ้ายนามเนื่องมาจากชื่อเรียกของเจ้านายพระนามนี้ก็เป็นได้

ประการหนึ่งที่น่าสนใจคือการตั้งชื่อเมืองนครชัยศรี นั่นก็คือนามนครชัยศรีอันเป็นชื่อเมืองของอาณาจักรกัมพูชาด้วย ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ (Mr. Caedes G.) สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาภิศาสตร์ตะวันออกไกล ณ เมืองฮานอย ได้แสดงปาฐกถาเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2482 ว่าด้วยผลใหม่ ๆ แห่งการค้นคว้าในทางโบราณคดี ได้ค้นพบศิลาจารึกใหม่ที่ปราสาทพระขรรค์ในบริเวณนครหลวงอีกแห่งหนึ่งถอดความจากศิลาจารึกได้ความว่าพระเจ้าชัยวรมัน ที่ 7 (กษัตริย์นักก่อสร้าง) ในสมัยเขมรโบราณเวลา พ.ศ. 1725 -1765 ได้ทรงสร้างเมืองใหม่ขึ้น บริเวณปราสาทพระขรรค์พระราชทานนามว่า “นครชัยศรี” ในศิลาจารึกเมื่อสิ้นสุดช่วงยกยอพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็เริ่มกล่าวถึงการสร้างเมืองใหม่นามว่านครชัยศรีโดยทันที ในศิลาจารึกกล่าวเทียบเมืองนครชัยศรีนี้กับนครประยาด⁹ โบราณในมัณฑมประเทศว่าเป็นนครศักดิ์สิทธิ์เหมือนกันเพราะประยาด นั้นตั้งอยู่ระหว่างอุภัยนทีคือแม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา และแม่น้ำสรวัดดี ส่วนนครชัยศรีมีบริเวณแผ่นดินที่จดน้ำถึงสามห้วงอันเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์อุทิศถวายพระพุทธเจ้า พระอิศวรเจ้า และพระนารายณ์เจ้า เข้าใจได้ว่าอาณาจักรขอมกำลังพยายามหลอมรวมความเชื่อแบบเทวราชากับพุทธศาสนาให้เป็นหนึ่งเดียวกัน (กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, 2508: 5-8)

ประเด็นเรื่องเมืองนครชัยศรีของอาณาจักรขอมโบราณที่ค้นพบจารึกในบริเวณปราสาทพระขรรค์ ดังกล่าวของศาสตราจารย์เซเดส์ จะมีความเกี่ยวพันกันอย่างไรกับเมืองนครชัยศรีที่สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิในสมัยอยุธยานั้นยังไม่สามารถหาข้อสรุปในทางวิชาการได้อย่างชัดเจนในด้านความเกี่ยวพันทางประวัติศาสตร์ของเมืองทั้งสอง เพราะอยู่ต่างช่วงเวลา และสถานที่ แต่สิ่งหนึ่งที่ต้องยอมรับเหมือนกันในอุดมการณ์เป้าหมายของการสร้างเมืองสำคัญลักษณะทางความรู้สึกที่มีเหนือต่ออริราชศัตรูทั้งปวงอันมาจากนามว่า “นครชัยศรี” เพราะ

⁹ นครประยาด คือเมืองเดียวกับ เมืองอัลลาฮาบัด ในประเทศอินเดีย โยคีชาวฮินดู จะร่วมประกอบพิธีทางศาสนาหลังลงไปชำระล้างร่างกายในปากแม่น้ำที่บรรจบกันของแม่น้ำคงคา ยมุนา และสรวัดดี ในเทศกาล ประจำปีกุมภเมลา เพราะเชื่อว่าเป็นการชำระล้างบาปในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์

เมื่อการสร้างเมืองนครชัยศรีของขอมถูกสร้างในบริเวณปราสาทพระขรรค์ของขอม ดังนั้นหากเปรียบเทียบกับคำว่า “พระขรรค์” อันหมายถึงพระแสงราชูปโภคของโบราณของกษัตริย์คำว่า “นครชัยศรี” ก็มีความหมายว่าเมืองแห่งชัยชนะ ดังนั้นสมเด็จพระจักรพรรดิน่าจะดำริสร้างเมืองนครชัยศรีเพื่อเป็นการแสดงถึงผู้มีชัยต่อพระเจ้าตะเบงชเวตี้แห่งพม่าในภายหลังประกอบกับด้วยคติความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างศาสนาพุทธและคติเทวราชา อันได้รับอิทธิพลของขอม

ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิสาเหตุของการสร้างเมืองนครชัยศรีและใช้ชื่อนครชัยศรีคงไม่น่าที่จะสรุปเพียงแค่ต้องการฟื้นฟูกำลังผู้คนที่จะจัดกระจายจากสงครามกับพม่าในปี พ.ศ. 2091 – 2111 เท่านั้นในเรื่องนี้ทั้งการตั้งเมืองนครชัยศรีและสาเหตุในการใช้ชื่อเมืองนครชัยศรีแทนที่จะใช้สัญลักษณ์ทางศาสนา อย่างคำว่าพระปฐมเจดีย์มาเป็นชื่อเมือง เพราะสาเหตุของพระองค์ต้องการสร้างเมืองสัญลักษณ์แห่งชัยชนะให้แก่อาณาจักรอยุธยาอันมีชัยเหนือการรุกรานของพระเจ้าตะเบงชเวตี้แห่งพม่าด้วยเป็นสำคัญ อีกประเด็นที่น่าสนใจก็คือ การเลือกที่ตั้งของเมืองนครชัยศรีที่ “บ้านท่านา” บริเวณวัดกลางบางแก้ว น่าจะมาจากต้องการสร้างเมืองที่มีความสวยงามและมีความอุดมสมบูรณ์จากแหล่งน้ำและดิน อีกทั้งความเหมาะสมแก่ชะตาเมืองของกรุงศรีอยุธยาเป็นสำคัญ เพราะความเชื่อทางศาสนาด้วย(กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. 2508: 5-8)

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิสมัยอยุธยา ทรงสร้างเมืองนครชัยศรีอันมีลักษณะคล้ายกับเมืองนครชัยศรีของขอมในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเมื่อพิจารณาแล้วเมืองนครชัยศรีของอยุธยานั้นต้องการให้ได้รับอิทธิพลความเชื่อเรื่องชะตาเมืองหรือดวงเมืองที่มีเหนือประเทศราชทั้งหลายในอาณาจักร ซึ่งในอดีตพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเลือกสร้างเมืองนครชัยศรีให้เปรียบดังเมืองประยาดโบราณในมณฑลประเทศ ซึ่งเป็นนครศักดิ์สิทธิ์ เพื่อถวายพระพุทธรูปเจ้า พระอิศวร พระนารายณ์ ซึ่งเมืองประยาด (เมืองอาลาฮาบัด) ในอินเดียนั้นมีบริเวณปากแม่น้ำถึงบรรจบกันถึงสามห้วงคือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา และแม่น้ำสาธวัตตี¹⁰ ขณะเดียวกันเมืองนครชัยศรีในสมัยอยุธยาเองก็อยู่ระหว่างกลางของแม่น้ำสามสายซึ่งเชื่อมถึงกันด้วยคลองธรรมชาติโบราณโดยมีสายน้ำสามสายที่สำคัญ คือ แม่น้ำแม่กลองด้านตะวันตก โดยแม่น้ำทำจันอยู่ระหว่างกลางและแม่น้ำเจ้าพระยาด้านตะวันออก โดยใช้แม่น้ำทั้งสามสายเป็นการผูกชะตาเมือง ตามความเชื่อแบบคติพุทธศาสนาและคติเทวราชาที่บูชาแก่ พระพุทธรูปเจ้า พระอิศวร และพระนารายณ์

¹⁰ ณ เมืองอาลาฮาบัด ในบริเวณการบรรจบกันของแม่น้ำทั้งสามสาย ชาวฮินดู นั้นมีความเชื่อกันว่า ในบริเวณดังกล่าวเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ และในเทศกาลประจำปีกุมภ เมลา ต้นเดือนมกราคม ชาวฮินดูจะใช้บริเวณ ดินแม่น้ำสามห้วงของเมืองอัลลาฮาบัด เพื่อชำระล้างบาปในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์

ซึ่งเป็นคติความเชื่อเช่นเดียวกับเมืองนครชัยศรีของเขมร ที่สร้างเลียนแบบเมืองประยาต (เมืองอาลาฮาบัด) แต่หากเปรียบเทียบความตามหลักคติพุทธและฮินดูโบราณเมืองนครชัยศรีสมัยอยุธยาสร้างตามหลักคติศาสนาได้สมบูรณ์กว่าที่เมืองเขมรอยู่มาก ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวมีประเด็นการสร้างที่คล้ายคลึงกันระหว่างการสร้างเมืองนครชัยศรีของขอมภายหลังมีชัยในสงครามต่ออาณาจักรจามปา ในพ.ศ.1725 - 1765 และการมีชัยของกรุงศรีอยุธยาที่มีชัยต่อพม่าใน พ.ศ. 2091 - 2111

เมืองนครชัยศรีในสมัยอยุธยาเป็นเมืองที่มีขนาดเล็ก และไม่ใช่มืองหน้าด่านที่ใช้สำหรับรับศึกที่เป็นเช่นนั้นเพราะในอดีตน่าจะถูกกำหนดให้เป็นเมืองการค้าที่มีบทบาททางเศรษฐกิจมากกว่าทางด้านการเมืองอย่างเดียว เพราะเมืองนครชัยศรีเป็นเมืองที่มีทางออกไปสู่ทะเลจากแม่น้ำท่าจีน และในอดีตชาวจีนอาจจะเริ่มเข้ามาบ้างแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาในปีพ.ศ. 2100 เมื่อมีการจัดตั้งเมืองอย่างเป็นทางการ สภาพตัวเมืองนครชัยศรีน่าจะมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ถ้าพิจารณาเปรียบเทียบกับเมืองนครชัยศรีในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะลักษณะทางด้านการเมืองเศรษฐกิจและสังคม เพราะลักษณะทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ในสมัยอยุธยายังได้ถ่ายทอดไปสู่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วย ทั้งด้านวัฒนธรรมการเกษตรของชาวนา วัฒนธรรมทางการค้า ประเพณีความเชื่อของชาวจีนในบุษบาบรรพบุรุษ เชื่อกันว่าที่ตั้งตัวเมืองน่าจะอยู่ที่บ้านปากน้ำมีคลองบางแก้วไหลออกสู่แม่น้ำนครชัยศรี และวัดกลางบางแก้วน่าจะเป็นวัดประจำเมืองนครชัยศรี ในสมัยอยุธยาเพราะมีหลักฐานโบราณวัตถุ เช่น ใบเสมาหินชนวนสีดำปักอยู่รอบอุโบสถลักษณะเป็นศิลปะอยุธยาตอนกลางค้นพบที่วัดนี้

บทบาททางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีเริ่มปรากฏชัดเจนมากยิ่งขึ้นในสมัยอยุธยา เพราะมีภูมิประเทศเหมาะแก่การเพาะปลูกอยู่ระหว่างแม่น้ำสามสายสำคัญของประเทศ ทั้งแม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำทั้งสามสายถูกเชื่อมโยงด้วยระบบคมนาคมโดยคลองธรรมชาติที่เกิดขึ้น ทำให้ผืนดินมีความอุดมสมบูรณ์โดยเฉพาะบริเวณใกล้แหล่งน้ำ เมืองนครชัยศรีมีประชากรตั้งถิ่นฐาน จึงเป็นแหล่งรายได้ที่อยุธยาคาดหวังมาโดยตลอดและเป็นหัวเมืองที่ต้องส่งส่วยที่ใช้ในราชการ โดยให้แก่พระเจ้าแผ่นดินเมืองนครชัยศรีถูกกำหนดให้ส่งส่วยถ่านซึ่งจะเห็นได้ว่าการกำหนดให้นครชัยศรีต้องส่งส่วยถ่าน หมายถึงแผนพัฒนาทางการเกษตรในระยะยาวของประเทศที่สำคัญในอดีต เพื่อเป็นการเพิ่มพื้นที่นาและพืชสวนทางการเกษตรด้วยอีกทั้งเมืองนครชัยศรีเหมาะสมแก่การเพาะปลูกจึงเป็นเมืองที่จำต้องส่งอากรค่านาและอากรสวนให้แก่กรุงศรีอยุธยาด้วย นับได้ว่าเป็นเมืองที่มีบทบาททางเศรษฐกิจที่ผูกพันอยู่กับ

กรุงศรีอยุธยาโดยตลอด ดังนั้นในปีพ.ศ. 2310 เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าทำให้เมืองนครชัยศรีได้รับผลกระทบไปด้วยการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พม่าได้ทำการเผาปราสาทและพระราชวังวัดต่าง ๆ และกวาดต้อนผู้คนไปเป็นเชลย กรุงศรีอยุธยาจึงร้างผู้คน แม่น้ำพญากองที่มีกำลังไพร่ทาสต่างตั้งตนเป็นใหญ่หันมาสู้รบกันเอง เมืองนครชัยศรีเองก็ตกอยู่ในสภาพเลวร้ายดังกล่าวไปด้วยไม่แตกต่างกัน

สมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. 2310-พ.ศ. 2325)

ในสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพ.ศ. 2310 ได้นำทัพจากเมืองจันทบุรีเข้าปราบสุกี้พระนายกองแม่ทัพพม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้นได้สำเร็จ และสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์ ทรงย้ายเมืองหลวงมาตั้งที่กรุงธนบุรีอันมีเขตแดนติดกับเมืองนครชัยศรีซึ่งสมัยนี้เรียกเจ้าเมืองว่าพระยานครชัยศรี แทนตำแหน่งออกพระในสมัยอยุธยา แสดงให้เห็นว่าเมืองนครชัยศรีสมัยธนบุรีมีความสำคัญมากขึ้น และจากนั้นเส้นทางการเดินทัพของพม่าด้านทิศตะวันตกโดยใช้เส้นทางเมืองราชบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองสมุทรสาครและเมืองนครชัยศรี ขณะนั้นกองทัพพม่าได้ใช้เส้นทางดังกล่าวเดินทัพเข้ารุกรานกรุงธนบุรี 2 ครั้งในระหว่าง พ.ศ. 2310 -2317 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงใช้เส้นทางเรือเสด็จไปประทับที่ภายนอกพระนครทางคลองด่านหรือคลองมหาชัย เป็นคลองที่เชื่อมระหว่างคลองบางกอกใหญ่กับแม่น้ำท่าจีนสมุทรสาคร เมืองนครชัยศรีจึงเริ่มมีบทบาททางการเมืองที่สำคัญมากยิ่งขึ้น เพราะกลายเป็นเมืองยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจและการเมืองในคราวเดียวกัน “พระยานครชัยศรี” ในสมัยพระเจ้าตากสินมหาราชนั้นจะต้องมีฝีมือในการรบเพื่อที่จะเป็นกำลังสำคัญในการป้องกันพระนครร่วมกับการออกสงครามในราชการทัพต่าง ๆ ด้วย

ได้ปรากฏชื่อพระยานครชัยศรีในกองทัพที่ส่งไปปรับศึกการบุกของพม่า ในศึกอะแซหุ่กัน ในปี พ.ศ.2318 ทัพหลวงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ตั้งมั่นที่ปากแม่น้ำปิง เมืองสิงห์บุรี เมื่อมีการรบเกิดขึ้นโปรดให้พระยานครชัยศรีที่ตั้งค่ายอยู่ที่ค่ายโพประทับช้างยกทัพมาช่วยที่ทัพหลวง ทหารเมืองนครชัยศรีน่าจะมีชาวจีนแต่จิวเป็นกลุ่มใหญ่เพราะเมืองนครชัยศรีมีชาวจีนเริ่มเข้ามาอาศัยอยู่มากตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ชาวจีนแต่จิวในสมัยพระองค์เรียกกันว่าจีนหลวง นโยบายของพระเจ้าตากสินดึงดูดชาวจีนแต่จิวจำนวนมากเข้ามาสู่กรุงเทพฯ และน่าจะกระจายออกมาบริเวณชุมชนเมืองใกล้เคียงโดยเฉพาะเมืองนครชัยศรีด้วยซึ่งมีประชากรชาวจีนแต่จิวเป็นชุมชนใหญ่อีกแห่งหนึ่ง (Skinner, 1962: 18-19)

เจ้าเมืองนครชัยศรีมีตำแหน่งเป็นพระยานครชัยศรีซึ่งมีบทบาทด้านการสงครามแล้ว ยังต้องเป็นขุนนางที่มีบทบาทในด้านการป้องกันปัญหาการขาดแคลนอาหารและเสบียง ในระยะเวลาที่ว่างศึกสงคราม พระเจ้าตากสินมหาราชมีพระราชโองการให้ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ คุมไพร่พลออกไปบุกเบิกทำนาที่ในแขวงเมืองนครชัยศรี เพราะเป็นเขตที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542: 29)

สมัยรัตนโกสินทร์ (ก่อน พ.ศ.2438)

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกถึง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2325-2394 ได้ปรากฏการเปลี่ยนแปลงขึ้น ในเมืองนครชัยศรีทั้งด้านเศรษฐกิจด้านเศรษฐกิจนั้นในสมัยรัชกาลที่ 2- รัชกาลที่3 นับว่าไทย อยู่ในช่วงของความสงบปัญหาการรุกรานจากพม่าเริ่มลดลงไทยได้เริ่มติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ เริ่มมีชาวตะวันตกและชาวจีนกลับเข้ามาติดต่อค้าขายมากยิ่งขึ้น

ความมั่งคั่งจากการค้าบริเวณริมสองฝั่งคลองระหว่างเดินทางมาเมืองนครชัยศรีถูกถ่ายทอด ผ่านวรรณกรรมจากนิราศพระปฐมของมหาฤกษ์มีดังนี้

...ดูชาวแพแซ่ซ่งชนของชาย	ที่เรือพายขึ้นล่องนั้นของสวน
ทั้งเรือทุ่นเรือทอดจอดเป็นพวน	ตลาดล่วนจ่ายจัดออกอัดแอ
ทั้งสองแถวแจวไปมิใคร่ตลอด	ต้องเลี้ยวลอดหลักัดคดวัดแจว
ทั้งไทยเจ๊กจีนแขกแปลกแปลกแล	พวกชาวแพสารพันจะบรรจง
ขายเครื่องแก้วเครื่องทองของทั้งหลาย	ทั้งผ้าลายม่วงแพรและระหง
เสื่อกระเปาะขาม้าผ้าสบง	ที่รูปทรงสำอวเป็นช่างเลียบ
ล้วนสาวสาวน้อยน้อยนั่งร้อยเข็ม	ฝีมือเม้มมิดเม้นไม่เห็นตะเข็บ
ไม่เจ็บหลังนั่งเพียรทั้งเจียนเลียบ	ประกอบเก็บไรจุกเหมือนตุ๊กตา
พอเรือฉากปากหวานทำขานไซ	ซื้ออะไรดูก่อนสิหล่อนจำ
ฉันทหวานฮึกนิกะนองลงวาจา	จะหาผ้าอย่างนอกที่ดอกกลอย
เขายิ้มเยื่อนเบือนหน้าทำตาค้อน	โอ้ยามร้อนใจคอกก็ทอดลอย
จะก้มพักตร์ไปป่าหาดอกกลอย	ไม่ขอคอยดอกขจรเหมือนก่อนไร...

(หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์), 2467: 13)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเส้นทางน้ำที่ใช้เข้าสู่เมืองนครชัยศรีนั้นเต็มไปด้วยชาวต่างชาติทั้ง ชาวจีนเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดรองลงมาเป็น ชาวอินเดียและชาวมุสลิม ที่เข้ามาค้าขายและระหว่างทางคลองจึงเต็มไปด้วยแพของราษฎรที่ใช้อาศัย และชาวแพเงินที่ใช้ทำมาค้าขายสิ่งของต่าง ๆ อยู่ริมคลอง ดังนั้นภาพของตลาดการค้าในอดีตจึงน่าจะเป็นตลาดน้ำอยู่ทั่วไปโดยเริ่มค้าขายแต่เช้า และตลาดน้ำน่าจะมีอยู่มากหลายชุมชนตลอดทางมาเมืองนครชัยศรี

สรุป ก็คือการที่เมืองนครชัยศรีมีแหล่งน้ำจากแม่น้ำท่าจีนการเข้ามาของการผลิตเพื่อการค้าในยุคแรกจึงมีชาวจีนเป็นกำลังสำคัญอย่างมากในการผลิตรวมทั้งเป็นแรงงานในไร่อ้อย สินค้าส่งออกที่มีมูลค่าสูงสุดของนครชัยศรีคือ น้ำตาลทรายมีแหล่งผลิตที่สำคัญอยู่ที่ลุ่มแม่น้ำท่าจีนเมืองนครชัยศรี การผลิตน้ำตาลทรายเจริญรุ่งเรืองอย่างมากรุ่งเรืองตั้งแต่ พ.ศ. 2353 และสิ้นสุดความสำคัญลงในปี พ.ศ. 2418 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมลักษณะของชาวต่างชาติที่อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในเมืองนครชัยศรีในสมัยรัตนโกสินทร์ ประเภทแรกคือเข้ามาเพื่อหนีความอดอยากเข้ามาเพื่อแสวงหาการประกอบอาชีพ ซึ่งประเภทนี้ส่วนใหญ่เป็นชาวจีนแต่จิวเข้ามาทางปากอ่าวเมืองท่าจีนและอพยพผ่านเมืองหลวงเข้ามาหาที่ทำกินใหม่กับพวกที่ไม่ได้ตั้งใจจะมาคือชาวหัวเมืองที่อยู่ใต้การปกครองของกรุงเทพ มีทั้งชาวเขมร ลาว กระเหรี่ยง และมลายู

สภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์และประชากรเมืองนครชัยศรี พ.ศ. 2439-พ.ศ. 2469

ภูมิศาสตร์ทางธรรมชาติ

เมืองนครชัยศรีในขณะนั้นมีขอบเขตด้านเศรษฐกิจในกลุ่มน้ำสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำ แม่กลอง แม่น้ำนครชัยศรีหรือแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีเครือข่ายคลองเชื่อมโยงถึงเมืองใหญ่ในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยอันมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนั้นเมืองนครชัยศรีจึงนับเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและการเมืองมาตั้งแต่โบราณอันมีข้อได้เปรียบทางภูมิศาสตร์และภูมิประเทศเป็นสำคัญ ในฐานะเป็นเมืองประตูยุคสมัยจากการค้าของป่าในสมัยโบราณอันพัฒนาสู่ยุคสมัยของนายทุนเงินกับการค้าอ้อยและน้ำตาลในสมัยกรุงธนบุรี ตลอดจนถึงยุคเฟื่องฟูของการค้าข้าวในสมัยรัตนโกสินทร์ และผลิตผลทางการเกษตรอันขึ้นชื่อที่สุดแห่งหนึ่งในเขตพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยอาศัยแม่น้ำนครชัยศรีที่มีเส้นทางคลองเชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยาตอนในเป็นพลังขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจ ทำให้เมืองนครชัยศรีดำรงความเป็นเมืองอันมีบทบาททางเศรษฐกิจและการปกครองมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ต่อมาเมืองนครชัยศรีจึงได้รับการยกฐานะการปกครองให้มีขนาดทางเศรษฐกิจและการปกครองที่ใหญ่มากยิ่งขึ้นโดยเรียกว่า มณฑลนครชัยศรี

เมื่อได้มีการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลในประเทศไทยขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. 2435 -2438 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทำให้เมืองนครชัยศรีได้ยกฐานะเป็นมณฑลนครชัยศรีในปีพ.ศ. 2438 คือ

ทิศเหนือจดมณฑลนครสวรรค์

ทิศใต้จดปากอ่าวท่าจีนและมณฑลราชบุรี

ทิศตะวันออกจดมณฑลอยุธยาและมณฑลกรุงเทพฯ

ทิศตะวันตกจดมณฑลราชบุรี

ลักษณะภูมิประเทศของเมืองนครชัยศรีมีพรมแดนที่อยู่เชื่อมระหว่างกลางของพื้นที่ราบของกลุ่มน้ำทั้งสามสายโดยมีเมืองนครชัยศรีอยู่กึ่งกลางโดยที่มีแม่น้ำนครชัยศรีเป็นเส้นเลือดใหญ่ในการสร้างชุมชน สร้างพืชผลธัญญาหารต่าง ๆ หล่อเลี้ยงผู้คนเมืองนครชัยศรีและเมืองใกล้เคียงตั้งแต่ลุ่มน้ำแม่กลองจนถึงลุ่มน้ำเจ้าพระยา ดังนั้นจึงสามารถทราบได้ว่าแม่น้ำที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมในอดีตต่างมีพัฒนาการเกี่ยวเนื่องกันอย่างแยกจากกันมิได้ 3 สายคือ

1. แม่น้ำแม่กลอง อยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองนครชัยศรี
2. แม่น้ำนครชัยศรี มีเมืองนครชัยศรีอยู่ระหว่างกลางพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางฝั่งตะวันตก
3. แม่น้ำเจ้าพระยา อยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองนครชัยศรี

ทรัพยากรธรรมชาติ

แหล่งน้ำในจังหวัดนครปฐมหรือเมืองนครชัยศรีในอดีตนั้น มีแม่น้ำท่าจีนหรือแม่น้ำนครชัยศรีเป็นแม่น้ำสำคัญในพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางของประเทศ ซึ่งแยกออกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่บ้านปากคลองมะขามเฒ่า อำเภอดำรงวิทยะปาลย์ จังหวัดชัยนาท ไหลผ่านจังหวัดสุพรรณบุรี นครปฐม ไหลลงสู่ปากอ่าวจังหวัดสมุทรสาคร มีความยาวตลอดลำน้ำ 325 กิโลเมตร ในส่วนของจังหวัดนครปฐมไหลผ่าน อำเภอบางเลน อำเภอนครชัยศรี และในอำเภอสามปราชญ์มีความยาวประมาณ

97 กิโลเมตร โดยมีลำคลองแยกจากแม่น้ำนครชัยศรี อันประกอบด้วย คลองบางเลน คลองโยง คลองพระพิมล คลองบางหลวง คลองมหาสวัสดิ์ คลองจินดา คลองนกกระทุง คลองอ้อมใหญ่ และคลองเจดีย์บูชา ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการใช้ประโยชน์แหล่งน้ำจากลำคลองทั้งคลองธรรมชาติและคลองขุดเป็นพลังขับเคลื่อนการผลิตในภาคการเกษตรของเมืองนครชัยศรี นับได้ตั้งแต่เมืองนครชัยศรีได้ถูกก่อตั้งขึ้นอย่างจริงจังตั้งแต่สมัยอยุธยา ในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พ.ศ. 2092 แล้วนอกจากนั้นยังพบว่า การใช้พลังน้ำในการขับเคลื่อนภาคการเกษตรยังส่งผลสู่เมืองนครชัยศรีในภาคเศรษฐกิจและสังคมในด้านต่าง ๆ ด้วย

การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำในเชิงเศรษฐกิจจากอดีตได้ส่งผลให้เมืองนครชัยศรี ในยุคสมัยต่อมาคือในต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีการหลั่งไหลของราษฎรแรงงานชาวจีนเข้ามามากยิ่งขึ้น เพื่อเป็นแรงงานในไร่อ้อยรวมทั้งในการขนหีบอ้อย และในโรงงานน้ำตาล กระทั่งเมื่อยุคสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ทรงโปรดให้มีการขุดคลองมหาสวัสดิ์เพื่อเปิดพื้นที่นา จึงทำให้ยุคสมัยของการผลิตน้ำตาล เริ่มถูกลดบทบาทลงในช่วง พ.ศ. 2418 ความสมบูรณ์จากการใช้ทรัพยากรเริ่มปรากฏเด่นชัดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2403ภายหลังจากที่สามารถขุดคลองมหาสวัสดิ์ เชื่อมแม่น้ำนครชัยศรีกับแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นผลสำเร็จ ส่งผลให้เมืองนครชัยศรีมีเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่ใช้ติดต่อกับศูนย์กลางการปกครองกับเมืองหลวงอย่างแนบแน่นทำให้ภายหลังการพัฒนาพื้นที่นาได้เริ่มเกิดขึ้นเป็นรูปธรรมขึ้นอีกด้วย การใช้ทรัพยากรน้ำของเมืองนครชัยศรีนับเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจในการเพิ่มพื้นที่นา

ในด้านสังคมทรัพยากรน้ำทำให้เกิดชุมชนริมคลองต่าง ๆ เกิดขึ้น ส่งผลให้เขตเศรษฐกิจท้องถิ่นเกิดวัฒนธรรมท้องถิ่น ทั้งการผลิตเครื่องนุ่งห่ม เช่น ผ้ามัดย้อม วัฒนธรรมการบริโภคอาหารของชาวจีน ประเพณีการเล่นต่าง ๆ ของชาวนครชัยศรีในอดีตที่เป็นเอกลักษณ์ โดยวัฒนธรรมที่มีบทบาทเด่นชัดเพิ่มมากขึ้นคือวัฒนธรรมของชาวจีนที่หลั่งไหลเข้ามาเพิ่มมากขึ้น ทั้งประเพณีการนับถือบรรพบุรุษที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ประชากรที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมทั้งราษฎร ชาวลาว ชาวจีน ชาวมอญ ชาวเขมร ฯลฯ ที่เชื่อมโยงกันถึงกันตลอดในกลุ่มน้ำนครชัยศรีทั้งในตัวเมืองรวมถึงในชุมชนต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นใหม่ อันเกิดจากการใช้ทรัพยากรน้ำทั้งในการผลิตและคมนาคมที่ส่งผลต่อการพัฒนาทางสังคมในสมัยดังกล่าวเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันประเพณีดั้งเดิมความเชื่อต่าง ๆ ยังถูกสืบทอดตลอดหลายชั่วคน

สภาพสังคมประชากร ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม

เมืองนครชัยศรีหรือจังหวัดนครปฐม เป็นเมืองที่สามารถหล่อหลอมประชากรที่มีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ในทางประวัติศาสตร์เมืองนครชัยศรีนั้นเป็นชุมชนโบราณถูกใช้เป็นศูนย์กลางในการปกครองมาก่อนนับตั้งแต่ยุคสมัยทวารวดี จึงเห็นได้ว่าพัฒนาการทางสังคมและเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีมีมาช้านาน เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ที่มีแม่น้ำลำคลองที่อุดมสมบูรณ์มาตลอด เมืองนครชัยศรีจึงรุ่งเรืองมาจากความอุดมสมบูรณ์จากพืชผลการเกษตรและการคมนาคมทางน้ำจากแม่น้ำลำคลองต่าง ๆ แม่น้ำยังนำพามาซึ่งการค้าและการเดินทางของกลุ่มคนจากหลายเชื้อชาติที่เดินทางเข้ามาอาศัยประกอบอาชีพต่าง ๆ อยู่ไม่ขาดสาย และนอกจากคนเมืองนครชัยศรีเดิมที่อพยพลงมาจากบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ที่เคยเป็นศูนย์กลางการปกครองมาก่อนในอดีต แล้วยังพบว่ามีผู้คนหลายเชื้อชาติเข้ามาอาศัยเรื่อยมา ได้แก่ ชาวจีน ชาวลาว ชาวเขมร ชาวมอญ ชาวอินเดีย (สุจิต บัวพิมพ์, 2541: 38) อยู่ผสมกลมกลืนในท้องถิ่นต่าง ๆ จึงก่อเกิดสภาพสังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมหลายเผ่าพันธุ์ ขณะที่ในความแตกต่างในเชื้อชาติของประชากรก็นำมาซึ่งการกลืนกลายทางวัฒนธรรมของหลายเชื้อชาติหล่อหลอมจนสามารถสร้างวัฒนธรรมร่วมกันได้เป็นอย่างดีสงบสุข ในขณะที่ชาวจีนเป็นผู้มีบทบาททางเศรษฐกิจการผสมผสานทางวัฒนธรรมของชาวจีนและชาวไทยนครชัยศรีเดิมได้อย่างกลมกลืนที่สุด อีกทั้งยังถือได้ว่าเมืองนครชัยศรีเป็นเมืองสำคัญสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ที่มีชาวจีนอาศัยมากที่สุดแห่งหนึ่งในแถบพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางของประเทศไทย

กลุ่มประชากรและชาติพันธุ์ ของเมืองนครชัยศรีแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มหลัก

1. ชาวนครชัยศรี เป็นกลุ่มคนดั้งเดิมของเมืองนครชัยศรีเองที่น่าจะสืบเชื้อสายมาจากชาวนครชัยศรีโบราณที่อพยพโยกย้ายมาจากเมืองนครชัยศรีโบราณ แต่อย่างไรก็ดีอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวนครชัยศรีผสมกลมกลืนกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่มาจากท้องถิ่นหรือชาติอื่นด้วย ดังนี้

1.1 ชาวลาว เข้ามาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีการส่งชาวลาวเข้ามาในเมืองนครชัยศรีเป็นครั้งแรกอพยพโยกย้ายมาจากเมืองกรุงศรีบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้าสู่เมืองเพชรบุรีและต่อมาอพยพเข้าสู่เมืองนครชัยศรี มีชื่อเรียก เช่น ลาวโซ่ง ลาวทรงดำ ลาวช่วงดำ

ผู้ไทยคำ ไทยโซ่ง ฯลฯ คำว่าโซ่ง เพี้ยนมาจากคำว่า “ซ้วง” หรือ “ส้วง” แปลว่ากางเกงและการเรียกชื่อดังกล่าวจึงมาจากลักษณะการแต่งการของชาวลาวกลุ่มนี้ที่มักนุ่งห่มด้วยเสื้อผ้าสีดำ ซึ่งปัจจุบันยังสามารถพบวัฒนธรรมดั้งเดิมทั้งการผลิตและประเพณีการนับถือผีบรรพบุรุษ ชาวลาวสามารถนำมาปรับใช้ให้เข้ากับสังคมอย่างเหมาะสมซึ่งจะกล่าวถึงในประเด็นวัฒนธรรม เพื่อขยายความเข้าใจต่อไปปัจจุบันพื้นที่เดิมที่มีชาวลาวอาศัยอยู่มีชื่อว่าบ้านพุมท่าแพงแสน บ้านพะเนียงแตก อยู่ในแขวงเมืองนครชัยศรี

1.2 ชาวเขมร เป็นกลุ่มที่อพยพเข้ามานับตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ส่วนมากจะอาศัยอยู่ในเขตสามพรานและนครชัยศรี เดิมอพยพมาครั้งแรกนับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดเหตุการณ์เขมรก่อกบฏโดยได้รับความช่วยเหลือจากญวน จนเป็นเหตุให้ไทยต้องทำสงครามกับญวนอยู่หลายปี ในขณะนั้นมีการส่งชาวเขมรมายังราชอาณาจักรไทย ซึ่งได้โปรดเกล้าให้ไปตั้งหลักแหล่งที่เมืองนครชัยศรีปัจจุบันชาวเขมรได้ผสมกลมกลืนไปกับคนในท้องถิ่นเหลือแต่เพียงชื่อหมู่บ้านที่อยู่ใกล้กับสถานีรถไฟ อำเภอนครชัยศรี ชื่อเรียกว่า “ท่าเขมร”

1.3 ชาวมอญ เป็นชนชาติที่น่าจะอพยพเข้ามาก่อนกลุ่มชาติพันธุ์อื่นทั้งหมดตั้งแต่สมัยนครชัยศรีโบราณ หรือทวารวดีจนถึงอยุธยา อิทธิพลของชาวมอญนั้นมีสายสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับชาวมอญเมืองนนทบุรีและชาวมอญเมืองราชบุรีและได้ผสมกลมกลืนวัฒนธรรมกับชาวนครชัยศรี จนแทบไม่เหลือวัฒนธรรมดั้งเดิมอยู่เลย คงหลงเหลือแต่วัฒนธรรมการใช้เครื่องอุปโภคของคนโบราณเช่นเครื่องตำหมากอย่าง “ตะบันไฟ”¹¹ ของคนมอญเท่านั้นที่เหลืออยู่ให้สามารถพบเห็นกันเท่านั้น ปัจจุบันจากหลักฐานโบราณคดียังพบว่าเมืองนครชัยศรีสมัยโบราณราวปีพ.ศ.1200 - 1300 น่าจะมีการอาศัยของชาวมอญเพราะมีการขุดพบวัตถุโบราณบันทึกเป็นภาษามอญ นอกจากภาษาบาลีและสันสกฤต อยู่ในวัดพระเมรุ วัดพระประโทน¹² มีความเก่าแก่นับตั้งแต่สมัยทวารวดี จึงเป็นที่น่าเข้าใจได้ว่าในอดีตชาวเมืองนครชัยศรีโบราณบางส่วนน่าจะมีเชื้อสายมอญผสมกลมกลืนกันอยู่อย่างแยกไม่ออก

¹¹ ตะบันไฟ หมายถึงเครื่องตำหมากของชาวไทยเชื้อสายมอญมีรูปร่างสวยงามเป็นศิลปะแบบมอญ ทำจากเขาสัตว์

¹² วัดพระประโทน คือที่ประดิษฐาน พระประโทนเจดีย์ และมีอายุเก่าแก่อยู่ในสมัยเดียวกันกับพระปฐมเจดีย์

บทบาททางเศรษฐกิจของชาวไทยนครชัยศรี เห็นเด่นชัดที่สุดในยุคแรกคือ การค้าน้ำตาลทราย ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ กล่าวได้ว่าเป็นเศรษฐกิจที่มีความสำคัญสูงสุด โดยเฉพาะการผลิตน้ำตาลทรายในบริเวณลุ่มน้ำท่าจีน เมืองนครชัยศรีนับเป็นแหล่งปลูกอ้อยและผลิตน้ำตาลทรายสำหรับส่งออกที่สำคัญกว่าเมืองอื่น แต่ผลประโยชน์ในการยังความเจริญทางเศรษฐกิจกับไม่ได้ให้ตอบกับแก่ชาวไทยนครชัยศรีในท้องที่มากนักเพราะปัญหาจากระบบมูลนายและไพร่ทำให้ราษฎรมีภาระผูกพันอยู่กับการถูกเกณฑ์ในการใช้แรงงานในด้านต่าง ๆ ประจำปี ดังนั้นจึงพบว่าการใช้แรงงานเพื่อปลูกอ้อยเพื่อส่งต่อไปยังโรงงานน้ำตาล จะใช้แรงงานชาวจีนในกระบวนการผลิตทั้งสิ้นราษฎรในเมืองนครชัยศรีเองยังเป็นหน่วยในทางเศรษฐกิจในปากของผู้บริโภคทั้งสิ้น และเป็นส่วนใหญ่มิใช่กำลังการผลิตหลักทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี ดังนั้นจึงพบว่ากระบวนการสร้างกำลังการผลิตทางเศรษฐกิจที่แท้จริงมิได้เกิดจากชาวนครชัยศรีเองแต่อย่างใด แต่เกิดขึ้นจากการหลั่งไหลเข้ามาลงทุนอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายของชาวจีนมาก่อน ในยุคเริ่มต้นตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา

2. ชาวจีน คนไทยเชื้อสายจีนเมืองนครชัยศรีในอดีต ส่วนมากมีบรรพบุรุษที่อพยพมาจากประเทศจีน โดยอาจสันนิษฐานได้ว่าเข้ามาตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อทำการค้าขายและทำอาชีพเกษตรกรรมต่าง ๆ รวมไปถึงรับราชการเป็นนายอากร และอาจสันนิษฐานอีกได้ว่าการเข้ามาชาวจีนในการอพยพเข้ามาสู่เมืองนครชัยศรีนั้นมาด้วยเหตุผลทางการเมืองและเศรษฐกิจ นับตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการพัฒนาการคมนาคมให้มีความสะดวกมากยิ่งขึ้น ชาวจีนนับเป็นกลุ่มที่มีบทบาททางเศรษฐกิจตลอดลุ่มน้ำท่าจีนตั้งแต่เมืองสุพรรณบุรี เมืองนครชัยศรีและเมืองสมุทรสาคร (ศ.จ.ช.,ร.ศ.129.ม.2.19/4) ชาวจีนนครชัยศรีสามารถแบ่งออกได้เป็นกลุ่มภาษาพูดแบ่งเป็นจีนแต้จิ๋ว จีนแคะ จีนฮกเกี้ยน จีนกวางตุ้ง จีนไหหลำ ชาวจีนเมืองนครชัยศรีส่วนใหญ่เป็นชาวจีนแต้จิ๋ว มีการใช้ภาษาแต้จิ๋วแพร่หลายมากกว่ากลุ่มภาษาอื่น ชาวจีนส่วนใหญ่นั้นอพยพมาจากเมืองโฝวเล้ง เมืองปักกิ่ง เมืองนานกิง เมืองเซี่ยงไฮ้ และจากแคว้นเสฉวน กวางตุ้ง ยูนาน กวางสี มีแซ่หรือสกุลที่สำคัญในเมืองนครชัยศรี สกุลใหญ่คือ แซ่ตั้ง แซ่ลิ้ม แซ่ลี แซ่เฮ้ง แซ่เล้า แซ่กุ และแซ่อื่น ๆ อีกมาก มีชาวจีนแต้จิ๋วกระจายกันออกไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ อยู่ทั่วไปในเมืองนครชัยศรีและเริ่มแรกจะหนาแน่นอยู่ตามชุมชนต่าง ๆ ในแถบลุ่มน้ำท่าจีน ตอนล่างเป็นส่วนมากหลังจากนั้นเมื่อมีการพัฒนาบ้านเมืองและการคมนาคมในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีทางรถไฟ ชาวจีนส่วนหนึ่งจึงเริ่มเคลื่อนย้ายเข้าสู่ชุมชนอื่น ๆ บ้างโดยสามารถใช้ทางรถไฟและทางถนนเดินทางไปมาหาสู่กันทั้งการไปมาหาสู่ตามประเพณีและใช้ในการขนถ่ายสินค้าต่าง ๆ เข้าสู่เมืองหลวงของประเทศ

บทบาททางเศรษฐกิจของชาวไทยเชื้อสายจีนนครชัยศรี พบว่าตามหลักฐานของ สัมภาษณ์ปากเลี้ยว ซึ่งเคยบันทึกถึงการเดินทางผ่านลำน้ำนครชัยศรีหรือแม่น้ำท่าจีนถึงความเป็น แหล่งผลิตน้ำตาลทรายไว้ตอนหนึ่งว่า “ไร่อ้อยเป็นจำนวนมากทั้งสองฝั่งปากแม่น้ำแจ้งให้เราเห็นว่า กำลังเข้าไปใกล้จังหวัดนครชัยศรีเข้ามามากแล้วไม่ช้าก็เห็นโรงหีบอ้อยตั้งเรียงรายอยู่เป็นระยะไม่ ขาดสาย ข้าพเจ้านับได้กว่าสามสิบโรง แต่ละโรงใช้กลีจิ้นราวสองร้อยหรือสามร้อยคน” จึงเข้าใจว่า ในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจมีชาวจีนอพยพเข้ามาจำนวนมากถึง 6,000 - 9,000 คน (มณฑล คงแถมทอง, 2527: 19) รวมไปถึงการเป็นแรงงานในการขุดคลอง สร้างทางรถไฟ ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่าการอพยพเข้ามาของชาวจีนนับตั้งแต่ พ.ศ. 2441 มีชาวจีน อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนรับจ้างปลูกอ้อยและอยู่ในโรงหีบอ้อยอยู่หลายร้อยคนในเขตลุ่มน้ำท่าจีน เมืองนครชัยศรี (ส.จ.ช.ร.5 ม.2.14/60. “พระอินทราธิบาลทำรายงานตรวจราชการแขวงเมือง นครชัยศรี”.ร.ศ.115) ชาวจีนมีบทบาทที่สำคัญในการทำให้เมืองนครชัยศรีกลายเป็นแหล่ง อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายที่ใหญ่ที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และชาวจีนยังประกอบอาชีพ เพาะปลูกในที่ดินว่างเปล่า รวมไปถึงการค้าขายตามตลาดและแม่น้ำลำคลอง ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ในทางเศรษฐกิจชาวจีนเป็นผู้มีบทบาทในการผลิตและการจำหน่าย เพื่อเอื้อกับชาวจีนด้วยกันมาก ที่สุดขณะที่ราษฎรไทยผูกติดอยู่กับสังคมระบบไพร่ ทาส ดังนั้นจึงขาดอิสระในการเข้าถึงการสั่ง สมทุนและประสบการณ์ในการผลิตอย่างใหม่ที่ตลาดโลกต้องการดังนั้นเมื่อภายหลังการผลิตน้ำตาล เริ่มถูกลดบทบาทลงในปีพ.ศ.2418 จึงทำให้นายทุนชาวจีนในเมืองนครชัยศรีต่างโยกย้ายทุนไป ลงทุนเป็นเจ้าของโรงสีข้าวเมื่อการค้าข้าวเป็นสินค้าในความต้องการของตลาด ขณะที่ราษฎรไทย นครชัยศรีเองต้องปรับบทบาทตนเองเป็นผู้ผลิตได้บ้างเพียงแต่การทำนาเพื่อป้อนข้าวเปลือกสู่โรงสี ของชาวจีนและเร่กลิ้งค้าอุปโภคบริโภคเท่านั้น

ตารางที่ 1 จำนวนประชากรมณฑลนครชัยศรีแยกตามเชื้อชาติ พ.ศ.2450 (รัชกาลที่ 5)

ลำดับที่	เชื้อชาติ	จำนวนประชากร	ร้อยละ
1	ไทย(รวมคนลาว)	207,472	81.75
2	จีน	33,836	13.33
3	มอญ	6,936	2.73
4	เขมร	3,540	1.40
5	อื่นๆเช่น มลายู ,ไทยภูเขา	2,015	0.97
รวม		253,799	100.00

ลักษณะเฉพาะมากมายเท่าใดนักแต่อย่างไรก็ตามการอพยพเข้ามาของชาติพันธุ์อื่น ที่มีวัฒนธรรมอันแตกต่างจากชาวนครชัยศรียังมีอยู่บ้างเล็กน้อย เช่น ประเพณีพื้นเมืองของ ชาวลาวโซ่ง¹⁴ ชาวลาวโซ่งจะตั้งบ้านเรือนอยู่ในอำเภอคอนตูม อำเภอบางเลน อำเภอกำแพงแสน คนกลุ่มนี้จะมีความผูกพันกับประเพณีดั้งเดิมเป็นอย่างยิ่งจะเห็นได้จากการใช้ภาษา การแต่งกาย การสร้างบ้านเรือน การประกอบอาชีพ ประเพณีที่เกี่ยวกับศาสนาและการละเล่นพื้นเมืองชาวลาวโซ่งจะมีลักษณะเฉพาะไม่เหมือนวัฒนธรรมอื่น ๆ ในเมืองนครชัยศรี

การแต่งกายของชาวลาวโซ่ง โดยปกติผู้ชายจะสวมกางเกงขาสั้นสีดำ เสื้อสีดำแขนยาวแบบตัว ผู้หญิงผู้หญิงนุ่งผ้าซิ่นลายแดงโมตามยาว สวมเสื้อแขนยาวเหมือนของผู้ชาย ในพิธีแต่งงานและงานศพชาวลาวโซ่งจะสวมชุดดำเหมือนกัน แต่กลับคนละด้าน ในงานพิธีศพ ผู้ชายจะผูกผ้าขาวไว้บนศรีษะ สำหรับผู้หญิงที่ยังไม่ได้แต่งงานก็จะมีการผูกผ้าขาวเป็นปมคล้ายผู้ชายเหมือนกัน เพราะมีความเชื่อกันว่าผีจะไม่เข้าศรีษะ ถ้าสามีตายภรรยาจะต้องไว้ทุกข์โดยตัดชายผ้าถุงลายแดงโมทิ้งไป บ้านของชาวลาวโซ่ง จะไม่มีข้างฝาเวลาดานอนจะใช้มุ้งสีดำ จะมีห้องสำหรับผีเรือนเท่านั้นคนในครัวเรือนจะนอนอยู่ข้างนอกหมด ชาวลาวโซ่งจะมีฝีมือ เรื่องการทอผ้าซิ่นผ้าลายแดงโม ประดิษฐ์เศษผ้าเป็นลวดลายแปลก ๆ ทำหมอน ตุ๊กตา รูปสัตว์ต่าง ๆ ผ้าคลุมโต๊ะ ฯลฯ นอกจากนี้ก็เลี้ยงสัตว์ สุกร โค เป็นส่วนใหญ่ เครื่องใช้และของเล่นจะมาจากการจักสานล้วนเป็นงานฝีมือทั้งสิ้น ความเชื่อของชาวลาวโซ่ง ชาวลาวโซ่งมีการนับถือผี มีความเชื่อกันว่าการเรียกผีที่ตายแล้วขึ้นเรือน ถ้าตายไม่ดี เช่น ตายโหง ตายทั้งกลม จะไม่เรียกเด็ดขาดก่อนเรียกต้องเผาศพเสียก่อน ไม่เช่นนั้นจะถือเป็นผีดิบ และถ้าเป็นผีพ่อผีแม่จะมีการเซ่นไหว้ทุก ๆ 10 วัน เรียกว่า พาดโคง

วัฒนธรรมของชาวไทยเชื้อสายจีนในสมัย รัชกาลที่ 5 ผูกพันกับการค้าเป็นส่วนมาก ในเมืองนครชัยศรีในประเด็นนี้จะกล่าวถึงวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นสำคัญ โดยเฉพาะในอดีตนั้นชาวจีนเมื่อแรกเริ่มหลังไหลเข้ามาในเมืองนครชัยศรีในยุคของการค้าข้าวก่อนปีพ.ศ. 2439 นั้นคนไทยมักมีอาชีพทำนาขณะที่คนจีนมักมีอาชีพค้าขาย ข้าวเปลือกเป็นสินค้าหลักของประเทศในช่วงเวลาดังกล่าวการค้าข้าวเริ่มตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน การค้าข้าวจะเริ่มโดยการซื้อข้าวจากชาวนามากักตุนไว้เมื่อราคาดีจึงนำไปขายให้กับโรงสีข้าว ข้าวเปลือกเมื่อสีเป็นข้าวขาวแล้วจะมีพ่อค้าซื้อไปขายที่กรุงเทพฯ เพื่อส่งไปขายยังต่างประเทศ ในลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีตั้งแต่อำเภอบางเลน อำเภอนครชัยศรี อำเภอสามพราณ จังหวัดนครปฐมนั้นมีระยะทางประมาณ 40 กิโลเมตร

¹⁴ ชาวลาวโซ่ง มีชื่อเรียกอีกว่า ลาวทรงคำลาวช่วงคำ ผู้ไทยดำ ไทยโซ่ง ฯลฯ

จะมีโรงสีข้าวอยู่ประมาณ 20 แห่ง ชาวจีนซึ่งเป็นนายทุนจะซื้อข้าวจากชาวนาโดยมีเรือเข้าไปถึงท้องนาเมื่อสามารถซื้อข้าวได้ในราคาถูก นายทุนจีนจะกักตุนข้าวเก็บไว้ในยุ้ง รอเมื่อราคาข้าวดีจึงค่อยนำไปขายโรงสีได้กำไรเป็นกอบเป็นกำ พ่อค่านายทุนจีนบางรายเมื่อมีเงินทุนมาก ก็ตั้งตัวเป็นนายทุนเงินกู้ ออกเงินให้ชาวนากู้เงินไปลงทุนทำนาถ่วงหน้า เมื่อชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวเปลือกได้ พ่อค้าก็จะไปซื้อข้าวเพื่อหักเงินที่กู้ไปพร้อมดอกเบี้ยแก่ผู้กู้เอาเงินไปใช้ และจะห้ามไม่ให้ชาวนาจะนำข้าวไปขายแก่ผู้อื่นไม่ได้ พ่อค้าข้าวบางรายจะมีเรือนแพอยู่ริมแม่น้ำบนตลิ่งเป็นยุ้งข้าวริมตลิ่งมีเรือบรรทุกข้าว เรือนแพจะมีไว้สำหรับขายของชำและใช้สิ่งของแรกข้าวเปลือกจากชาวนาไปด้วย เจ้าของเรือนแพส่วนใหญ่จะเป็นชาวจีนที่แต่งงานกับคนไทยในอดีตสมัยรัตนโกสินทร์ชาวจีนอพยพเข้ามากันมากโดยเฉพาะบริเวณปากแม่น้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร เรือจะไปจนถึงจังหวัดสุพรรณบุรี ตลอดถึงแม่น้ำสุพรรณชาวจีนผู้ขายที่อพยพมาอยู่จะนำความรู้วิชาชีพติดตัวมาด้วยและมีความขยันขันแข็งโดยเฉพาะเรื่องการค้าขาย ค้าข้าว ช่างไม้ต่อเรือ โรงสีข้าว การซ่อมผ้าส่วนใหญ่จะแต่งงานกับหญิงไทยซึ่งมีที่ดินอยู่ริมแม่น้ำ ซึ่งเป็นสวนผลไม้ และเป็นที่น่าสังเกตว่าคนจีนจะไม่แต่งงานกับหญิงที่มีอาชีพทำนา และเมื่อเริ่มแต่งงานในภายหลังจะพบว่าชาวจีนเหล่านั้นจะมีที่นาเพิ่มมากขึ้นในภายหลังเพราะเมื่อชาวจีนเริ่มสั่งสมทุนมากขึ้นคนไทยมักนำที่ดินไปจ้างองเพื่อกู้เงินไปใช้ลงทุนเมื่อประสบปัญหาขึ้นที่ดินจึงตกเป็นของชาวจีนเป็นส่วนมาก ครอบครัวชาวจีนที่มีภรรยาเป็นคนไทยเมืองนครชัยศรีมักนิยมซื้อที่ดินซึ่งเป็นสวนผลไม้อยู่ฝั่งเลนมีความอุดมสมบูรณ์ จะสร้างบ้านอยู่บนตลิ่งและสร้างแพหรือเรือนแพไว้ริมแม่น้ำและเป็นร้านค้าจำหน่ายสินค้า เช่น น้ำปลา กะปิ น้ำตาล ปูนกินกับหมาก น้ำมันยาง และชันสำหรับยาเรือ ตะเกียง น้ำมันก๊าด ขนมันจันอับ ผักกาดดอง ยารักษาโรค เครื่องบวชพระ ถ้วยชาม หมากพลู บุหรี่ยาเส้นขณะเดียวกันชาวจีนที่เริ่มสั่งสมทุนใหม่มักจะมีเรือสำหรับขายของในลำคลองและแม่น้ำด้วย เช่น เรือขายกาแฟ เรือขายหมู เรือขายปลาทุ เรือขายกับข้าว เรือขายกล้วยเดี่ยว โดยมากนิยมใช้เรือสำปั้น (ถ้วน ลิเซิง, 2540: 47-55)

การคมนาคม

การเดินทางเข้าสู่เมืองนครชัยศรีในอดีตสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สามารถเดินทางได้ 2 เส้นทางทั้งทางบกและทางน้ำ ซึ่งการเดินทางด้วยทางน้ำเป็นที่นิยมมากกว่า เพราะในอดีตนั้นพื้นที่ด้านตะวันออกและด้านใต้เป็นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำท่าจีนมีคลองธรรมชาติและคลองข่อยที่ขุดขึ้นเป็นจำนวนมากทั้งเพื่อการเกษตรและการคมนาคมจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่า

การเดินทางโดยใช้เส้นทางคลองเป็นเส้นทางหลักเข้าสู่เมืองนครชัยศรีตั้งแต่ยุคสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นต้นมา

คลองที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ทางการคมนาคมของเมืองนครชัยศรีในยุคสมัยกรุงธนบุรีนั้น ได้แก่ การใช้ประโยชน์จากคลองโยงเป็นเส้นทางหลัก ในขณะที่คลองเจดีย์บูชา และคลองมหาสวัสดิ์ คลองทวีวัฒนา ฯลฯ นั้นเป็นคลองขุดเพื่อใช้ขยายที่นาและใช้เป็นเส้นทางคมนาคมในยุคหลังต่อมา ในประเด็นเรื่องคลองจะกล่าวถึงในบทหลังต่อไปของงานวิจัยในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะบริบทที่เกี่ยวกับการคมนาคมที่สำคัญเพื่อขยายความเข้าใจในการเดินทางเข้าสู่เมืองนครชัยศรีหรือเดินทางผ่านของบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการเกิดคลองโยงเป็นคลองธรรมชาติที่เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำท่าจีนให้ถึงกันเป็นเส้นทางการค้าและการคมนาคมที่สำคัญระหว่างชุมชนริมฝั่งเจ้าพระยาในพื้นที่กรุงเทพมหานครกับชุมชนริมฝั่งแม่น้ำท่าจีนในพื้นที่นครชัยศรี โดยสันนิษฐานว่าคลองโยงเดิมน่าจะเคยเป็นทางบกมาก่อนน่าจะมีทั้งเกวียน วัว ควาย ผู้คนเดินไปมาประจำและนานวันเข้าหนทางอาจลึกลงและกว้างออกทีละน้อยพอถึงฤดูฝนจึงอาจทำให้น้ำขังเป็นช่วง ๆ จนไม่สามารถเดินได้สะดวกต่อมาจึงต้องใช้เรือในการสัญจร และหากเรือใหญ่มีสัมภาระมากก็ต้องใช้ควายลากูงไปบนตลิ่ง ซึ่งพอถึงหน้าแล้งจึงจะใช้เดินได้อีกแต่ขณะที่แม่น้ำนครชัยศรีนั้นมีลักษณะน้ำขึ้นน้ำลงทำให้ ทำให้ต้องใช้เรือโยงควายเกือบตลอดทั้งปีในลักษณะเช่นนี้ก็ปรากฏในหลายพื้นที่ในภาคกลางแต่กรณีคลองโยงได้รับการขุดให้เป็นคลองที่ลึกและใช้เดินทางได้สะดวกตลอดปีในสมัยต่อมาจึงเป็นการยากที่จะระบุ พ.ศ. ได้ว่าถูกขุดเมื่อใดแต่อย่างไรก็ดีคลองโยงบ้นเป็นเส้นทางที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์เพราะเมื่อกล่าวถึงการเดินทางเข้าสู่เมืองนครชัยศรีในอดีตที่สามารถเก็บบันทึกข้อมูลในทางประวัติศาสตร์นั้นจะพบว่าเส้นทางคลองโยงเป็นเส้นทางที่เคยมีบุคคลสำคัญใช้เป็นเส้นทางเดินทางสู่เมืองนครชัยศรีหรือเป็นทางผ่านไปสู่เมืองราชบุรี สุพรรณบุรี สมุทรสาคร หรือเมืองกาญจนบุรี อยู่เสมอ (โครงการวิจัยและพัฒนาประชาคมพุทธมณฑล, 2542: 9-11)

การเดินทางไปนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 กวีเอกแห่งยุคนามว่าสุนทรภู่ นับเป็นหนึ่งในบุคคลสำคัญที่เดินทางผ่านคลองโยง ในปี พ.ศ. 2385 ในนิราศพระปฐม – พระประโทน มีบันทึกดังนี้

...ถึงฉวางปากช่องช่อคลองโยง
 มีบ้านช่องสองฝั่งช่อบางเชือก
 ที่เรือน้อยลอยล่องค่อยคล่องไป
 เวทนาศาสสู่ออนถิบ
 ถึงแสนชาติจะมากิดกำเนิดกาย
 ตามแฉวทางกลางย่านนั้นบ้านว่าง
 แจกเงินใหม่ไทยมั่งไปตั้งโรง

เป็นทุ่งโล่งลิลลิวหวีๆใจ
 ล้วนคมเปือกเปอะปะสาวกไส
 ที่เรือใหญ่โป้งโล้งค่องโยงควาย
 เขาตีรับเร่งไปน่าใจหาย
 อย่าเป็นควายรับจ้างที่ทางโยง
 เขาปลูกสร้างศาลาเปิดฝาโง
 บุครองน้ำลำกระโดงเขาโยงดิน ...

(สุนทรภู่. นิราศพระปฐม – พระประโทน: 19)

กวีเอกสุนทรภู่ได้อธิบายความยากลำบากในการเดินทางผ่านเส้นทางคลองโยงในการเดินทางไปนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์ด้วยประสบการณ์ โดยกล่าวว่า

...ถึงแสนชาติจะมากิดกำเนิดกาย อย่าเป็นควายรับจ้างที่ทางโยง...

จากนิราศดังกล่าวยังใช้ยืนยันได้ว่าตามเส้นทางของการเดินทางสู่เมืองนครชัยศรีมีความลำบากในการเดินทางอยู่ไม่น้อย แต่บริเวณริมคลองดังกล่าวก็เริ่มมีชาวจีนและราษฎรอาศัยอยู่บ้างแล้วพอสมควร ดังนั้นในชั้นนี้ทำให้ทราบได้ว่าการกำเนิดกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากการค้าและการบริการต่างๆ ที่เกิดขึ้นเป็นส่วนหนึ่งที่ชาวนครชัยศรีเริ่มรับวัฒนธรรมจากชาวจีนเข้ามาเป็นส่วนสำคัญในระบบเศรษฐกิจของท้องถิ่นในระดับหนึ่งแล้ว เพราะว่าในกรณีที่ชาวจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่หรือเข้ามาก่อนหน้านี้สามารถตั้งบ้านเรือนอาศัยและทำการค้าขายริมคลองได้ก็ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่า ชนชั้นพ่อค้าของนครชัยศรีน่าจะมีจุดเริ่มต้นในการขยายตัวเข้าสู่เมืองนครชัยศรีและในชุมชนต่างๆริมคลองอย่างทั่วถึงมากขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวนั่นเอง

พ.ศ.2396 คลองขุดที่มีบทบาททางการเมืองและเศรษฐกิจสำคัญคือ คลองเจดีย์บูชา ถูกขุดเพื่อใช้เป็นเส้นทางนุชาองค์พระปฐมเจดีย์ คลองนี้ขุดตั้งแต่ตำบลท่าน้ำไปถึงพระราชวัง ซึ่งสร้างใหม่จากนั้นแยกไปออกทางวัดพระงาม รวมระยะทาง 449 เส้น กว้าง 5 วา จนถึง 8 วา ลึก 6 ศอก ใช้เงินค่าขุดคลอง เงินหกร้อยเจ็ดสิบเอ็ดตำลึงสองบาทสองสลึงเฟื้อง ค่าขุดรากไม้ต่อไม้เงินร้อยสิบสามชั่งสามตำลึงสองบาทสองสลึงเฟื้อง ค่าปรับหน้าดินเงินสิบชั่งสี่ตำลึง ค่าแก้คลองให้ตรงห้าสิบสามชั่งสามตำลึงสองบาทสองสลึงเฟื้อง รวมเป็นเงินแปดร้อยสี่สิบสามบาทสองสลึงรวมใช้เงินทั้งสิ้น 64,363 บาท โปรดให้พระยาสุนทรบุรีพิไชยสงครามเป็นผู้ขุด แต่มิได้ระบุเวลาเมื่อขุด

ทราบว่าในปีฉลู พ.ศ. 2396 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์เป็นแม่กองทำการปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์เป็นผู้กำหนดทางจากแม่น้ำนครชัยศรีเข้าไปจนถึงบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์แต่ยังไม่เสร็จ จนกระทั่งเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ถึงพิราลัยไปก่อน จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์รับหน้าที่ปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์ต่อไป ในช่วงแรกคลองสายนี้จะใช้เป็นเส้นทางลำเลียงอ้อย ด้วยในสมัยนั้นเมืองนครชัยศรีเองนับเป็นแหล่งผลิตอ้อยที่สำคัญจะพบว่าในปี พ.ศ. 2408 มีโรงงานน้ำตาลริมแม่น้ำนครชัยศรีถึง 23 แห่ง สภาการณ์ค้ำน้ำตาลของไทยน่าจะเจริญถึงที่สุดในปี พ.ศ. 2393 และสิ้นสุดลงในปี พ.ศ. 2418 (ส.จ.ช.,ร.ศ.126.กษ.9.2/33)

คลองขุดที่มีบทบาททางเศรษฐกิจสายสำคัญในสมัยการค้าข้าวเริ่มขยายตัวคือ คลองมหาสวัสดิ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์¹⁵ (จำ บุนนาค) และพระภานุสมบัติบริบูรณ์ (ยิ้ม) เป็นแม่กองจ้างชาวจีนขุดคลองมหาสวัสดิ์ เริ่มขุดตั้งแต่คลองบางกรวยหรือคลองบางกอกน้อยบริเวณใกล้วัดชัยพฤกษมาลาเมื่อนันทบุรี ซึ่งปากคลองติดต่อกับคลองบางกอกน้อยไปยังแม่น้ำนครชัยศรีริมศาลเจ้าสุบินบ้านจิวรายเมืองนครชัยศรีหรือจังหวัดนครปฐม เริ่มขุดเมื่อวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2402 เสร็จเมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2403 รวมเป็นเงินค่าจ้างยั้งทั้งสิ้น 1,101 ชั่ง 10 ตำลึง เป็นเงินส่วนของพระคลังมหาสมบัติ 100 ชั่ง เงินบริจาคของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 1 ชั่ง 10 ตำลึง อีก 1,000 ชั่ง เป็นเงินของท้าวเทพอากรรวมค่าจ้างยั้งทั้งสิ้น 88,120 บาท สำหรับเงิน 1,000 ชั่งของท้าวเทพอากรนั้นครั้งได้ถึงแก่กรรมลงบุตรหลานเกิดวิวาทแย่งชิงมรดกกันพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ริบเข้าพระคลังมหาสมบัติ เนื่องจากท้าวเทพอากรมีหน้าที่เก็บภาษีอากรตลาด ได้รับเงินผลประโยชน์จนมีฐานะดีไม่เป็นการสมควรที่บุตรหลานจะวิวาทแย่งชิงกันจึงโปรดให้ริบเงิน 1,000 ชั่ง เข้าพระคลังมหาสมบัติ ส่วนสินทรัพย์อื่นๆนอกจากนี้โปรดฯ ให้พวกญาติพี่น้องบุตรหลานแบ่งกันตามความเหมาะสม กระทั่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 จึงพระราชทานเงินส่วนนี้เพื่อการกุศลสร้างสาธารณประโยชน์ของแผ่นดินโดยใช้ขุดสร้าง “คลองมหาสวัสดิ์” ในบางพื้นที่ของจังหวัดนนทบุรีปากคลองมหาสวัสดิ์บ้างยังเรียก “คลองชัยพฤกษ์” อยู่บ้างแต่เป็นส่วนน้อย

¹⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ บุนนาค) นอกจากขุดคลองมหาสวัสดิ์แล้วก่อนหน้านี้ยังเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการสร้าง พระราชวังปฐมนคร อยู่ทางทิศตะวันออกขององค์พระปฐมเจดีย์ และเป็นผู้ขุดคลองเจดีย์บูชา เมื่อประมาณ พุทธศักราช ๒๓๘๘

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 แห่งราชวงศ์จักรีวงศ์เป็นผู้บวรองค์พระปฐมเจดีย์ และทรงให้ขุดคลองมหาสวัสดิ์เพื่อใช้เป็นเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์ การดำริให้ขุดคลองมหาสวัสดิ์มีจุดประสงค์สามประการประการแรกเพื่อใช้ในการเดินทางไปนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์ (กิตติ ดันไทย, 2520: 70) ประการที่สองเพื่อใช้คลองสำหรับเปิดพื้นที่นาพระราชทานให้พระราชโอรสและพระราชธิดา ประการสุดท้ายเพื่อรองรับในการอพยพผู้คนเข้ามาเป็นแรงงานในการทำนาโดยพระองค์อาจจะเข้าใจว่าแรงงานชาวจีนที่อพยพเข้ามาจะช่วยทำให้มีกำลังการผลิตข้าวเพื่อเป็นฐานในเพิ่มการค้าข้าวให้มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น อีกทั้งชาวจีนที่อพยพเข้ามายังเป็นฐานภาษีอย่างดี ต่อมาภายหลังจากที่ขุดคลองเสร็จชาวจีนส่วนมากมิได้ทำนาแต่ส่วนมากเข้ามาเป็นแรงงานกุลิปลูกฝัก ค้าขายเป็นพ่อค้าซะเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าภายหลังขุดคลองมหาสวัสดิ์เสร็จสิ้นลงจึงตามมาด้วยการขุดคลองเพิ่มขึ้นอีกหลายสายเพื่อขยายพื้นที่นาและการคมนาคมทางน้ำเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าสามารถทำให้เศรษฐกิจการค้าของเมืองนครชัยศรีเจริญขึ้นอย่างเป็นลำดับ ตลอดจนส่งผลไปถึงการพัฒนาอุตสาหกรรมการค้าข้าว การเพาะปลูกพืชสวนผลไม้ต่าง ๆ ให้เติบโตและสร้างชื่อเสียงแก่เมืองนครชัยศรีตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (ส.จ.ช.,ร.ศ.122.กษ.3.3/31)

คลองมหาสวัสดิ์ยาวทั้งสิ้น 28 กิโลเมตร ไหลผ่านตำบลท่าเรือ ตำบลจี่วราย ตำบลมหาสวัสดิ์และตำบลศาลาตา ในเมืองนครชัยศรีหรือจังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน ตำบลปลายทางตำบลศาลากลาง ตำบลบางคูเวียง ตำบลบางขุนทอง และตำบลมหาสวัสดิ์ ในอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี เมื่อขุดเสร็จเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้ให้สร้างศาลาสำหรับประชาชนพักเป็นระยะไปตามริมคลองมหาสวัสดิ์ทุก 100 เส้น โดยที่ศาลาหลังหนึ่งได้เขียน คำรายาแผนไทโบราณใช้รักษาโรคต่าง ๆ คิดไว้เป็นการกุศล ต่อมาจึงนิยมเรียกกันว่า “ศาลาตา” ปัจจุบันเรียกตำบลศาลาตาและใช้เป็นชื่อสถานีรถไฟ “สถานีรถไฟศาลาตา”

พื้นที่เพาะปลูกที่เพิ่มขึ้นหลังจากการขุดคลอง

คลองเจดีย์บูชา	26,940 ไร่
คลองมหาสวัสดิ์	11,880 ไร่
คลองดำเนินสะดวก	50,400 ไร่
คลองทวีวัฒนา	27,200 ไร่
คลองนราภิรมย์	43,200 ไร่
รวมทั้งสิ้น	159,620 ไร่

(ส.จ.ช.,ร.ศ.136 กษ.เอกสารใหม่. 60/1433)

พื้นที่นาที่เพิ่มขึ้นเกิดขึ้นจากการพัฒนาการขุดคลองมหาสวัสดิ์ให้เป็นคลองนำร่องที่เป็น การวางเป้าหมายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เพื่อใช้ควบคุมการผลิต และการค้าข้าวให้เจริญออกไปทางด้านฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีความอุดมสมบูรณ์ จากทรัพยากรน้ำและดินจากแม่น้ำนครชัยศรี การขยายพื้นที่นาเป็นการวางรากฐานการพัฒนา การเกษตรที่ให้ผลสำเร็จแก่การพัฒนาอย่างไม่มียุคสมัยใดจะเทียบได้ เพราะหากพิจารณาแล้ว แม้ในภายหลังจะมีการพัฒนาทุ่งรังสิต บริเวณจังหวัดปทุมธานีให้เป็นแหล่งพื้นที่นาที่มีกำลัง การผลิตมากกว่านครชัยศรีอยู่มาก แต่อย่างไรก็มีต้นทุนที่สูงและคุณภาพข้าวที่ได้ก็มีราคาต่ำกว่า ข้าวเมืองนครชัยศรี เพราะเคยมีบันทึกว่าข้าวนาคำ¹⁶ของเมืองนครชัยศรีคุณภาพดีเพราะมีน้ำทะเล หนุนผสมเป็นน้ำกร่อยจากปากน้ำเมืองสมุทรสาครทำให้ดินมีรสชาติดีแก่ข้าวพันธุ์ดังกล่าวแม้จะนำ พันธุ์ข้าวนาคำดังกล่าวไปปลูกในพื้นที่อื่นคุณภาพก็มีได้เหมือนกับปลูกที่เมืองนครชัยศรี (ส.จ.ช.ร. ศ.127.กษ.10.1/2)

ในด้านการพัฒนาคมนาคมในยุคแรกมีเป้าหมายอยู่ที่ความต้องการเปิดเส้นทางน้ำเพื่อใช้ นมัสการองค์พระปฐมเจดีย์ อีกเป้าหมายหนึ่งเพื่อขยายพื้นที่นาให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลาย และเป้าหมายสุดท้ายเพื่อรองรับการหลั่งไหลเข้ามาของแรงงานชาวจีนเพื่อพัฒนาอุตสาหกรรม การค้าข้าวในยุคต่อมาภายหลังจากการปลูกอ้อยเพื่อผลิตน้ำตาลในเมืองนครชัยศรีกำลังจะลด บทบาทลงจึงอาจทำให้เข้าใจได้ว่าการเปิดพื้นที่นาโดยใช้ประโยชน์จากการขุดคลองในยุคแรกยัง ไม่ได้เอื้อประโยชน์แก่ราษฎรชาวนนครชัยศรีอย่างเป็นธรรม เพราะว่าในขณะนั้นราษฎรชาวน นครชัยศรีเองก็ยังขาดแคลนที่ดินเพาะปลูกอยู่เป็นจำนวนมากแต่ภายหลังเมื่อมีการเปิดพื้นที่นา อันเป็นผลมาจากการขุดคลองสาขาเพิ่มมากยิ่งขึ้นก็สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้เป็นผลสำเร็จ

ต่อมาในปีพ.ศ. 2445 สามารถเดินทางเข้าสู่เมืองนครชัยศรีได้ 3 เส้นทางคือ ทางน้ำ ทางรถไฟ ทางถนน ทางน้ำ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการขุดคลองขึ้นหลายสายในเขตเมืองนครชัยศรี หรือเมืองนครปฐม โบราณ ส่งผลให้การเดินทางติดต่อระหว่างเมืองนครชัยศรีกับเมืองหลวงและเมืองใกล้เคียง มีความสะดวกรวดเร็วขึ้น และยังทำให้การเพาะปลูกมีปริมาณเพิ่มมากขึ้น คลองที่ขุดมีดังนี้

¹⁶ ข้าวนาคำ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าข้าวนาสวน ข้าวนาคำใช้วิธีการปลูกครั้งละน้อยๆโดยการปักดำห่างๆ ใช้การ บำรุงรักษาก่อนข้างดีโดยมากชาวนาสนใจปลูก จึงทำให้คุณภาพดี มีขนาดเมล็ดค่อนข้างโต รสชาดีอร่อย

คลองเจดีย์บูชา คลองมหาสวัสดิ์¹⁷ คลองนารายณ์ คลองพระพิมล และคลองพระยาบรรพชา สำหรับคลองสายอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้กล่าวถึงนั้นจะขอกล่าวถึงในบทที่ 3 ในลำดับต่อไป

ความสำคัญนอกจากใช้ในการคมนาคมและการเพิ่มพื้นที่นาในสมัยดังกล่าวแล้ว ยังมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนครชัยศรีด้วยคลองสายนี้ทำให้ชาวจีนนำ การค้าข้าว และสินค้าต่าง ๆ เข้าสู่เมืองนครชัยศรีได้อย่างทั่วถึง ชาวจีนเริ่มตั้งถิ่นฐานปลูกแพ บ้านเรือนริมน้ำมากยิ่งขึ้นโรงสีและบ่อน ก็อยู่ริมน้ำบนแพเป็นส่วนใหญ่ชาวจีนที่ทำการค้า ในคลองมหาสวัสดิ์ล้วนใช้ชีวิตอยู่ใกล้กับยาเสพติดและการพนันเรื่อยไปจนถึงปากคลองถึงแม่น้ำ นครชัยศรีและมีโรงสีอยู่ทั่วไปจนถึงแม่น้ำสุพรรณ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจ คือรายได้ภาษีที่สำคัญนอกเหนือจากภาษีอื่นก็คือภาษีฝิ่น และภาษีบ่อน ภาษีหวย กข ที่เป็นรายได้ อย่างดีแก่รัฐในอดีตอีกด้วย

ทางรถไฟในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สร้างทางรถไฟสาย เพชรบุรี ต่อมาขยายเส้นทางใช้ชื่อสายได้ตัดผ่านเข้ามาในชุมชนแถบพระปฐมเจดีย์บริเวณดังกล่าว เป็นขนานไปกับคลองเจดีย์บูชาด้านเหนืออีกทั้งตัดถนนเชื่อมโยงเส้นทางรถไฟ แต่ในระยะแรก ยังไม่สามารถแทนที่บทบาทของการใช้เส้นทางน้ำได้ทั้งหมด เนื่องจากการเดินทางด้วยรถไฟมี ข้อด้อย อาทิ ระยะเวลาในการเดินทางของขบวนรถไฟไม่สอดคล้องกับระยะเวลาในการประกอบ อาชีพและวิถีชีวิตของประชาชนในท้องถิ่น

สรุป สภาพเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนครชัยศรีในช่วงเวลา พ.ศ. 2438 นับว่า พัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนครชัยศรีมีการเจริญเติบโตทั้งจากปริมาณการเพิ่มขึ้น ของประชากรชาวไทยที่ผสมกับชาติพันธุ์อื่นและชาวจีน แล้วการพัฒนาเส้นทางน้ำสายต่าง ๆ ทำให้ การค้าขายมีความสะดวกมากขึ้นชาวจีนเริ่มที่จะสร้างแพอยู่ตามริมน้ำท่ามาค้าขายให้เห็นบ้างแล้ว ตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ และนครชัยศรีกำลังเข้าสู่ยุคสมัยของการเจริญเติบโตทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม จากพลังศรัทธาทางศาสนาที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มทำการขุดคลองเจดีย์บูชาเพื่อใช้เป็นเส้นทางไปปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์

¹⁷ ปัจจุบันคลองมหาสวัสดิ์มีประตูน้ำที่กรมชลประทานสร้างไว้ 2 ประตูเพื่อให้ระดับน้ำในคลองสูงพอ แก่การเดินเรือได้ตลอดปี ได้แก่ประตูน้ำมหาสวัสดิ์ อยู่ทางด้านที่จะออกสู่อ่างน้ำนครชัยศรีห่างจากสถานีจรัญ ประมาณ 1 กิโลเมตร สร้างใน พ.ศ. 2494 และประตูน้ำพิมล อยู่ห่างจากปากคลองทางด้านวัดชัยพฤกษมาลา ประมาณ 8 กิโลเมตร

มีการใช้แรงงานชาวจีนและช่างฝีมือทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายของแหล่งทุนจากการใช้จ่ายปกติไปสู่การพัฒนาความศรัทธาทางศาสนา ซึ่งนั่นได้สร้างอุปการให้เมืองนครชัยศรีเจริญมั่งคั่งตามไปด้วยจากเมืองเล็ก ๆ ริมแม่น้ำท่าจีนไปสู่บทบาทตลาดการค้าน้ำตาลและพัฒนาไปสู่เมืองค้าข้าวที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในลุ่มน้ำท่าจีนการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมมีบริบทด้านต่าง ๆ ของนครชัยศรีล้วนมีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ในสมัยยุคต้นรัตนโกสินทร์ได้ปรากฏว่าการเปลี่ยนแปลงเพราะปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกจากผู้ปกครองบ้านเมืองในอดีตคาดหวังการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างรอบด้าน เพื่อให้มีเจริญรุ่งเรืองนั้นได้ผลักดันนโยบายต่าง ๆ มาสู่ท้องถิ่นเพื่อความผาสุกของประชาชนในรูปแบบต่าง ๆ อย่างไรทั้งยังกลายเป็นประเด็นในงานวิจัยต่อไปเพื่อเพิ่มพูนความรู้ในเชิงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีบทบาทสำคัญต่อความหมายของการพัฒนาประเทศไทยว่าในอดีตชาวนครชัยศรีต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านการพัฒนาตามอย่างระบบทุนนิยมอันมีผู้ปกครองเป็นผู้ใช้อำนาจทางการเมืองประสานประโยชน์กับนายทุนชาวจีนผ่านระบบเจ้าภาษีมีชาวจีนและชาวต่างชาติเป็นผู้กุมอำนาจการค้าส่งออกในทุกระดับ เมืองนครชัยศรีต้องรับสภาพกับการเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องประชาชนอยู่ดีกินดีและมีความสุขเพิ่มขึ้นอย่างไรต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในช่วงเวลาดังกล่าว

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี พ.ศ. 2439 -2453

สาเหตุการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี

สาเหตุการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีนั้นมีปัจจัยสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ อิทธิพลด้านเศรษฐกิจ การเมืองกับชาติตะวันตกอันเป็นผลจากสนธิสัญญาเบาว์ริง ในพ.ศ. 2398 จนนำไปสู่เหตุการณ์วันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2439 อังกฤษได้ทำปฏิญญากับฝรั่งเศส (Anglo-French Declaration)¹⁸ ให้ไทยเป็นรัฐกันชน (Buffer State) เพื่อปกป้องผลประโยชน์ของอังกฤษ ในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาและลุ่มน้ำท่าจีน ประการต่อมา คือการปฏิรูปบริหารราชการแผ่นดิน ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2435 เพื่อให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจในหัวเมืองต่างๆ ประการสุดท้ายคือ ปัญหาที่ส่งผลต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากพื้นฐานทางเศรษฐกิจท้องถิ่นของเมืองนครชัยศรีเอง โดยมีปัจจัยสำคัญ 3 ประการ ดังนี้

1. ผลจากสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398

การขยายตัวทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีมีรากฐานอันสืบเนื่องจากการค้าน้ำตาลทรายและการค้าข้าวมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การค้าน้ำตาลในช่วงแรกนำมาซึ่งการหลั่งไหลเข้ามาของแรงงานชาวจีนจำนวนมากพื้นที่เมืองนครชัยศรีดั้งเดิมราษฎรประกอบอาชีพการเกษตรมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว กระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 การดำเนินการค้าผูกขาดของราชสำนักไทย ส่งผลให้เมืองนครชัยศรีได้เริ่มปรากฏถึงการค้าน้ำตาลทรายในลุ่มน้ำท่าจีน จากบันทึกของสังฆราชปาลเลกัวนั้น ทำให้ทราบว่าเมืองนครชัยศรีมีโรงงานน้ำตาลทรายถึง 20- 30 โรง สอดคล้องกับบันทึกของครอว์เฟิร์ดที่บันทึกว่าในปี พ.ศ. 2368 อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในสมัยรัตนโกสินทร์มีการจำหน่ายน้ำตาลทรายออกนอกประเทศมีปริมาณถึง 80,000 หาบต่อปี (มณฑล คงแถวทอง, 2527: 50) ดังนั้นพื้นที่บริเวณลุ่ม

¹⁸ ปฏิญญานี้ประกอบด้วย 6มาตรา มาตราซึ่งมีสาระสำคัญ คือ อังกฤษและฝรั่งเศสตกลงให้ไทยเป็นรัฐกันชนระหว่างอาณานิคมของอังกฤษทางตะวันตกและอาณานิคมของฝรั่งเศสทางตะวันออกทั้งสองประเทศยอมรับรองเอกราชและอธิปไตยเหนือบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เพชรบุรี แม่กลอง ท่าจีน และบางปะกง. (เพ็ญศรี ดุ๊ก.2544.130)

น้ำทำเงินในช่วงก่อนที่จะเปลี่ยนกลายเป็นยุคเฟื่องฟูของการค้าข้าวราวปี พ.ศ. 2403 หลังจากเปิดที่นาในคลองมหาสวัสดิ์และทำให้การเส้นทางการลำเลียงข้าวเข้าสู่เมืองหลวงสะดวกขึ้นนั้นบริเวณริมฝั่งของแม่น้ำทำเงินจากปากน้ำเมืองสมุทรสาคร ถึงเมืองสุพรรณบุรีน่าจะเต็มไปด้วยไร่อ้อยมาก่อน

ในช่วงเวลาการค้าข้าวมีการผลิตเพียงพอแต่การยังชีพและการบริโภคภายใน ดังนั้นการค้าข้าวยังสร้างรายได้ในเชิงเศรษฐกิจเทียบน้ำตาทรายไม่ได้ในช่วงเริ่มต้น จนกระทั่งภายหลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษในปีพ.ศ. 2398 และตามมาด้วยการลงนามสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกันอีกหลายประเทศ ทำให้ระบบการค้าผูกขาดของไทยต้องถูกยกเลิกทำให้เจ้าภานายอากรจีนซึ่งทำการค้าผูกขาดน้ำตาลในเมืองนครชัยศรี และผูกขาดภาษีอื่น ๆ ต้องปรับตัวไปเป็นนายทุนการค้าทันทีในช่วงหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง ดังนั้นการค้าข้าวและอุตสาหกรรมโรงสีจึงเป็นที่ต้องการของนายทุนเงินจำนวนมากมีทั้งนายทุนจากระบบเจ้าภาษีเดิมและนายทุนต่างชาติที่เข้ามาทำกิจการโรงสีข้าว ในบริเวณเมืองนครชัยศรีนั้นมีกิจการโรงสีข้าวหลายกลุ่มซึ่งกลุ่มแข่งเฮงหลีเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจสูงและกำลังจะพัฒนาต่อเนื่องถึงภายหลังเมื่อมีการจัดตั้งมณฑลนครชัยศรี ในปีพ.ศ. 2438 กลุ่มแข่งเฮงหลีได้อาศัยบทบาทของสมาคมการค้าของชาวแต้จิ๋วขยายอิทธิพลครอบงำกลไกการรับซื้อข้าวเปลือกจากราษฎรในเมือง สถานการณ์รวมกลุ่มการค้านายทุนโรงสีกับยี่ปู้กำลังเป็นตัวเร่งให้เมืองนครชัยศรีเข้าสู่การพัฒนาการค้าข้าวอย่างรวดเร็ว การพัฒนาพื้นที่ปลูกข้าวเพื่อการค้าส่งออกกำลังเป็นตัวเร่งให้ราษฎรชาวเมืองนครชัยศรีเริ่มทึ่ง วิธีการผลิตสินค้าและเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่เคยมีอยู่จากท้องถิ่นไปอย่างช้า ๆ สินค้าและเครื่องใช้หลายอย่างเช่นการทอผ้า ผ้ามัดข้อมมะเกลือ ข้อมคราม และการทำน้ำตาลโตนด ภายหลังเมืองนครชัยศรีเคยมีปัญหาขาดแคลนน้ำตาลที่จะใช้บริโภคภายในทำให้ต้องสั่งซื้อจากเมืองข้างเคียงสินค้าต่าง ๆ ที่เคยมีการผลิตเพื่อหล่อเลี้ยงเศรษฐกิจภายใน ซึ่งจำเป็นแก่การค้ายังชีพกำลังถูกแทนที่จากกระแสการพัฒนาตลาดรับซื้อข้าวของนายทุนโรงสีที่แข่งขันกันเก็งกำไรจากราคาข้าว

หลังสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398 การพัฒนาพื้นที่นาโดยการขุดคลองสายสำคัญคือคลองมหาสวัสดิ์ คลองราชภูมิ คลองภาษีเจริญ ฯลฯ คลองที่ใช้เป็นเส้นทางลำเลียงข้าวและเป็นพื้นที่ปลูกข้าวสายสำคัญคือคลองมหาสวัสดิ์ ซึ่งถูกขุดในปี พ.ศ.2403 เป็นการเปิดพื้นที่นาถึง 16,200 ไร่ ภายหลังขุดเสร็จ (ศ.จ.ช.,ร.ศ.121-122.กษ.3.3/31) การขยายพื้นที่ปลูกข้าวเริ่มเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วนำมาซึ่งโครงการพัฒนาพื้นที่นา และถูกพัฒนาเป็นแหล่งปลูกข้าวอย่างรวดเร็ว ภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงไทยเริ่มเปิดรับกับกลไกตลาดแบบเสรี ทำให้ในท้ายที่สุดรัฐบาลเองกลับต้องสูญเสียรายได้จากการค้าขาออกในสินค้าขาออกถึง 64 ชนิดถูกกำหนดอัตราภาษีขาออก

หรือภาษีภายในไว้ตายตัว หนังสือสัญญาการค้าซึ่งลงนามเพิ่มเติม ภายหลังสนธิสัญญา เบาว์ริง ระหว่างไทยกับอังกฤษ โดยมีสเตอร์ แฮร์รี เอส ปาร์ก (Harry S. Parkes) เป็นสัญญาเพิ่มเติมจาก เบาว์ริง ระบุว่า ... สินค้าอื่น ๆ นอกเหนือจากที่กล่าวไว้ในสัญญา จะเสียภาษีเฉพาะภาษีภายใน หรือภาษีขนส่งเพียงอย่างเดียว ตามอัตราที่เก็บในเวลาที่สัญญาด้วย... (สุมาลี บำรุงสุข, 2525: 14)

สัญญาดังกล่าวไม่ได้กำหนดว่าอัตราภาษีขาออกที่ไทยเคยมีอำนาจควบคุมสินค้า ขาดแคลน¹⁹ หรือสินค้าที่ควบคุมบางอย่างในราชอาณาจักรนั้นไม่ได้ถูกกำหนดระยะเวลาในการ บังคับใช้สัญญาหรือกำหนดเวลายกเลิกสัญญาเอาไว้ให้แน่นอนล่วงหน้าทำให้รัฐขาดรายได้จากภาษี ขาออกอย่างมหาศาล ต่อมารัฐบาลหาทางแก้ไขการขาดแคลนรายได้ด้วยการประกาศเพิ่ม การจัดเก็บภาษีเพิ่มอีก 16 ชนิด การเพิ่มจำนวนการจัดเก็บภาษีที่นอกเหนือจากที่ระบุไว้ในสัญญา ก็มีสินค้าเหลือเพียงไม่กี่ชนิดที่สามารถจะจัดเก็บได้ ดังนั้นในสินค้าที่เมืองนครชัยศรีกำลังจะได้รับ ผลการจัดเก็บภาษีเพิ่มขึ้นด้วยคือ ภาษีต้นอ้อย ภาษีน้ำอ้อย ภาษีน้ำตาลทราย ทำให้การผลิต น้ำตาลทรายกำลังได้รับผลกระทบเพราะต้องเสียภาษีซ้ำซ้อนหลายขั้นตอน ในช่วงปีพ.ศ. 2413 การค่าน้ำตาลทรายยังเติบโตอยู่บ้าง ที่ตำบลไผ่กู่ญแจ อำเภอตลาดใหม่เป็นพื้นที่ที่มีไร่อ้อยและ นาฟางของราษฎร ต่อมาชาวอังกฤษซื้อที่ดินฮิด ได้ไล่จีนโกโรเจ้าของไร่อ้อยพร้อมกับ หลอกราษฎรที่ท่านและสวนกล้วยที่มีเอกสารโฉนดตราจอง โดยหลอกลวงว่ารัฐบาลได้ยกที่ดิน ให้เป็นสิทธิแก่เขา ราษฎรที่มีความรู้น้อยจึงหลงเชื่อกับตันฮิด ต่อมากับตันฮิด (Captun Hid) จึงลงทุนสร้างโรงหีบจักรกลไฟ ใช้แรงงานกุลิถึง 3,000 คน (ศ.จ.ช.,ร.ศ.119.ค.12.3/1) ดำเนิน กิจการไม่ถึง 5 ปีก็ต้องพบกับ การขาดทุนและล้มละลายในที่สุด

ในปีพ.ศ. 2443 หลวงบรมบาทบำรุงได้เข้าไปตรวจในพื้นที่ดังกล่าวพบว่าโรงหีบจักร ทรุดโทรมมาก ผู้คนที่เคยถูกหลอกลวงก็กลับเข้ามาทำการเกษตรเช่นเดิมยังมีอยู่บ้าง ในช่วงนั้นเอง กับตันฮิด ประสบกับความขาดทุนเพราะอุตสาหกรรมน้ำตาลเริ่มถดถอยลงอย่างต่อเนื่องมานาน แล้วเพราะการทำน้ำตาลในอินเดียและในชวากำลังเป็นแหล่งใหญ่ที่แข่งขันกับไทยขณะที่ภาครัฐ ก็ให้ความสนใจในการพัฒนาพื้นที่ปลูกข้าวมากกว่า จึงส่งผลให้การค่าน้ำตาลทรายขนาดใหญ่ต้อง ลื่นสุดลงในปี พ.ศ. 2418 (ญาดา ประภาพันธุ์, 2519: 145) นอกจากการผลิตน้ำตาลทรายในระดับ อุตสาหกรรมจะได้รับผลกระทบด้วยแล้ว หลังจากปีพ.ศ. 2418 การค่าน้ำตาลทรายที่เคยเป็น อุตสาหกรรมใหญ่และน่าจะเติบโตได้ปรากฏว่า พอถึงปีพ.ศ. 2439 เทคโนโลยีการผลิตน้ำตาลทราย ยังขาดการพัฒนาและล่าช้าอยู่เช่นเดิมยังใช้แรงควายในการเป็นแรงงานเดินเครื่องจักรโรงหีบอ้อย

¹⁹ สินค้าขาดแคลน เช่น ข้าว เหล้า น้ำตาล ฯลฯ

และมีการเลิกกิจการเหลือน้อยรายมากเพราะเกษตรกรและนายทุนเริ่มหันไปสนใจกับการทำนาและการค้าข้าวมากกว่าในภายหลัง (ส.จ.ช.,ร.ศ.119.กษ.12.3/1/2)

เมื่อการทำน้ำตาลโตนดในครัวเรือนของราษฎรมีปริมาณลดลงนั้น ในปี พ.ศ. 2432 เมืองนครชัยศรียังเหลือเกษตรกรผู้ทำน้ำตาลโตนดอยู่บ้างแต่มีจำนวนลดลงในปีเดียวกันมีนายอากรยื่นขอจัดเก็บรายได้ภาษีอากรจากต้นตาลโดยว่าประมูลถึงปีละ 10 ชั่ง ความจริงเวลานั้นผลผลิตน้ำตาลก็มีปริมาณน้อยลงอยู่แล้วมีต้นตาลเหลืออยู่เพียง 4,300 ต้น (ส.จ.ช.,ร.ศ.108.ก.14.2/1) เท่านั้น การจัดเก็บภาษีตาลจึงเท่ากับว่าวัตถุดิบของเกษตรกรในการผลิตน้ำตาลขาดหายไปด้วย ซึ่งเมื่อพิจารณาภาษีอากรจากต้นตาลที่รัฐได้ทั้งสิ้น 10 ชั่งในพิกัดสินค้าจึงเท่ากับ ผลตาล 13.33 ปอนด์ ที่ทางราชการจะได้ต่อปี แต่เนื่องจากเมื่อคิดจากฐานภาษีร้อยละสามทำให้เจ้าภาษีตาล ได้กำไร 26.66 ปอนด์ จากผลตาลดิบขณะที่ผลตาลที่ถูกเกี่ยวเป็นน้ำตาลโตนดขณะที่การทำน้ำตาลเสียค่าภาษีพื้นเตาเชื้ออีก 1 บาท ภาษีมิดปาดตานเล่มละ 1 บาท และภาษีน้ำตาลหม้อละ 1 หาบ เสียอีก 1 บาท เบ็ดเสร็จตลอดขั้นตอนการทำน้ำตาล 1 หาบราษฎรต้องเสียภาษีเป็นเงินทั้งสิ้น 3 บาท กับผลตาล 13.33 ปอนด์ ค่อน้ำหนัก 10 ชั่ง แต่ในการผลิตน้ำตาล 1 หาบอาจต้องใช้ผลตาลประมาณ 100 ชั่ง เป็นมาตรฐาน ดังนั้นเงินที่ราษฎรนครชัยศรีต้องถูกเบียดบังจากการทำตาล จึงมีมูลค่าทั้งสิ้น 3 บาทค่อน้ำตาลโตนด 1 หาบและ ผลตาลให้เจ้าภาษีอีก 133.33 ปอนด์ ต่อการผลิตน้ำตาล 1 หาบ

การจัดเก็บภาษีจากต้นตาลทำให้ประชาชนไม่นิยมปลูกตาลเพิ่มอีก เพราะเสียภาษีอยู่ตลอดทุกขั้นตอน นับเป็นการทำลายระบบเศรษฐกิจ ผู้ปลูกตาลแม้ไม่ได้ทำอุตสาหกรรมน้ำตาลก็เกี่ยวข้องเสียภาษีด้วยอย่างไม่เป็นธรรม ภาษีดังกล่าวยังเป็นการทำลายการพึ่งตนเองจากทรัพยากรภายในที่มีอยู่อย่างพอเพียงอยู่แล้วให้ลดน้อยถอยลง ยังส่งผลให้ในระหว่างปีพ.ศ. 2418-2432 เมืองนครชัยศรีต้องขาดแคลนน้ำตาลที่จะใช้ในระบบเศรษฐกิจของตนเอง จำเป็นต้องสั่งซื้อน้ำตาลเพื่อใช้ในการบริโภคภายในด้วย

การเติบโตของการค้าข้าว

ภายหลังจากปี พ.ศ. 2400 ขณะที่เศรษฐกิจการค้าข้าวกำลังเจริญเติบโตในช่วงเริ่มต้น กลุ่มนายทุนโรงสียังอยู่กับระบบการรับซื้อमाขายไปกับพ่อค้าคนกลางการเก็งกำไรและการสร้างเครือข่ายการค้าในตลาดโลกยังไม่ส่งผลต่อพัฒนาการการค้าข้าวของเมืองนครชัยศรีมากนักจนกระทั่งในปีพ.ศ. 2439 บทบาทของกลุ่มชาวจีนแต้จิ๋วได้เริ่มมีการรวมกลุ่มการค้าข้าวอย่างจริงจังมากยิ่งขึ้น ชาวแต้จิ๋วบริเวณ ย่านลำเพ็ญ ทรวงวด ราชวงศ์ พยายามขยายอิทธิพลการค้าของกลุ่มผู้นายทุน พ่อค้าข้าวและเจ้าของโรงสีได้ขยายอิทธิพลเข้าสู่เมืองนครชัยศรีอย่างจริงจังมากขึ้น ซึ่งก่อนหน้านี้ กลุ่มนี้มีความสัมพันธ์มาตั้งแต่ยุคของการค้าน้ำตาลทรายมาแล้ว การรวมกลุ่มพ่อค้าของชาวแต้จิ๋วในชื่อสมาคมข้าวเถาเถาเก็ก สมาคมนี้เป็นสมาคมที่มีความเก่าแก่ที่สุดของประเทศไทย บทบาทของสมาคมข้าวเถาเถาเก็กมีอิทธิพลต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจการค้าข้าวแก่ชาวจีนในเมือง นครชัยศรีสูงมากการให้การอุดหนุนเงินลงทุน เครื่องมือการเกษตร และเมล็ดพันธุ์ฝัก ฯลฯ ให้แก่ชาวแต้จิ๋วที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ รวมไปถึงการให้ความคุ้มครองแรงงานชาวจีนในการดำรงชีพให้ เลี้ยงตัวเองได้ นับว่าสมาคมนี้มีความสำคัญมากกับระบบเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี ในขณะที่ราคาข้าวเปลือกของเมืองนครชัยศรีราคาอยู่ที่ เกวียนละ 44 บาท ข้าวสารถึงละ 1 บาท 8 อัฐ ถั่วเขียวเกวียนละ 87 บาท งาเกวียนละ 100 บาท ราคาสินค้าเกษตรมีราคาแตกต่างกัน หากเปรียบเทียบกับเมืองสมุทรสาคร ราคาข้าวเปลือกเกวียนหนึ่ง 52 บาท ข้าวสารถึงละ 1 บาท 16 อัฐ ถั่วเขียวเกวียนละ 119 บาท งาเกวียนละ 118 บาท 38 อัฐ จะเห็นได้ว่าราคาสินค้าเกษตรเมือง นครชัยศรีมีราคาสูงกว่าเมืองอื่น เพราะมีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าเมืองใกล้เคียง ปัญหาภัยธรรมชาติจากน้ำทะเลหนุนมีน้อยกว่าที่เขตเมืองสมุทรสาคร ดังนั้นจึงทำให้ผลผลิตส่วนเกิน มีมากกว่าไปด้วย ความผันผวนของราคาสินค้าเกษตรจึงน้อยกว่าพื้นที่เมืองสมุทรสาครมาก (ส.จ.ช.,ร.ศ.114.กษ10.10/3)

การเจริญเติบโตจากการพัฒนาพื้นที่ปลูกข้าวและความอุดมสมบูรณ์ของข้าวเมือง นครชัย-ศรีในกลุ่มน้ำท่าจีนและลุ่มน้ำเจ้าพระยา สร้างความประหลาดใจให้กับชาวต่างชาติอย่างมาก เมื่อมิสเตอร์แบเรต (Mr.Bairrate)ทูตสหรัฐอเมริกามีความต้องการสนใจจะผลิตน้ำตาลจาก เมล็ดข้าวจึงส่งเรื่องเข้ามาขอข้อมูลเรื่องการพัฒนาพื้นที่ดินสำหรับการเพาะปลูก เรื่องราคาข้าวและ การจัดเก็บภาษีน้ำตาลทราย ในท้ายที่สุดพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงเทเวศร์วัชรโรประการ เสนาบดี กระทรวงต่างประเทศจึงชี้แจงถึงราคาข้าวที่ไม่แน่นอนในแต่ละพื้นที่อย่างละเอียด ทำให้ทูต สหรัฐอเมริกาต้องล้มเลิกความคิดที่จะทำน้ำตาลทรายจากข้าวไปในที่สุด (ส.จ.ช.,ร.ศ.115.ค.20/5)

การแทรกแซงทางเศรษฐกิจของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

กระแสการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและการปฏิวัติอุตสาหกรรมของประเทศจักรวรรดินิยมตะวันตกสามารถเข้าถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งมวล สถาบันการปกครองสถาบันทางสังคมแบบเก่าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จำเป็นต้องตอบสนองและรับนโยบายทั้งทางการเมือง และเศรษฐกิจที่เอื้ออำนวยผลประโยชน์ทางการค้าให้แก่อังกฤษอย่างเห็นได้ชัด นับตั้งแต่อังกฤษใช้กำลังทหารการบีบบังคับเงินในกรณีสงครามฝิ่น (วิลเลียม เอวาร์ดสัน, 2545: 89) และบีบบังคับเงินในการลงนามสนธิสัญญานานกิงใน ปี 2395 โดยยกเกาะฮ่องกงให้อยู่ในการดูแลของอังกฤษ และในปี พ.ศ. 2395 สงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าก็มีมูลเหตุสงครามจากการขัดผลประโยชน์ของพ่อค้าอังกฤษกับนโยบายการค้าของกษัตริย์พม่า ที่ทำการผูกขาดการค้ากับต่างประเทศ เป็นเหตุให้อังกฤษหาข้ออ้างในการยึดดินแดนชายฝั่งทะเลของพม่า ในหลายพื้นที่ที่สำคัญบริเวณชายฝั่งทะเลตอนใต้ของพม่าต้องตกอยู่ในอำนาจอังกฤษอย่างสิ้นเชิง และเสียเมืองที่สำคัญคือ เมืองย่างกุ้ง ปัญหาที่ตามมาคือ การค้าระหว่างไทยกับอังกฤษจะต้องสอดคล้องกับกลุ่มประเทศที่อยู่ภายใต้อาณานิคมไปด้วย (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2525: 31) และต้องไม่เป็นอุปสรรคขัดขวางแก่การค้าของอังกฤษ มิฉะนั้นชะตากรรมทางการเมืองอาจไม่แตกต่างจากประเทศพม่า

กระทั่ง พ.ศ. 2398 ผลจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษนั้นทำให้ ในปีพ.ศ. 2401 อำนาจในการควบคุมกลไกราคาข้าวของไทยผ่านระบบการวัดชั่งตวงที่ขึ้นต่อเสนาบดีคลังเริ่มมีการพยายามแทรกแซงจากต่างชาติทำให้ระบบการวัดชั่งตวงของไทยถูกกล่าวหาจาก มิสเตอร์ โรเบิร์ต เอช. ซอมเบิร์ก (Mr. Somberg H. Roberht) เรียกเรื่องแก่กงสุลอังกฤษประจำประเทศไทย ถึงสำนักงานต่างประเทศ กล่าวหาว่าระบบการตวงข้าวของสยามเป็นสิ่งที่ผิดวิธีการชั่งตวงและได้เรียกร้องให้ใช้ตวงข้าวที่ได้มาตรฐานของสถานกงสุลอังกฤษแทน เห็นได้ชัดว่าการค้าข้าวของสยามกำลังถูกคุกคามและกำลังถูกควบคุมกลไกการวัดชั่งตวง โดยที่พ่อค้าอังกฤษเองไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนระบบการรับซื้อข้าวจากไทย แต่กลับให้ไทยเปลี่ยนระบบการชั่งตวงโดยอังกฤษไม่ต้องลงทุนเปลี่ยนระบบการวัดชั่งตวงสอดคล้องกับระบบของตน ดังนั้นภายหลังกลไกตลาดเสรีเริ่มดำเนินไปไทยก็เสมือนถูกบีบบังคับให้ยอมรับอำนาจทางการค้าของอังกฤษ ซึ่งอีกด้านหนึ่งก็ต้องระวังภัยคุกคามจากฝรั่งเศสอันเป็นภัยคุกคามด้านดินแดนด้านลาวและเขมรไปด้วยซึ่งขณะที่ความสัมพันธ์ด้านการค้าของไทยกับอังกฤษกำลังดำเนินไปตามกลไกตลาดการค้าเสรีก็เสมือนว่าจะยิ่งก้าวไม่ทันต่ออำนาจการค้าของอังกฤษเข้าไปทุกขณะ (พรพรรณ ทองตัน, 2542: 10-11) การเลิก

นโยบายผูกขาดการค้าและยอมรับนโยบายการค้าเสรีของอังกฤษจึงมีวัตถุประสงค์เพื่อลดแรงกดดันทางการเมืองที่จะเป็นข้ออ้างในการรุกรานของมหาอำนาจชาติตะวันตก

อังกฤษนั้นมีอำนาจทางการเมืองรวมถึงเศรษฐกิจเหนือพม่าและไทย ทั้งในประเทศอาณานิคมและทั้งที่มีใช่อาณานิคม อิทธิพลทางการค้าของอังกฤษเป็นอำนาจทางเศรษฐกิจที่จะเริ่มเข้าไปแทรกแซงก่อนใช้อำนาจทางการเมืองและการทหาร ดังนั้นในระยะที่อำนาจจักรวรรดินิยมรุนแรงสูงสุดไทยเริ่มถูกคุกคามจากทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสรวมทั้งจากปัญหาพรมแดนไทยกับพม่า อังกฤษต้องการดินแดนที่เต็มไปด้วยไม้สัก ทางด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ปัญหาจบลงด้วยการที่ไทยยก 13 หัวเมือง ในบริเวณดังกล่าวให้กับอังกฤษ โดยอังกฤษจะยกดินแดนเมืองสิงห์ในลาวให้แก่ไทยเป็นการแลกเปลี่ยน กระทั่งในปี พ.ศ. 2435 ฝรั่งเศสก็อ้างสิทธิในดินแดนเมืองสิงห์เช่นเดียวกับอังกฤษ ดังนั้นจึงเป็นปัญหาเกิดขึ้น(วุฒิชัย มูลศิลป์, 2534: 17) ท้ายที่สุดไทยจึงต้องยกดินแดนเมืองสิงห์ให้แก่ฝรั่งเศส ในเหตุการณ์ครั้งนั้นเท่ากับว่าไทยต้องเสียดินแดนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินให้กับอังกฤษ และเสียดินแดนเมืองสิงห์ให้แก่ฝรั่งเศสเพราะไทยต้องการดึงให้อังกฤษช่วยคานอำนาจฝรั่งเศสที่กำลังรุกรานดินแดนเขมรและลาวส่วนบน

กระทั่งในวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2439 อังกฤษได้ทำปฏิญญากับฝรั่งเศส (Anglo-French Declaration) ให้ไทยเป็นรัฐกันชน (Buffer State) เพื่อปกป้องผลประโยชน์ของอังกฤษในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาและลุ่มน้ำท่าจีน พบว่าอิทธิพลในการค้าข้าวและกำหนดกติกามาตรฐานการค้าข้าว และการค้าฝิ่นของอังกฤษมีอิทธิพลอยู่เหนือชาติอื่นอย่างเห็นได้ชัดโดยผ่านอั้งยี่ ไปสู่พ่อค้าชาวจีนและแรงงานชาวจีนในลุ่มน้ำเจ้าพระยา รวมไปถึงเมืองบริวารใกล้เคียงกรุงเทพฯ ทั้งหลาย เมืองนครชัยศรีจึงเริ่มเจริญเติบโตจากการค้าข้าวและรายได้จากการค้าฝิ่นก็เป็นตัวสร้างรายได้ให้แก่รัฐบาลไทยด้วย นอกจากนั้นการค้าต่างประเทศกับอังกฤษก็เพิ่มมากขึ้นขณะนั้นเครือข่ายการค้าตอนบนอยู่ในอิทธิพลของอังกฤษ ในพื้นที่คาบมหาสมุทรมลายูอังกฤษเองก็พยายามรักษาผลประโยชน์ทางการค้าต่อไป (เพ็ญศรี คุ้ม, 2544: 130) ผลผลิตข้าวกับการค้าฝิ่นของเมืองนครชัยศรีเองก็เริ่มเป็นที่ต้องการของพ่อค้าทั้งนายทุนชาวจีนและอังกฤษ ฯลฯ แรงงานชาวจีนเองจึงเริ่มหลั่งไหลเข้ามาเป็นแรงงานในการผลิตในระดับเพาะปลูก และเป็นกสิอยู่ในโรงสีข้าวบ้างแล้ว ดังนั้นอังกฤษเองพยายามที่จะสร้างเครือข่ายทางการค้าที่สำคัญโดยเฉพาะการสร้างตลาดการค้าข้าว ทั้งในพม่าและไทยให้ผลผลิตข้าวออกไปหล่อเลี้ยงประชากรในอาณานิคมต่าง ๆ ทั้งในจีนและประเทศอินเดีย ฯลฯ ของอังกฤษ

ข้าวเป็นสินค้าที่สำคัญเพราะแรงงานชาวจีนของอังกฤษสามารถบริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก จึงเป็นเหตุผลสำคัญทำให้ไทยต้องพยายามปรับปรุงโครงสร้างการปกครอง เพื่อผลักดันเมืองบริวาร กรุงเทพฯ ในพื้นที่หัวเมืองบริวารให้กลายเป็นแหล่งปลูกข้าวแหล่งสำคัญ ขณะเดียวกันท่าทีของผู้ปกครองของไทยเองก็น่าจะทราบดี สังเกตได้จากนโยบายการวางแผนพัฒนาเพิ่มพื้นที่นา โดยการขุดคลองมหาสวัสดิ์ เชื่อมกรุงเทพฯ กับเมืองนครชัยศรีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2403 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ที่โปรดฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (อำ บุนนาค) และพระภานุสมบัติวิบุรณเป็นแม่กองจ้างชาวจีนขุดคลองสายนี้เพื่อถวายแก่พระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลายและเพื่อเพิ่มพื้นที่นาได้มากถึง 16,200 ไร่ (อ้างแล้ว.ส.จ.ช.,ร.ศ.121-122.กษ.3.3/31) การเพิ่มพื้นที่ปลูกข้าวจากคลองขุดสายดังกล่าวเป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่าการค้าข้าวเจริญมากขึ้นในเวลาต่อมาและน่าจะเป็นเหตุผลหนึ่งที่อังกฤษเองไม่สามารถปล่อยให้ฝรั่งเศสเข้ามามีอิทธิพลในผลประโยชน์ทางการค้าเหนืออังกฤษได้ โดยเฉพาะตลาดการค้าข้าวที่สำคัญในพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาและลุ่มน้ำท่าจีน

ในขณะเดียวกันเมืองนครชัยศรีในช่วงพ.ศ. 2438 รัฐบาลได้มีการปรับปรุงการปกครอง ในลักษณะรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางโดยมีการจัดตั้งมณฑลนครชัยศรีขึ้น เพื่อความมั่นคงในการปกครอง ทั้งทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจบทบาทของเมืองนครชัยศรี นับว่าแลกริมเป็นเมืองขนาดเล็กเมื่อถูกจัดตั้งเป็นมณฑลนครชัยศรีทำให้ระบบการปกครองและระบบเศรษฐกิจของรัฐบาลภายใต้นโยบายภาษีถูกรวมอยู่ในระบบศูนย์กลางที่เมืองนครชัยศรีในทันที ส่งผลให้เมืองนครชัยศรีเป็นที่ต้องการด้านผลประโยชน์จากตลาดการค้าข้าวที่กำลังเติบโตอย่างต่อเนื่อง และเป็นผลประโยชน์ของอังกฤษด้วยเพราะข้าวเป็นสินค้าที่มีความต้องการในตลาดโลก ในขณะที่ความมั่นคงในด้านกำลังแรงงานจากชาวจีนเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนให้อังกฤษเชื่อมั่นว่าตลาดการค้าข้าวจะเติบโตต่อไปเพราะชาวจีนแต่จิวที่อพยพเข้ามาสู่เมืองนครชัยศรีนับตั้งแต่ในปีพ.ศ. 2382-2385 เรื่อยมา เมื่อจีนแพ้สงครามฝิ่นแก่อังกฤษ ฝิ่นจึงเป็นสินค้าสร้างรายได้ให้แก่อังกฤษอย่างมหาศาลในอาณานิคม (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2534: 20) รวมไปถึงในแหล่งที่มีชุมชนชาวจีนอาศัยอยู่ และในลุ่มน้ำท่าจีนเองก็มีเมืองที่มีชาวจีนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นในลุ่มน้ำท่าจีนตลอดสาย จึงกลายเป็นตลาดการค้าฝิ่นที่สำคัญของไทย

ในปีพ.ศ.2439 ภายหลังจากที่ไทยตกอยู่ในสภาพของรัฐกึ่งชนระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสแล้วขณะนั้นเป็นช่วงเวลาที่เมืองนครชัยศรีอยู่ภายใต้การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลอย่างสมบูรณ์ภายหลังจากการตั้งเป็นมณฑลในปี พ.ศ.2438 พื้นที่ในเขตมณฑลนครชัยศรีเอง

เศรษฐกิจการค้าส่วนมากก็ตกอยู่ในมือกลุ่มทุนชาวจีนที่มีความรู้ทางการค้าและมีทุน โดยเฉพาะนายทุนที่พัฒนาตัวเองมาจากเจ้าภาษีอากรและนายทุนที่ทำการค้าอยู่แต่เดิม ตลาดรับซื้อข้าวในอาณานิคมของอังกฤษทำให้ชาวจีนที่ทำการค้ากับอังกฤษร่ำรวย ขณะเดียวกันอังกฤษก็จำหน่ายฝิ่นเถื่อนที่ไม่ต้องเสียภาษีผ่านกลุ่มฮ้างยี่เพื่อจำหน่ายแข่งขันกับเจ้าภาษีฝิ่นของไทยไปด้วย ในลุ่มน้ำท่าจีนและในลำคลองมีโรงฝิ่นตั้งเรียงรายอยู่เป็นระยะๆ รัฐบาลไทยไม่สามารถทำอะไรได้มากนักนอกจากให้กรมการเมืองออกปราบปรามพวกลักลอบค้าฝิ่นรายย่อยเท่านั้น ชาวจีนที่อพยพเข้ามาถ้าไม่เป็นแรงงานเป็นกุลิหรือเป็นนายทุนเจ้าของโรงสีเรื่อยไปจนถึงนายทุนใหญ่ (เจ้าตัว) ที่ทำการค้าข้าวในตลาดต่างประเทศในเขตการค้าข้าวสำคัญทั้งในฮ่องกงและในอาณานิคมต่าง ๆ ในแถบมหาสมุทรอินเดีย ภาพรวมที่เห็นถึงการขยับฐานะทางเศรษฐกิจได้รวดเร็วในส่วนหนึ่ง นอกจากความขยันน่าจะมาจากการที่ ชาวจีนเป็นกลไกแรงงานในการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจ แต่มีอังกฤษเป็นผู้ควบคุมกลไกตลาดข้าวอยู่เบื้องหลัง ในที่สุดอิทธิพลการควบคุมตลาดการค้าข้าวและฝิ่นของเมืองนครชัยศรีฝิ่นจึงเป็นอิทธิพลภายในจากรัฐที่จำหน่ายผ่านเจ้าภาษีฝิ่น อีกด้านหนึ่งอิทธิพลภายนอกมาจากชาวจีนและอังกฤษซึ่งเป็นผู้ควบคุมกลไกตลาดที่แท้จริง ดังนั้นเมื่อเมืองนครชัยศรีเข้าสู่กระบวนการพัฒนาทางการเมืองและเศรษฐกิจจึงไม่แตกต่างจากอาณานิคมถึงแม้ประเทศจะยังไม่ตกเป็นเมืองขึ้นก็ตาม

2. การปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดิน

ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435 เพื่อให้การจัดการปกครองส่วนภูมิภาคเจริญก้าวหน้าตามอย่างประเทศเจริญแล้วทั้งหลาย รัฐบาลจึงมีการปฏิรูปบริหารราชการแผ่นดินโดยการจัดการปกครองในรูปแบบกระทรวง ช่วงปีพ.ศ. 2435 สร้างความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ส่งผลต่อการพัฒนาโครงสร้างราชการแผ่นดินโดยเฉพาะหัวเมืองต่าง ๆ ปัญหาภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตก ปัญหาทางการเมืองระหว่างอังกฤษกับพม่าและฝรั่งเศสกับเวียดนาม ขณะที่มหาอำนาจกำลังพยายามเข้ารุกรานไทยด้วยนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงตระหนักดีว่าถึงเวลาที่จะต้องเร่งรัดการปกครองบ้านเมืองให้มีความเรียบร้อยทั่วพระราชอาณาเขตต่อมาจึงมีการทดลองจัดตั้งกระทรวงขึ้นใหม่ 12 กระทรวงและมีคณะเสนาบดี 12 ตำแหน่งดูแลปรึกษากิจการกรมต่างๆ ทางการเมืองการปกครองใน พ.ศ. 2431 จึงเริ่มทดลองออกว่าราชการร่วมกับเสนาบดี ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท จนกระทั่งใน พ.ศ. 2435 ได้มีการตั้งกระทรวงทั้ง 12 กระทรวงอย่างเป็นทางการ เสนาบดีผู้มียศบรรพตในการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคอย่างมาก คือ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อมีการแต่งตั้งสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็น

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435 (สมเด็จพระบรมราชโอรสเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5) ต่อมาในปี พ.ศ. 2435 มีการจัดตั้งกระทรวงและการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลประกาศตั้งเป็นมณฑลไปบ้างแล้วในหัวเมืองชั้นเอกต่าง ๆ ทำให้การปกครองส่วนภูมิภาคของไทยได้รับการปรับโครงสร้างทางการเมืองครั้งสำคัญเพื่อให้ทันสมัยและมีประสิทธิภาพตามอย่างประเทศตะวันตกในการวางรากฐานในด้านการแบ่งแยกอำนาจการปกครองส่วนภูมิภาคให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นจากที่แต่เดิมข้าหลวงเมืองในระบบกินเมืองจะได้รับอภิสิทธิ์ในการบังคับใช้กฎหมายบัญชาการกรมการต่างๆ ในท้องที่ตามอำนาจของตนที่มีเพิ่มขึ้นเพื่อแสวงหารายได้ในทางมิชอบและสานประโยชน์กับระบบเจ้าภาษี เพื่อแสวงหารายได้ส่วนตนในหลายท้องที่ทำให้รายได้เข้าหลวงถูกขยักออก ดังนั้นการปฏิรูปการปกครองในปีพ.ศ. 2435 โดยการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลจึงเป็นการส่งข้าหลวงเทศาภิบาลไปดูแลจัดการในการปกครองโดยขึ้นต่อข้าหลวงมณฑลมีอำนาจในการบังคับใช้กฎหมายตัดสินคดีความและสอดคล้องการประพฤติมิชอบของกลุ่มอิทธิพลในหัวเมืองต่าง ๆ ให้มีความเรียบร้อยโดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญดังนี้

1. ต้องการดึงอำนาจการปกครองส่วนภูมิภาคเข้าสู่ส่วนกลาง
2. เพื่อให้เกิดความมั่นคงในการแสวงหารายได้ของราชอาณาจักร
3. เพื่อป้องกันการรุกรานจากชาติตะวันตก
4. เพื่อขจัดอิทธิพลในการแสวงหารายได้จากภาษีอากรของข้าหลวงประจำเมืองที่มีสัมพันธ์กับนายอากรจีนทั้งหลาย

เมื่อเมืองนครชัยศรีอยู่ภายใต้การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลในชื่อมณฑลนครชัยศรีมีฐานะเป็นเมืองเอกทางเศรษฐกิจ และเมืองเอกทางการปกครองที่สำคัญโดยมีบทบาทเป็นเมืองการค้าขายที่สำคัญและมีแรงงานชาวจีนเข้ามาแสวงหาโอกาสจำนวนมาก ดังนั้นนับตั้งแต่ในปี พ.ศ. 2438 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 การบริหารจัดการเมืองนครชัยศรี จึงได้มุ่งเน้นไปที่การพัฒนาเพื่อแสวงหารายได้จากภาษีอากรและการพัฒนาเศรษฐกิจการค้าของชาวจีนให้มีมูลค่าเพิ่มขึ้นเป็นสิ่งสำคัญมากกว่าปัจจัยอื่นใด

เมืองนครชัยศรีในช่วงก่อนการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล ระหว่างปี พ.ศ.2437-2438 นับว่าบทบาทการค้าบนเส้นทางน้ำมีความสำคัญการขนถ่ายสินค้าโดยเฉพาะการค้าข้าวระหว่างเมืองนครชัยศรีเข้าสู่กรุงเทพฯ ใช้ลำคลองมหาสวัสดิ์เป็นเส้นทางสำคัญแม้จะมีอุปสรรคจากปัญหาการจี้ปล้นจากโจรผู้ร้ายและปัญหาการลักลอบค้าฝิ่นเถื่อนจากกลุ่มฮ้างยี่ในลุ่มน้ำท่าจีนมีการปะทะกับการทางเสมอในช่วงปี พ.ศ. 2437 แต่ก็นับว่าเศรษฐกิจการค้าภายในของนครชัยศรียังเจริญเติบโตจากชนชั้นแรงงานกุดีและแรงงานมีฝีมือชาวจีนเป็นตัวส่งเสริมให้เกิดเศรษฐกิจการค้าภายในให้ขยายตัวอย่างต่อเนื่อง สินค้าจากแรงงานมีฝีมือชาวจีนนำสินค้าอย่าง ผ้าทอ เกลือ กะปิ น้ำตาล ทราย ปลาแห้ง ผักดอง การย้อมผ้า ฯลฯ ออกขายเป็นสินค้าที่เริ่มเป็นที่นิยม

การค้าในแม่น้ำนครชัยศรีบริเวณเมืองนครชัยศรีขยายตัวไปถึงทิศตะวันตกทางคลองเจดีย์บูชาถึงบริเวณพระปฐมเจดีย์ (ส.จ.ช.,ร.ศ.113.มร 5.ม.99/32) และตลอดเส้นทางน้ำคลองมหาสวัสดิ์ถึงแม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านทิศเหนือเชื่อมโยงกับแม่น้ำสุพรรณ เมืองสุพรรณบุรีผ่านแม่น้ำท่าจีนลงไปจนถึงปากแม่น้ำท่าจีนที่บ้านท่าจีนเมืองสมุทรสาคร ขณะที่เครือข่ายเศรษฐกิจการค้าตลอดริมน้ำจะพบโรงสีและโรงบ่อนเป็นระยะตลอดเศรษฐกิจการค้าในลุ่มน้ำท่าจีนลำน้ำส่งผลให้เมืองนครชัยศรีกลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าและแหล่งรายได้สำคัญของรัฐบาลไปในทันทีอยู่แล้วนับตั้งแต่เริ่มตั้งเมืองนครชัยศรีในสมัยอยุธยา

เมืองนครชัยศรีเองมีอาณาเขตทางเศรษฐกิจติดต่อกับเมืองและชุมชนอื่นๆ อย่างกว้างขวางอยู่ก่อนแล้วดังนั้นการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลในช่วงเริ่มจัดตั้งในปีพ.ศ. 2438 ไม่ได้ส่งผลในทางเศรษฐกิจมากเท่ากับผลในทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองทำให้การพัฒนาระบบราชการและการปกครองส่วนท้องถิ่นเริ่มดำเนินไปอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้นในภายหลัง ขณะที่เมืองนครชัยศรีเองก็นับเป็นแหล่งรายได้จากภาษีผูกปีชาวจีนจำนวนมากอีกแห่งหนึ่งที่สำคัญ ในช่วงนั้นการทำนาและการค้าข้าวของเมืองนครชัยศรีกำลังเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วผลของการพัฒนาพื้นที่ปลูกข้าวและการแปรรูปข้าวเปลือกเป็นส่วนสำคัญทำให้แรงงานหลังไถลเข้ามาแสวงโชคอย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะชาวจีนแต่ใจของเมืองนครชัยศรีเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดที่จะส่งผลต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมการค้าข้าวในยุคสมัยต่อมาในภายหลัง ขณะที่ประสิทธิภาพในระบบราชการไม่ได้เป็นตัวช่วยส่งเสริมทางการค้ามากนัก การตัดสินใจตัดสินใจในเรื่องที่ดินทำกินและปัญหานี้สินของประชาชนมีค้างเก่าจำนวนมากตั้งแต่ปี พ.ศ. 2437 มาแล้ว ในขณะที่เมืองนครชัยศรียังอยู่ในระบบกินเมือง มีข้าหลวงเมืองนครชัยศรี คือพระยามหาเทพปรากฏหลักฐานสำคัญถึงปัญหาการรับสินบนในการตัดสินใจสำคัญอันในเรื่องที่เกี่ยวกับที่ดินและการทุจริต

หลายประการ (ส.จ.ช.,ร.ศ.114.มร.5 ม.45/1: 12) ดังนั้นในปี พ.ศ. 2438 การปฏิรูปการปกครองจึงเป็นสิ่งที่คาดหวังให้ช่วยลดปัญหาในระบบราชการดังกล่าวให้หมดไป เพื่อให้ไม่ให้เกิดขวางต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจการค้าในกลุ่มน้ำท่าเงินเพื่อยังผลรายได้ภาษีให้แก่ภาครัฐเป็นสิ่งสำคัญและยังเป็นสาเหตุหลักในการเริ่มจัดตั้ง “มณฑลนครชัยศรี”

3. ปัญหาที่ส่งผลต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจเมืองนครชัยศรี

ปัญหาที่ส่งผลต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจเมืองนครชัยศรีนั้นมาจากปัจจัยทางเศรษฐกิจการเมือง ในช่วงเริ่มต้นตั้งแต่มีการพัฒนาพื้นที่ปลูกข้าวระหว่างพ.ศ. 2398 -2439 ระบบการค้าเสรีได้นำพาให้แรงงานชาวจีนให้นำวัฒนธรรมการสูบฝิ่นของตนเข้ามาสู่เมืองนครชัยศรีอย่างต่อเนื่องและเป็นแรงงานสำคัญในการผลิตสินค้าต่าง ๆ ประกอบกับการคาดหวังของรัฐบาลรายได้ภาษีหลายประเภทนั้นทำให้ราษฎรในภาคการเกษตรได้รับผลกระทบตามมาภายหลังกำลังกลายเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจจากฐานรากของเมืองบริวารต่าง ๆ ทั้งหลายในพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางของประเทศซึ่งรัฐบาลพยายามผลักดันให้เกิดการพัฒนาแหล่งปลูกข้าวเพิ่มมากยิ่งขึ้นและกำลังละเลยภาคการผลิตในด้านอื่น ๆ อย่างเป็นลำดับ

ปี พ.ศ. 2439 การค้าข้าวเมืองนครชัยศรีกำลังเป็นสินค้าในความต้องการของตลาดโลก สินค้าที่มีบทบาททางเศรษฐกิจที่นำรายได้เข้าสู่รัฐที่สำคัญคือ ฝิ่น ในด้านหนึ่งภาครัฐส่งเสริมการเข้ามาของแรงงานชาวจีนเพราะจะสามารถจัดเก็บรายได้ภาษีผูกปีเมื่อแรงงานชาวจีนมีจำนวนมาก กิจกรรมการสูบฝิ่นสามารถพบอยู่ได้ทั่วไปในเมืองนครชัยศรี นายอากรฝิ่นรับประมูลฝิ่นจากรัฐและนำฝิ่นดิบออกจำหน่ายแก่โรงฝิ่นเมืองนครชัยศรี ชาวจีนแต่จี๊บางกลุ่มนิยมใช้กิจกรรมยามว่างในการสูบฝิ่น โรงฝิ่นสามารถพบได้อยู่ทั่วไปตลอดริมน้ำจากปากแม่น้ำท่าจีนเมืองสมุทรสาครถึงเมืองสุพรรณบุรีนั้นเต็มไปด้วยโรงฝิ่นตลอดทาง โรงฝิ่นของนางลิ้ว แซ่เอี้ยว ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณบางไทรระหว่างเข้าสู่เมืองสุพรรณเป็นที่นิยมมากในหมู่ชาวจีนแต่จี๊ในด้านผลประโยชน์ รัฐบาลให้สินค้าฝิ่นเป็นรายได้ที่สำคัญรัฐบาลเองก็ทั้งพยายามปราบปรามการจำหน่ายฝิ่นดิบของกลุ่มอั้งยี่ บัญชีเงินรายได้ภาษีอากรก็ตกลงในบางพื้นที่ของเมืองนครชัยศรีตั้งแต่ พ.ศ. 2438 ทั้งที่จำนวนผู้สูบฝิ่นมีจำนวนเพิ่มขึ้น ชาวจีนที่นิยมการสูบฝิ่นอพยพเข้ามาอยู่ใหม่ก็มีมากขึ้นจึงเป็นไปได้ว่านายอากรจีนหลบเลี่ยงการส่งอากรไม่เต็มจำนวน คำกล่าวอ้างว่านายอากรขาดทุนจึงมีความเป็นไปได้ยาก เพราะต้นทุนฝิ่นดิบจากกลุ่มอั้งยี่ ในเมืองสมุทรสาครนั้นมีราคาถูกกว่าเมื่อซื้อจากรัฐอย่างแน่นอน ฝิ่นเถื่อนได้ถูกนำเข้ามาจากชาวอังกฤษเพื่อหลีกเลี่ยงภาษี ดังนั้นการเข้าใจว่า

การจัดเก็บอากรฝิ่นเมืองนครชัยศรีประสบกับสภาวะขาดทุนจึงเป็นเหตุผลที่ไม่จริง (ส.จ.ช.,ร.ศ. 114.ค.14.3/10)

ในช่วง พ.ศ. 2439 ภายหลังจากมีการจัดตั้งมณฑลนครชัยศรีผ่านไปแล้วในปีพ.ศ. 2438 สภาพเศรษฐกิจและสังคมเมืองนครชัยศรีจึงต้องได้รับผลจากการจัดการนโยบายสาธารณะภาครัฐเร่งรีบกับการพัฒนาระบบราชการทั้งหลายให้สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ดังนั้น กิจกรรมทางเศรษฐกิจนายทุน โรงสีและกลุ่มสมาคมพ่อค้าข้าว กำลังจะเข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ชะตากรรมทางเศรษฐกิจของประชากรเมืองกำลังอยู่ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการทดลองในระบบราชการอย่างใหม่ในระบบกระทรวง โดยการกำหนดทิศทางการจัดการนโยบายสาธารณะของข้าหลวงกระทรวงต่าง ๆ จากส่วนกลางของประเทศ และก็ต้องเผชิญกับสภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกันกลไกการค้าเสรีอันเป็นการคาดหวังที่จะทำให้การค้าข้าวและการทำนาของชาวนาเป็นตัวสร้างรายได้หลักเพียงอย่างเดียวนั้น ทำให้ภาครัฐเองพยายามใช้กลไกทางด้านภาษีบีบคั้นให้ประชาชนเปลี่ยนวิธีการผลิตแบบยังชีพของชาวนาเปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อส่งออก ดังนั้นในสภาพการประกันผลประโยชน์ในฐานะรัฐกษัตริย์ที่มหาอำนาจทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส ต่างก็มุ่งหวังรายได้จากการปฏิรูประบบเศรษฐกิจการค้าให้สามารถเชื่อมโยงกับเขตเศรษฐกิจของตนในการเรียกร้องสิทธิพิเศษและอภิสิทธิ์ทางการค้าในลักษณะต่าง ๆ จึงทำให้รัฐบาลต้องเร่งผลักดันให้เกิดการพัฒนาแหล่งปลูกข้าวขึ้นในแหล่งเพาะปลูกของเมืองนครชัยศรี และเมืองบริวารต่าง ๆ ในพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางของไทย ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ในลุ่มน้ำสำคัญในภาคกลางของไทยให้กลายเป็นเครื่องประกันความมั่นคงของราชอาณาจักร โดยส่งผลให้ประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสลงเอยในการกำหนดนโยบายที่จะคุกคามไทยในยุคสมัยดังกล่าวไปด้วย

นโยบายและการจัดการเพื่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ

นโยบายและการจัดการเพื่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีนั้นได้รับการกำหนดยุทธศาสตร์ และ วางแผนการพัฒนาจากภาครัฐจากส่วนกลางในด้านต่าง ๆ ที่สำคัญ 3 ประการ ประการแรก การแสวงหารายได้จากภาษีอากร ประการที่สอง การจัดการด้านความมั่นคงเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีและประการสุดท้าย การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ซึ่งนโยบายและการจัดการเพื่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ดังกล่าวจะเป็นรากฐานสำคัญในการทำความเข้าใจยุทธศาสตร์การพัฒนาจากภาครัฐโดยมีสาระสำคัญ 3 ประการดังนี้

1. การแสวงหารายได้จากภาษีอากร

เมื่อนครชัยศรีภายใต้การปฏิรูปการปกครองในระบบมณฑลเทศาภิบาลเป็นการตั้งอำนาจทางเศรษฐกิจเข้าสู่ศูนย์กลางอำนาจทางการปกครองนั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจให้มีความเจริญรุ่งเรืองและเจริญเติบโตตามกระแสการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย ทำให้ไทยต้องปรับบทบาททางเศรษฐกิจครั้งสำคัญเพื่อรักษาเอกราชเอาไว้ ขณะที่ผลประโยชน์ด้านการจัดเก็บภาษีอากรที่เคยได้รับจากการค้าผูกขาด รายได้ที่ได้รับจากการค้าส่งออกและภานำเข้าสินค้าต่าง ๆ ต้องได้รับผลกระทบจากสนธิสัญญาทางการค้ากับต่างประเทศทั้งที่เริ่มต้นจากสนธิสัญญาเบาว์ริง และตามมาด้วยสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกันด้านการค้ากับต่างประเทศส่งผลให้รายได้การจัดเก็บภาษีอากรการค้าต่าง ๆ ลดน้อยลง ขณะเดียวกันเมื่อนครชัยศรีนับเป็นฐานรายได้ภาษีอากรต่าง ๆ ที่สำคัญ ทั้งภานำเข้าสินค้าจากการเกษตร ภาษีผูกปีชาวจีน ฯลฯ รวมไปถึงรายได้จากภาษีอบาหมขทั้งหลาย ภาษีฝิ่น ภาษีสุรา ภาษีบ่อน การแสวงหารายได้จากภาษีต่างๆของรัฐในประเภทต่างๆส่งผลกระทบต่อรากฐานทางวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนครชัยศรีอย่างมากดังนั้นในช่วงเริ่มต้นของการพัฒนาทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี ภายหลังจากมีการจัดตั้งเป็นมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ. 2438 เสร็จสิ้นลงแล้วทำให้ในระหว่างปี พ.ศ. 2439 นั้นเมืองนครชัยศรีเป็นช่วงปีที่เข้าสู่ระบบมณฑลเทศาภิบาลอย่างเต็มตัวการพัฒนาโครงสร้างทางเศรษฐกิจผ่านกระบวนการด้านภาษีอากรต่าง ๆ ที่จะต้องดำเนินไปควบคู่กับการพัฒนาเมืองที่เป็นเครือข่ายทางเศรษฐกิจการค้าร่วม กับเมืองนครชัยศรี และการแก้ไขปัญหาการขาดความมั่นคงจากโจรผู้ร้ายอย่างรอบด้านจึงเป็นสิ่งที่ต้องเร่งรีบทำอย่างเร่งด่วนที่สุดในช่วงเวลาดังกล่าว

ภาษีอากรต่างๆเป็นเรื่องที่มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ของเมืองนครชัยศรีอย่างมาก รายได้จากการจัดเก็บภาษีอากรจากการประมูลโดยนายอากรทั้งหลายเป็นเรื่องที่ยืนยันได้ว่าระบบเจ้าภานำอากรกำลังปรับตัวเข้าสู่ตลาดการค้าเสรีโดยผสมผสานประโยชน์กับระบบราชการในรูปแบบใหม่ในลักษณะมณฑล โดยมีข้าหลวงคอยตรวจตราเป็นที่ปรึกษาแก่เสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ ซึ่งเป็นผู้วางแผนกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจผ่านระบบการจัดเก็บภาษีอากรต่าง ๆ ของเมืองนครชัยศรี ดังนั้นการจัดการในด้านภานำในช่วงเริ่มต้นการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลทำให้รายได้ภาษีอากรของเมืองนครชัยศรีถูกพัฒนาไปสู่การรวมฐานภานำในระบบมณฑลเทศาภิบาลด้วย คือ นอกจากอำนาจหน้าที่ทางการปกครองที่รวมศูนย์อยู่ที่มณฑลนครชัยศรีแล้วรายได้การจัดเก็บภานำของเมืองในมณฑล ได้แก่ เมืองนครชัยศรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองสมุทรสาคร เมืองทั้งสามนั้นมีเครือข่ายทางเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงถึงกันมี

การค้าขายของราษฎร และตั้งอยู่ในพื้นที่แม่น้ำท่าจีนสายเดียวกันอยู่ก่อนแล้ว จึงทำให้รัฐจัดการรวมภาษีให้เป็นหน่วยเดียวกันเพื่อการแสวงหารายได้เข้าสู่รัฐ ดังนั้นการวิเคราะห์ผลประโยชน์จากฐานภาษีต่างๆทำให้ช่วยขยายความเข้าใจกิจกรรมการค้าและสภาพความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีอันเป็นฐานรายได้ภาษีที่สำคัญทั้งจากภาษีผูกปี ภาษีสินค้าต่างๆ รวมไปถึงภาษีอบายมุขด้วย รวมไปถึงเป็นแหล่งส่งออกสินค้าและนำเข้าสินค้าที่สำคัญหลายตัว

ภาษีสินค้า ด้านการจัดเก็บภาษีอากรต่าง ๆ ของเมืองนครชัยศรีในปี พ.ศ. 2440 มีภาษีสินค้าทั้งสิ้น 21 ชนิดภาษีสินค้าต่าง ๆ 21 ชนิดที่รัฐจัดเก็บในด้านภาษีมัตถ์นี้ ภาษีฟักแดงเผือกมัน ภาษีผักกาด ภาษีถั่วต่าง ๆ ภาษีเมล็ดงา ภาษีเหื่อเคย ภาษีพริกหอมกระเทียม ภาษีฟองเป็ดฟองไก่ ภาษีปลาทุ ภาษีหอย ภาษีกุ้ง ภาษีปลาต่าง ๆ ภาษีปู ภาษีไต้ ภาษีชัน ภาษีน้ำมันยาง ภาษีถ่าน ภาษีจี๊ผึ้ง ภาษีเครื่องปั้นดินเผา ภาษีเลื้อ ภาษีนุ่น ภาษีคราม รวมเป็นเงินภาษีทั้งสิ้น 42,209 บาท 74 สตางค์ (ภาคผนวก หน้า 248)

มณฑลนครชัยศรีได้มีการจัดการเก็บผลประโยชน์ภาษีสินค้าต่าง ๆ โดยการว่าประมูลเหมารวมทั้งมณฑลเพื่อให้สะดวกต่อการจัดเก็บภาษีโดยวิธีการว่าประมูลแข่งขันกันโดยเจ้าภาษีนายอากรที่มักว่าประมูลทำภาษีอากรที่มีรายได้สูงและมีความสำคัญต่อผลประโยชน์ของแผ่นดิน ในระหว่างปี พ.ศ. 2440- 2444 มีภาษีสินค้าและภาษีบริการที่รัฐบาลควบคุมจัดการโดยการว่าประมูลเหมารวมทั้งมณฑลนครชัยศรี โดยเจ้าภาษีนายอากรในช่วงเวลาดังกล่าวมีปรากฏถึงการว่าประมูลภาษีต่าง ๆ มากถึง 9 รายการ มีดังนี้ อากรบ่อนเบี้ย อากรฝิ่น อากรสุรา อากรมหรศพ ภาษีเครื่องจันอับ ภาษีเรือโรงงาน²⁰ ภาษีสุกรเปิดไก่อ²¹ ภาษีน้ำอ้อย ภาษีบำรุงถนน²² มีรายได้เข้าสู่รัฐบาลในปี พ.ศ. 2440 มีทั้งสิ้น 610,000 บาท (ภาคผนวก หน้า 249)

²⁰ ภาษีเรือโรงงาน 1..ภาษีเรือ จัดเก็บในหัวเมืองในอัตราออกไปค้าขายระหว่างเมือง 2 เดือน กว้าง 1 สอก ละ 8 อัฐ ถ้า 1 ปี ขึ้นไปคิดกว้าง 1 สอกคิด 16 อัฐ วาละ 1 บาท 2..ภาษีโรงงาน จัดเก็บจากเจ้าของผู้ให้เช่า ในหัวเมืองในอัตราปีละ 12 ชัก 1 โดยแยกประเภทตามธุรกิจดังนี้ แพหึงหาเงิน คิดอากรห้องละ 3 บาท แพบ่อน คิดอัตราห้องละ 2 บาท แพร้านตีเหล็กเครื่องทำสวน ห้องละ 32 อัฐ ถึง 1 บาท อย่างสูง โรงเลื่อยไม้ โรงสีข้าว หรือทำน้ำมันขายคิดอากรห้องละ 1 บาท เล้าหมู 10 ตัว เล้าไก่ 50 ตัวขึ้นไปคิดโรงละ 1 บาท ค่ากว่านั้นห้ามเรียกเก็บอากรถ้าตีกลหรือเรือนทำเพิงไว้เก็บสินค้า คิดห้องละ 16 อัฐ ถ้าไม่มีสินค้าไม่เรียกเก็บ ถ้าไว้สินค้าในเพิงหรือเรือนโรงให้เรียกอากรทั้งเพิงและตีกลหลังละ 3 บาท (ส.จ.ช.,ร.ศ.114.ค.14.2ก/8: 20-21)

²¹ ภาษีสุกรเปิดไก่อในปีพ.ศ.2441รัฐได้จัดทำเป็นภาษีว่าประมูลโดยนายอากรเรียกภาษีสุกร จนถึงปีพ.ศ.2444จึงโอนย้ายให้รัฐบาลจัดทำเอง

อัตราการเก็บค่าภาษี จากการออกตั๋วอาชญาบัตรต่าง ๆ ที่ออกโดยอำเภอเมืองนครชัยศรี ได้ทำการจัดเก็บรายได้เข้าสู่ กรมสรรพากร ในปี พ.ศ. 2446 เพื่อให้รายได้เพิ่มมากขึ้นมีดังนี้

1. อาชญาบัตรฆ่าหมู ฉบับละ 3 บาท ออกอาชญาบัตรทั้งสิ้น 807 ฉบับ มีรายได้ภาษี 2,421 บาท

2. อาชญาบัตรผูกปี ฉบับละ 4 บาท 24 อำเภอ ออกอาชญาบัตรทั้งสิ้น 1,894 ฉบับ มีรายได้ทั้งสิ้น 8,286 บาท 16 อำเภอ

3. อาชญาบัตรค่าน้ำเบ็ดเสร็จอย่างนอก ฉบับละ 32 อำเภอ ออกอาชญาบัตร 496 ฉบับ มีรายได้ทั้งสิ้น 248 บาท และค่าน้ำตามพิภค 476 บาท รวมสองประเภทได้ 724 บาท

4. อาชญาบัตรใบอนุญาตการพนันมี 2 หมวด หมวดที่ 1

4.1 ประเภทกัดปลา ราคาฉบับละ 4 บาท ออกได้ทั้งสิ้น 27 ฉบับ ได้ค่าภาษีทั้งสิ้น 108 บาท

4.2 ประเภทวิ่งวัวคน ราคาฉบับละ 10 บาท ออกได้ทั้งสิ้น 7 ฉบับ ได้ค่าภาษีทั้งสิ้น 71 บาท หมวดที่ 2 คิดเป็นรายได้ทั้งสิ้น 272 บาท

5. อาชญาบัตรใบอนุญาต มโหรีศพ มีรายได้ตามตั๋วใบอนุญาตทั้งสิ้น 1,694 บาท 16 อำเภอ (ส.จ.ช.,ร.ศ.122.ม.2.4/11: 22-23)

เมืองนครชัยศรีมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เคลื่อนไหวอยู่ในลุ่มน้ำท่าจีน เป็นทางเชื่อมเข้าสู่หัวเมืองทางการค้ามีพืชผลการเกษตรทั้งธัญพืชและพืชสวนที่สำคัญ รวมไปถึงมีตลาดการค้าส่งสินค้าต่าง ๆ ระหว่างเมืองหลวงและเมืองในเขตปกครองของมณฑลนครชัยศรี ทำให้มีสินค้าส่งออกและนำเข้ามีปริมาณตัวเลขรายได้ที่สูงต่อเนื่องมาโดยตลอด โดยมีสินค้าเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญ ดังนี้ ข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวโพด น้ำตาลทราย น้ำอ้อย ยาสูบ และมีพืชผักผลไม้ต่าง ๆ

²² ภาษีบำรุงถนน เมืองนครชัยศรีเริ่มมีภาษีบำรุงถนนในปี พ.ศ.2433 มีวัตถุประสงค์เพื่อเรียกเก็บภาษีการใช้ถนนจากโรงร้านและโรงหุงต้มเพื่อใช้บำรุงถนนในหัวเมือง(ส.จ.ช.,ร.ศ.108.ค.14/5: 20)

คือ คราม มะเกลือ หน่อไม้ น้อยหน่า สรรพส เพือกมัน กล้วย ฯลฯ และมีสินค้าที่ส่งนำเข้ามาจากกรุงเทพ คือ เครื่องทองเหลือง ทองขาว ผ้าพรรณนุ่งห่ม และผักผลไม้ เครื่องบริโภครือคือ หมากพลู ทุเรียน มังคุด มะพร้าว เป็นต้น โดยสินค้าต่าง ๆ เหล่านี้จะทำการค้าโดยการบรรทุกใส่เรือแจวเรือเอี่ยมจุ่น บรรทุกข้าวขนาดใหญ่และเล็กขนาดต่าง ๆ กว่าร้อยลำ โดยตลาดที่คึกคักที่สุดของเมืองนครชัยศรี คือในบริเวณตลาดลานพระปฐมเจดีย์ ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวยังเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองของเมืองนครชัยศรีในระบบมณฑลเทศาภิบาล ตลาดบริเวณลานพระปฐมเจดีย์จะคึกคักในเวลาเช้าตรู่จะมีคนมาจับจ่ายนันทนาการทุก ๆ วันชาวบ้านหาบสินค้าเกษตรมาขายที่ลานหน้าพระปฐมเจดีย์ จากนั้นจะมีชาวเรือไปว่าซื้อและนำมาขายตลอดลำน้ำผ่านปากคลองเจดีย์บูชาเข้ามาทางทิศเหนือของเมืองนครชัยศรี จากนั้นจะทำการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าเกษตรต่างๆไปตลอดในบริเวณชุมชนตลาดน้ำ และริมคลองต่าง ๆ ตั้งแต่ปากคลองเจดีย์บูชา ตลาดวัดบางพระ ตำบลท่านา ตลาดวัดจิวราช ตลาดน้ำวัดสุวรรณ ตลาดชุมชนศาลาया ตลาดบ้านศาลาธรรมสพเรือยไปจนถึงแม่น้ำเจ้าพระยา จึงเข้าสู่กรุงเทพฯ จากนั้นหากกลับจะรับซื้อสินค้าจากกรุงเทพฯเข้ามาขายอีกในเที่ยวกลับเข้าสู่ เมืองนครชัยศรีจำนวนสินค้าออกที่เข้าสู่เมืองหลวงกรุงเทพฯ (ภาคผนวกหน้า 250)

การเก็บภาษีอากรสินค้าต่างๆสามารถจัดเก็บภาษีอากรเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่องเพราะเมืองนครชัยศรีมีระยะทางในการตรวจตราดูแลที่ใกล้กับกรุงเทพฯ ทำให้การส่งเข้าภาษีอากรดำเนินการจัดเก็บภาษีได้อย่างสะดวกรวดเร็วสร้างรายได้ภาษีอากรผูกขาดประเภทต่าง ๆ ให้แก่รัฐสูงขึ้นในหลายๆประเภท ขณะที่รายได้ภาษีจากสินค้าพืชผลทางการเกษตรที่จัดเก็บโดยด่านภาษีของรัฐบาลก็เป็นตัวสร้างรายได้ภาษีได้อย่างรัดกุมที่สุด เพราะในเมืองนครชัยศรีจะมีความแตกต่างจากหัวเมืองในที่ห่างไกลที่มีด่านตั้งอยู่บนบกตามถนนการเดินทางหลบหนีได้สะดวกจึงทำได้ง่ายแต่ในเมืองนครชัยศรีด่านภาษีจะตั้งอยู่ในโรงร้านหรือแพติดแม่น้ำลำคลองสาขาต่าง ๆ ที่ราษฎรจำเป็นต้องใช้เรือบรรทุกสินค้าไปค้าขายระหว่างตลาดลานพระปฐมเจดีย์และเมืองในลุ่มน้ำท่าจีนทั้งเมืองนครชัยศรี เมืองสุพรรณและเมืองสมุทรสาคร รวมไปถึงเส้นทางคลองมหาสวัสดิ์และคลองภาษีเจริญเข้าสู่กรุงเทพมหานคร การใช้เรือบรรทุกสินค้าจึงยากต่อการขนถ่ายหลีกเลี่ยงภาษีไปในตัวเองเป็นอย่างไรก็ดีการเรียกเก็บภาษีโดยนายด่านภาษีอาจปรากฏถึงความไม่เป็นธรรมเป็นเครื่องกีดขวางการทำมาหากินของราษฎรได้ เพราะการเรียกเก็บภาษีจากจำนวนสิ่งของที่อยู่บนเรือสร้างความยุ่งยากในการวัดดวงของบนเรืออย่างมาก ทำให้การชักภาษีอาจมีจำนวนการขาดหรือเกินทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนได้ และทำให้ราษฎรไม่อยากทำมาค้าขายพืชผลคราวละมาก ๆ ซึ่งในการเดินทางขนส่งแต่ละเที่ยว จะต้องเสียภาษีอย่างหนักโดยไม่จำเป็น ผลกระทบจาก

การดำเนินนโยบายภาษีได้ส่งผลกับสินค้าบริโภคขั้นพื้นฐานอย่างการทำน้ำตาลโตนดอย่างเห็นได้ชัด ตัวอย่างคือการเรียกเก็บภาษีน้ำตาล และการเก็บอากรสวน ภาษีดินตาล ในอัตรา ดันละ 16 อัฐ (ส.จ.ช.,ร.ศ.120.ค.14.2ก/37: 2) ทำให้กรรมวิธีการผลิตน้ำตาลโตนดต้องเสียภาษีซ้ำซ้อนหลายขั้นตอน จากรายงานของพระยาศรีเทพ ปลัดทูลฉลอง กระทรวงมหาดไทย ในปี พ.ศ. 2444 ทราบได้ว่าการที่ราษฎรทำการผลิตน้ำตาลไว้เพียงเพื่อการบริโภคก็ยังไม่สามารถทำได้ ภาครัฐไม่พยายามทำความเข้าใจราษฎรว่าการเกี่ยวตาลทำน้ำตาลโตนด นั้นทำให้ราษฎรสามารถมีผลิตผลที่ใช้ทรัพยากรจากท้องถิ่นได้ โดยไม่ต้องพึ่งพิงการซื้อน้ำตาลทรายจากที่อื่นมาบริโภค การตั้งภาษีดินตาลเป็นตัวอย่างจากภาษีที่ซ้ำซ้อนตัวหนึ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีได้รับผลกระทบในการสร้างกำลังการผลิตและองค์ความรู้การเกี่ยวน้ำตาลของท้องถิ่นให้หายไป

การค้าฝิ่น การจัดการเรื่องการค้าฝิ่น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า รัชกาลที่ 5 มีความต้องการที่จะให้การจัดเก็บรายได้จากภาษีฝิ่นเป็นรายได้ที่สำคัญของรัฐเพื่อเป็นผลประโยชน์แก่ราชการแผ่นดินด้านต่าง ๆ มีสาเหตุสำคัญสี่ ประการ คือรัชกาลที่ 5 ทรงไม่สามารถที่จะควบคุมการสูบฝิ่นของชาวจีนบางกลุ่มที่นิยมชมชอบการสูบฝิ่นอยู่แล้วให้หมดลงไปได้ประการต่อมาเพื่อคาดหวังแรงงานชาวจีนให้อพยพเข้ามาค้าแรงงานมากยิ่งขึ้นเพื่อรายได้จากภาษี ผูกปี และภาษีการค้าต่าง ๆ เป็นการป้องกันคนไทยมิให้หันไปสูบฝิ่นอย่างคนจีนจึงต้องควบคุมการค้าและการจำหน่ายอย่างรอบด้านที่สุด ประการสุดท้ายเพื่อป้องกันภัยคุกคามความเสียหายในเชิงเศรษฐกิจเพราะท่าทีของอังกฤษต้องการขยายตลาดการค้าฝิ่นในย่านชุมชนชาวจีนอย่างเห็นได้ชัดทั้งในประเทศจีนและแถบเมืองมลายูจึงเป็นเหตุผลให้รัฐบาลมีความจำเป็นต้องมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติภาษีฝิ่น เพื่อใช้ในการควบคุมการค้าและการจำหน่ายฝิ่นอย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น ในปีพ.ศ. 2432 เป็นช่วงก่อนที่จะมีการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลนั้นในอาณาเขตของประเทศ การจัดเก็บรายได้จากอากรฝิ่นมีการตั้ง เจ้าพนักงานภาษีฝิ่นเป็นผู้จัดเก็บภาษีฝิ่น และตั้งเจ้าจำนวนรองเป็นผู้ถือทำบัญชีฝิ่น และตรวจรับเงินจากเจ้าภาษีฝิ่น ส่งพระคลังมหาสมบัติโดยมีอำนาจหน้าที่ในการพิจารณาคดีความต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นว่าด้วยเรื่องภาษีฝิ่นทั้งหมดรวมไปถึงเป็นผู้ป้องกันการลักลอบค้าฝิ่นเถื่อนที่ไม่ได้ส่งภาษีด้วยเจ้าพนักงานภาษีฝิ่นหรือนายอากรฝิ่น เป็นผู้ทำการซื้อฝิ่นดิบจากรัฐส่งมอบต่อหลวงรู้ โรงฝิ่นอีกต่อหนึ่ง ขณะเดียวกันเจ้าภาษีฝิ่นเองยังต้องถูกบังคับให้รับซื้อฝิ่นตามอัตราที่อธิบดีพระคลังมหาสมบัติเป็นผู้กำหนดคณไกรราคาและต้องชำระราคาฝิ่นในราคาทุน (ส.จ.ช.,ร.ศ.108.ค.14.1ก/1: 23-25) ดังนั้นความผันผวนราคาฝิ่นจึงต้องตกแก่ผู้ทำการภาษีฝิ่นแทนพระคลังมหาสมบัติเพราะเจ้าภาษีฝิ่นอาจต้องประสบภาวะขาดทุน จากการว่าประมูลภาษีฝิ่น

จากพระคลังมหาสมบัติ ดังนั้นเรื่องต้นทุนราคาฝิ่นที่สูงจึงกลายเป็นปัญหาที่ทำให้เกิดการลักลอบค้าฝิ่นเถื่อนในเมืองนครชัยศรีและในกลุ่มน้ำท่าจีนเริ่มมีมากขึ้นตามมา

ในช่วงปี พ.ศ. 2433 รายได้ จากการค้าฝิ่นและการจัดเก็บภาษีฝิ่น เมืองนครชัยศรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองสมุทรสาคร เป็นพื้นที่การค้าฝิ่นและถูกจัดเป็นพื้นที่คาดหวังรายได้จากฝิ่นที่สำคัญในกลุ่มน้ำท่าจีน รัฐจัดให้มีนายอากรเพียงผู้เดียว เป็นชาวจีนชื่อ สะสุน มีตำแหน่งเป็นเจ้าภาษีฝิ่น สามารถจัดเก็บรายได้จากภาษีฝิ่นทั้งสิ้น 1,965 ชั่ง เป็นตัวเลขรายได้สูงเป็นอันดับสองรองจากเมืองในกลุ่มแม่น้ำแม่กลอง เมืองราชบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองกาญจนบุรี ที่จัดเก็บได้สูงถึง 2,015 ชั่ง ทำให้ทราบได้ว่าในแถบกลุ่มน้ำท่าจีนและกลุ่มน้ำแม่กลอง (ส.จ.ช.,ร.ศ.109.ค.14.1ก/4) ในปี พ.ศ. 2433 มีชาวจีนที่นิยมการสูบฝิ่นเป็นจำนวนมากพอสมควร และรายได้จากแรงงานชาวจีนมีการเจริญเติบโตจากการรับจ้างต่าง ๆ เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตามการที่จัดเก็บรายได้จากการสูบฝิ่นเป็นเรื่องบ่งชี้ได้ว่าการสะสมเงินทุนของแรงงานกำลังการผลิตต่าง ๆ มีอุปสรรคอย่างมากในการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประชากรท้องถิ่นในหัวเมืองนครชัยศรี ขณะเดียวกันเมืองในเขตกลุ่มน้ำท่าจีน และกลุ่มน้ำแม่กลองซึ่งมีชาวจีนที่บางส่วนกำลังอพยพเข้ามาแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจต้องได้รับผลกระทบทางสังคมไปด้วย โดยที่ภาครัฐไม่ได้ตระหนักในผลกระทบทางสังคมดังกล่าวมากนัก กระทั่งในปี พ.ศ. 2438 ผลประโยชน์จากภาษีฝิ่นมีรายได้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง มีผู้ประมูลภาษีฝิ่นสูงขึ้นอย่างมาก การลักลอบค้าฝิ่นเถื่อนโดยเจ้าภาษีรายเก่าที่ว่าประมูลค้างไว้ในเวลาใกล้หมดสัญญาประมูลและออกจำหน่ายแข่งขันกับเจ้าภาษีฝิ่นคนใหม่ ทำให้รัฐต้องคอยหาวิธีป้องกันปัญหาดังกล่าวไม่ให้กระทบกับรายได้จากการค้าฝิ่นของรัฐบาลไปด้วย ดังนั้นรัฐจึงให้ความสนใจแต่การออกนโยบายด้านการป้องกันการลักลอบค้าฝิ่นเถื่อน เพื่อไม่ให้รายได้ภาษีขาดลงเท่านั้น การแก้ปัญหาต่าง ๆ เชิงสังคม ยังไม่ได้รับความสนใจจากภาครัฐมากนัก (ส.จ.ช.,ร.ศ.114.ค.14.3/10)

การค้าฝิ่นในเมืองนครชัยศรีมีการจัดหาฝิ่นมาจาก กรุงเทพฯ โดยรัฐเป็นผู้จำหน่ายฝิ่นแก่เจ้าภาษีให้ไปจำหน่ายแก่โรงฝิ่น เจ้าภาษีฝิ่นเป็นผู้ประมูลจัดเก็บภาษีฝิ่นโดยลำเลียงฝิ่นเข้าสู่เมืองนครชัยศรีทางเรือผ่านลำคลองเป็นเส้นทางที่รวดเร็ว และสะดวกแก่การจำหน่ายฝิ่น เพราะโรงฝิ่นในพื้นที่เมืองนครชัยศรีจะตั้งอยู่ใกล้คลองและแม่น้ำ ซึ่งโดยมากเป็นโรงแพฝิ่นเป็นส่วนใหญ่และโรงฝิ่นจะมีผู้ถือหุ้นเป็นเจ้าของโรงฝิ่นหรือนายอากรฝิ่นเองก็ได้ ในบางแห่งนายอากรที่รับผูกขาดภาษีฝิ่นมักจะถือหุ้นในโรงฝิ่นอีกด้วย ดังนั้นการจำหน่ายและการขนส่งฝิ่นเข้าสู่เมืองนครชัยศรีจึงทำได้ง่าย เพราะผู้เป็นนายหน้าฝิ่นของรัฐคือนายภาษีกับเจ้าของโรงฝิ่นอาจเป็นเจ้าของคนเดียวกัน (ส.จ.ช.,ร.ศ.119.ค.14.1ก/21) ขณะเดียวกันรายได้จากผลประโยชน์ฝิ่น เป็นรายได้สำคัญ

ที่รัฐต้องการอยู่อย่างสม่ำเสมอ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการค้าฝิ่นมีรายได้ลดลง ในราวปี พ.ศ. 2444 รัฐพยายามจัดการผลประโยชน์ฝิ่นของเมืองนครชัยศรีโดยการรวมการผูกขาดภาษีฝิ่นให้ฝ่ายต่อการจัดเก็บโดยภาษีฝิ่นนั้นรัฐบาลได้ทำการรวมรายได้ภาษีฝิ่นจากหลายมณฑลเป็นเงินกองเดียวเพื่อให้ได้รายได้มาก ๆ การรวมรายได้ฝิ่นของเมืองนครชัยศรี มีสาเหตุมาจากการดูแลจัดเก็บรายได้จากการค้าฝิ่นในพื้นที่นั้นมีชาวจีนอาศัยอยู่มากนั้นได้ประสบปัญหาการตัดราคาจากการจำหน่ายฝิ่นแก่โรงฝิ่น เพราะโรงฝิ่นได้ทำการซื้อฝิ่นข้ามพื้นที่ของตัวเองเพื่อแสวงหาราคาที่สูงกว่า ทำให้เจ้าภาษีนายอากร ผู้ว่าประมวลรายได้ใหม่ต้องขาดทุนการจัดเก็บรายได้เข้ารัฐได้น้อยลงตามไปด้วย (ส.จ.ช.,ร.ศ.120.ค.14.1ก/23: 3) ดังนั้นฝ่ายรัฐจึงแสวงหาวิธีแก้ไขโดยการรวมรายได้ฝิ่นโดยการผูกขาดภาษีฝิ่นและใช้ซื้อมณฑลกลางสำหรับรวบรวมรายได้ฝิ่น โดยมณฑลกลางประกอบด้วย มณฑลกรุงเทพ มณฑลนครชัยศรี มณฑลราชบุรี มณฑลพิษณุโลก มณฑลนครสวรรค์ มณฑลกรุงเก่า มณฑลปราจีนบุรี มณฑลนครราชสีมา มณฑลจันทบุรี รวมรายได้เข้าด้วยกันโดยจัดให้นายอากรแต่ละมณฑลเป็นผู้จัดจำหน่ายฝิ่นโดยรับซื้อฝิ่นแก่เจ้าพนักงานที่รัฐจัดให้แต่เพียงผู้เดียว

รายได้จากภาษีอากรฝิ่นเมืองนครชัยศรีในปี พ.ศ. 2444 เมืองนครชัยศรีสามารถจัดเก็บผลประโยชน์จากฝิ่นได้กำไรทั้งสิ้น 289,600 บาท และเมื่อรวมรายได้ฝิ่นเมืองนครชัยศรีกับมณฑลอื่น ๆ ที่จัดเก็บภาษีร่วมกันเป็นมณฑลกลาง ในปี พ.ศ. 2448 มีรายได้รวมทั้งสิ้น 66,925 ชั่ง 55บาท หรือเท่ากับ 4,684,805 บาท (ส.จ.ช.,ร.ศ.120.ค.14.1ก/24: 3-9) ในขณะที่ราคาฝิ่นดิบที่รัฐบาลจำหน่ายให้แก่เจ้าภาษีฝิ่นของเมืองนครชัยศรี มีราคาดังนี้ ราคาฝิ่นดิบน้ำหนัก 1 ตำลึง (ตำลึงจีน) มีราคาเท่ากับ 4 บาท 32 อัฐ (ส.จ.ช.,ร.ศ.123.ค.14.1ก/27: 10) สำหรับราคาฝิ่นสุก ที่เป็นที่นิยมคือ ฝิ่นเสียนุ่น น้ำหนัก 1 ตำลึง (ตำลึงจีน) หรือ 2 บาท 2 สลึง ขายในราคาคำลึงละ 5 บาท ในราคาปกติและอาจสูงถึง 7 บาทในช่วงที่ราคาสูงสุด ซึ่งราคาฝิ่นคัมหรือฝิ่นเสียนุ่นที่ใช้จำหน่ายในเมืองนครชัยศรีนั้นมีราคาแพงกว่าราคาฝิ่นที่รัฐนำไปจำหน่ายในทางภาคเหนือเพราะราคาฝิ่นคัมเสียนุ่นเมืองนครชัยศรีจะมีราคาแพงกว่าถึง 2 บาท ถ้าในช่วงเวลาที่ฝิ่นดิบจากต่างประเทศมีราคาสูงก็จะทำให้ราคาฝิ่นเดือนจากกลุ่ม (ตัวเหี้ย) หรืออั้งยี่ ที่ลักลอบจำหน่ายมีราคาถูกกว่าราคาฝิ่นดิบที่ซื้อจากกรุงเทพโดยฝิ่นดิบน้ำหนัก 1 ตำลึง (ตำลึงจีน) มีราคาถูกกว่าถึง 2 บาท และราคาฝิ่นเสียนุ่นน้ำหนัก 1 ตำลึง จะราคาถูกกว่า ถึง 2 บาท 2 สลึง (ส.จ.ช.,ร.ศ.120.ค.14.1ก/23: 26) ความนิยมในการสูบฝิ่นของชาวจีนและการสนับสนุนการค้าฝิ่นในเมืองนครชัยศรี รัฐทำให้การค้าฝิ่นขยายตัวสูงมากปริมาณผู้สูบฝิ่นก็มีตัวเลขเพิ่มมากขึ้นด้วยนับตั้งแต่ในปี พ.ศ. 2444 ปริมาณฝิ่นดิบเมืองนครชัยศรีมีปริมาณฝิ่นดิบน้ำหนัก 67,037 ตำลึง²³ ในระบบเศรษฐกิจเมื่อคำนวณปริมาณฝิ่นดิบที่ถูก

²³ ตำลึง เทียบเป็นหน่วยน้ำหนัก ตำลึงจีน

นำมาเป็นฝืนดัมจะมีมูลค่าทางการตลาดในราคาถูกที่สุด ในราคา 5 บาทต่อ 1 คำถึง จะมีมูลค่ารวมถึง 335,185 บาท และในราคาฝืนดัมมีราคาสูงสุดที่ 7 บาทจะมีมูลค่าทั้งสิ้น 469,259 บาท เมืองนครชัยศรี ในปี พ.ศ. 2444 จึงเป็นเมืองที่ส่งรายได้ภาษีฝืนให้แก่รัฐบาลมาโดยตลอด

ปัญหาการจัดเก็บรายได้ฝืนของเมืองนครชัยศรีรวมไปถึงเมืองใกล้เคียงกรุงเทพ ต่างประสบปัญหาจากการตัดราคาฝืน การกักตุนฝืนดิบของเจ้าภาษีรายเก่า ที่ทำการว่าประมูลไว้ก่อนล่วงหน้าและรับซื้อฝืนไว้จนหมดสัญญาเมื่อเวลาผ่านไป มีนายภาษีฝืนรายใหม่ นายภาษีฝืนคนเก่าก็จะก็นำฝืนที่ตนมีตุนเอาไว้ ออกจำหน่ายทันที โดยการลักลอบขายแก่โรงฝืนจึงเป็นการสร้างความเสียหายให้แก่ นายอากรฝืนคนใหม่ต้องประสบกับการขาดทุนจากการจัดเก็บภาษีฝืน (ส.จ.ช.,ร.ศ.123.ค.14.10/27: 10) ขณะเดียวกันพื้นที่เมืองนครชัยศรี มีการตั้งโรงบ่อนและโรงฝืนตั้งเรียงรายอยู่ตามแม่น้ำลำคลองตลอดระยะทางเข้าสู่เมืองทั้งจากปากแม่น้ำท่าจีนถึงเมืองสุพรรณบุรี และจากทางปากคลองมหาสวัสดิ์ คลองภาษีเจริญมีโรงฝืนตั้งอยู่ตลอดลำน้ำ ดังนั้นการแสวงหาผลประโยชน์จากนายอากรฝืนโดยมากจะมีผลประโยชน์ทับซ้อนกับภาษีบ่อนไปด้วย เพราะมีผลประโยชน์ร่วมกัน

ในช่วงเวลาดังกล่าวพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้นก็ทราบว่าการค้าฝืนในแถบเมืองมลายูของอังกฤษ นั้นมีราคาถูกกว่าราคาฝืนที่ขายอยู่ในเมืองไทยกว่าครึ่ง มีการขนฝืนเถื่อนใส่เรือกลไฟขนาดใหญ่ และขนาดเล็กเข้ามาทางอ่าวบ้านแหลมเมืองเพชรบุรี อ่าวสมุทรสงคราม อ่าวสมุทรสาคร อ่าวบางเหี้ย อ่าวบางปะกง ในราคาที่นำเข้ามาจะอยู่ที่ราคาคำถึงละ 3 บาท 32 อัฐ หรือ 4 บาท ราคาที่รัฐบาลขายคำถึงละ 7 บาท แพงกว่าฝืนเถื่อนจากมลายูถึง 3 บาท เพราะไม่ต้องขายผ่านระบบพ่อค้าคนกลาง จึงทำให้ราคาฝืนของรัฐบาลสู้กับฝืนเถื่อนที่นำเข้ามาขายไม่ได้ ซึ่งในเมืองไทยนายอากรฝืนก็ทำการขายฝืนที่เข้าขายเป็นพ่อค้าคนกลางของทางราชการเรียกว่า ยี่กงสี²⁴ แตกต่างจากเจ้าภาษีอื่น ๆ เพราะนอกจากจะจัดเก็บรายได้ภาษีให้รัฐก็ยังเป็นผู้จัดจำหน่ายฝืนและทำการค้าด้วยไปในระหว่างดำรงตำแหน่งเป็นนายภาษีอากร และจำหน่ายฝืนให้แก่ร้านย่อย ซากงสี ในปีพ.ศ.2449 การจัดตั้งโรงยาหลวง²⁵ มีไว้เพื่อจำหน่ายฝืนให้แก่ ยี่กงสี นายหน้าค้าฝืนของรัฐ รัฐบาลได้ทำสัญญาการค้าฝืน

²⁴ ยี่กงสี คือชื่อเรียก ผู้ประมูลรับทำฝืนจากรัฐบาล โดยจะจำหน่ายฝืนให้กับ ซากงสี คือชื่อเรียก ผู้รับซื้อฝืนในหัวเมืองต่างๆ(ส.จ.ช.,ร.ศ.123.ค.14.1ก/35: 100)

²⁵ โรงยาหลวง คือสถานที่รัฐบาลได้สร้างขึ้นเพื่อขายฝืนให้กับร้านค้าในกรุงเทพฯและเป็นที่ย่อยจำหน่ายฝืนให้กับ ยี่กงสีนำไปขายในหัวเมือง

ที่ทำให้ยี่งงสี่ เร่งปริมาณการจำหน่ายฝิ่นให้มีปริมาณมากขึ้น โดยหากขายไม่ได้ตามกำหนดจะปรับค่าถึงละ 2 บาทจากที่เหลือ หากขายได้เกินกำหนดจะลดราคาขายฝิ่นให้อีกค่าถึงละ 1 บาท เพื่อป้องกันการทุจริตของยี่งงสี่เป็นการจัดการฝิ่นในเมืองนครชัยศรีให้เป็นของรัฐบาลได้สะดวกมากยิ่งขึ้น ในปี พ.ศ. 2449 ราคาฝิ่นสูงที่รัฐบาลกำหนดให้ขายยังอยู่ที่ราคา ค่าถึงละ 7 บาท ในหัวเมืองห่างไกลจะอยู่ที่ค่าถึงละ 8 บาท ลักษณะของโรงยาฝิ่นมีอยู่ทั่วไปในเมืองนครชัยศรีเป็นลักษณะโรงร้านและเรือนแพ จะมีการบริการล่องตะเกียงสูบฝิ่น น้ำมันตะเกียง เสื้อ หมอน น้ำชา ไว้บริการ(ศ.จ.ช.,ร.ศ.125.ค.14.1ก/35: 1-8,100-113)ในโรงฝิ่นที่มีมาตรฐานบางแห่งจะมีการจัดหาหญิงสาวชาวจีนไว้บริการจุดตะเกียงฝิ่นเพื่อบริการลูกค้า การพยายามป้องกันการล่วงประเวณีเด็กหญิงสาวชาวจีนนั้นยังเป็นการยากที่ภาครัฐจะป้องกันได้อย่างทั่วถึง

ในปี พ.ศ. 2450 นั้นปริมาณการว่าประมูลฝิ่นของมณฑลนครชัยศรี มีน้ำหนักสูง 101,000 ค่าถึงเงิน มีมูลค่าเป็นเงินถึง 707,000 บาท มีผู้ประมูลจัดเก็บรายได้ให้รัฐบาลโดยมีนามว่า หลวงฤทธิ์ณรงค์รอน รัฐบาลได้เพิ่มการปรับเงินในกรณีขายฝิ่นไม่หมดอีกค่าถึงละจาก 2 บาทเป็น 4 บาท และลดราคาฝิ่นในกรณีจำหน่ายได้เกินที่ว่าประมูลจากที่ 1 บาทเพิ่มเป็น 2 บาท ทำให้ปริมาณการค้าฝิ่นของเมืองนครชัยศรียังมีปริมาณการค้าเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จำนวนผู้สูบก็เพิ่มขึ้นไปด้วย ถึงที่สุดเมืองนครชัยศรีเองเต็มไปด้วยผู้นิยมสูบฝิ่น ที่ส่วนใหญ่ก็เป็นแรงงานกุลิชาวจีนที่เป็นผู้ใช้แรงงานมีรายได้น้อยอยู่แล้วนั่นเองขณะที่ผู้สูบที่อยู่ในกลุ่มอาชีพอื่นก็มีปริมาณการสูบที่เพิ่มขึ้นไปด้วยนั่นเองเป็นอันตรายต่อสภาพทางเศรษฐกิจในท้องถิ่นอย่างมาก (ศ.จ.ช.,ร.ศ.126.ค.14.1ก/41: 4-8, 21-24)

การค้าสุรา สุราเป็นสินค้าที่มีความสำคัญกับรายได้ของประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงมีความต้องการที่จะปฏิรูปการจัดเก็บรายได้จากภาษีสุราเพื่อรวบรวมรายได้ของประเทศให้ได้มากยิ่งขึ้น (สุมาลี บำรุงสุข, 2525: 72) จึงทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะดำเนินการจัดเก็บภาษีอากร โดยออกข้อบังคับอากรสุรา ทั้งการผลิตและการจำหน่ายรวมไปถึงการส่งออกและนำเข้าทั้งหลายเกี่ยวกับสุรา โดยอากรสุราอยู่ในระบบของการจัดเก็บรายได้แก่หน่วยราชการเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 จึงทรงตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ เพื่อทำการจัดเก็บเงินรายได้จากการจัดส่งเงินภาษีอากรต่าง ๆ รวมทั้งเก็บเงินรายได้จากเจ้าภาษีสุราด้วย โดยหน่วยงานดังกล่าวทำหน้าที่ขึ้นตรงกับพระคลังมหาสมบัติ ในปี พ.ศ. 2416 ต่อมาในปีพ.ศ.2433 (ชัย เรื่องศิลป์, 2527: 232) รัฐบาลได้ยกกรมพระคลังมหาสมบัติขึ้นเป็นกระทรวงเพื่อลดบทบาทของระบบเจ้าภาษีนายอากร และทำการจัดตั้ง กรมสรรพภาษี

กรมสรรพากร และกรมศุลกากร ทำให้การจัดเก็บรายได้จากภาษีสุราดำเนินการจัดเก็บอย่างเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น ดังนั้นเมืองนครชัยศรี ภาษีสุราจึงเป็นรายได้ที่ส่งเข้าสู่กระทรวงการคลังของรัฐบาลเสมอมา ขณะเดียวกันในพื้นที่เมืองนครชัยศรีกลุ่มผู้นิยมดื่มสุรากลุ่มใหญ่ จะเป็นผู้ใช้แรงงานชาวจีน และชาวนาไทยดั้งเดิม ทำให้การจัดเก็บภาษีสุราสามารถใช้ตัวเลขจากรายได้เป็นตัวสะท้อนการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจได้อีกด้านหนึ่ง ในภาคการเกษตรเมื่อชาวนาประสบปัญหาอุทกภัย ผลผลิตต่างๆจะเก็บได้น้อยลงการดื่มสุราก็จะมีปริมาณลดลง แต่เมื่อใดที่ชาวนาสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ดีและราคาข้าวมีราคาสูงรายได้ภาษีสุราก็จะเติบโตตามไปด้วย ดังนั้นเมืองนครชัยศรีเป็นแหล่งพื้นที่ปลูกข้าวที่สำคัญทางฝั่งตะวันตกของกรุงเทพฯ และมีชาวจีนที่นิยมการดื่มสุรอยู่มาก ขณะที่การขนส่งสินค้าและการดูแลจัดเก็บรายได้จากผลประโยชน์ภาษีสุราโดยนายอากรจีน ในพื้นที่เมืองนครชัยศรีเอง ทำได้ง่ายกว่าในหัวเมืองอื่น ๆ ที่ห่างไกลจากเมืองหลวง จึงทำให้รายได้จากภาษีสุราเป็นที่ต้องการของรัฐบาลมาโดยตลอด เพราะปัจจัยความเหมาะสมในด้านต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว

ขณะที่ความต้องการของรัฐในด้านที่เกี่ยวกับภาษีสุรา ในช่วงปี พ.ศ. 2433 บริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีนมีชาวจีนผู้รับตำแหน่งเป็นนายอากร ชื่อ หลวงบำรุงราษฎร์ เป็นผู้ทำการจัดเก็บรายได้จากภาษีสุรา และเป็นผู้ว่าประมุขกับหอรัษฎากรพิพัฒน์ รายได้จากภาษีสุราของเมืองนครชัยศรี และเมืองสมุทรสาคร สามารถจัดเก็บได้ 1,020 ชั่ง หรือ 71,400 บาท (ส.จ.ช.,ร.ศ.109.ค.14/7: 10) รายได้มีเพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2432 ถึง 432 ชั่ง กระทบในปี พ.ศ.2433 ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ ในขณะที่ส่งงวดเงินรายได้จากภาษีสุราถึงเดือนกันยายน มีรายได้สูงถึง 1,202 ชั่ง หรือ 84,140 บาท จะเห็นได้ว่ารายได้จากการจัดเก็บภาษีสุราในช่วงก่อนการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล มีรายได้สูงขึ้นต่อเนื่องมาโดยตลอด (ส.จ.ช.,ร.ศ.109.ค.14.3/3: 14) นโยบายการจัดการด้านภาษีของรัฐบาลสามารถสร้างรายได้เข้ารัฐอย่างมากในช่วงปี พ.ศ. 2433 – 2440 เป็นเวลาที่เศรษฐกิจการค้าข้าวเจริญเติบโต แรงงานชาวจีนได้ทำการเคลื่อนย้ายเข้าสู่ระบบลูกจ้าง (กุลี) ในอุตสาหกรรมโรงสี จำนวนมาก ขณะที่การพัฒนาพื้นที่ที่มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มมากขึ้น จนถึงปี พ.ศ. 2435 จึงทำให้การจัดเก็บภาษีสุราเป็นรายได้ที่รัฐบาลคาดหวังจากประชากรแรงงานกุลีที่เพิ่มมากขึ้นอันเป็นฐานรายได้หลักของภาษีสุรา

เมื่อมีการจัดตั้งระบบเทศาภิบาล และปฏิรูประบบราชการในลักษณะกระทรวงทำให้การจัดตั้ง หอรัษฎากรพิพัฒน์สำเร็จ สามารถยกฐานะกรมพระคลังมหาสมบัติขึ้นเป็นกระทรวงทำให้ในปี พ.ศ. 2436 หน่วยงานที่จัดเก็บภาษีมีย่อมาจากรายได้ให้แก่ กรมสรรพากร กรมศุลกากร

กรมสรรพากร สามารถจัดเก็บรายได้จากน้ำสุราได้จากทุกกิจกรรมการค้าสุรา การผลิต การจัดจำหน่าย การนำเข้าสุราจากต่างประเทศ รวมไปถึงการส่งออกสุราไปต่างประเทศ แต่การส่งออกน้ำสุราค่อนข้างมีปริมาณน้อยเพราะสุราที่ผลิตภายในไม่เป็นที่นิยมในตลาดต่างประเทศมากนัก นอกจากนั้นผู้ผลิตส่วนใหญ่ต้องเป็นนายทุนเท่านั้น ทำให้กรรมวิธีการผลิตขาดความหลากหลาย ด้านรสชาติและขาดความน่าเชื่อถือของสุราที่ผลิตภายใน ขณะที่การผลิตสุราในระดับครัวเรือนมีอยู่บ้างในชุมชนต่าง ๆ ของเมืองนครชัยศรีเพื่อใช้ในการบริโภคภายในครัวเรือนเท่านั้นการผลิตเพื่อการจำหน่ายชาวบ้านไม่สามารถแข่งขันกับสุราดีมของชาวจีนได้เพราะผิดกฎหมาย ดังนั้นจึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ตัวเลขรายได้การผลิต และจำหน่ายน้ำสุรา รวมไปถึงการจัดเก็บภาษีสุรา มีรายได้สูงต่อเนื่องเสมอในเมืองนครชัยศรี และเมืองสมุทรสาคร โดยมีการจัดเก็บภาษีร่วมกันในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำท่าจีนโดยอาศัยว่ามีชาวจีนเป็นผู้จำหน่ายภาษีให้รัฐมาโดยตลอด

การจัดเก็บภาษีสุราในราวปี พ.ศ. 2436 โดยเจ้าภาษีสุราชื่อ หลวงบำรุงราษฎร์ มีมูลค่าที่สามารถจัดเก็บภาษีสุราได้จากเดิมที่ประมูลได้ในปี พ.ศ.2435 เพียง 96,000 บาท แต่ในปี พ.ศ. 2436 สามารถจัดเก็บรายได้ภาษีสุราถึง 99,680 บาทรายได้สูงขึ้นจากปีที่ผ่านมาถึง 3,680 บาท รายได้จากการว่าประมูลของเจ้าภาษีสุราที่มีสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องในเมืองนครชัยศรี และเมืองสมุทรสาคร (ส.จ.ช.,ร.ศ.112.ค.14.3/6) เพราะสุราที่มีจำหน่ายอยู่ทั่วไปในเมืองนครชัยศรีทั้งในร้านค้า เรือนแพ ในโรงบ่อน และโรงฝิ่น ฯลฯ ด้วยเมืองนครชัยศรีเป็นเขตที่มีพื้นที่ทำนากันมากประเพณีการดำนาลและการเกณฑ์ขอแรงช่วยกันเกี่ยวข้าว (ลงแขก) นอกจากการเลี้ยงดูด้วยอาหารแล้วสุราก็ถูกใช้เป็นเครื่องดื่มที่ใช้ชักจูงแรงงานชาวบ้านอยากมาช่วยงานมากยิ่งขึ้น เพราะถูกใช้เป็นเครื่องแสดงถึงฐานะและความมีน้ำใจของเจ้าของที่นา ขณะที่ชาวจีนเองก็มีวัฒนธรรมการดื่มสุราในร้านน้ำชา (เจียจิว) ร้านยาตอง หรือดื่มในบ้านเรือน โดยเฉพาะกลุ่มกุลิแบกข้าว ที่เป็นประชากรส่วนใหญ่มักชอบดื่มสุราตามโรงสีต่าง ๆ ในเมืองนครชัยศรี

เมื่อการค้าสุราเจริญเติบโตขึ้น การผลิตและจำหน่ายสุราของเจ้าภาษีสุราก็ต้องเผชิญกับผู้พยายามลักลอบต้มสุราโดยเป็นผู้มีอิทธิพลเป็นส่วนมาก ความขัดแย้งและการต่อสู้ที่รุนแรงกับกลุ่มอั้งยี่ ที่ทำการลักลอบต้มน้ำสุราเถื่อนในเขตเมืองนครชัยศรี จากรายงานราชการของ หลวงบำรุงราษฎร์ เจ้าภาษีสุราเมืองนครชัยศรี เมืองสมุทรสาครนั้นพบว่า ช่วงเดือนเมษายน พ.ศ. 2432 ปรากฏเหตุการณ์ว่า กลุ่มอั้งยี่ผู้ลักลอบต้มน้ำสุราเถื่อนบริเวณเมืองสมุทรสาคร ณ คลองปีกนก คลองสาขาของแม่น้ำท่าจีน มีกำลังอั้งยี่คุ้มกันถึง 90 คนมีอาวุธปืน กว่า 40 กระบอก มีทหารม้าติดปืนอีกกว่า 20 กระบอก และมีปืนใหญ่กว่า 3 กระบอก อั้งยี่ได้ทำการตั้งค่ายขุดคูดินเป็นสร้างป้อม

เอาไว้คอยต่อสู้กับกรมการเมือง ขณะเดียวกันฝ่ายกรมการเมืองพยายามยกกำลังออกไปปราบ แต่ต้องพ่ายแพ้ถึงสองครั้ง ในครั้งแรกนั้นนำโดยพระศรีธรรมศาล หลวงเรืองเดชยกกระบัตร์ หลวงพรหมมา ทหารของฝ่ายกรมการเมืองในครั้งแรกไม่ใช่ทหารประจำ แต่เป็นเพียงอาสาสมัครใช้ ธรรมดาความรู้เรื่องการทหารยังไม่มีโดยอาวูรที่นำไปใช้ต่อสู้มีเพียงไม้รวก และหลาวผลที่สุด การปราบปรามจึงเป็นความพ่ายแพ้ของฝ่ายกรมการเมือง และต้องสูญเสียชีวิตไป 2 นาย จึงทำให้ กรมการเมืองทั้งหลายต่างหวาดกลัวอั้งยี่ที่ลักลอบด้อมสุรามาก (ส.จ.ช.,ร.ศ.108.ค.14.1ข/2:32-33) จนกระทั่งในปลายปี พ.ศ. 2432 กรมการเมืองได้พยายามทำการปราบปรามผู้ลักลอบด้อมสุราเถื่อน ขึ้นอีกเป็นครั้งที่สอง ในครั้งนี้้นำโดย หลวงเรืองเดชยกกระบัตร์เมืองสมุทรสาคร และหลวงพรหมมา คราวนี้มีกำลังทหารไปด้วยเพียง 30 นาย เมื่อเกิดการต่อสู้กันขึ้นนั้น พวกจีนที่ด้อมสุราใช้อาวุธปืนยิง ออกมาจากค่าย 24 นัด กรมการเมืองจึงต้องล่าถอย แต่ผลที่สุดก็นำไปสู่ความพ่ายแพ้เป็นครั้งที่สอง การยกกำลังไปปราบในครั้งที่สองมีสิ่งที่น่าสนใจอยู่ 2 ประการ ประการแรกหลวงเรืองเดชและ หลวงพรหมมา รู้ดีอยู่แล้วว่าฝ่ายอั้งยี่มีกำลังอาวุธเข้มแข็งมากและมีกำลังคนมากถึง เกือบ 100 คน นับตั้งแต่การปะทะกับกรมการเมืองครั้งแรกแล้วในช่วงเดือนเมษายน ปี พ.ศ.2432 เกิดเรื่องที่ผิด สังเกตอย่างยิ่งถึงสาเหตุที่นำทหารไปน้อยกว่าเดิมในครั้งที่สอง ทั้งที่หลวงบำรุงราชกรเจ้าภาษีสุรา ได้พยายามชี้แจงว่าจำนวนกรมการเมืองมีทหารและจำนวนอาวุธน้อยกว่ามาก ซึ่งในขณะนั้น ช่วงเวลาของการปราบปรามครั้งที่สองเป็นช่วงเวลาพระยาสุนทรบุรีฯผู้ว่าราชการเมืองนครชัยศรีเอง ไม่พยายามว่าราชการอยู่ในท้องที่ ทำให้การระดมกำลังทหารล่าช้าออกไปถึง 9 เดือนเต็ม ทำให้ฝ่าย อั้งยี่ได้โอกาสจำหน่ายน้ำสุราโดยไม่ต้องเสียภาษีและสั่งสมกำลังคนและอาวุธในการตั้งรับให้ เข้มแข็งมากยิ่งขึ้น จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่าผู้ที่น่าจะเอื้อประโยชน์กับการด้อมน้ำสุราเถื่อนของกลุ่มอั้งยี่ เองนั้น (ส.จ.ช.,ร.ศ.108.ค.14.1ข/2: 65) อาจมีข้าราชการกรมการเมืองชั้นผู้ใหญ่ถึง 3 คนเกี่ยวข้อง รายแรกคือ พระยาสุนทรบุรีศรีพิชัยสงครามผู้ว่าราชการเมืองนครชัยศรี รายที่สองคือ หลวงเรือง เดชยกกระบัตร์เมืองสมุทรสาคร รายที่สามคือ หลวงพรหมมา ข้าราชการทั้ง 3 รายมีพฤติกรรม ที่ส่อไปได้ว่าน่าจะทำการเอื้อประโยชน์แก่ผู้จำหน่ายน้ำสุราเถื่อนและบกพร่องในการปราบปราม การลักลอบด้อมน้ำสุราของพวกอั้งยี่มากที่สุด

การปราบปรามผู้ลักลอบด้อมน้ำสุราเถื่อนครั้งสำคัญ ปรากฏขึ้นอีกครั้งในปี พ.ศ. 2436 ในช่วงเวลาดังกล่าวรัฐบาลได้ส่ง พระสุธรรมโมไตร ข้าหลวงพิเศษกระทรวงมหาดไทยเมือง นครชัยศรี เป็นผู้รับมอบหมายเตรียมการปราบปรามการด้อมสุราเถื่อน มีการเตรียมความพร้อม มากยิ่งขึ้น ในการปราบปรามกลุ่มอั้งยี่ ซึ่งตั้งกลุ่มด้อมสุราบริเวณในตำบลบ้านม่วง และตำบลห้วยขวาง แขวงเมืองนครชัยศรี พระสุธรรมโมไตร จึงทำการจัดให้ กรมการเมือง 4 นาย นายอำเภอ 3 นาย ไปพร้อ

60 คน มีปืนคาบศิลาชนวนทองแดง 20 กระบอก พร้อมด้วยลูกจ้างนายอากรจีนตั้งอีก 20 คน รวมกำลังทั้งสิ้น 80 คน ได้ทำการเข้าปราบปรามทันทีในช่วงเวลาเริ่มต้นของการปะทะเป็นแต่เพียงเข้าปิดล้อมเอาไว้ก่อนเท่านั้น แต่พระสุธรรมโมไตรได้ทำการร้องขอกรมทหารเอาไว้ล่วงหน้าตั้งแต่เดือนสิงหาคมแล้วเมื่อถึงช่วงเวลาการปราบปรามจึงได้กำลังเสริมจากกองทหารเพิ่มเข้ามาอีก 50 นายมีปืนประจำกายทุกคน มาพร้อมกับปืนใหญ่ที่ขอรืบทพระราชนาน เป็นปืนรุ่น ปืนเซนดัมเบอร์ 1 กระบอก ในเวลาต่อมาจึงสามารถเอาชนะอั้งยี่ดัมสุราได้ในวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2436 สามารถทำลายแหล่งดัมสุราเถื่อนลงได้ ใช้เวลาปราบปรามเพียง 1 เดือน (ส.จ.ช.,ร.ศ.112.ค.14.1ข/4: 4-5) จึงถือได้ว่าความสามารถของพระสุธรรมโมไตร เป็นผู้ที่มีความสามารถสูงในการบังคับบัญชาและการเตรียมพร้อมในด้านกำลังคนและอาวุธเป็นอย่างดีหากเปรียบเทียบกับกรปราบปรามในอดีตที่ให้แต่ข้าราชการท้องถิ่นจัดการกันเองที่มีความล่าช้ากว่า และด้วยอำนาจของข้าหลวงพิเศษที่มีเทียบเท่าข้าหลวงมณฑลเทศาภิบาลจึงทำให้การประสานงานระดับล่างทำได้ง่ายการร้องขอกำลังจากส่วนกลางได้รับความเห็นชอบจากส่วนราชการ ทั้งการเกณฑ์ไพร่อกทำการการร้องขอกำลังจากนายอากรจีนและการร้องขอกำลังทหารและปืนใหญ่ทำได้สะดวกกว่าเพราะมีข้าหลวงที่มีตำแหน่งสูงและมีความน่าเชื่อถือ แสดงให้เห็นอีกว่า รัฐบาลพยายามแสดงออกถึงอำนาจทางการปกครองในลักษณะรวมศูนย์การปกครองในระบบมณฑลเทศาภิบาลว่า มีความคล่องตัวและมีประสิทธิภาพมากกว่าระบบกินเมืองเหมือนในอดีตซึ่งต่อมาอีกเพียง 2 ปีหรือราวปี พ.ศ. 2438 เมืองนครชัยศรีรวมไปถึงเมืองในกลุ่มน้ำท่าจินตอนล่างกำลังจะถูกรวมจัดตั้งเป็นระบบเทศาภิบาลใช้ชื่อเรียกทางราชการว่ามณฑลนครชัยศรีในเวลาต่อมาอีกด้วย

การพยายามแทรกแซงการผลิตและจำหน่ายน้ำสุราของต่างชาติมีขึ้นอีกครั้งในช่วงปี พ.ศ. 2437 โดยมองลิเออ บีแลงสกี (Mr.Belansky) อุปทูตฝรั่งเศส มีหนังสือร้องขอถึงรัฐบาลไทยให้มองลิเออ เลอแบลริช (Mr.Rerbairic) ขอตั้งกีดกันน้ำสุราจำหน่ายในประเทศไทยได้ แต่ถึงที่สุดก็ถูกรัฐบาลปฏิเสธและนิ่งเฉยในข้อเรียกร้องดังกล่าว สาเหตุที่อุปทูตฝรั่งเศสพยายามหาทางออกจากผลประโยชน์สุรานั้นจะมาจากการได้รับการร้องเรียนจากชาวจีนที่เคยลักลอบดัมสุราในกลุ่มที่เข้ารีตนับถือศาสนาคริสต์กับบาทหลวง ยอแซ (Yosai) ซึ่งตั้งโรงเรียนศาสนาที่หนองหินแขวงเมืองนครชัยศรี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2433 บาทหลวงผู้นี้ มีความต้องการให้ผลประโยชน์จากการจำหน่ายน้ำสุราแลกกับจำนวนชาวจีนที่จะเข้ารีตนับถือศาสนาคริสต์ (ส.จ.ช.,ร.ศ.113.ค.14.1ข/9: 32) สิ่งที่เกิดขึ้นบ่งชี้ว่ารัฐบาลมีความหวาดระแวงต่อการเข้ามาแสดงท่าทีของฝรั่งเศสอย่างมากในเรื่องที่เกี่ยวกับผลประโยชน์จากน้ำสุราในพื้นที่เคยมีปัญหาารุนแรงกับชาวจีนในเขตเมืองนครชัยศรีมาก่อน

อำนาจหน้าที่ในการปราบปรามการลักลอบตม้น้ำสุราในเขตเมืองนครชัยศรีปรากฏบ่อยครั้งว่าเมื่อกรมการเมืองออกปราบปรามแหล่งผลิตน้ำสุราเมื่อใดผู้ลักลอบตม้น้ำสุราก็จะหนีไปหลบซ่อนตัวตามเมืองใกล้เคียง เช่น เมืองราชบุรี ปากแม่น้ำแม่กลอง หรือเมืองสมุทรสาคร ปากแม่น้ำท่าจีนเพื่อหลบหนี บางครั้งผู้ลักลอบตม้น้ำสุราก็จะหนีไปอาศัยอยู่กับหมอสอนศาสนา ชาวยุโรป อาศัยให้ช่วยในเรื่องการคุ้มครองความปลอดภัยและการถูกรังแกจากกรมการเมืองอยู่เสมอ (ส.จ.ช.,ร.ศ.115.ค.14.1ข/5: 36) ทำให้ยากต่อการสืบจับกุมในภายหลัง สร้างปัญหาแก่ทางราชการอยู่เสมอ

ตารางที่ 2 รายได้ของรัฐบาลจากภาษีอากรสุราในมณฑลนครชัยศรี

(หน่วย: บาท)

ปี พ.ศ.	ภาษีที่จัดเก็บได้/บาท	เพิ่มขึ้นจากปีก่อน	ลดลงจากปีก่อน
2440	312,400	----	----
2441	316,800	4,400	----
2442	408,800	92,000	----
2443	385,600	----	23,200
2444	365,600	----	20,000
รวม 5ปี	1,789,200 บาท	96,400 บาท	43,200 บาท

ที่มา: (ส.จ.ช.,ร.ศ.117.ค.14.3/10:92);(ส.จ.ช.,ร.ศ.118.ค.14.3/10:176,178,257);

(ส.จ.ช.,ร.ศ.120.ค.14.3/10:337-340)

ซึ่งในความเป็นจริงการที่มีการตม้น้ำสุราหากรัฐไม่บีบบังคับให้การตม้น้ำสุราเพื่อบริโภคเองในชุมชนเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย ปัญหาการแสวงหาประโยชน์จากนายทุนที่จะว่าประมุลสุรามหาผลประโยชน์แก่ประชาชนก็จะมีน้อยลง ดังนั้นในเรื่องของวัฒนธรรมการตม้น้ำสุราแม้จะมีปัญหาทางด้านศีลธรรมโดยเฉพาะในพื้นที่เมืองนครชัยศรีที่มีเขตวัดของชาวพุทธอยู่มากแต่การห้ามทางด้านศีลธรรมของรัฐก็ไม่ได้มีการกล่าวถึงแต่อย่างใด ได้แสดงให้เห็นว่ารัฐเข้ามาจัดการเรื่องเกี่ยวกับสุรานั้นเฉพาะในเชิงการจัดเก็บผลประโยชน์ จากผู้มีกำลังการผลิตที่เอื้ออำนวยรายได้ภาษีผ่านระบบเจ้าภาษีนายอากรเพียงด้านเดียวเท่านั้นเป็นสิ่งที่สำคัญ การแก้ปัญหาในเชิงเศรษฐกิจที่ควรรักษาไว้อย่างเช่นการพัฒนาการผลิตสุราพื้นบ้านต่าง ๆ ยังไม่ปรากฏให้เห็นในเมืองนครชัยศรี ในช่วงเวลาดังกล่าว ประชาชนในท้องถิ่นถึงแม้จะมีภูมิปัญญาการหมักสุราไว้ดื่มกินในงานประเพณีในท้องถิ่นหรือการตม้น้ำสุราของกลุ่มชาวจีนเองก็สามารถผลิตเพื่อการใช้บริโภคและ

หล่อเลี้ยงระบบเศรษฐกิจภายในของเมืองได้อยู่แล้วนั้น สถานการณ์ที่รัฐพยายามสร้างเหตุร้ายของการลักลอบผลิตจำหน่ายสุราไม่ผ่านกระบวนการภาษีเพราะรัฐเองต้องการควบคุมตลาดการค้าสุราด้วยไม่ใช่ควบคุมแต่ด้านภาษีด้านเดียวนอกจากมีปัญหาการต่อต้านจากชาวจีนที่เป็นกลุ่มลักลอบค้ำน้ำสุราแล้วยังส่งผลต่อองค์ความรู้พื้นฐานในการผลิตสุรารั้งจากระดับครัวเรือนในกลุ่มราษฎรภายในท้องถิ่นที่ใช้แป้งข้าวหมาก แป้งเหล้า ใช้ส่วนผสมจากน้ำตาลทำให้ได้รสชาติสุราที่มีคุณภาพดี การผลิตสุราที่ใช้ส่วนผสมจากน้ำตาลและน้ำอ้อยจะมีกลิ่นที่หอมและรสชาติดีมากขึ้น (เขาวภา ญาณสุภาพ, 2532: 55) ขณะที่องค์ความรู้ถูกพัฒนาจากท้องถิ่นนั้นแต่เดิมเมืองนครชัยศรีเป็นแหล่งพื้นที่ปลูกอ้อย และทำน้ำตาลทรายอยู่ก่อน จึงทำให้ก่อเกิดองค์ความรู้ที่จะใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น และกลไกวิธีการค้ำน้ำสุราของชาวจีนที่ลักลอบค้ำ ต่างมีกรรมวิธีสูตรเฉพาะเจาะจงแตกต่างกันทั้ง การผลิตสำคัญที่ทำจากน้ำอ้อย แป้งข้าวหมาก แป้งเหล้า เหล้าน้ำตาล หายไปจากท้องตลาด ทำให้ต่อมาการพัฒนาอุตสาหกรรมสุราในเมืองนครชัยศรีขาดพื้นฐานการผลิตหัวเชื้อสุราในการผลิตที่เคยเป็นความรู้ที่เคยสั่งสมมาจากภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมต้องสูญหายไปอย่างน่าเสียดาย

การผูกปื้ข้อมือชาวจีน ภาษีผูกปื้ของเมืองนครชัยศรีเป็นรายได้ที่สำคัญของรัฐบาลประชากรชาวจีนของเมืองนครชัยศรีมีจำนวนมากในหลายสาขาอาชีพ อยู่ในโรงสีเป็นพ่อค้าช่างฝีมือ และเกษตรกรปลูกผักเลี้ยงหมู ฯลฯ เป็นฐานภาษีผูกปื้ที่สำคัญของรัฐบาลมาโดยตลอด ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 การพัฒนาประเทศในระบบมณฑลเทศาภิบาลได้ทำให้การจัดเก็บรายได้จากการผูกปื้ชาวจีนมีรายได้สูงขึ้นและง่ายต่อการจัดเก็บรายได้มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่เมืองนครชัยศรีและบริเวณรายรอบเมืองนครชัยศรีเป็นพื้นที่ตั้งรกรากค้าขายและอยู่อาศัยของชาวจีนมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยกรุงธนบุรีสืบเนื่องมาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นการจัดเก็บภาษีผูกปื้มีมาตลอด จนกระทั่งพัฒนาการจัดเก็บรายได้จากการเข้ามาอยู่อาศัยของชาวจีนชาวจีนถูกปรับปรุงและพัฒนาให้สะดวกแก่การควบคุมแรงงานชาวจีนมากขึ้นนั้น ก่อน พ.ศ. 2434 ลักษณะการผูกปื้ชาวจีนเมืองนครชัยศรี จะใช้ตราดอกไม้นี้หรือรูปสัตว์ต่าง ๆ ข้างหนึ่งอีกข้างจะใช้เป็นตราอักษรนามเมือง เพื่อให้ง่ายต่อการสังเกตของเจ้าภาษีผูกปื้ ในการเรียกตรวจจับผูกปื้ ต่อมาตราผูกปื้ได้ถูกพัฒนาเป็นตราจุลมงกุฏ และมีตราอักษรหมายเลข ประทับลงในครั้งที่ใช้ติดกับปื้ที่ทำด้วยสายเชือกป่าน อีกด้านหนึ่งใช้เป็นตราอักษรนามเมืองเป็นสัญลักษณ์เฉพาะแต่ละเมือง เมื่อได้ทำการผูกปื้ชาวจีนจะต้องเสียเงินภาษีผูกปื้ 4 บาทต่อ 1 คน และจะได้ใบเสร็จ เป็นหนังสือสำคัญหลักฐานที่ใช้แสดงตนว่าได้ชำระภาษีแล้ว ขณะที่ชาวจีนเมืองนครชัยศรีที่มีฐานะจะเสียเงิน 6 บาท ต่อคนแลกกับใบเสร็จผูกปื้แต่ไม่ต้องผูกปื้ที่ข้อมือ(ส.จ.ช.,ร.ศ.110.ก.

13.1/1) เพราะเป้าหมายของการผูกปี้มีไว้เพื่อแสดงว่าได้ชำระค่าภาษีแล้วเท่านั้นในปี พ.ศ. 2434 รายได้ภาษีผูกปี้เป็นผลประโยชน์ที่รัฐบาลคาดหวังอย่างมากในช่วงก่อนการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล

ในช่วงเวลาที่ประเทศยังไม่ได้เข้าสู่การปกครองในระบบเทศาภิบาลนั้นเมืองนครชัยศรีเองก็มีการจัดเก็บภาษีผูกปี้ภายในบ้างแล้ว ขณะที่เส้นทางการเดินทางติดต่อระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองนครชัยศรีมีก็มีการตั้งด่านด้วยในแถบคลองภาษีเจริญ และคลองมหาสวัสดิ์ซึ่งเป็นคลองที่มีชาวจีนอาศัยอยู่และใช้เป็นเส้นทางการเดินทางค้าขายตลอดลำคลอง ชาวจีนที่เสียภาษีผูกปี้มีทั้งเงินที่อยู่แต่เดิมและเงินที่มาจากใหม่ ในปี พ.ศ. 2434 เฉพาะด่านคลองมหาสวัสดิ์จัดเก็บได้ถึง 180 คน ต่อเดือนเป็นเงิน 9 ชั่ง และในคลองภาษีเจริญใกล้เขตเมืองนครชัยศรี จัดเก็บภาษีจับผูกปี้ได้ 500 คน เป็นเงินรวม 25 ชั่ง ในเมืองนครชัยศรีสามารถจับชาวจีนผูกปี้ได้ถึง 3,480 คน 174 ชั่ง 2 บาท (ส.จ.ช., ร.ศ.110.ค.13.1/2) ขณะที่การอพยพเข้ามาของชาวจีนใหม่เพื่อเข้าสู่เมืองนครชัยศรีโดยมากจำเป็นต้องใช้เส้นทางน้ำโดยสารเรือเข้าสู่ตัวเมืองและชุมชนต่าง ๆ ในลุ่มน้ำท่าจีน ดังนั้นความสะดวกของทางราชการในการจัดเก็บรายได้กระทำได้ง่ายโดยตั้งด่านให้ใกล้ริมน้ำเข้าไปในคลองมหาสวัสดิ์ซึ่งเป็นเส้นทางเข้าสู่เมืองนครชัยศรีได้ง่ายที่สุด ในเดือนหนึ่ง สามารถผูกปี้ชาวจีนได้ถึง 379 คน เป็นเงิน 18 ชั่ง 76 บาท เฉพาะในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2434 (ส.จ.ช., ร.ศ.110.ค.13.1/4) ขณะที่ในเขตพื้นที่กรุงเทพฯ ชาวจีนนิยมเดินทางไปผูกปี้ที่ออฟฟิศกลาง ที่ทางราชการได้จัดไว้ทำให้ช่วงปลายปี ในเขตคลองภาษีเจริญจัดเก็บภาษีผูกปี้ได้น้อยลง และแถบคลองมหาสวัสดิ์ก็จัดเก็บได้เพียง 35 คน เท่านั้นการตั้งด่านภาษีผูกปี้ในแถบตะวันตกของกรุงเทพฯ ไม่เป็นที่นิยมมากนักเพราะส่วนใหญ่ชาวจีนนิยมผูกปี้ตามศาลาว่าการเมืองมากกว่า (ส.จ.ช., ร.ศ.110.ค.13.1/3) เพราะจะได้เป็นกิจกรรมที่ได้พบปะพูดคุยกับชาวจีนด้วยกัน และสะดวกในการเดินทางไม่ได้รู้สึกถึงการถูกกดขี่มากนักในการผูกปี้เพราะจำนวนผู้เลี่ยงการผูกปี้มีไม่มากนักนอกจากที่อยู่ในบังคับของต่างชาติเท่านั้น รายได้จากภาษีผูกปี้ก่อนการจัดตั้งมณฑลนครชัยศรีในราวปี พ.ศ. 2434 เมืองนครชัยศรีสามารถจัดเก็บภาษีผูกปี้ได้มากกว่าเมืองอื่น ๆ ของประเทศดังนี้

ตารางที่ 3 จำนวนชาวจีนผูกปี้ในหัวเมืองต่าง ๆ ระหว่าง ปี พ.ศ. 2434 , พ.ศ. 2437

(หน่วย: คน)

ลำดับ	รายชื่อเมืองที่ทำการผูกปี้ชาวจีน	จำนวนชาวจีนที่ผูกปี้	จำนวนชาวจีนที่ผูกปี้
1	นครชัยศรี	5,276	6,102
2	ราชบุรี	2,000	4,827
3	ชลบุรี	2,159	4,276
4	จันทบุรี	3,376	4,122
5	เพชรบุรี	2,342	2,216
6	สมุทรสงคราม	1,459	1,817
7	สมุทรปราการ	1,501	1,693
8	นครศรีธรรมราช	1,703	1,354
9	สมุทรสาคร	2,731	1,353
10	กาญจนบุรี	481	1,228
11	นครเขื่อนขันธ์	1,260	1,074
12	สงขลา	482	961
13	บางมุง	443	940
14	พนัสนิคม	406	904
15	ตราด	693	840
16	ระยอง	667	754
17	ปทุมธานี	840	584
18	นนทบุรี	575	466
19	กาญจนดิษฐ์	400	404
20	หลังสวน	231	229
21	ไชยา	257	223
22	ชุมพร	162	181
23	ประจวบคีรีขันธ์	114	168
24	ปราณบุรี	133	140
25	พัทลุง	91	67
26	กำเนิดนพคุณ	90	18
27	หล่มสัก	11	18
รวมทั้งสิ้น		29,930 คน	36,949 คน

หมายเหตุ: เฉพาะจำนวนชาวจีนผูกปี้ในหัวเมืองที่บันทึกไว้ในเอกสารราชการที่ 5 ค.13.1/5.

เรื่องการ ผูกปี้จีน ร.ศ.113-ร.ศ.117.

ที่มา: (ส.จ.ช.,ร.ศ.113.ค.13.1/5)

การจัดเก็บรายได้จากภาษีผูกปี้ในช่วงเวลาดังกล่าวถือว่าเมืองนครชัยศรีมีอัตราการผูกปี้สูงสุดหากเปรียบเทียบกับหัวเมืองชั้นในและหัวเมืองอื่น ๆ ในประเทศ จึงเข้าใจได้อีกว่าในช่วงเวลาหนึ่งของการอพยพเข้ามาของชาวจีนเข้ามาสู่ประเทศไทย ในการแสวงหาชีวิตและการทำงาน เมืองนครชัยศรีเป็นที่หมายอันคับตันๆของชาวจีนอีกแห่งหนึ่งที่สำคัญ เพราะการพัฒนาพื้นที่ปลูกข้าวและการเติบโตของการค้าข้าว ทำให้ต้องมีแรงงานชาวจีนในระบบแรงงานจำนวนมาก โดยเฉพาะในโรงสีข้าว ขณะที่ชาวจีนที่นิยมอาชีพอิสระทั้งการเกษตร และเป็นพ่อค้าก็มีจำนวนมากขึ้นในกลุ่มนี้ทำเงิน จึงกล่าวได้ว่าเมืองนครชัยศรี เป็นดินเค็มของเมืองที่เคยเป็นแหล่งพักพิงอาศัยของชาวจีนโพ้นทะเลที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในพื้นที่ภาคกลางของประเทศ ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้ริเริ่มขุดคลองมหาสวัสดิ์ เชื่อมการเดินทางจากเมืองนครชัยศรี เข้าสู่กรุงเทพเป็นผลสำเร็จผลสำเร็จ ด้านแรกคือการรองรับประชากรชาวจีนที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารทำให้มีที่อยู่อาศัยและมีงานทำ ด้านที่สองส่งผลให้การพัฒนาพระปฐมเจดีย์มีแรงงานและผู้คนในการพัฒนาเมืองใหม่หรือเมืองนครปฐมในยุคสมัยรัชกาลที่ 5 สืบเนื่องจนถึงรัชกาลที่ 6 เป็นผลสำเร็จที่พระองค์ได้ช่วยวางรากฐานการพัฒนาเมืองในด้านที่สำคัญในยุคสมัยดังกล่าว

อย่างไรก็ตามรัฐบาลก่อนข้างระวางต่อการดำเนินนโยบายในการควบคุมแรงงานชาวจีน โดยเฉพาะในพ.ศ. 2442 ในหัวเมืองต่าง ๆ รวมทั้งเมืองนครชัยศรี ชาวจีนนั้นผูกปี้ 3 ปีครั้ง ครั้งละ 4 บาท เหตุการณ์หลบหนีการผูกปี้นั้นมีอยู่เป็นส่วนใหญ่ ผู้ที่หลีกเลี่ยงการผูกปี้ จะพยายามอ้างว่าเป็นคนในบังคับของรัฐบาลต่างประเทศ บ้างก็พยายามเข้ารีตนับถือคริสต์อยู่ในบังคับของบาทหลวงชาวต่างชาติ แต่ปริมาณชาวจีนที่หลบหนีมีจำนวนไม่มากนัก เมื่อเทียบกับค่าผูกปี้ ที่จ่าย 3 ปีครั้งละ 4 บาท จึงไม่สร้างความเดือดร้อนกับชาวจีนเมืองนครชัยศรีมากนัก ยกเว้นผู้ที่อพยพมาอยู่ใหม่และยังไม่มียานทำ แต่ชาวจีนในเมืองนครชัยศรีส่วนมากเป็นกุลิโนโรงสีบ้างเป็นพ่อค้าหรือนายทุนย่อย จึงสามารถชำระค่าผูกปี้ได้อย่างไม่เดือดร้อน สำหรับชาวจีนใหม่ที่อพยพเข้าสู่เมืองนครชัยศรีอายุระหว่าง 14 ปี - 20 ปี จะถูกหลงจูงกันไปเป็นแรงงานในบังคับของโรงสีโดย ให้เริ่มเสียเงินค่าราชการปีละ 2 บาท ให้จดชื่อ อายุ,ดำหนิ, สัญชาติ,ตำบลเมืองที่เกิด,พร้อมกันในเวลาที่มาถึงพร้อมกับการเก็บหลักฐานเอาไว้ว่าการเมืองนครชัยศรี การลงทะเบียนหรือจ่ายเงินค่าราชการก็ทำให้ชาวจีนไม่สามารถขอหนังสือเพื่ออยู่ในการปกครองของต่างประเทศได้ เมื่อเริ่มเสียค่าผูกปี้ จึงเหมือนเริ่มกีดขวางเสรีภาพในการเคลื่อนย้ายในการแสวงหาโอกาสในการทำงานอยู่บ้างพอสมควร ดังนั้นรัฐบาลในช่วงปี พ.ศ. 2442 ก่อนข้างมีความเข้มงวดในการดำเนินนโยบายด้านแรงงานที่มีต่อชาวจีนในเมืองนครชัยศรีอย่างยิ่ง (ศ.จ.ช.,ร.ศ.118.ค.13.1/6)

การหลังไหลเข้าสู่เมืองนครชัยศรีของชาวจีนปรากฏขึ้นอีกครั้งในปี พ.ศ. 2446 ภายหลังจากที่รัฐบาลออกตัว อนุญาตผ่อนการชำระค่าผูกป้อออกไปอีก 15 วัน สำหรับชาวจีนที่เพิ่งอพยพเข้ามาอยู่ใหม่และไม่มีเงินชำระค่าผูกป้อ ชาวจีนที่เข้ามาสู่เมืองนครชัยศรี ถ้าไม่มีญาติพี่น้องและไม่มียานทำงานส่วนใหญ่ผู้ชายก็จะเข้าเป็นแรงงานในโรงสีทันที และจะได้รับการดูแลจากสมาคมชาวจีนในแต่ละกลุ่มที่ดูแลโรงสีนั้นจะช่วยเหลือในการออกเงินค่าผูกป้อให้ก่อน ค่าใช้จ่ายต่างๆที่ต้องชำระกับทางราชการ รวมไปถึงการจัดหาที่อยู่อาศัยด้วยในปีพ.ศ. 2449 รัฐบาลได้เข้ามาปรับปรุงการผูกป้อเสียใหม่ให้ปีที่ผูกมีความคงทนมากยิ่งขึ้นเพื่อไม่เป็นอุปสรรคในการทำงานของชาวจีน ชาวจีนเมืองนครชัยศรีโดยมากจะต้องแข่งขันกันทำงานอย่างหนักทำให้ครั้งที่ผูกมักจะชำรุดได้ง่ายสร้างความลำบากในการทำงานอย่างยิ่ง เมื่อมีการเปลี่ยนมาใช้สายแถบแดงและตราที่ทำจากตะกั่วแทนครั้งทำให้สายผูกป้อมีความคงทนมากยิ่งขึ้น และไม่เป็นอุปสรรคในการสร้างความลำบากในการทำงานอีกต่อไป (ส.จ.ช.,ร.ศ.122.ค.13.1/9) การดำเนินชีวิตของชาวจีนแม้จะมีอิสระในการทำงานสูงในเมืองนครชัยศรี แต่ต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลในการเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่อาศัยในการทำงานหรือเสรีภาพในการเลือกที่จะเข้าไปอยู่ทำงานในบังคับชาวต่างชาติอย่างจำกัด เพราะอย่างไรก็ดีชาวจีนเมืองนครชัยศรีล้วนเป็นฐานรายได้ภาษีผูกป้อมีที่สำคัญของรัฐบาลในยุคสมัยดังกล่าว

กิจการบ่อนเบี้ย ของเมืองนครชัยศรีเป็นรายได้สำคัญของรัฐ จากผลประโยชน์ภาษีบ่อนเบี้ยทั้งหลายในหัวเมืองชั้นในที่อยู่ใกล้กรุงเทพฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ช่วงปี พ.ศ. 2432 เป็นเวลาก่อนที่จะมีการริเริ่มจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล เมืองนครชัยศรีสามารถจัดเก็บรายได้ภาษีบ่อนเบี้ยได้สูงถึง 363 ชั่ง 77 บาท 40 สตางค์ มีนายอากรบ่อนเบี้ยชื่อจีนหลง เป็นผู้ทำการจัดเก็บภาษีอากรบ่อนเบี้ยการจัดเก็บรายได้จากภาษีบ่อนเบี้ยมีตัวเลขรายได้สูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง (ส.จ.ช.,ร.ศ.109.ค.14.3/3: 20) กระทั่งในปี พ.ศ. 2440 เมืองนครชัยศรีมีรายได้จากภาษีบ่อนเบี้ยสูงถึง 102,800 บาท จนถึงปีพ.ศ.2441 สามารถจัดเก็บภาษีบ่อนเบี้ยเป็นเงินทั้งสิ้น 149,600 บาท เฉพาะในเมืองนครชัยศรีเพียงเมืองเดียวมีรายได้ภาษีบ่อนเบี้ยสูงถึง 46,806 บาท และหากรวมรายได้ภาษีอากรบ่อนเบี้ยจากทั้งสามเมืองในกลุ่มน้ำท่าจีน ได้แก่ เมืองสมุทรสาคร เมืองสุพรรณบุรี และเมืองนครชัยศรี รายได้ภาษีบ่อนเบี้ยของมณฑลนครชัยศรี จะสูงถึง 305,980 บาทต่อปี (ส.จ.ช.,ร.ศ.117.ค.14.1ค/10: 8)

เมืองนครชัยศรีเดิมในปี พ.ศ. 2441 มีการจัดเก็บภาษีบ่อนเบี้ยทั้งสิ้น 8 ตำบล ดังนี้

1. ตำบลคลองพลูมีเงินเจียวเป็นนายอากร
2. ตำบลบ้านท่านา อยู่ในอำเภอนครชัยศรี มีเงินหยงเป็นนายอากร
3. ตำบลท่าตลาดมีเงินจู้ดเป็นนายอากร
4. ตำบลพระปฐม มีเงินทั้งเป็นนายอากร
5. ตำบลบางวัว
6. ตำบลงสีโค้ง
7. ตำบลกระทุ่มแบน
8. ตำบลวังตะกู

ทั้ง 8 ตำบลในปี พ.ศ. 2441 สามารถจัดเก็บภาษีได้ทั้งสิ้น 149,600 บาท กระทั่งในเวลาต่อมาในปี พ.ศ. 2442 การจัดเก็บรายได้ใน 3 ตำบลเข้าข่ายลักษณะขาดทุนคือ ตำบลบางวัว ขาดทุน 6,560 บาท ตำบลงสีโค้ง ขาดทุน 4,800 บาท ตำบลบ้านวังตะกูขาดทุน 2,080 บาท รวมทั้งสามตำบล ที่ถูกยุบเลิกโรงบ่อนเบี้ยขาดทุนทั้งสิ้น 13,840 บาท อย่างไรก็ตามการลดเลิกผลประโยชน์จากโรงบ่อนใน 3 ตำบลแท้ที่จริงไม่ได้มีเป้าหมายที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาทางสังคมที่เกิดจากการเล่นการพนันมากนัก เพราะเป้าหมายของรัฐมุ่งประสงค์เพียงแต่รายได้ภาษีอากรที่เพิ่มขึ้นเป็นเป้าหมายหลัก ขณะที่ความเข้าใจของกลุ่มผู้ปกครองกระทรวงมหาดไทย ท่าทีของนโยบายเสนานาบดีกระทรวงมหาดไทยในช่วงปี พ.ศ. 2441 ได้มีอยู่ในช่วงเวลาดังกล่าว ต่างเข้าใจว่าชาวจีนมักนิยมลักลอบเล่นการพนันเป็นนิสัยส่วนตัวอยู่แล้วเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิม จึงไม่ใช่หน้าที่จะต้องรณรงค์ให้รายได้ภาษีต้องลดลง เพื่อให้ราษฎรสั่งสมเงินทุนที่หามาได้เอาไว้ใช้จ่ายยามขาดส่นแต่ประการใด ดังนั้นขณะที่มีการเลิกการทำบ่อนเบี้ยใน 3 นั้นได้ปรากฏว่าในตำบลที่ยังมีให้เล่นการพนันอยู่นั้น กลับมีรายได้สูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง เพราะพวกนิยมการเล่นพนันเดินทางไปมาหาสู่ระหว่างโรงบ่อนได้ไม่ไกลจากกันนัก หากเดินทางด้วยเส้นทางน้ำในลำคลองสาขาของแม่น้ำท่าจีน ในพื้นที่ตำบลคลองพลู ตำบลท่านา ตำบลท่าตลาด ตำบลพระปฐมเจดีย์ รัฐได้มีกำไรจากภาษีเพิ่มขึ้นถึง 190,880 บาท (ส.จ.ช.,ร.ศ.118.ค.14.3/10: 176) รัฐยังคงให้มีการว่าประมูลจัดเก็บภาษีบ่อนเบี้ยต่อไป เฉพาะรายได้จากภาษีบ่อนเบี้ยในตำบลท่านา เขตอำเภอเมืองนครชัยศรีนั้นมีรายได้สูงสุดถึง 56,800 บาท เป็นรายได้ที่รัฐได้จากราษฎรเมืองนครชัยศรีที่นิยมการเล่นการพนันประเภทต่าง ๆ

การเจริญเติบโตจากผลประโยชน์ภาษีบ่อนเบี้ยเมืองนครชัยศรียังมีรายได้สูงขึ้นจนถึงปี พ.ศ. 2443 รายได้ใน 4 ตำบล ของเมืองนครชัยศรีจากการที่รัฐให้ดำเนินการจัดเก็บภาษีได้มีการจัดเก็บภาษีบ่อนเบี้ยเพิ่มขึ้นถึง 192,560 บาทมีกำไรเพิ่มขึ้นจากช่วงปีก่อนหน้ามาก ถึง 380,400 บาท และเมื่อรวมรายได้ของภาษีบ่อนเบี้ยของ เมืองนครชัยศรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองสมุทรสาคร ในพื้นที่จัดเก็บภาษีของมณฑลนครชัยศรี ทั้งหมดจะมีรายได้รวมกันทั้งสิ้น 495,440 บาท ในปี พ.ศ. 2443 ปีเดียวมีกำไรทั้งสิ้น 140,880 บาท

รายได้ภาษีบ่อนเบี้ยของเมืองนครชัยศรีแม้ว่ารัฐจะพยายามลดจำนวนโรงบ่อนลง แต่รายได้ก็เพิ่มมากขึ้นนั้น สาเหตุมาจากการเล่นการพนันเป็นพื้นเพเดิมที่ชาวเมืองคุ้นเคยอยู่แล้ว ทั้งราษฎรไทยและชาวจีนดั้งเดิมของเมืองนครชัยศรี แต่อย่างไรก็ตามรายได้จากภาษีบ่อนเบี้ยในปี พ.ศ. 2444 มีรายได้ 175,360 ตกลงจากปี พ.ศ. 2443 มีรายได้ประมาณภาษีถึง 289,760 เริ่มมีรายได้ ลดลงถึง 114,400 บาท ตัวเลขดังกล่าวเป็นตัวสะท้อนกระแสเงินที่ลดลงของกิจกรรมการใช้จ่าย ที่ฟุ่มเฟือยของราษฎร ทำให้เงินรายได้ลดลงในเวลา 5 ปี ที่เริ่มมีการเล่นการพนันอย่างหนัก ขณะเดียวกันในปี พ.ศ. 2441 การเล่นการพนันอย่างหนักส่งผลต่อการสั่งสมทุนของราษฎรในทุก ชนชั้น ตั้งแต่ชาวนา ชาวไร่ แรงงานก่งสีชาวจีน พ่อค้าและข้าราชการเอง ทุกระดับทำให้การสั่ง สมทุนของราษฎรเป็นไปได้ยากเพราะธุรกิจจากการพนันที่รัฐพยายามส่งเสริมได้สร้างผลประโยชน์ เข้าสู่ส่วนกลางเป็นสิ่งที่เกื้อหนุนต่อการดำรงฐานะของรัฐบาลที่เพิ่งริเริ่มการปฏิรูปการปกครอง และจำเป็นต้องมีค่าใช้จ่ายในการปฏิรูปมหาดไทยในการปกครองมณฑลเทศาภิบาลทั่วประเทศ เรื่อง ที่อันตรายที่สุดในปี พ.ศ. 2441 ก็คือเมื่อมีคำสั่งจากกระทรวงมหาดไทย เสนาบดีกระทรวงมี ความต้องการให้ยุบเลิกโรงรับจ่านาของชาวจีนทั้งหมดในกลุ่มน้ำท่าเงินในพื้นที่มณฑลนครชัยศรี จึงมีคำสั่งให้พระยาสุนทรบุรีศรีพิชัยสงคราม จัดการทำการยุบเลิกโรงรับจ่านาของชาวจีน ในมณฑลนครชัยศรี ทั้งหมด (ส.จ.ช.,ร.ศ.117.ม.45/3) ส่งผลให้ราษฎรที่ประสบปัญหาจากการเล่น การพนันต้องใช้สินทรัพย์ที่มีอยู่ชำระแทนเงินค้ำหนัสดังนั้น เมื่อมีการติดหนี้สินกันระหว่างเจ้าหนี้ นายบ่อนกับนักเล่นพนัน การชำระหนี้โดยขาดมาตรฐานการดีราคาสินทรัพย์ทำให้ราษฎร เดือดร้อนไปด้วยโดยเฉพาะเมื่อไม่มีโรงรับจ่านา ในเมืองนครชัยศรีหรือเมืองใกล้เคียง ดังนั้น ในท้ายที่สุดการจัดการในเรื่องผลประโยชน์ที่จะตกแก่โรงบ่อนจึงมีมูลค่ามากในช่วงปี พ.ศ. 2441 ทำให้รายได้ภาษีอากรบ่อนเบี้ยสูงขึ้นเป็นวิฤตการณ์การยุบเลิกโรงรับจ่านาเป็นสิ่งที่ป็นอุปสรรค ในการพัฒนาเศรษฐกิจของประชาชนที่มีรายได้น้อยและรวมไปถึงประชาชนผู้เดือดร้อนจาก การหมดตัวจากการเล่นการพนันต่าง ๆ ที่รัฐจัดออกอาชญาบัตรให้แก่โรงบ่อน สถานการณ์ทาง เศรษฐกิจของชนชั้นแรงงานเมืองนครชัยศรีจึงเปรียบเสมือนว่า รัฐไม่ได้เอาใจใส่ต่อการช่วยเหลือ ให้ราษฎรอยู่อย่างมั่นคงในด้านทรัพย์สิน และขาดการเหลียวแลต่อคุณภาพชีวิตของประชากรอัน สืบเนื่องมาจากปัญหาการมีโรงบ่อนในแหล่งชุมชน

ในปี พ.ศ. 2442 รัฐบาลได้ทำการประกาศยกเลิกการจัดเก็บภาษีบ่อน และให้เลิกมีบ่อนในตำบลที่ทำการจัดเก็บรายได้ขาดทุนต่ำกว่าที่เจ้าภาษีบ่อนเบี่ยได้ประมูลไว้ การขาดทุนมีสาเหตุสำคัญมาจากเมื่อมีการจัดให้ประมูลภาษีบ่อน นายอากรจะว่าประมูลแข่งขันกันจนกว่าจะสูงที่สุดจนได้รับว่าประมูล บางครั้งการประมูลก็สูงกว่ารายได้ที่จะจัดเก็บได้จริง ผลที่สุดทำให้เจ้าภาษีบ่อนเบี่ยจัดเก็บรายได้ส่งเข้าหลวงไม่เพียงพอกับที่ว่าประมูลไว้จึงทำให้รายได้ของรัฐเสียหาย ในปี พ.ศ. 2448 การขาดทุนจากการว่าประมูลภาษีบ่อนเบี่ยทำให้รัฐต้องจัดการว่าประมูลในลักษณะเงินวางมัดจำค่าเบี่ยเจียะ แยกออกจากรายได้ที่จะประมูลที่จะจัดเก็บเข้าท้องพระคลังในภายหลังเพื่อแก้ไขปัญหากจากการว่าประมูลภาษีบ่อนที่ขาดทุน (ศ.จ.ช.,ร.ศ.124.ค.14/27) บ่อนเบี่ยต่าง ๆ ที่ดำเนินการจัดตั้งในเมืองนครชัยศรีจะมีทั้งที่ตั้งอยู่ในแฟรมน้ำและบนบกที่อยู่ในเมือง ดังนั้นการลดเลิกบ่อนเบี่ยของในความหมายของกระทรวงมหาดไทยมีนโยบายว่า จะต้องยุบเลิกในตำบลที่รายได้ตกลง และโรงบ่อนตั้งอยู่ในพื้นที่ยากแก่การดำเนินการตรวจตราของนายอากร ทั้งสองประเด็นที่รัฐใช้เป็นสาเหตุของการยุบเลิกบ่อนไม่ได้มีสาเหตุเพื่อลดการเล่นการพนันของประชาชนจริง ๆ อย่งไรก็ตามจากบันทึกรายงานประชุมเสนาบดี วันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2447 แนวความคิดของรัฐที่จะทำการยุบเลิกค่าอากรบ่อนเบี่ยในหัวเมืองต่างๆเริ่มมีการถกเถียงกันขึ้น โดยเนื้อหาของการประชุมต้องการจะนำเงินค่าราชการ และเงินค่านาไร่ละ 4 บาทอย่างสูงหรือไร่ละสลึงเพื่อนำมาชดเชยรายได้ที่ขาดหายจากอากรบ่อนเบี่ย (ศ.จ.ช.,ร.ศ.123.ค.14.1ค/18: 33-36) แต่ในท้ายที่สุดการประกาศยกเลิกก็ยังไม่ทันทั่วถึงที่ต่อรายได้ที่ราษฎรต้องถูกมอมเมาจากการเล่นการพนันจนต้องสูญเสียทรัพย์สิน

ตารางที่ 4 รายได้ของรัฐบาลจากภาษีบ่อนเบี่ยเมืองนครชัยศรี พ.ศ. 2440-2445

เมืองนครชัยศรี	พ.ศ.2440	พ.ศ.2441	พ.ศ.2442	พ.ศ.2443	พ.ศ.2444	พ.ศ.2445
	(บาท)	(บาท)	(บาท)	(บาท)	(บาท)	(บาท)
ตำบลบางวัว	2,240	6,560	เล็ก	----	----	8,800
ตำบลบ้านคลองพลู	9,360	19,520	32,880	40,480	24,960	127,200
ตำบลบ้านท่านา	32,560	40,000	56,800	88,080	44,800	262,240
ตำบลท่าตลาด	10,160	20,880	44,000	53,200	25,600	153,840
ตำบลกลังสีไค้ง	2,320	4,800	เล็ก	----	----	7,120
ตำบลกระทุ่มแบน	8,080	23,360	ย้าย	----	----	31,440
ตำบลพระปฐมเจดีย์	34,400	32,000	57,200	108,000	80,000	311,600

ตารางที่ 4 (ต่อ)

เมืองนครชัยศรี	พ.ศ.2440	พ.ศ.2441	พ.ศ.2442	พ.ศ.2443	พ.ศ.2444	พ.ศ.2445
	(บาท)	(บาท)	(บาท)	(บาท)	(บาท)	(บาท)
ตำบลวังตะกู	3,680	2,480	เล็ก	----	----	6,160
รวมรายได้รายปี	102,800	149,600	190,880	289,760	175,360	908,400

หมายเหตุ: “เล็ก”ในปีพ.ศ.2442 หมายถึง รัฐได้ทำการเลิกเก็บภาษีอากรบ่อนเบี้ยในเมืองนครชัยศรี ในแห่งที่ประสบกับความขาดทุนและจัดการเก็บภาษีได้น้อย รวมไปถึงในพื้นที่ห่างไกล ขาดลำบากแก่การเก็บภาษีบ่อนเบี้ย ของนายอากร และ “ย้าย”หมายถึง ในปีพ.ศ.2442 ได้ทำการย้ายรายได้ภาษีบ่อนเบี้ย ของตำบลกระทุ่มแบน ไปขึ้นอยู่นายอากรบ่อนเบี้ย เมืองสมุทรสาคร

ที่มา: (ส.จ.ช.,ร.ศ.117.ค.14.3/10: 92-93);(ส.จ.ช.,ร.ศ.118.ค.14.3/10: 176);(ส.จ.ช.,ร.ศ.119.ค.14.3/10: 258);(ส.จ.ช.,ร.ศ.120.ค.14.3/10: 338)

ขณะที่รัฐได้กำไรจากการเก็บรายได้ภาษีบ่อนอย่างองกามดินนั้น ชุมชนหรืออยู่ใกล้เขต อภัยทาน อยู่ใกล้เขตพระปฐมเจดีย์อันมีเจดีย์ที่ชาวพุทธให้การเคารพสักการะมาตั้งแต่สมัยทวารวดี และโรงบ่อนกลับตั้งอยู่ไม่ไกลจากพื้นที่อยู่อาศัยของชาวพุทธ ทั้งที่รัฐกำลังสร้างรากฐานตำบล พระปฐมเจดีย์ ให้เป็นเมืองทางศาสนาหรือเมืองนครปฐมในอีกไม่นาน ดังนั้นจึงเข้าใจได้อีกว่า รายได้จากภาษีบ่อนเบี้ย ทำให้รัฐไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อสังคมชาวพุทธในเมืองนครชัยศรี มากนัก

2. การจัดการด้านความมั่นคงเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี

การปราบโจรผู้ร้าย ปัญหาภัยคุกคามทางด้านเศรษฐกิจและการค้าของประชาชนชาว นครชัยศรีมานานมีทั้งโจรที่ทำการปล้น เรือพ่อค้า แม่ค้า ปล้นวัว ควาย รวมไปถึงการลักเล็ก ขโมยน้อยต่าง ๆ ในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองให้เป็นมณฑลเทศาภิบาลนั้น เมืองนครชัยศรี ประสบปัญหาโจรผู้ร้ายและนักโทษแหกคุกหลบหนีทางการในอดีตราวปี พ.ศ. 2436 (ส.จ.ช.,ร.ศ. 112.ม.5.1/2) ต้องยอมรับว่าปัญหาการเพิ่มขึ้นของโจรผู้ร้าย มีสาเหตุมาจากการมีโรงบ่อนและ โรงฝิ่น อยู่ทั่วเมืองนครชัยศรีปัญหาที่ตามมาคืออาชญากรรมที่เป็นภัยคุกคามต่อชีวิตและทรัพย์สิน ของชาวเมืองอย่างมาก การเริ่มต้นตัวจากภัยคุกคามจากปัญหาโจรผู้ร้ายเมื่อพระสุธรรมมนตรี

ข้าหลวงกรมการเมืองนครชัยศรีได้รายงานถึงปัญหาจากการมีนักโทษแหกคุกและทำร้ายผู้คุมระหว่างหลบหนีสถานการณ์นี้เป็นที่หนักใจของทางฝ่ายเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยมากและให้จัดการปัญหาดังกล่าวทันทีกระทั่งในปี พ.ศ. 2437 แต่การแก้ปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายในเมืองนครชัยศรีมีปัญหาในเรื่องการรับนโยบายจากส่วนกลางที่ต้องการให้อยู่ในความดูแลของกรมการเมืองในการควบคุมกำนัลและผู้ใหญ่บ้านและทางการต้องการใช้ข้อบังคับ สำหรับตรวจตราโจรผู้ร้ายที่ใช้เป็นกฎระเบียบทั่วไปเหมือนเมืองอื่น ๆ

การรับนโยบายส่วนกลางในการแก้ปัญหาโจรผู้ร้ายสร้างความขัดแย้งกับข้าราชการท้องถิ่นอย่างมากกระทั่งในท้ายที่สุด พระสุธรรมโมไตรกรมการเมืองนครชัยศรี จึงต้องทำเรื่องยื่นหนังสือถึงเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (ศ.จ.ช.,ร.ศ.113.ม 5/2) ให้ทราบถึงปัญหาที่ข้าราชการท้องถิ่นไม่เห็นด้วยเพราะการโอนอำนาจในการสืบจับผู้ร้ายดังกล่าวจะทำให้เป็นอุปสรรคแก่การสืบจับโจรผู้ร้ายของฝ่ายกรมการเมืองท้องถิ่น ดังนั้นปัญหาการปราบปรามโจรผู้ร้ายนั้น ทั้งข้าราชการฝ่ายปกครองและข้าราชการท้องถิ่น ต่างสร้างเงื่อนไขของตัวเองทั้งสิ้น ฝ่ายพระสุธรรมโมไตร ไม่ต้องการให้อำนาจแบ่งเบาในการตรวจตราดูแลผู้ร้ายแก่กรมการเมือง อำนาจ ผู้ใหญ่บ้าน ทั้งที่เป็นผู้รู้การเคลื่อนไหวของราษฎรในชุมชนของตนดีที่สุดเท่าที่ทางราชการจะสืบหาได้ ในขณะที่การสั่งการนโยบายจากเสนาบดีมหาดไทยก็เป็น การหวังเห็นว่าการแก้ปัญหาโจรผู้ร้ายให้จับได้ล่าช้าลงเพราะการปรับเปลี่ยนเจ้าหน้าที่กรมการเมืองให้รับผิดชอบในทันทีทำให้ข้าราชการท้องถิ่นไม่เห็นด้วยในช่วงแรกเพราะการจัดการกำลังคนและสถานที่ราชการของกรมการเมือง

การจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล ทำให้การปราบปรามโจรผู้ร้ายที่พยายามเร่งปราบตั้งแต่ก่อนการจัดตั้งมณฑลนครชัยศรีนั้นเริ่มลดลงบ้าง ขณะที่อุปสรรคสำคัญยังมีอยู่ให้เห็นอยู่บ้างในกรณีที่ข้าราชการอาจประพฤติดัวเป็นโจรผู้ร้ายเสียเอง ในระหว่างเดือน มีนาคม ปีพ.ศ.2438 ผู้ว่าราชการเมืองนครชัยศรีได้เดินทางออกตรวจตราความเดือดร้อนของราษฎรเพื่อป้องกันเศรษฐกิจโดยทันที ในราคา 82 บาท 32 อัฐ ให้แก่ผู้เสียหายทั้งหมดจนกระทั่งต่อมาการแก้ปัญหาที่ข้าราชการประพฤติดัวเป็นโจรริบไถเงินจากราษฎร ทำให้ผู้ว่าราชการเมืองนครชัยศรีต้องออกประกาศสำคัญดังนี้

...ว่าด้วยเรื่องออกข้อบังคับกรรมการกำนัน นายตำบลให้ห้ามปรามญาติพี่น้อง ผู้คนข้า
ทาสมิให้ประพฤติตัวเป็นการฉ้อโกง คบเพื่อนเป็นผู้ร้าย แม้ผู้ใดอุทธรณ์ว่าทาส ญาติพี่น้องเป็น
พาลสืบไปจะลงโทษตามโทษานุโทษ ... (สจข.ร.ศ.115.ม.2.14/60: 3)

การออกข้อบังคับในลักษณะดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าในขณะนั้นปัญหาการจับกุม
โจรปล้นวัวควายของราษฎรหลายครั้งที่ทางการจับไม่ได้หรือมิได้ทำการติดตามเพราะโจรอาจเป็น
บริวาร เพื่อน หรือญาติกับข้าราชการในท้องถิ่นของเมืองนครชัยศรีเองทำให้เป็นอุปสรรค
ในการปราบปรามโจรผู้ร้ายในช่วงเริ่มต้นของการปฏิรูปการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล
อยู่ด้วย

จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2439 ปัญหาโจรผู้ร้ายในเมืองนครชัยศรียังเป็นปัญหาที่ทางราชการ
ยังไม่สามารถสร้างความอุ่นใจให้กับราษฎรได้ ขณะเดียวกันมีการจัดตั้งนายตำบลถึง 8 ตำบล
ในตำบลหนึ่งมีนายอำเภอ กำนัน และนายตำบลถึง 3-4 นาย ทั้งหมดมีอำนาจหน้าที่อาชญาหรือ
บังคับกฎหมายในกรณีที่เกิดการปล้นจากโจรผู้ร้ายจากนั้นมีหน้าที่ทำรายงานต่อผู้ว่าราชการเมือง
นครชัยศรีและจึงช่วยทำหน้าที่ในการสืบจับกุมผู้ร้ายซึ่งอำนาจเดิมนั้นเคยอยู่กับกรรมการเมือง
นครชัยศรี ถูกเปลี่ยนมาให้ขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยประจำมณฑลเพื่อความสะดวกรวดเร็ว
ในการใช้คนภายในท้องถิ่นช่วยกันสืบจับกุม อย่างไรก็ตามปัญหาโจรปล้นวัวควายของราษฎร
ในช่วงปี พ.ศ. 2439 ยังปรากฏให้เห็นอยู่เสมอในเขตเมืองนครชัยศรีโดยเฉพาะพื้นที่ ๆ
มีการเพาะปลูก และห่างไกลจากการตรวจตราของทางราชการ ขณะเดียวกันการจัดการด้าน
การศาลแม้จะมีความล่าช้าอยู่แต่การจัดการทางศาลของเมืองนครชัยศรีมีการชำระความในลักษณะ
ราชการอย่างใหม่ในระบบมณฑลเทศาภิบาล (สจข.ร.ศ.115.ม.2.14/8) ปัญหาโจรผู้ร้ายที่เริ่มมีมา
ตั้งแต่ก่อนการจัดตั้งมณฑลนครชัยศรี ในปี พ.ศ. 2438 จึงสามารถคลี่คลายลง

ในช่วงปีพ.ศ. 2441 ถึงที่สุดต้องยอมรับว่าในช่วงแรกของการแก้ปัญหาโจรผู้ร้ายภายใต้
การปกครองแบบมณฑลค่อนข้างล้มเหลว เพราะข้าราชการท้องถิ่นยังเคยชินกับระบบราชการ
แบบเดิมอยู่ อย่างไรก็ตามในช่วงปีທີสามของการจัดตั้งมณฑลนครชัยศรี ทางราชการก็สามารถทำให้
ปัญหาโจรผู้ร้ายลดลงได้ในท้ายที่สุดคดีความในเรื่องของการปล้นวัว ควาย จึงเริ่มลดลง (ส.จ.ข.ร.
ศ.117.ม.2.14/ 61) เป็นที่น่าสังเกตว่าการจัดการด้านโจรผู้ร้ายนั้นรัฐบาลค่อนข้างมีความตื่นตัวต่อ
การแก้ปัญหาค่อนข้างล่าช้าเพราะนับตั้งแต่ก่อนจะมีการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรี
การสร้างความปลอดภัยให้แก่ราษฎรน่าจะเป็นสิ่งแรกเริ่มที่รัฐควรกระทำเพราะต้องไม่ลืมว่า

ในพื้นที่เดิมเมืองนครชัยศรีและเส้นทางเข้าสู่เมืองในลำคลองสาขาที่เชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยาต่างเนืองแน่นไปด้วยโรงบ่อนเบี้ยและโรงฝิ่นเป็นกิจกรรมทำรายความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจของประชาชนในท้องถิ่นทั้งสิ้นราษฎรทั้งชาวไทยและชาวจีนที่หลงผิดต่างมุ่งหวังรวยโดยไม่ต้องลงแรงทำงานหาเลี้ยงชีพด้วยความสุจริตโดยเดินเข้าออกบ่อนเบี้ยได้โดยง่าย ราษฎรที่เล่นพนันเสียหมดตัวเมื่อเดือดร้อนก็จำเป็นต้องขายทรัพย์สินและเครื่องมือทำกิน เมื่อหนี้สินจากการพนันมีมากก็ต้องแสวงหารายได้ในทางมิชอบเพื่อมาแก้มือในบ่อนเบี้ยของรัฐที่จัดสร้างขึ้นในท้ายที่สุดก็ลงเอยที่การเป็นโจรปล้นเรือ ปล้นวัวควาย ลักเล็กขโมยน้อย ฯลฯ ดังนั้นในช่วงเริ่มของการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลในระยะแรกรัฐบาลยังต้องวุ่นวายกับการแก้ปัญหาโจรผู้ร้ายที่ราษฎรและเรือสินค้าเข้าออกสู่เมืองนครชัยศรีต้องประสบกับอันตรายดังกล่าวเพราะความไม่พร้อม ในการจัดการจากศูนย์กลางอำนาจทางการปกครองจากกระทรวงมหาดไทยอยู่บ้างในที่สุด

จากเอกสารตรวจราชการของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (ส.จ.ช.,ร.ศ.117.ม. 2.14/61) ในปีพ.ศ.2441 ซึ่งเป็นเวลาภายหลังจากจัดเป็นมณฑลแล้วถึง3ปี ยังบันทึกอยู่ว่าการจัดการด้านสถานที่ของทางการอำเภอนครชัยศรี ยังมีขนาดเล็ก ศาลว่าการอำเภอจะต้องตั้งอยู่ในแพ ข้าราชการท้องถิ่นก็มีจำนวนน้อยงบประมาณยังขาดแคลนพอสมควร ในการจัดการทางราชการโดยการเพิ่มความรับผิดชอบในเรื่องโจรผู้ร้าย เป็นสิ่งที่ไม่น่าจะทำได้หากต้องการข้าราชการท้องถิ่นที่มีคุณภาพ ในเรื่องดังกล่าวพระสุธรรมมนตรี ข้าหลวงกรมการเมืองนครชัยศรีจึงเป็นผู้แก้ปัญหาโจรผู้ร้ายได้อย่างเข้าใจปัญหาได้มากกว่าวิธีของฝ่ายปกครองจากส่วนกลางในขณะนั้น

เมืองนครชัยศรีการจัดการความมั่นคงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด เพราะพื้นที่เมืองนครชัยศรีมีอาณาเขตที่มีประชาชนทำการค้าขายอยู่หนาแน่นในบริเวณเมืองนครชัยศรีและบริเวณพระปฐมเจดีย์ ขณะที่ตลาดการค้าในชุมชนรายรอบจะเป็นลักษณะตลาดน้ำในพื้นที่ชุมชนคลองเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นการเดินทางในพื้นที่ที่เปลี่ยนในช่วงก่อนการจัดตั้งเป็นมณฑลเทศาภิบาลประสบกับปัญหาจากโจรผู้ร้ายชุมชุกมีการติดตามจับได้บ้างไม่ได้บ้าง นอกจากนั้นการพัฒนาด้านความมั่นคงของศูนย์กลางทางราชการก็มีความสำคัญอย่างมาก จากการตรวจราชการของกรมหมื่นพระยาดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในปี พ.ศ. 2441 ทำให้รัฐบาลทราบว่พื้นที่เมืองนครชัยศรีแต่เดิมมีสภาพการพัฒนาาระบบราชการที่ยังต้องปรับปรุงอยู่บ้าง และศูนย์กลางการปกครองมณฑลที่ยังไม่เอื้อต่อการพัฒนาระบบราชการมากนักเพราะยังขาดแคลนบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถ ในหลายหน่วยงานในพื้นที่ในการปกครองของข้าหลวงมหาดไทยโดยหลวงบรมบาทบำรุงเมืองนครชัยศรี สภาพของหน่วยงานราชการในอดีตของเมืองนครชัยศรีมีที่ว่าการเมืองนครชัยศรีตั้งอยู่

ติดลำนํ้าและใกล้ชุมชน ทางด้านใต้ของเมือง มีการจัดพื้นที่ศาลเมืองไว้สำหรับชำระคดีความต่าง ๆ มีการจัดการด้านนักโทษคดีสำคัญต่าง ๆ เอาไว้ที่ศาลได้ข้ามถนนใหญ่ของที่ว่าการเมืองนครชัยศรีออกไป ในช่วงเวลาดังกล่าวมีจำนวนนักโทษทั้งสิ้น 152 คน ตัดสินคดีแล้ว 78 คน อยู่ระหว่างรอการพิจารณาคดีทั้งสิ้น 74 คน (ส.จ.ช.,ร.ศ.117.ม.2.14/61) สภาพการจัดการคุกนักโทษอยู่กันอย่างแออัดอันเนื่องจากสภาพพื้นที่มีอยู่อย่างจำกัด

ต่อมาข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรีพระยาสุนทรบุรีได้มีความพยายามจะขยายที่ทำการเมืองนครชัยศรีออกไปทางด้านหลังคลองเจ็ดชัยบูชาทางด้านทิศเหนือของบ้านท่านาเมืองนครชัยศรี แต่เมื่ออุปสรรคเป็นที่ดินมีเจ้าของจึงคิดจะย้ายที่ทำการในปีถัดไป แต่สุดท้ายการเจรจาซื้อที่ดินไม่สำเร็จ ทำให้ที่ว่าการเมืองนครชัยศรีตั้งอยู่ที่เดิมมาตลอด ขณะเดียวกันที่ว่าการเมืองนครชัยศรีไม่ได้จัดตั้งในแหล่งอื่นแต่อาศัยพื้นที่ในที่ว่าการเมืองบริเวณริมแม่น้ำนครชัยศรีตั้งอยู่ในแพ ใช้แพที่มีมูลค่า 10 ชั่ง เป็นที่ทำการขนาดเล็กใช้ ในราชการอำเภอแพนี้ทราบว่าเป็นของเจ้าของเป็นหนี้สินและหนีอพยพไปอยู่ที่อื่น ดังนั้นในช่วงแรกของการจัดระบบราชการยังน่าจะขาดงบประมาณอยู่พอสมควรแต่ข้าหลวงเมือง และข้าราชการยังคงต้องเร่งบริหารจัดการตามปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นแตกต่างกันไปแล้วแต่ปัญหา

การส่งเสริมตลาดองค์พระปฐมเจดีย์และการริเริ่มพัฒนานครปฐม มีการริเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2396 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าให้เจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เป็นแม่กองทำการปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์เป็นผู้กำหนดทางจากแม่น้ำนครชัยศรีเข้าไปจนถึงบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์แต่ยังไม่เสร็จ จนกระทั่งเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ถึงพิราลัยไปก่อน จึงโปรดเกล้าให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ รับหน้าที่บูรณะองค์พระปฐมเจดีย์ต่อไปจนแล้วเสร็จการบูรณะพระปฐมเจดีย์ ซึ่งอยู่กร้างกลางป่า ใช้เวลาถึง 17 ปี การบูรณะองค์พระปฐมเจดีย์ ในช่วงแรกมีความต้องการวางรากฐานในการเสริมสร้างพลังศรัทธาในพระพุทธศาสนาให้แก่ประชาชนเพื่อที่จะทำให้พระปฐมเจดีย์นอกจากเป็นแต่เพียงชุมชนตลาดลานพระปฐมเจดีย์ ให้กลายเป็นเมืองศูนย์กลางทางการปกครองในระบบมณฑลที่ใช้ชื่อมณฑลนครชัยศรีในเวลาต่อมาอีกด้วย จุดมุ่งหมายของรัฐบาลนอกจากจะหวังผลทางการปกครองแล้ว ด้านเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่รัฐบาลเองก็ต้องการมากที่สุดเพราะนับตั้งแต่ในปี พ.ศ. 2437 ก็มีการบันทึกอยู่แล้วว่าการค้าที่พระปฐมเจดีย์มีความเจริญขึ้นอย่างมากในเดือนหนึ่ง ๆ มีชาวเรือนำสินค้าต่าง ๆ ขึ้นล่องมาขายบริเวณพระปฐมเจดีย์ อยู่อย่างไม่ขาดสายมีเรือเข้าในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2437 กว่า 364 ลำ มีเรือออก 176 ลำ และมีเรือข้าราชการเข้า 9 ลำ ออก 12 ลำในบริเวณเส้นทางคลองเจ็ดชัยบูชา

จากอำเภอเมืองนครชัยศรีมาสู่พระปฐมเจดีย์ เรือสินค้าต่าง ๆ จะใช้บรรทุกพืชผลการเกษตร เป็นส่วนมากผลผลิตต่าง ๆ ที่ขึ้นชื่อไม่ว่าจะเป็นข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวโพด น้ำตาลทราย น้ำอ้อย ยาสูบ และมีพืชผักผลไม้ต่าง ๆ คือ คราม มะเกลือ หน่อไม้ น้อยหน่า สรรพส เพือกมัน ถั่วฝักยาว ฯลฯ เป็นสินค้าที่มีปริมาณการผลิตสูงและเป็นการค้าส่งออกไปสู่เมืองใกล้เคียงทั้ง เมืองราชบุรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองสมุทรสาคร และกรุงเทพฯ (ส.จ.ช.,ร.ศ.113.ม.99/32)

การพัฒนาพระปฐมเจดีย์ให้เป็นศูนย์รวมจิตใจในทางศาสนาเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งที่รัฐบาลได้ให้ความสำคัญควบคู่ไปกับการพัฒนาศูนย์การเมืองการปกครอง ในการเป็นเมืองใหม่อย่างสมบูรณ์ที่สุดและจะให้ความสำคัญไม่น้อยไปกว่าความสำคัญในการฟื้นฟูจัดสร้างหน่วยราชการ การที่แต่เดิมพระปฐมเจดีย์ได้ถูกทอดทิ้งมานานการบูรณะต่างๆประชาชนทำได้แต่เพียงเรียรายเงินในการซ่อมแซมเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ต่อมาในปีในป.ศ.2441เมื่อเป็นช่วงเวลาที่กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้ทำการตรวจราชการเมืองนครชัยศรี เมื่อมาถึงพระปฐมเจดีย์ได้เห็นถึงความทรุดโทรมขององค์พระปฐมเจดีย์จึงได้ทำการรับสั่งให้มีการซ่อมสร้าง กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีรับสั่งว่า

... ให้มีคนซ่อมแซมอยู่เสมออย่างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถ้าหากว่าจ่ายเงินหลวงเสมอปีละ 50 ชั่ง เห็นจะพอแก่การยังจะเรียรายได้ตามเทศกาลสักปีละ 3000 บาทแต่เงินเท่านี้ยังไม่พอที่จะประดับกระเบื้ององค์พระปฐมเจดีย์ให้ดีได้ดังเก่าเพราะจะหนักในค่านั่งร้านมาก... (เรื่องเดิม.ส.จ.ช.,ร.ศ.117.ม.2.14/61: 26)

การโยกย้ายศูนย์กลางปกครองมณฑลนครชัยศรีจากเดิมที่ตั้งอยู่ที่ ตำบลบ้านท่านา อำเภอเมืองนครชัยศรีมาอยู่ที่พระปฐมเจดีย์ ณ พระที่นั่งพระราชวังพระปฐมเจดีย์ เป็นที่ทำการราชการของข้าหลวงมณฑลนครชัยศรี กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงมีความต้องการให้ย้ายไปที่พระปฐมเจดีย์ ในกลางปี พ.ศ. 2447 การย้ายที่ว่ากรมมณฑลนครชัยศรีออกจากเมืองนครชัยศรีนั้นเป็นเหตุการณ์เริ่มแรก ที่จะลดบทบาทความเป็นศูนย์กลางในการปกครองลงตั้งแต่นั้น บทบาททางการเมืองการปกครองของเมืองนครชัยศรีเป็นเพียงแต่สัญลักษณ์ในทางราชการเท่านั้น ในด้านเศรษฐกิจการค้าในกลุ่มน้ำท่าเงินเมืองนครชัยศรีการค้าข้าวเป็นที่เจริญและเฟื่องฟูอย่างอิสริและกำลังเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญในพื้นที่ภาคกลางขณะที่การโยกย้ายที่ว่ากรมมณฑลไม่ได้ทำให้เมืองนครชัยศรีได้รับผลกระทบในการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจให้หายไปอย่างรวดเร็วนัก การทำนาเพื่อนำข้าวเปลือกส่งเข้า อุตสาหกรรม โรงสีและการเก็บภาษีต่าง ๆ ก็มีปริมาณสูงขึ้นไม่ได้ลดลงแต่อย่างใด และการค้าขายยังดำเนินอยู่เรื่อยมา การจัดเก็บภาษีต่าง ๆ ก็มีปริมาณสูงขึ้นไม่ได้ลดลงแต่อย่างใด

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ แก่เมืองนครชัยศรีนับตั้งแต่ความพยายามจัดตั้งเมืองนครปฐมให้สำเร็จได้นั้นการพัฒนาคลอง ถนน และทางรถไฟ เป็นสิ่งที่รัฐคาดหวังให้การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และการเดินทางของประชาชนเจริญมากยิ่งขึ้น มีการสร้างสะพานใช้เสาไม้จริงพื้นไม้สักและเสริมลูกกรงเหล็กอย่างดี ข้ามคลองเจดีย์บูชา ให้เชื่อมต่อกับเส้นทางเข้าสู่สถานีรถไฟ สร้างความสะดวกสบายแก่ประชาชนที่ทำการค้าขายและเดินทางเข้าสู่พระปฐมเจดีย์ได้สะดวกรวดเร็วไม่ต้องใช้เรือข้ามฟากอีกต่อไป เพราะการใช้เรือข้ามฟากในบริเวณคลองเจดีย์บูชาที่ยาวไปถึงเมืองนครชัยศรีนั้นมีสภาพปัญหาคือเมื่อถึงฤดูน้ำจึงจะเดินทางได้สะดวกแต่พอฤดูแล้งการเดินทางผ่านคลองเจดีย์บูชาจะมีปัญหาการตื้นเขินพ่อค้าแม่ค้าจะต้องขนสิ่งของสินค้าขึ้นบกลำเลียงสินค้า ขึ้นบกไปขึ้นเรือต่อบริเวณที่น้ำขึ้นสร้างความลำบากแก่ราษฎรอยู่พอสมควร ภาครัฐจึงพยายามสร้างสะพานและถนนให้เชื่อมต่อกับสถานีรถไฟเพื่อบำรุงการค้าและส่งเสริมการเดินทางของราษฎรให้เจริญมากยิ่งขึ้น (ส.จ.ช.,ร.ศ.128.ม.24.1/31)

3. การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานเศรษฐกิจ

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านต่าง ๆ นั้นรัฐได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเส้นทางเข้าสู่เมืองนครชัยศรีและชุมชนใกล้เคียงมาโดยตลอดโดยเฉพาะการวางรากฐานการขุดคลองตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ในช่วงนั้นการ ขุดคลองเจดีย์บูชา ถูกขุดเพื่อใช้เป็นเส้นทางไปนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์ และใช้เป็นเส้นทางขนถ่ายสิ่งของเครื่องมือและแรงงาน ในการใช้บูรณะองค์พระปฐมเจดีย์ จนสามารถพัฒนาเป็นชุมชนให้ได้เสียก่อน จากนั้นจึงมีการซ่อมสร้างองค์พระปฐมเจดีย์ได้โดยง่าย ต่อมาจึงมีการพัฒนาการเดินทางเข้าสู่องค์พระ โดย ตามมาด้วยการขุดคลองมหาสวัสดิ์ ในปี พ.ศ. 2403 ในช่วงเวลาดังกล่าวคลองต่างๆถูกขุดก็เพื่อการใช้ประโยชน์ในการเดินทางรวมไปถึง การบำรุงการค้าขายแก่ราษฎรและการเปิดที่นาให้มีปริมาณเพิ่มมากขึ้นคลองต่าง ๆ ที่พัฒนาคลองขุดในเวลาต่อมาทำให้มีที่นาเปิดใหม่ ในแต่ละคลองได้มีที่นาเพิ่มขึ้นดังนี้คลองเจดีย์บูชา 26,940 ไร่ คลองมหาสวัสดิ์ 11,880 ไร่ คลองทวีวัฒนา 27,200 ไร่ คลองนราภิรมย์ 43,200 ไร่ คลองดำเนินสะดวก 50,400 ไร่ รวมทั้งสิ้น 159,620 ไร่ ขณะเดียวกันคลองมหาสวัสดิ์ยังถูกใช้เป็นเส้นทางในการบูรณะองค์พระปฐมเจดีย์จากการเดินทางของประชาชนและบุคคลสำคัญต่าง ๆ อยู่อย่างสม่ำเสมอ รวมไปถึงการใช้เป็นเสด็จของพระบรมวงศานุวงศ์ในการเดินทางไปนมัสการองค์พระอยู่เสมอ (ส.จ.ช.,ร.ศ.136 กษ.เอกสารใหม่. 60/1433)

3.1 การใช้น้ำในกลุ่มแม่น้ำท่าจีนและการบำรุงคลอง

ความสำคัญของแม่น้ำนครชัยศรีหรือแม่น้ำท่าจีนและลำคลองสาขาต่าง ๆ เป็นเส้นทางการติดต่อของผู้คนของเมืองนครชัยศรีและเมืองใกล้เคียงอื่นๆ ที่สำคัญนับตั้งแต่มีการจัดตั้งเมืองขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยา คลองสาขาของแม่น้ำท่าจีนถูกขุดเพื่อพัฒนาการเดินทางของผู้คนโดยใช้เรือเป็นพาหนะสำคัญขณะเดียวกันยังใช้ประโยชน์ในด้านการเกษตรและขนส่งสินค้าต่างๆ มีทั้งนำเข้าสู่เมืองและขายออกสู่เมืองต่าง ๆ มาโดยตลอด บทบาทของเส้นทางน้ำจึงยังผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญทำให้รัฐบาลจำเป็นต้องกำหนดนโยบายการพัฒนาแม่น้ำลำคลองต่าง ๆ อย่างรอบคอบโดยใช้ที่ปรึกษาชาวต่างชาติและข้าหลวงที่มีความรู้คอยดูแลและบำรุงเส้นทางน้ำมาโดยตลอดเพื่อให้การพัฒนาการเกษตรและการบำรุงการค้าขายของประชาชน

คลองขุดต่าง ๆ ของกลุ่มน้ำท่าจีนมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคมและใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกเป็นด้านสำคัญประการหนึ่ง เนื่องด้วยพื้นที่สองฝั่งคลองภายหลังจากการขุดคลองเจดีย์บูชา และคลองมหาสวัสดิ์สามารถเปิดพื้นที่ทำนาได้มากขึ้น การท่น้ำไขน้ำเข้าสู่ที่นาของราษฎรได้รับความสะดวกยิ่งขึ้นในการทำการเพาะปลูกพืชผลต่าง ๆ ก็ได้รับน้ำบริบูรณ์ขึ้น ขณะเดียวกันเส้นทางน้ำที่ขุดขึ้นยังสามารถใช้เป็นเส้นทางน้ำ โดยใช้เรือขนาดต่าง ๆ ในการขนถ่ายสินค้าและผลิตผลทางการเกษตรออกสู่ตลาดได้รวดเร็วมากยิ่งขึ้น การเปิดที่นาริมคลองมหาสวัสดิ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 สามารถเปิดพื้นที่นาให้เพิ่มขึ้นอีกกว่า 16,200 ไร่ ในบริเวณริมคลองมหาสวัสดิ์ ทำให้การทำนาข้าวได้ผลผลิตข้าวเปลือก มีปริมาณเพิ่มสูงขึ้น ดังนั้นการขุดคลอง เป็นสิ่งที่รัฐบาลต้องการให้มณฑลนครชัยศรีในพื้นที่กลุ่มน้ำท่าจีนเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญในการป้อนผลผลิตข้าวเข้าสู่ตลาดภายในประเทศและเหลือสำหรับส่งออกไปขายในต่างประเทศอีกด้วย

คลองภาษีเจริญ ถูกสร้างขึ้นโดยการเสนอของพระภิกษุสมภารบิณฑิ (ยิ้ม) เพื่อใช้เป็นเส้นทางขนอ้อยและน้ำตาล และบำรุงเส้นทางการค้าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ความปรารถนาสำคัญของพระภิกษุสมภารบิณฑิ นั้นมาจากการที่ท่านมีโรงหีบอ้อยและโรงฝั่น อยู่ที่บ้านดอนไก่อี ฝั่งแม่น้ำท่าจีน แขวงเมืองสมุทรสาคร ดังนั้นท่านจึงมีความตั้งใจและพยายามในการลงแรงขุดอย่างมากโดยเสนอให้จัดหารายได้ค่าขุดดังนี้ 1) เก็บเงินจากเรือแพที่เดินทางเข้าออก 2) ตั้งโรงห่วยที่เมืองนครชัยศรี และเมืองสมุทรสาคร 3 ปี เพื่อเอาเงิน

เป็นค่าจ้างชุด (กิตติ ดันไทย, 2520: 67) คลองดังกล่าว ขุดตั้งแต่จากบ้านคอนไก่อดี แม่น้ำท่าจีนยาวมาถึงคลองบางกอกใหญ่ริมวัดปากน้ำแม่น้ำเจ้าพระยา ระยะทางยาว 620 เส้น สิ้นค่าขุดทั้งสิ้น 112,000 บาท

รัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับการขุดซ่อม และบำรุงคลองต่าง ๆ เพื่อเป็นการส่งเสริมการใช้น้ำในด้านการทำการเกษตรและการคมนาคมอยู่เสมอ ในปี พ.ศ. 2445 ได้มีการซ่อมคลองภาษีเจริญ ความสำคัญของคลองภาษีเจริญเป็นคลองที่สามารถใช้เดินทางจากกรุงเทพ และเข้าสู่เมืองนครชัยศรีได้อีกทางหนึ่ง คลองภาษีเจริญเป็นคลองที่มีความสำคัญในระบบเศรษฐกิจ ของลุ่มแม่น้ำท่าจีนอยู่เสมอถูกใช้เป็นเส้นทางลำเลียงข้าวและพืชผลทางการเกษตร ดังนี้ อ้อย น้ำตาล ข้าว ถั่วฝัก น้อยหน่า พริก เผือกมัน ทูเรียน ฯลฯ รวมไปถึงสินค้าออกและสินค้าเข้า และสินค้าที่เป็นหลายชนิดที่สำคัญของเมืองนครชัยศรี การค้าในคลองภาษีเจริญราษฎรจะใช้เรือขนาดกลางและเรือแพ รวมทั้งเรือแจว เรือเอี่ยมจุ่น เรือมาดโกน เรือกลไฟ ในการขนถ่ายสินค้า ขณะที่เรือขนาดเล็ก เรือพาย จะทำการค้าขายบริเวณตลาดน้ำเป็นส่วนมาก การเดินเรือในลำคลองนั้นพระราชบัญญัติข้อบังคับสำหรับคลองภาษีเจริญในปี พ.ศ. 2446 บังคับว่าจะต้องเดินเรือทางขวา รัฐบาลจัดเก็บอัตราค่าเดินเรือผ่านคลองดังนี้ เรือกลไฟ วาละ 32 อัฐ เรือบรรทุกขนาดยาว 3 วาขึ้นไปวาละ 12 อัฐ เรือขนาดย่อมความยาวต่ำกว่า 3 วา ลงมาเก็บ 8 อัฐ เรือขนาดเล็ก ตั้งแต่ขนาดลำปิ่น และเรือที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมค้าพระสงฆ์ ไม่ต้องเสียค่าผ่านทาง (ส.จ.ช.,ร.ศ.122.น ร.5 น4-58: 10-12) การขนถ่ายสินค้าจะมีทั้งราษฎรชาวไทยและชาวจีนในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกันบริเวณลำคลอง ปริมาณการจัดเก็บรายได้จากคลองภาษีเจริญ ตามที่บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามจากเรือผ่านไปไม่มีเงินรายได้ถึงเฉลี่ย 134 บาท ต่อวันในเดือนหนึ่งจะได้เงิน 4,020 บาท ปีหนึ่งเป็นเงิน 48,240 บาท จากการตรวจสอบของข้าหลวงเกษตรในเดือนกรกฎาคม ปีพ.ศ. 2445 สามารถตรวจนับจำนวนเรือเข้าออกในคลองภาษีเจริญได้ถึง 7,851 ลำเป็นปริมาณการเดินทางของเรือทั้งการติดต่อของผู้คนและการทำมาค้าขายต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่าคลองภาษีเจริญเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญในระบบเศรษฐกิจลำน้ำ ของลุ่มน้ำท่าจีนและแม่น้ำเจ้าพระยาถูกใช้เป็นคลองสำหรับขนถ่ายสินค้าขาเข้าและสินค้าขาออกที่สำคัญดังนี้ ข้าว อ้อย น้ำตาลทราย พืชผัก ผลไม้ต่าง ๆ และของป่า ของเมืองนครชัยศรีสู่กรุงเทพ รวมไปถึงเมืองในกลุ่มน้ำท่าจีนตอนล่างและลุ่มน้ำเจ้าพระยาไปสู่ตลาดต่างประเทศที่สำคัญสายหนึ่งเช่นกัน (ส.จ.ช.,ร.ศ.121.กษ.9.2/40:1-7)

สำหรับคลองภาษีเจริญซึ่งเป็นคลองเชื่อมแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำเจ้าพระยาเวลาน้ำฝนมีปริมาณมากก็ใช้เดินทางได้สะดวกแต่เมื่อถึงหน้าแล้ง บางพื้นที่ของลำคลองก็มีการแห้งขอดลงสร้างความลำบากแก่ราษฎรแม้กระทั่งเรือเล็กที่กินน้ำตื้น เรือธรรมดาจะเดินทางได้สะดวกอีกครั้งก็เฉพาะในเวลากลางคืนเมื่อกระแสน้ำขึ้นในคลองอีกครั้งหนึ่ง ดังนั้นเพื่อป้องกันในความเสียหายในการทำไร่นาและสวนของราษฎรเพื่อบำรุงเส้นทางคมนาคม รวมทั้งการค้าต่าง ๆ ที่เดินทางมาจากกรุงเทพฯ เข้าสู่เมืองนครชัยศรี และทำการติดต่อในพื้นที่มณฑลนครชัยศรีทั้งจากเมืองสมุทรสาคร เมืองนครชัยศรี เมืองสุพรรณบุรี เข้าสู่กรุงเทพฯ ดังนั้นการขุดบำรุงขุดซ่อมคลองภาษีเจริญจึงเป็นสิ่งสำคัญของรัฐมาโดยตลอด

คลองดำเนินสะดวก เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าที่สมุหกลาโหมเป็นแม่กองขุด ในปีขาล พ.ศ. 2409 ขุดเสร็จในปีมะโรง พ.ศ. 2411 เชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนที่ตำบลบางยาง ขาวไปถึงตำบลบางนกแขวก ของแม่น้ำแม่กลอง ระยะทาง 840 เส้น รัชกาลที่ 4 สิ้นเงินค่าขุดทั้งสิ้น 112,000 บาท (อึ้งแล้ว, 2520: 69) คลองดำเนินสะดวกเป็นคลองที่เป็นเส้นทางการค้าและเส้นทางติดต่อระหว่างผู้คนกับชุมชนในกลุ่มน้ำแม่กลองและกลุ่มน้ำท่าจีน ระยะทางยาวประมาณ 38 กิโลเมตร เป็นเส้นทางในการขนถ่ายสินค้าพืชสวนติดต่อกับชุมชนต่าง ๆ ในเขตพื้นที่ของมณฑลราชบุรีกับมณฑลนครชัยศรี มีสินค้าเข้าออกของเมืองในมณฑลนครชัยศรีดังนี้ ข้าว อ้อย ข้าวโพด ผลไม้ต่าง ๆ จากสวนของราษฎร และมีสินค้านำเข้าที่สำคัญดังนี้ คราม เครื่องนุ่งห่ม ทองเหลือง ฯลฯ ขนมาจากกรุงเทพฯ และจากเมืองนครชัยศรีอยู่เสมอ ในราวปี พ.ศ. 2445 คลองดำเนินสะดวกเป็นคลองที่รัฐได้ให้ความสำคัญในการทำนุบำรุงขุดลอกคลอง เพื่อการขนถ่ายสินค้าจากเมืองราชบุรีเป็นเส้นทางเชื่อมต่อกับเมืองนครชัยศรี และเกิดการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าต่าง ๆ บริเวณปากคลองภาษีเจริญริมฝั่งแม่น้ำท่าจีน และสามารถเดินทางค้าขายไปถึงกรุงเทพฯ ให้มีปริมาณการค้าเพิ่มมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันคลองดำเนินสะดวกในช่วงเวลาดังกล่าวมีสภาพปัญหาจากกรณีการเกิดน้ำขึ้นและลดลงเพราะสาเหตุจากน้ำทะเลหนุนอยู่บ่อยครั้ง จะแตกต่างจากปัญหาในคลองภาษีเจริญในกรณีที่มิมีปัญหาเกี่ยวกับการเดินทางคือกรณี น้ำตาย หมายถึงเมื่อน้ำในแม่น้ำท่าจีน มีปริมาณสูงเฉลี่ยกับแม่น้ำแม่กลอง น้ำในคลองดำเนินสะดวก จะหยุดนิ่งและไม่ไหลทำให้การควบคุมการใช้ประโยชน์ในด้านการเดินทางจะทำได้ยากซึ่ง แพ และเรือของราษฎรจะได้รับความเดือดร้อนปัญหาดังกล่าวเมื่อมีปริมาณน้ำทะเลหนุนสูงขึ้นยังไม่สามารถแก้ปัญหาได้มากนัก จึงยังต้องมีการลงทุนสร้างประตูน้ำขึ้นในภายหลัง (ส.จ.ช.,ร.ศ.121.กษ.9.2/40: 8-9)

คลองทวีวัฒนา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ เป็นแม่กองดำเนินการว่าจ้างชาวจีนขุดคลองสายนี้ โดยขุดทะลุจากคลองมหาสวัสดิ์ ถึงคลองภาษีเจริญฝั่งเหนือ เป็นระยะทางยาวทั้งสิ้น 340 เส้น กว้าง 4 วา ลึก 4 ศอก เงินทุนที่ใช้ในการขุดคลองสายนี้เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 27,200 บาท สามารถเปิดที่นาได้เพิ่มขึ้นถึง 27,200 ไร่ เงินทุนที่ใช้ในการขุดคลองสายนี้ราษฎรเรียวกันช่วยเหลือค่าขุดในราคา ไร่ละ 1 บาท รวมเป็นเงินถึง 27,200 บาท หมายความว่า คลองสายนี้รัฐบาลไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ เลย คลองทวีวัฒนาจึงเป็นคลองที่ช่วยไม่ให้คลองมหาสวัสดิ์ และคลองภาษีเจริญต้องประสบปัญหาดินตะกอนโคลนตมทับถมบริเวณช่วงกลางคลองซึ่งจากการที่น้ำในแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำเจ้าพระยาไหลมาบรรจบกันพอดีช่วงกลางคลองทั้งสอง คลองทวีวัฒนาจึงสามารถช่วยลดปัญหาการตื้นเขิน และยังช่วยในเรื่องการคมนาคมขนส่งทางน้ำเรือขนาดเล็ก เรือขนส่งสินค้า เรือบรรทุกข้าวของราษฎรยังสามารถใช้เดินทางจากคลองมหาสวัสดิ์เข้าสู่คลองภาษีเจริญได้อย่างรวดเร็วขึ้น (อ้างแล้ว, 2520: 81)

คลองนราภิรมย์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าให้ เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ เป็นแม่กองจ้างชาวจีนขุดคลองสายนี้ขึ้นเป็นระยะทางยาวทั้งสิ้น 540 เส้น กว้าง 4 วา ลึก 4 ศอก ค่าใช้จ่ายเป็นเงินทั้งสิ้น 45,840 บาท ราษฎรช่วยเหลือค่าขุดคลองในราคาไร่ละ 1 บาท เป็นเงิน 43,200 บาท รัฐบาลเสียค่าขุดคลองเพียง 2,640 บาท การขุดคลองนราภิรมย์สามารถเปิดที่นาได้เพิ่มขึ้นถึง 43,200 ไร่ โดยการขุดคลองนราภิรมย์นั้นยังสามารถเพิ่มแรงดันน้ำจากแม่น้ำท่าจีนให้ไหลเข้าสู่คลองมหาสวัสดิ์ และคลองภาษีเจริญให้มีน้ำบริบูรณ์มากยิ่งขึ้น ราษฎรสามารถใช้ประโยชน์จากน้ำในด้านการเกษตรและการเดินทางได้สะดวกยิ่งขึ้น (อ้างแล้ว, 2520: 83)

การแก้ปัญหาจากน้ำเค็ม ในช่วงปี พ.ศ. 2446 การใช้คลองลัด จากคลองสาขาปรากฏว่ามีปัญหาในการทำให้น้ำเค็มเข้าสู่พื้นที่สวนและไร่นาของราษฎร ในระหว่างเดือนกุมภาพันธ์-เดือนมีนาคม พ.ศ. 2446 รัฐบาลตรวจพบน้ำเค็มตลอดลุ่มน้ำท่าจีนยาวไปจนถึงบ้านท่าเขมร เมืองสุพรรณบุรี เป็นที่น่าสังเกตว่าปริมาณน้ำเค็ม ที่ไหลซึมเข้ามาในลุ่มน้ำท่าจีน ทำให้แร่ธาตุในน้ำมีเพิ่มมากขึ้นหรือไม่ เมื่อพบว่าในขณะที่พืชสวนพืชไร่ต่าง ๆ ได้รับผลกระทบจากปัญหาน้ำเค็มอันเนื่องมาจากน้ำทะเลหนุนสูง แต่ในขณะเดียวกันการปลูกข้าวกับได้รับผลดี ในบางพื้นที่ที่มีการค้นพบว่าข้าวบางชนิดของเมืองนครชัยศรีสามารถสร้างภูมิคุ้มกันน้ำเค็มได้ดี (ส.จ.ช.,ร.ศ. 121.กษ.10.1/2) รายงานสภาพทั่วไปว่าการปิดลัดของ มิสเตอร์ เยโฮมาน วานเคอ ไฮเด ชาวฮอลแลนด์

ข้าราชการตำแหน่งเจ้ากรมคลองมีว่า...เพราะเหตุไร น้ำในแม่น้ำสุพรรณจึงเต็มเร็วและเต็มขึ้นไป ไกลนั้นก็เพราะเกือบตลอดปีน้ำเหนือมิได้ไหลลงมา การที่จะปิดลัดนั้นอันที่จริงเห็นว่ามีประโยชน์อะไร ทั้งจะไม่เป็นสิ่งที่ทำให้น้ำดีขึ้น...(ส.จ.ช.,ร.ศ.123.กษ.9.2/45: 21-26)

สรุป บางครั้งข้าวเมืองนครชัยศรีสามารถทนทานต่อน้ำเค็มได้เล็กน้อย เป็นลักษณะเฉพาะตัว ขนาดเมล็ดใหญ่ และมีรสชาติดีเมื่อนำไปหุง ทำให้เป็นที่ต้องการของตลาด จากรายงานของข้าหลวงเกษตรนั้นทำให้ทราบว่าชาวชนิดดังกล่าวสามารถปลูกได้ดีเฉพาะที่เมือง นครชัยศรีได้เพียงแห่งเดียวเมื่อนำไปปลูกในที่อื่นคุณภาพกลับด้อยลงทันที การตัดสินใจไม่ปิดลัด คลองต่าง ๆ ในแถบเมืองนครชัยศรี ของ มิสเตอร์ เยโฮมาน วานเดอ ไฮเด ชาวฮอลแลนด์ ข้าราชการตำแหน่งเจ้ากรมคลอง ของกระทรวงเกษตร ในปี พ.ศ. 2447 มิสเตอร์ เยโฮมาน วานเดอ ไฮเด น่าจะเป็นผู้หนึ่งที่ทราบถึงการใช้ประโยชน์จากการเข้ามาของน้ำเค็มในระดับปริมาณหนึ่งแล้วทำให้ข้าวงอกงามขึ้น แต่เรื่องดังกล่าวไม่ได้รายงานให้กระทรวงเกษตรได้ทราบ เพียงแต่รายงาน สภาพทั่วไปว่าการปิดลัดต่าง ๆ จะสร้างความลำบากแก่การเดินทางของราษฎร ในท้องทุ่งนาและ กล่าวโทษว่าเพราะน้ำเหนือมีปริมาณลดลงเท่านั้นดังนี้

การใช้ประโยชน์จากลำคลองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 คลองทั้ง 4 สายนี้เป็นคลองที่ถูกขุดในระหว่างปีพ.ศ. 2418 -2422 อย่างเร่งรีบ สถานการณ์ การค้าข้าวกำลังเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศอย่างมากการเพิ่มพื้นที่นาอย่างรวดเร็ว เป็นสิ่งที่รัฐบาลจำเป็นต้องทำอย่างเร่งด่วนที่สุดตัวเลขการส่งออกข้าวในปี พ.ศ. 2412 สูงถึง 1,870,000 หาบ ในปี พ.ศ. 2417 ส่งออกข้าวสูงถึง 3,530,000 หาบ ขณะที่ราคาข้าวในช่วงปี พ.ศ. 2412-2417 มีราคา 2.70 บาทต่อ 1 หาบ ขยับเพิ่มสูงขึ้นเป็น 2.90 บาทต่อ 1 หาบ (Ingram, 1971:38) ในปี พ.ศ. 2418-2422 การขุดคลองเพื่อเพิ่มพื้นที่ปลูกข้าวในบริเวณเมืองนครชัยศรี ในด้านตะวันออกคลองสาขาถูกขุดเพื่อเพิ่มพื้นที่นาเป็นสวนใหญ่ ส่วนการทำสวนผลไม้มีรองลงมา ถึงหนึ่งส่วนหก ในแถบพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้นรัฐบาลจะขุดคลองก็ต่อเมื่อราคาข้าวในตลาดต่างประเทศมีราคาสูงขึ้น และในระยะเวลา พ.ศ. 2428-2442 รัฐบาลได้ขุดคลองต่าง ๆ เพิ่มขึ้นกว่า 10 สายด้วยกันในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งที่ใช้เพื่อการเดินทางขนส่งสินค้าและ เพื่อเพิ่มพื้นที่นาในที่ต่าง ๆ เป็นการสร้างอาชีพและรายได้ให้แก่ราษฎรเป็นจำนวนมาก

ดังนั้นการใช้ประโยชน์จากลำคลองมีการใช้น้ำเพื่อการเดินทางติดต่อการค้าขาย รวมไปถึงด้านการเกษตรความต้องการที่นาเป็นสิ่งที่สำคัญประการหนึ่ง ในประเทศไทยในปีพ.ศ.

2445 จากตัวเลขรายได้ของพระคลังมหาสมบัติ ทำให้ทราบว่า เงินค่าน้ำทั้งประเทศที่สามารถจัดเก็บได้นั้นมีถึง 2,914,389 บาท ขณะที่รายได้จากอากรสมปัตรสรในที่สวนและพืชไร่ต่าง ๆ นั้นได้ถึง 575,010 บาท น้อยกว่า 1 ในส่วน 6 ของภาษีอากรจากที่ดินทั้งหมดอยู่มาก ดังนั้นการทอนน้ำ²⁶ การไขน้ำ²⁷ เพื่อการบำรุงพื้นที่ปลูกข้าวของเมืองนครชัยศรีเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะข้าวเป็นพืชที่เป็นอาหารหลักของประชาชนที่สำคัญใช้ในการบริโภคภายในประเทศ และเหลือส่งออกในตลาดต่างประเทศ ขณะเดียวกันตามความเข้าใจของผู้ปกครองประเทศ ดังกล่าวเองก็พยายามเร่งการขยายตัวของเศรษฐกิจการค้าข้าวให้มีปริมาณเพิ่มขึ้นอย่างสม่ำเสมอเช่นกันจึงวางแนวทางการพัฒนาลำคลองเพื่อบำรุงพื้นที่การเกษตรให้ได้รับผลผลิตด้านต่าง ๆ เพิ่มมากยิ่งขึ้นนั้นภาครัฐได้ลงทุนในการขุดลอกคลองและสร้างประตูกั้นน้ำต่าง ๆ ดังนี้

ตารางที่ 5 การลงทุนขุดลอกคลองและสร้างประตูกั้นน้ำของรัฐเพื่อบำรุงการเกษตรปี พ.ศ.2446
(หน่วย:บาท)

คลอง	ระยะทาง (กิโลเมตร)	ขุดลอกและสร้าง ประตูน้ำ	งบประมาณ
ภาษีเจริญ	32	2 ประตู	150,000
ดำเนินสะดวก	44	3 ประตู	200,000
มหาสวัสดิ์	29	2 ประตู	150,000
มหาชัย	32	2 ประตู	150,000
รวม	137	9 ประตู	650,000

หมายเหตุ: ค่าใช้จ่ายด้านงบประมาณลงทุนยังไม่รวมเงินเดือนนายช่างและค่าทำแผนที่ค่าแรงว่าจ้างชาวจีนที่เป็นลูกจ้าง ได้กำหนดให้ค่าแรงคนหนึ่งได้วันละ 48 อัฐ ถึง 1 บาทต่อวันสำหรับคลองสายใหญ่ สำหรับคลองสายเล็กจะได้ 32 อัฐ ต่อวัน

ที่มา: (ส.จ.ช.,ร.ศ.122.กษ.9/5: 110)

สภาพปัญหาของการใช้แม่น้ำลำคลองในการเดินทางและการค้าขายของราษฎรของเมืองนครชัยศรีในด้านต่าง ๆ มีอุปสรรคทางธรรมชาติอยู่บ้างเล็กน้อย ในคลองมหาสวัสดิ์ คลองภาษีเจริญ คลองนารายณ์ คลองดำเนินสะดวก ในปี พ.ศ. 2450 ราษฎรที่ใช้น้ำในการทำนา

²⁶ การทอนน้ำ หมายถึง การจำหน่ายน้ำไปใช้ในที่ต่างๆได้ตามประสงค์(ส.จ.ช.,ร.ศ.122.กษ.9/5: 16)

²⁷ การไขน้ำ หมายถึง วิธีการผ่อนน้ำออกจากที่นาให้เหลือแต่เพียงแก่การต้องการจะใช้ประโยชน์(เพ็งอึ้ง)

มักได้รับผลกระทบจากปัญหา ผักตบชวา²⁸ บางเวลาในฤดูทำนาจะพบว่าปริมาณผักตบชวาจะสูงขึ้น กีดขวางเส้นทางเดินเรือในการขนถ่ายสินค้าระหว่างคลองต่าง ๆ ให้ได้รับความลำบาก อยู่พอสมควร และในฤดูน้ำหลากในบางพื้นที่ผักตบชวาจะทับถมต้นข้าวในแปลงนา จนได้รับความเสียหายแก่พื้นที่ปลูกข้าวโดยเฉพาะในคลองสาขาต่าง ๆ ที่จะเข้าสู่เมืองนครชัยศรีและในบริเวณแม่น้ำท่าจีนตลอดทั้งสายจะพบผักตบชวาอยู่ทั่วไป (ส.จ.ช.,ร.ศ.126.กษ.9/9) ขณะเดียวกัน ปัญหาในการซ่อมบำรุงคลองโดยการให้ชาวต่างชาติเข้ามาดูแลกิจการในกรมคลองประสบปัญหาอย่างมากในการซ่อมบำรุงคลอง โดยเฉพาะความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์และวัฒนธรรมการทำงานระหว่าง มิสเตอร์ เอ โฮมาน วานเดอร์ ไฮเด เจ้ากรมคลองผู้รับผิดชอบดำเนินการจัดซ่อมคลองและสร้างประตูน้ำในคลองภาษีเจริญกับคลองดำเนินสะดวก มีปัญหาขัดแย้งกับกระทรวงเกษตร ในสองเรื่องในเรื่องแรกคือ ปัญหาด้านการเบิกเงินงบประมาณซ่อมคลองทั้งสองสายนั้น ค่าใช้จ่ายมากเกินไปเพราะปัญหาในระบบราชการ เจ้ากรมคลองไม่สามารถเบิกเงินจากกระทรวงการคลังได้ทันทีจะต้องผ่านกระทรวงเกษตรก่อน เมื่อมีเรื่องบาดหมางกันขึ้นจนกรมคลองเบิกเงินค่าซ่อมและค่าแรงคนงานไม่ได้ ผู้รับทำซ่อมคลองจึงหยุดดำเนินการซ่อมคลองในพื้นที่สร้างความเสียหายกับงานราชการและสร้างความเดือดร้อนให้กับราษฎรอยู่พอสมควร ในเรื่องการขาดอิสระในการควบคุมดูแลบริหารงบประมาณพัฒนาคลองสาขาในกลุ่มน้ำท่าจีน (ส.จ.ช.,ร.ศ.125.กษ.9/8)

สรุป ประโยชน์จากการขุดคลองนั้นได้ประโยชน์นอกจากการได้พื้นที่การเกษตร ทั้งการทำนา และการปลูกพืชไร่พืชสวนต่าง ๆ แล้วยังได้พื้นที่รับน้ำในฤดูน้ำหลากได้ด้วย ประการหนึ่งอีกด้านหนึ่งภายหลังจากการขุดคลองมหาสวัสดิ์นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2403 และคลองภาษีเจริญแล้วเสร็จ ในปี พ.ศ. 2415 และคลองดำเนินสะดวกในปี พ.ศ. 2411 แล้วเสร็จแล้วการเปิดพื้นที่นา ทำให้ผู้คนต่างหลั่งไหลเข้าสู่พื้นที่เมืองและชุมชนต่าง ๆ มากยิ่งขึ้นในบริเวณริมแม่น้ำและริมคลอง ราษฎรสามารถมีอาชีพและแสวงหารายได้จากการเกษตรเพิ่มมากขึ้น แม้ว่าการค้าข้าวในด้านหนึ่งจะทำให้คนในท้องถิ่นดั้งเดิมได้รับผลกระทบจากการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตในการแสวงหาการผลิตที่พอเพียงแก่การยังชีพไปสู่การดิ้นรนในการแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจอย่างใหม่ บ้างก็ละทิ้งอาชีพวิชาชีพอื่น ๆ ผันตัวเองไปเป็นชาวนาเมื่อราคาข้าวมีราคาสูงขึ้น แต่เมื่อใดที่ราคาข้าวมีราคาลดลงหรือประสบปัญหาน้ำท่วมราคาข้าวตกต่ำก็ทำให้ชาวนาต้องประสบกับการขาดทุนในบางเวลาสร้างความเดือดร้อนเพราะระบบเงินตราชาวนาจะต้องใช้จ่ายเพิ่มมากยิ่งขึ้นตามไปด้วยอาจประสบปัญหาหนี้สินได้ในที่สุดจึงพบได้บ่อยครั้งว่าคติความต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในภายหลังนอกจาก

²⁸ ผักตบชวา ในท้องที่ลุ่มน้ำท่าจีนอาจมีการเรียกว่า ผักตบชวา

การแย่งที่น้ำก็มาจากการจำนองที่น้ำแล้วขาดส่งดอกเบี้ยในที่สุดเกิดเป็นคดีความเรื่อยมา นับตั้งแต่เริ่มมีการขุดคลองมหาสวัสดิ์ในปี พ.ศ. 2403 เป็นคลองสายแรกที่ขุดเพื่อเชื่อมการเดินทางจากเมืองนครชัยศรีริมแม่น้ำท่าจีน เข้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยาเข้าสู่กรุงเทพฯ วิธีชีวิตของเกษตรกรเปลี่ยนไปในด้านหนึ่งต้องเข้าใจว่าที่สุดการขุดคลองเพื่อขยายพื้นที่การเกษตรเป็นสิ่งที่รัฐบาลได้มีความจริงใจที่สุดในการพัฒนาเพราะหากเปรียบเทียบกับการพัฒนา ทางรถไฟแล้วในเวลาต่อมาแต่ก็ไม่สามารถทำให้ประชาชนมีอาชีพ หรือรายได้เพิ่มขึ้นเท่ากับการขุดคลองแต่อย่างใดเพราะการขุดคลองยังประโยชน์แก่ประชาชนในอดีต ได้ 3 ประการ

ด้านการพึ่งพิงทรัพยากรในท้องถิ่นการขุดคลอง ทำให้ราษฎรมีอาชีพด้านการเกษตรลดการใช้จ่ายด้านอาหารเพราะแหล่งน้ำในภาคเกษตร สามารถใช้เลี้ยงปลา รวมทั้งใช้น้ำในการทำปศุสัตว์ได้ ขณะเดียวกันการขุดคลองยังทำให้มีพื้นที่ดินถูกเปิดใช้ในการเพาะปลูกและพื้นที่อยู่อาศัยเพิ่มมากยิ่งขึ้นได้ ขณะเดียวกันแม่น้ำลำคลองเป็นแหล่งชุมชนริมน้ำยังถูกใช้ในการสืบสานประเพณีต่าง ๆ ที่สำคัญ ทั้งการลอยกระทง การแข่งเรือ การละเล่น และขับร้องต่าง ๆ เกี่ยวกับแม่น้ำลำคลองมีส่วนสำคัญอย่างมากในการสืบสานประเพณีและวัฒนธรรมของคนในชาติเป็นทางคมนาคมที่สื่อความหมายของความอุดมสมบูรณ์ทั้งด้านสังคมและด้านเศรษฐกิจอย่างรอบด้าน

ประโยชน์ด้านการขนส่งการขุดคลองสามารถใช้เป็นเส้นทางคมนาคมที่มีค่าขนส่งในราคาถูกที่สุด เพราะใช้พลังงานและต้นทุนในการเดินทางต่ำ แม้ว่าจะมีความล่าช้าหากเปรียบกับการเดินทางถนนหรือรถไฟ แต่ในด้านสินค้าที่เสียหายยาก หรือสินค้าเกษตรที่มีการแปรรูปแล้วมีอายุการสูญเสียยาวนานขึ้น จะไม่ได้รับกระทบมากนักเป็นการลดค่าขนส่งสินค้าได้มาก

การป้องกันภัยจากธรรมชาติการขุดคลอง ยังช่วยแก้ปัญหาเรื่องพื้นที่รองรับน้ำในฤดูน้ำหลากในแม่น้ำเจ้าพระยา ลุ่มน้ำท่าจีน และลุ่มน้ำแม่กลองได้ในกรณีที่มีพื้นที่การเกษตรมากยิ่งขึ้นและการกักเก็บน้ำของเกษตรกรมีเพิ่มมากขึ้นยังสามารถทำให้ลดการสูญเสียน้ำจืดอย่างสูญเปล่าได้ประการหนึ่ง และน้ำที่ได้นำไปใช้ประโยชน์ในภาคเกษตรแทน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการท่อน้ำไขน้ำ เข้าสู่คลองสาขาทำให้ปริมาณน้ำในแม่น้ำต่าง ๆ ลดลงได้ในกรณีที่คลองสามารถเปิดพื้นที่การเกษตรในการทำนา ทำไร่ทำสวน และมีการกักเก็บน้ำสำรองของเกษตรกรในปริมาณที่เหมาะสมจะสามารถใช้เป็นพื้นที่รองรับน้ำได้ในที่สุด

3.2 การสร้างทางรถไฟสายเพชรบุรี

การสร้างทางรถไฟสายเพชรบุรีเป็นเส้นทางที่รัฐบาลคาดหวังประโยชน์ด้านการค้าขายระหว่างกรุงเทพฯ เมืองนครชัยศรี เมืองราชบุรี เป็นสิ่งสำคัญ ในขณะที่ด้านความมั่นคงที่จำเป็นต้องสร้างทางรถไฟรัฐบาลนั้นรัฐบาลจะสร้างส่วนต่อขยายในภายหลัง ทางรถไฟสายนี้มีการโอนย้ายสัมปทานหลายครั้งผู้รับสัมปทานประสบปัญหาเรื่องเงินทุน และเรื่องการเวนคืนทางรถไฟมีราคาสูง ในปี พ.ศ. 2435 มิสเตอร์ อาเกี เวสเดน โฮลซ์ (Mr.Aage Westenholz) ได้ยื่นหนังสือถึงกรมหลวงเทววงษ์โรประการ เพื่อขอสัมปทานสร้างทางรถไฟสาย กรุงเทพฯ-เพชรบุรี ใช้เวลาวิ่งถึงเมืองเพชรบุรีไม่เกิน 3 ชั่วโมง²⁹ แต่ในครั้งแรกรัฐบาลยังไม่ยอมโอนสัมปทานดังกล่าว จนในเวลาต่อมา มิสเตอร์ อาเกี เวสเดนโฮลซ์ ได้พยายามยื่นขอสัมปทานเป็นครั้งที่สองแก่รัฐบาลจึงให้สร้างได้ในที่สุด โดยกำหนดระยะทางการก่อสร้างรางกว้าง 1 เมตร เริ่มจากกรุงเทพฯ ไปตามด้านใต้คลองบางกอกใหญ่ คลองภาษีเจริญ คลองดำเนินสะดวก และเดินทางตามถนนหลวงถึงเมืองเพชรบุรี กำหนดระยะเวลาสร้าง 5 ปี ตามสัญญาจัดสร้าง (ส.จ.ช.,ร.ศ.111.ชช.5.5/3:33-43)

ในความเป็นจริง กรมหลวงเทววงษ์โรประการ เสนาบดีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ มีความต้องการที่จะให้ผลประโยชน์จากการสร้างทางรถไฟสายนี้ตกแก่ประเทศเป็นสิ่งสำคัญที่สุดด้วยประการหนึ่งเมื่อมิสเตอร์ อาเกี เวสเดนโฮลซ์ ได้พยายามแสดงรายได้จากการใช้รถไฟในต่างประเทศ ที่มีการลงตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ไทม์สวิก (Time Sweek) เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม ค.ศ. 1892 (พ.ศ. 2435) หน้า 8 ว่า “...ทุก ๆ 1,000,000 ปอนด์ ที่ได้ลงทุนในทางรถไฟเมืองออสเตรีย นั้น ที่ดินของคอเวนเมนต์ เกิดราคาทวีขึ้นถึง 5,000,000 ปอนด์...” (เพ็ญอ้าง: 90)

ในความตามนี้อาจทำให้รัฐบาลไทยเข้าใจว่าเป็นส่วนที่คล้ายกันกับทางรถไฟสายเมืองเพชรบุรี โดยที่คิดเหมาเอาว่าราคาที่จะต้องเสียเงินในการสร้างกว่า 2,000,000 บาท จะทำให้รัฐบาลมีรายได้เพิ่มขึ้นถึง 10,000,000 บาท ขณะที่รัฐบาลประเมินค่าใช้จ่ายในการสร้างในช่วง

²⁹ ทางรถไฟสายเพชรบุรี มิสเตอร์ อาเกี เวสเดน โฮลซ์ (Aage Westenholz) นั้นใช้แนวคิดมาจาก รูปแบบการสร้างทางรถไฟในเมืองบอสเนีย ประเทศรัสเซีย ในปี ค.ศ.1890 โดยกล่าวว่า ทางรถไฟสายที่วิ่งในเมืองบอสเนียสามารถบรรทุกผู้โดยสารได้ถึง 220,000 คนต่อปี และสามารถขนถ่ายสินค้าได้ถึง 180,000 ตัน วิ่งเร็ว 27.1 กิโลเมตรใน 1 ชั่วโมง ในเมืองออสเตรียได้ 30.7 กิโลเมตร ดังนั้นทางรถไฟสายเพชรบุรีน่าจะทำได้ 40 กิโลเมตรใน 1 ชั่วโมงและจะถึงเมืองเพชรบุรีไม่เกิน 3 ชั่วโมง

เริ่มต้นอยู่ที่ 3,000,000 บาท จึงทำให้รายได้ของทางรถไฟสายเพชรบุรีน่าจะมีรายได้เกินจากที่ประเมิน ถึง 15,000,000 บาท

ในเวลาต่อมาเมื่อ มิสเตอร์ อาเกี เวสเดน โฮลซ์ ได้รับสัมปทานแล้วกลับประสบปัญหาการจัดหาเงินทุนมาสร้างจึงมีการเสนอให้รัฐบาลรับสัมปทานไปสร้างเองในภายหลัง เมื่อมิสเตอร์ อาเกี เวสเดนโฮลซ์ ได้รับการปฏิเสธจากรัฐบาลจึงหาทางออกโดยการเปลี่ยนเส้นทางรถไฟขึ้นมาทางเหนืออีกเริ่มสร้างตั้งแต่กรุงเทพฯ ไปพระปฐมเจดีย์ โพธาราม ราชบุรี การขออนุญาตเปลี่ยนเส้นทางเพราะผู้รับเหมาเกรงกลัวในเรื่องการขาดทุน จึงมีความคาดหวังเส้นทางพระปฐมเจดีย์ เมืองนครชัยศรีแหล่งข้าวเปลือก เมืองราชบุรีแหล่งของป่า เมืองเพชรบุรีซึ่งในแผนสร้างรถไฟใหม่นั้นจะผ่านย่านการค้าขายในชุมชนต่าง ๆ และผ่านพระปฐมเจดีย์อันเป็นปูชนียสถานที่สำคัญของเมืองนครชัยศรี ทำให้รัฐบาลเห็นผลประโยชน์ที่อาจมีเพิ่มขึ้น จึงมีการโอนสัมปทานเปลี่ยนผู้รับสัมปทานเป็นหลายครั้งจาก มิสเตอร์ อาเกี เวสเดน โฮลซ์ (Mr.Aage Westenholz) พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ มิสเตอร์ อาร์มสตรอง (Mr.John Armstrong) ผู้จัดการธนาคารชาร์เตอร์แห่งประเทศไทย และมิสเตอร์ปีเตอร์ บูกิสลอส คาร์ทิกุสกินซ์ (Mr.Peter Bugislaus Cartheus kinch) มิสเตอร์ กินซ์เป็นผู้เสนอแนะให้รัฐบาลรับซื้อสัมปทานคืนไปดำเนินการในวงเงิน 2,500 บาทและรัฐบาลได้รับซื้อคืนเมื่อปี พ.ศ. 2443 ดังนั้นจะเห็นได้ว่าสัมปทานรถไฟสายนี้ต้องสร้างล่าช้าไปถึง 6 ปี นับตั้งแต่ให้สัมปทานจนแล้วเสร็จเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2437-2443 ความล่าช้ามาจากสาเหตุความไม่พร้อมของผู้ได้รับสัมปทานนั่นเอง (ส.จ.ช.,ร.ศ.117.ยธ. 5.5/13: 133-134)

ขณะเดียวกันด้านนโยบายภาครัฐวางแผนสร้างเส้นทางรถไฟเรียบติดคลองมหาสวัสดิ์ไปทางพระปฐมเจดีย์พาดผ่านที่ดินของพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ ซึ่งที่ดินหลายแปลงบริเวณคลองมหาสวัสดิ์ ต่างได้รับพระราชทานโปรดเกล้ากันมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 อีกทั้งผลประโยชน์จะตกแก่ที่ดินของเหล่าเสนาบดีที่มีที่ดินริมคลองมหาสวัสดิ์ที่จะมีราคาสูงขึ้นอย่างแน่นอน ความคาดหวังดังกล่าวของเหล่าเสนาบดีเป็นสิ่งที่ยืนยันได้จากข้อสนับสนุนของมิสเตอร์ อาเกี เวสเดน โฮลซ์ (Mr.Aage Westenholz) ที่มีต่อพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทววงษ์โรประการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ที่ให้คำปรึกษาว่าเส้นทางที่ทางรถไฟพาดผ่านที่ดินใดก็ตามจะมีราคาขึ้นอีกไร่ละ 2 บาท ภายในระยะทาง 2 ไมล์จากทางรถไฟ (อ้างแล้ว: 90) ขณะเดียวกันเมื่อมีการเปลี่ยนตัวผู้รับสัมปทานในเส้นทางคลองภาษีเจริญมาเป็นคลองมหาสวัสดิ์นั้นในด้านหนึ่งแม้ว่าจะมีการผิดข้อสัญญาระหว่างรัฐบาลกับมิสเตอร์ อาเกี เวสเดน

โฮลซ์ (Mr.Aage Westenholz) ในเรื่องเส้นทางรถไฟที่วางแผนสร้างในที่ใหม่ แต่การแทรกแซงของรัฐบาลก็เกิดขึ้นในการกำหนดให้ทางรถไฟสายเพชรบุรีนั้นเอื้อประโยชน์แก่เหล่าเสนาบดีมากยิ่งขึ้น ดังที่ปรากฏในรายงานเอกสารกระทรวงโยธาธิการ ในปีพ.ศ.2439 ที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดาได้รายงานความประสงค์ ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ทรงมีปรารถว่า

...การเรื่องนี้จะเป็นประโยชน์ได้ก็ต้องได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตเปลี่ยนทางด้วย แต่ทางที่มีสเตอร์เวสเดนโฮลซ์ขอเปลี่ยนไว้นั้นยังไม่เป็นที่พอพระทัยท่าน เพราะทำห้วงลำคลองมหาสวัสดิ์ไปท่านได้ทรงมีพระดำริห์ตกลงจะเปลี่ยนมาริมคลอง...(ส.จ.ช.,ร.ศ. 115.ยธ.5.5/6.ที่46/3681 :92-94)

ภาครัฐได้คาดหวังหวังรายได้จากการค้าและจากค่าโดยสารของราษฎร จึงพยายามนำบรรณทัศนาการเดินทางให้คนในหัวเมืองต่างๆที่มีรถไฟพาดผ่านได้เข้าใจในเหตุผลเบื้องต้นว่าการสร้างทางรถไฟจะสามารถทำให้เศรษฐกิจเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น และชี้ให้ราษฎรเห็นว่าเป็นการสร้างโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็น ซึ่งในขณะที่ปัญหาความล้มเหลวในการว่าประมูลของเอกชนในการแก่งแย่งกันในการลงทุนของเอกชนต่างชาติทำให้การสรรหาผู้รับสัมปทานสร้างทางรถไฟสายเพชรบุรีต้องล่าช้าออกไปนานถึง 6 ปี นับตั้งแต่ พ.ศ. 2433 จนถึงปี พ.ศ. 2439 นั้นมีปัญหาจากเอกชนต่างชาติอยู่ด้วยเป็นสาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่ง (ส.จ.ช.,ร.ศ.115.ยธ.5.2/10:2-3)

ประการสำคัญที่รัฐบาลให้ความสำคัญกับเส้นทางรถไฟสายเพชรบุรี ซึ่งมีเส้นทางระหว่างกรุงเทพฯ เมืองนครชัยศรี ราชบุรี และเพชรบุรี มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญด้านความมั่นคงของประเทศ ผลประโยชน์ในด้านการค้าเป็นผลพลอยได้ที่ตามมา เพราะเริ่มแรกที่รัฐบาลพยายามให้สัมปทานสร้างทางรถไฟนั้น ตอนแรกเส้นทางเชื่อมเส้นทางการค้าบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลองถึงลุ่มน้ำเพชรบุรี มีระยะที่ทอดผ่านชุมชน คลองภาษีเจริญ คลองดำเนินสะดวก ซึ่งขณะนั้นก็เป็นแต่เพียงสายสั้น ๆ ย่อยต่อการดูแล และไม่ห่างไกลเหมือนในทางรถไฟสายนครราชสีมาในแถบอีสานมากนัก

ดังนั้นเมื่อมีการวางแผนเปลี่ยนเส้นทางผ่านเมืองนครชัยศรี ในปีพ.ศ. 2439 จากกรุงเทพฯ ผ่านด้านใต้ของคลองมหาสวัสดิ์ถึงเมืองนครชัยศรี ระยะทาง 20 ไมล์ จากแม่น้ำท่าจีนตรงไปถึงพระปฐมเจดีย์มีระยะทาง 10 ไมล์ และ จากพระปฐมเจดีย์ตรงไปสู่ปลายทางที่ โพธาราม อีก

17 ไมล์ และตรงไปถึงราชบุรีอีก 11 ไมล์ จนถึงเมืองเพชรบุรี อีก 30 ไมล์ ระยะทางรวม 88 ไมล์ โดยกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ ใช้เงินลงทุนทั้งสิ้น 54,000 ชั่ง โดยเงินลงทุน 20,000 ชั่งแรกมีอยู่แล้วในกระทรวงโยธาธิการตามแผนเดิมได้รับอุดหนุนจากพระคลังอีก 34,000 ชั่ง (ส.จ.ช.,ร.ศ. 115.ยธ.5.5/6.ที่51/3783: 134-135) จากนั้นในปี พ.ศ.2442 จึงได้เริ่มทำการประกาศห้ามปรามการซื้อขายที่ดินเพื่อการเก็งกำไรที่ดินในการสร้างทางรถไฟต่อไป มีการประกาศให้กรุยทางข้างละ 15 วา จากทางรถไฟไปจนถึงเมืองเพชรบุรี ส่วนที่ดินที่อยู่ในที่เวนคืนห้ามมิให้นำไปขายแลกเปลี่ยนกัน แต่อย่างใดทั้งสิ้น ประกาศกระทรวงโยธาธิการโดยพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ในปี พ.ศ. 2442 (ส.จ.ช.,ร.ศ.118.น.2/52:3) ปัญหาของการประกาศให้กรุยข้างทางรถไฟ 15 วา สงวนไว้ให้เป็นเพื่อการรถไฟสร้างความเสียหายแก่ราษฎรเมืองนครชัยศรีและราชบุรี ในภายหลังเมื่อรัฐบาลไม่ได้เตรียมการจัดหาสถานที่สร้างสถานีเอาไว้ในประกาศด้วยทำให้ต้องมาประกาศเพิ่มเติมในภายหลัง (ส.จ.ช.,ร.ศ.119.ยธ.5.5/18:6) หลังจากนั้นในปีเดียวกันรัฐบาลได้ทำการตั้งซื้อรถบรรทุกสำหรับบรรทุกวัสดุสร้างทางรถไฟ และเรียกประมูลราคาค่ารถจักรและซื้อทางรถไฟและล้อเลื่อนต่าง ๆ ในยุโรปและอเมริกา (ส.จ.ช.,ร.ศ.118.ยธ.5.5/16:2)

การสร้างทางรถไฟสายเพชรบุรีใช้เวลาการสร้างเพียง 3 ปี ตั้งแต่ เมษายน พ.ศ. 2443 – 31 มีนาคม พ.ศ. 2445 และเริ่มเปิดเดินรถอย่างไม่เป็นทางการในปี พ.ศ. 2445 และเดินรถไฟอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2446 มีระยะทางยาว 151 กิโลเมตร จากกรุงเทพ-เมืองเพชรบุรี มีการจัดสร้างสะพานข้ามแม่น้ำท่าจีนทางทิศเหนือของเมืองนครชัยศรี เป็นสะพานทำด้วยเหล็ก ขนาดใหญ่ มีสามช่อง กว้าง 90 เมตรช่องริมกว้าง 21 เมตร นับเป็นสะพานที่มีช่องกว้างกว่าสะพานอื่นทั้งหมดนับแต่เคยจัดสร้างสะพานรถไฟมาทั้งประเทศ ได้รับพระราชทานนามสะพานว่า “สะพานเสาวภา” สิ้นเงินค่าก่อสร้างทางรถไฟทั้งสายไปถึง 7,880,000 บาท³⁰ เฉลี่ยราคากิโลเมตรละ 52,000 บาท (ส.จ.ช.,ร.ศ.122.ยธ.5.5/21: 17-20) ทำให้ในเวลาต่อมาการพัฒนาพื้นที่พระปฐมเจดีย์ขึ้นเป็นศูนย์กลางทางการปกครองแทนอำเภอเมืองนครชัยศรีเริ่มเห็นเค้าร่างของการสร้างเมืองใหม่อย่างจริงจังมากยิ่งขึ้นอันเนื่องมาจากการลงทุนสร้างทางรถไฟสายเพชรบุรี

³⁰ ราคาค่าก่อสร้างทางรถไฟ 7,880,000 บาท หากเปรียบเทียบกับค่าใช้จ่ายเพื่อการขุดคลองขนาดใหญ่อย่างคลองมหาสวัสดิ์ ทั้งสายใช้เงิน 88,120 บาท จะสามารถจ่ายค่าขุดคลองกว้าง 9 วา ลึก 6 ศอก ระยะทางยาว 684 เส้น เท่าคลองมหาสวัสดิ์ ได้อย่างน้อยถึง 89 สาย และหากเทียบเป็นจำนวนพื้นที่การเกษตรที่เพิ่มขึ้นเท่าคลองมหาสวัสดิ์ ที่ 16,200 ไร่ ดังนั้นหากรัฐบาลใช้เงิน 7,880,000 บาทในการขุดคลองในลักษณะเดียวกับคลองมหาสวัสดิ์ จะเป็นการเปิดพื้นที่ทางการเกษตรให้แก่ราษฎรได้ประมาณทั้งสิ้น 1,441,800 ไร่ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าเงินสร้างทางรถไฟเป็นต้นทุนที่สูงมากเมื่อเทียบกับการพัฒนาคมนาคมในการขุดคลอง

การแสดงความเห็นในเรื่องของการสร้างทางรถไฟสายเพชรบุรีในความเข้าใจของรัฐบาลที่จะช่วยทำให้เศรษฐกิจการค้า ของเมืองที่มีเส้นทางรถไฟผ่านเจริญขึ้นนั้นได้รับการคัดค้านจากมิสเตอร์ เยโฮมานวานเดอร์ ไฮเด เจ้ากรมคลอง ในปีพ.ศ.2450 ได้วิพากษ์วิจารณ์ การสร้างทางรถไฟสายเพชรบุรี และนโยบายการใช้รถไฟอุดหนุนการค้าในภาคเกษตรกรรมว่า ในเรื่องที่ทางรถไฟนั้นไม่สามารถทำให้การค้าขายในภาคการเกษตรและรายได้จากภาษีค่านาเพิ่มขึ้นได้ ผู้การขุดคลองไม่ได้ซึ่งน่าจะเป็นการเพิ่มพื้นที่นา ที่สวน ให้แก่ราษฎรมากกว่าอีกทั้งจะทำให้ผลผลิตภายในประเทศเพิ่มขึ้น ซึ่งหากรายได้ผลประโยชน์จากภาษีค่านา อากรสวนมีเพิ่มขึ้น จึงเป็นการบำรุงการเกษตรให้ขยายตัวเต็มที่เสียก่อนจึงจะเป็นการดีมากกว่า (ส.จ.ช.,ร.ศ.126.ยธ.1/11: 2-10) ในประเด็นสำคัญที่ มิสเตอร์ เยโฮมาน วานเดอร์ ไฮเด ได้ให้ข้อท้วงติงในการสร้างทางรถไฟนั้น ด้วยสถานของ มิสเตอร์ เยโฮมาน วานเดอร์ ไฮเด เองยังดำรงตำแหน่งเจ้ากรมคลอง เป็นผู้ดูแลจัดสร้างทางคมนาคมที่สำคัญอีกประเภทหนึ่ง แต่ข้อคิดเห็นที่เป็นการคัดค้านเรื่องรถไฟจึงเป็นการไม่เหมาะสมในการรับรู้ของเหล่าเสนาบดีที่รับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับรถไฟ ดังนั้นจึงไม่ได้รับความสนใจจากรัฐบาลมากนัก ในเวลาต่อมาเจ้าพระยาเทเวศรวังวิวัฒน์ ได้ทำการวิพากษ์แนวความคิดของมิสเตอร์ เยโฮมานวานเดอร์ ไฮเด ดังนี้

...ความเห็นของมิสเตอร์ เยโฮมาน วานเดอร์ ไฮเด ความประสงค์ก็มีแต่เพียง จะชี้แจงว่าการทำรถไฟผู้การขุดคลองไม่ได้เท่านั้นข้อที่แกคิดเกี่ยวเข้ามาในทางราชการด้วยนั้นก็คงเป็นข้อที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชดำริห์ป้องกันได้โดยรอบคอบแล้ว เพราะฉะนั้นความเห็นทั้งปวงนี้ ก็ดูไม่มีสาระอันใดนัก...(เฟิงอ้าง, ร.ศ.126: 1)

ขณะเดียวกันทางฝ่ายเสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ ในรัฐบาลต่างไม่ได้ให้ความสำคัญในข้อท้วงติงของ มิสเตอร์ เยโฮมาน วานเดอร์ ไฮเด มากนักกระแสการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยโดยการสร้างทางรถไฟจะทำให้เศรษฐกิจการค้าของประเทศเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว นั้นมีความเชื่ออยู่ว่า เมื่อมีทางรถไฟความมั่นคงของประเทศจะเข้มแข็งยิ่งขึ้น นอกจากนั้นการป้องปรามประเทศมหาอำนาจ เมื่อมีความมั่นคงก็จะทำให้ประชาชนมีความปลอดภัยมากยิ่งขึ้น การค้าด้านต่าง ๆ ก็จะเจริญขึ้นเองในที่สุด (ส.จ.ช.,ร.ศ.121.ยธ.5.5/21: 13-14) ในความเข้าใจเช่นนี้จึงขัดแย้งกับความคาดหวังของรัฐบาลในภายหลังพอสมควร เพราะทางรถไฟสายเพชรบุรีที่สร้างทางคู่ขนานไปกับเส้นทางคลองมหาสวัสดิ์ตรงไปทางเมืองนครชัยศรี และเรียบคลองเจ็ดชัยบุชาไปถึงพระปฐมเจดีย์นั้น ไม่ได้มีประชาชนอาศัยใช้ในการเดินทางเพื่อค้าขายสินค้าทางรถไฟมากนัก เพราะราษฎรยังนิยมใช้การขนสินค้าขายทางเรือในลำคลอง และแม่น้ำอยู่เช่นเดิม การสร้างทางรถไฟเรียบคลอง

มหาสวัสดิ์จึงไม่ได้ประโยชน์ในการค้าขายของราษฎรมากนัก ขณะเดียวกันสำหรับเส้นทางรถไฟสายเพชรบุรีนั้นเมื่อมีการสร้างทางเข้าสู่พระปฐมเจดีย์ระหว่างทางในเดือนเมษายน พ.ศ. 2445 นั้นมีการขุดพบโบราณสถานเป็นเมืองเก่า และเจดีย์เก่าแก่หลายสถูปถูกรื้อถมอับเฉาทางรถไฟเกือบทั้งหมด (ส.จ.ช.,ร.ศ.121.ยธ.5.5/14: 184)

การวางแผนเส้นทางรถไฟสายเพชรบุรีให้ห่างลำคลองในเมืองนครชัยศรีจากแนวความคิดของ มิสเตอร์ อาเกี เวสเดนโฮล์ ผู้รับสัมปทานจัดสร้างรายแรกน่าจะเป็นทางที่ได้ประโยชน์มากกว่า เมื่อมีการแก้ไขแบบจากคลองภาษีเจริญมาทางใต้นครชัยศรีตรงไปพระปฐมเจดีย์แต่อยู่ห่างจากลำคลองมากพอสมควร การไม่สร้างทางรถไฟเข้าช้อนกับลำคลองถึงแม้ว่าจะทำให้มีรายได้ในการเปิดเดินรถตกลงก็จริง แต่ก็ทำให้การวางแผนพัฒนาพื้นที่ริมทางรถไฟในชุมชนต่าง ๆ มีเนื้อที่ขยายออกไปด้านข้างมากยิ่งขึ้น เพราะเป็นที่นาเปิดโล่งว่างเปล่ามากกว่าจึงง่ายแก่การเวนคืนสร้างทางและสถานีให้มากยิ่งขึ้น อีกทั้งประโยชน์ในการวางผังเมืองต่าง ๆ ในพื้นที่ทางรถไฟพาดผ่านจะทำให้ได้ง่ายมากกว่า เพราะริมคลองจะมีบ้านเรือนของราษฎรจำนวนมากได้รับผลกระทบขณะที่วัดอารามสงฆ์ต่าง ๆ ที่อยู่ริมน้ำแต่เดิมก็จะได้ไม่ต้องกังวลเสียงรถไฟให้เป็นการรบกวน (ส.จ.ช.,ร.ศ.122.ยธ.5.8/1: 124) อย่างไรก็ตาม เมื่อรัฐบาลเลือกที่จะทำรถไฟสายเพชรบุรีเองจึงยกเลิกแผนเส้นทางเดิมแล้วเปลี่ยนเส้นทางไปใกล้ริมคลองมหาสวัสดิ์ ริมคลองเจดีย์บูชามากยิ่งขึ้นทำให้เส้นทางรถไฟสายเพชรบุรีกับใช้ประโยชน์ในการเดินทางเพียงเล็กน้อยและเป็นการพัฒนาพื้นที่ทางด้านใต้ของทางรถไฟเพียงด้านเดียวสร้างปัญหาต่อการวางแผนพัฒนาเส้นทางบกและการพัฒนาพื้นที่ริมทางรถไฟ ในภายหลังอยู่พอสมควร

สรุป ผลที่ตามมาในด้านเศรษฐกิจและสังคมการค้าทางรถไฟในช่วงเริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ. 2446-2448 ในระยะเวลา 2 ปีแรก เมื่อมีการเปิดใช้รถไฟ สภาพการเดินทางของประชาชนส่วนมากยังนิยมขนถ่ายสินค้าทางเรือมากกว่าอย่างอื่น (ส.จ.ช.,ร.ศ.124.ยธ.5.5/24: 4) เพราะสาเหตุที่รัฐบาลเองอาจเข้าใจผิดว่าการสร้างทางรถไฟจะทำให้การขนถ่ายสินค้าเกษตรรวดเร็วขึ้น การเดินทางสะดวกขึ้นก็จะทำให้ราษฎรลงทุนทำการปลูกพืชไร่พืชสวนเพิ่มขึ้นนั้น ไม่ได้เป็นดังที่รัฐบาลคาดหวังมากนักเพราะปัญหาของการใช้ประโยชน์จากทางรถไฟนั้นขัดกับวิถีชีวิตของการค้าในลำนน้ำแต่เดิมที่การขนถ่ายสินค้าจากสวนราษฎรนอกจากค้าส่งกับพ่อค้าคนกลางราษฎรจะได้กำไรทางตรงจากการระบายสินค้าในชุมชนริมน้ำในคลองสาขาต่าง ๆ ของเมืองนครชัยศรีทั้งจากคลองเจดีย์บูชา คลองมหาสวัสดิ์ คลองทวีวัฒนา นราภิรมย์ ดังนั้นราษฎรในท้องถิ่นจึงไม่นิยมที่จะใช้ทางรถไฟในการเดินทางค้าขายมากเท่ากับการใช้เรือ รายได้จากการเปิดใช้ทางรถไฟในปี พ.ศ.

2447 มีเงินรายได้ 486,000 บาท หักค่าใช้จ่าย 214,000 บาท มีกำไรเหลือ 272,000 บาท ค่าใช้จ่ายส่วนมากหมดไปกับค่าถ่าน ค่าฟืนที่รัฐบาลจำต้องสั่งซื้อเพื่อมาวิ่งรถไฟมากที่สุด

ด้านการเดินทางด้วยรถไฟยังจำกัดในเรื่องของตำแหน่งที่ตั้งสถานีบางแห่งไม่ได้ อยู่ใกล้ตลาดกับชุมชนจึงทำให้มีรายได้ตกลง ดังเช่นด้านเหนือของเมืองนครชัยศรี กลับไม่มีสถานีรถไฟเพราะตัวเมืองเดิมตั้งอยู่ริมแม่น้ำท่าจีน แต่ทางรถไฟทอดยาวออกไปไกลจากตัวเมืองจึงทำให้การพัฒนาการเดินทาง การค้าต่าง ๆ ของเมืองนครชัยศรีไม่ได้รับประโยชน์ของการพัฒนาระบบรางมากนัก ขณะเดียวกันการเดินทางรถไฟไม่เหมาะสมแก่การกำหนดเวลาในการค้าขายของราษฎร ดังนี้ในพื้นที่ตลาดหน้าพระปฐมเจดีย์จะมีผู้คนพลุกพล่านในยามเช้าเท่านั้น ขณะที่เมืองนครชัยศรีตลาดน้ำวัดกลาง เองผู้คนก็ทำมาค้าขายในเวลาเช้าแต่การออกวิ่งรถไฟมีเวลาไม่สม่ำเสมอแน่นอนจึงยากแก่การใช้ประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับราษฎรเมืองนครชัยศรี ที่อาศัยเส้นทางน้ำในการเดินทางติดต่อราชการ การค้าขาย และการประกอบอาชีพด้านทำนา ทำสวน ต่าง ๆ ใช้แม่น้ำลำคลองเป็นการได้ประโยชน์หลายประการ

3.3 การพัฒนาด้านการคมนาคมและการสื่อสาร: ถนน การไปรษณีย์โทรเลข

ถนน ด้านคมนาคมที่สำคัญของเมืองนครชัยศรีนับตั้งต้นปี พ.ศ. 2400-2440 ในระยะแรก การใช้ทางถนน และทางเกวียนในการสัญจรไปมาเริ่มมีบทบาทมากขึ้นเมื่อไม่สามารถเดินทางโดยทางน้ำได้เท่านั้น การพัฒนาเส้นทางถนนโดยมากขึ้นอยู่กับความพร้อมของข้าราชการกรมการเมืองในท้องถิ่นเป็นผู้จัดการดูแลเส้นทาง จนกระทั่งมีเริ่มมีทางรถไฟเปิดใช้ในปี พ.ศ. 2443 การพัฒนาเริ่มมีบทบาทอย่างจริงจังมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในย่านชุมชนสำคัญอย่าง บริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ ในขณะที่การพัฒนาทางถนนของอำเภออื่น ๆ ไม่ปรากฏถึงการพัฒนาเท่าเท่ากับที่พระปฐมเจดีย์ การพัฒนาทางถนน รัฐบาลได้ทำการเปิดใช้ ถนนในบริเวณรอบองค์พระปฐมเจดีย์ ภายหลังจากนั้นมีการส่งข้าหลวงกรมการเมืองทำพิธีบวงสรวงปักป้ายชื่อถนนที่ได้รับพระราชทานชื่อถนนทั้ง 7 สาย บริเวณพระปฐมเจดีย์เพื่อความสะดวกในการเดินทางและใช้ในการทำนุบำรุงการค้าขายให้แก่ประชาชน ในพิธีการปักป้ายชื่อถนนสายสำคัญ มีข้าราชการที่ร่วมในพิธีปักป้าย ดังนี้พระยาสุนทรบุรีศรีพิชัยสงคราม เป็นผู้ปักป้าย “ถนนเทศา” พระยาศิริชัยบุรินทร์ ปลัดเทศาภิบาล เป็นผู้ปักป้าย “ถนนทิพากร” หลวงภักดีบริรักษ์ ว่าที่ข้าหลวงสรรพากร เป็นผู้ปักป้าย “ถนนหน้าพระ” ขุนศิริบุรานุการ เลขานุการปักป้าย “ถนนขวาพระ” พันพุ่มอนุราช ว่าที่ข้าหลวงมหาดไทย ปักป้ายนาม “ถนนหลังพระ” หลวงศิริวิเศษ ว่าที่ยกกระบัตรปักป้าย “ถนนซ้ายพระ” และ

“ถนนรถไฟ” ในเวลาดังกล่าวการจัดงานพิธีขนาดใหญ่มีพระสงฆ์ สวดชยันโต มีเจ้าพนักงาน ประโคมเครื่องดนตรีพิณพาทย์ขึ้นพร้อมเพรียงกัน ในการจัดงานดังกล่าวสร้างความสนใจแก่ ประชาชนเป็นอย่างมากมีประชาชนหลั่งไหลมาดูพิธีการกันอย่างคับคั่ง ซึ่งโดยปกติบริเวณ พระปฐมเจดีย์จะมีร้านค้าเป็นโรงร้านตามถนนและบนเรือเร็ว จะเปิดทำการค้าขายกันตั้งแต่เวลาเช้า และผู้คนนิยมการเดินทางมัสการองค์พระปฐมเจดีย์เป็นประจำเพื่อขอพรจากพระปฐมเจดีย์ อยู่เสมอ ๆ (ส.จ.ช.,ร.ศ.122.ยธ.9/92: 4-5) อย่างไรก็ตามการพัฒนาทางถนนรัฐบาลเองไม่ได้ให้ความสำคัญกับในท้องที่อำเภออื่นมากเท่ากับที่พระปฐมเจดีย์ เพราะรัฐบาลมีเป้าหมายวางรากฐาน ของอำเภอพระปฐมเจดีย์ขึ้นเป็นเมืองศูนย์กลางแทนเมืองนครชัยศรี เนื่องจากที่ตั้งอำเภอเมือง นครชัยศรีแต่เดิมมีขนาดเล็กและไม่มีลักษณะที่จะให้เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธได้เท่ากับ บริเวณพระปฐมเจดีย์ แม้ว่าด้านหนึ่งเมืองนครชัยศรีจะเป็นเมืองการค้าเก่าแก่ ตั้งแต่สมัยอยุธยา และเป็นต้นกำเนิดชาวจีนโพ้นทะเลใน ภาคกลางตอนล่าง เป็นที่หมายของชาวจีนโพ้นทะเลในการเข้ามา ประกอบอาชีพและค้าแรงงานอันเนื่องมาจากการค้าน้ำตาลทรายและการค้าข้าวที่มั่งคั่งเมืองหนึ่งใน พื้นที่ภาคกลางตอนล่างที่สำคัญก็ตาม การพัฒนาความสำคัญของเมืองนครชัยศรีได้เริ่มถูกลด บทบาทลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป

การใช้ประโยชน์โทรเลข ในด้านการพัฒนาการสื่อสารเมืองนครชัยศรีมีการใช้ ประโยชน์จากประโยชน์ และประโยชน์โทรเลขเป็นการสื่อสารที่สำคัญนับตั้งแต่เริ่มมีการจัดตั้ง มณฑลเทศาภิบาล ในราวปีพ.ศ.2438 เมืองนครชัยศรีเริ่มมีการวางสายโทรเลขลงใต้แม่น้ำท่าจีน ตั้งแต่พ.ศ.2437 การวางสายโทรเลขได้นำเป็นที่ยืนยันได้ว่า การค้าทางเรือ การเดินทางของผู้คน ใช้เรือขนาดใหญ่ในการสัญจร การเดินเรือขนาดใหญ่ของราษฎร ทำให้สายโทรเลขที่พาดผ่าน บริเวณแม่น้ำนครชัยศรีขาดอยู่บ่อยครั้ง เฉลี่ยต่อปีขาดถึง 61 ครั้ง ในเรื่องนี้เป็นเพราะว่า การควบคุมดูแลสายโทรเลขสายเกิดการหย่อนไม่ได้ดูแลให้ถึง (ส.จ.ช.,ร.ศ.114.ยธ.3.1/3: 52) ปัญหาดังกล่าวไม่ได้อยู่ในอำนาจของข้าหลวงเทศาภิบาลหรือผู้ว่าราชการเมือง การดูแลป้องกันจึง ขาดการเอาใจใส่จากข้าราชการในท้องถิ่นทำให้ในเวลาต่อมารัฐบาลต้องออกประกาศข้อบังคับให้ กรมการท้องถิ่นช่วยดูแลสายโทรเลขในภายหลัง (ส.จ.ช.,ร.ศ.117.ยธ.3.1/5: 2-4) ขณะเดียวกัน การติดต่อสื่อสารประชาชนส่วนมากเข้าถึงการใช้ประโยชน์มากกว่าแม้ว่าจะมีความล่าช้าแต่ก็มีราคา ถูกประชาชนสามารถเข้าถึงได้ง่ายกว่า ตัวเลขรายได้จากประโยชน์รวมกันทั้งประเทศในปี พ.ศ. 2439 มีรายได้มากถึง 67,485 บาท 75 สตางค์ (ส.จ.ช.,ร.ศ.115.ยธ.3.1/4: 25) ขณะที่การจัดการ ใช้นประโยชน์โทรเลข จากการใช้โทรเลขในปี พ.ศ. 2448 มีการรวมรายได้โทรเลขของมณฑลชั้นใน 6 มณฑล คือมณฑลกรุงเทพฯ มณฑลนครชัยศรี มณฑลราชบุรี มณฑลนครสวรรค์ มณฑล

นครราชสีมา มีเงินรายได้รวมกัน ถึง 33,295 บาท 30 อัฐ ต่อมาในปี พ.ศ. 2449 มีรายได้ถึง 54,227 บาท 41 อัฐ เพิ่มขึ้นกว่า 20,930 บาท 10 อัฐ (ศ.จ.ช.,ร.ศ.125.ยธ.3.1/61: 1-2)

การใช้ประโยชน์จากไปรษณีย์และโทรเลขในด้านเศรษฐกิจนั้น ประชาชนไม่ได้ให้ความสำคัญมากนัก ขณะที่การติดต่อสื่อสารมาจากการเดินทางแล้วพบปะพูดคุยกันเป็นพื้นฐานประจำวัน การรับรู้ข่าวสารของประชาชนรับทราบได้จากผู้ที่เดินทางร้องเรือค้าขายจากกรุงเทพฯ เข้ามาสู่เมืองนครราชสีมา ดังนั้นเมืองนครราชสีมาจึงจัดได้ว่ามีความเข้าถึงข่าวสารข้อมูลได้ดีกว่าเมืองอื่น ๆ ในราชอาณาจักร การเดินทางแจ้งข่าวถ้าเป็นทางคลองใช้เวลาเพียง 1 วัน หากเป็นทางรถไฟใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมง ก็สามารถติดต่อสื่อสารกันได้ การใช้โทรเลขจึงขึ้นอยู่กับความจำเป็นเร่งด่วน ทั้งจากการติดต่อทางราชการ และการติดต่อทางด้านการค้าของเอกชนในเมืองนครราชสีมาเป็นส่วนน้อยเท่านั้น ตัวเลขรายได้จากโทรเลขในปี พ.ศ. 2452 ภายในครึ่งปีจัดเก็บได้ 4,524 บาท 52 อัฐ มีรายได้เพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2450 ถึง 1,105 บาท 17 อัฐ (ศ.จ.ช.,ร.ศ.128.ยธ.3.1/61: 116)

3.4 การสุขาภิบาล

การพัฒนาสุขาภิบาลมีการวางรากฐานโดยรัฐบาลนั้นให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากนับตั้งแต่ต้นปี พ.ศ. 2400 จากหลังไหลของประชากรชาวจีนที่อพยพเข้าสู่เมืองนครราชสีมา มากขึ้นนั้นเข้ามาเพื่อแสวงหาการทำงาน โดยมีจำนวนมากยิ่งขึ้นมาโดยตลอด ดังนั้นทำให้รัฐบาลจำเป็นต้องคอยระวังด้านสุขภาพของประชาชนตามมาด้วย ในขณะนั้นเมืองนครราชสีมาเองเป็นเมืองที่มีปัญหาการเกิดโรคระบาด ได้แก่ ไข้ทรพิษ และโรคท้องร่วงทำให้มีผู้เสียชีวิตจำนวนหนึ่ง ทางด้านรัฐบาลเองตั้งแต่ต้นปี พ.ศ. 2403 ได้มีการป้องกันโรคติดต่อด้วยวิธีการวางแผนเขียนตำราเอาไว้ในศาลาริมน้ำ³¹ ระหว่างทางคลองเข้าสู่เมืองนครราชสีมาในบริเวณคลองมหาสวัสดิ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ความรู้แก่ราษฎรในการจัดหายาพื้นบ้านหรือสมุนไพรและให้ทราบวิธีการปรุงยาเพื่อเป็นแนวทางป้องกันโรคระบาดต่าง ๆ ที่มักแพร่ระบาดมากับน้ำรวมไปถึงโรคติดต่อที่มาจากคนสู่คนและใช้ตำรายาป้องกันชาวจีนที่ติดโรคระบาดแล้วอาจเดินทางมาโดยทางเรือเข้าสู่เมืองนครราชสีมาเพื่อให้ประชาชนระมัดระวังป้องกันต่อไป กระทั่งในปี พ.ศ. 2442 โรคระบาดสำคัญที่คร่าชีวิตผู้คนในเมืองนครราชสีมา คือ อหิวาตกโรค ระบาดในหมู่ราษฎรมีผู้เสียชีวิตจำนวนหนึ่ง

³¹ ศาลาริมน้ำที่เขียนตำรายาแผนไทยประกอบไว้ นั้น ต่อมาเป็นชื่อเรียก ตำบลศาลา

โดยแพร่ระบาดอยู่ทั่วไปในกลุ่มแม่น้ำท่าจีน บริเวณเมืองนครชัยศรี ทางปากคลองเจ็ดชัยบุชา ไปจนถึงพระปฐมเจดีย์ และระหว่างทางเข้าสู่เมืองสุพรรณบุรี (ส.จ.ช.,ร.ศ.118.ด.47/1: 7)

การแก้ปัญหาจากรัฐบาลไม่ได้ให้ความสำคัญในการจัดตั้งหน่วยราชการขึ้นมาดูแลโรคระบาดอาศัยแต่กรมการเมืองในการดูแลรับผิดชอบ รัฐบาลให้ความสนใจในการพัฒนาทางเศรษฐกิจและความมั่นคงเป็นประเด็นด้านการพัฒนาที่สำคัญโดยเฉพาะในการวางแผนพัฒนาพื้นที่มณฑลนครชัยศรี ขณะที่การส่งข้าหลวงจากกระทรวงต่าง ๆ เข้ามาทำงานราชการในมณฑลนครชัยศรี ไม่ได้ให้ความสำคัญในการให้ความรู้หรือมอบหมายความรับผิดชอบในการป้องกันด้านสุขภาพอนามัยอย่างจริงจัง ราษฎรเมืองนครชัยศรีอาศัยในการดูแลรักษาโรคภัยไข้เจ็บพร้อมกับความเชื่อลึกลับในการรักษาโรค ซึ่งไม่ค่อยจะได้ผลมากนัก ขณะที่ชาวจีนเองได้นำวัฒนธรรมการรักษาโรคเข้ามาสู่เมือง ทั้งการใช้สมุนไพรจีน การจับเส้น การฝังเข็ม สถานภาพของชาวจีนเมืองนครชัยศรีในด้านสุขภาพได้รับการเอาใจใส่เป็นอย่างดีจากการกำหนดองค์การกุศลภายในท้องถิ่น จากสมาคมจีนศาลเจ้าแม่เบ็กโพร โรงเจหย่งฮง องค์กรในท้องถิ่นทำการช่วยเหลือด้านการป้องกันโรคมาโดยตลอด ขณะที่การดูแลของหน่วยงานรัฐบาลและกรมการเมืองยังขาดเงินงบประมาณในการดูแลด้านสุขภาพของประชาชนอยู่เสมอ เมืองนครชัยศรีเองก็ยังสามารถแก้ปัญหาด้านสุขภาพประชาชนด้วยกำลังของสมาคมในท้องถิ่นได้อยู่เสมอ

อย่างไรก็ดีการช่วยเหลือก็แก้ปัญหาได้แต่เพียงในพื้นที่เขตเมืองไม่ได้ครอบคลุมออกไปในทั้งมณฑล ดังนั้นการแก้ปัญหาเป็นเพียงการจัดปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้นในด้านสุขภาพเองประชาชนเองก็ไม่ได้เรียกร้องความช่วยเหลือจากรัฐบาลเท่าที่ควร อย่างไรก็ดีชาวจีนที่อพยพเข้ามาสู่เมืองนครชัยศรี โดยมากเป็นกลุ่มแต้จิ๋ว เป็นส่วนมาก (ส.จ.ช.,ร.ศ.116.ด.47/14: 6) กระทั่งในปี พ.ศ. 2440 เมื่ออังกฤษได้มีประกาศให้รัฐบาลไทยทราบถึงชาวจีนผู้อพยพอาจป่วยเป็นกาฬโรค มีจำนวนผู้เสียชีวิตหลายรายและอาจมีผู้ติดเชื้อเดินทางเข้าสู่ประเทศไทย รัฐบาลมีการป้องกันตรวจตราเป็นอย่างดีได้ทำการตั้งจุดตรวจที่เกาะไผ่ เมืองสมุทรปราการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2437 (ส.จ.ช.,ร.ศ.113.ด.47/3: 75-76) ในช่วงที่มีการระบาดของกาฬโรคในประเทศจีนตอนใต้และในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น การค้าข้าวและการค้าขนส่งแรงงานจีนเป็นสิ่งที่ทำรายได้ให้แก่ชาวนาทุน โรงสีอย่างมหาศาล การเข้มงวดตรวจตราแรงงานชาวจีนทำให้มีการขาดแคลนแรงงานกุลิไปด้วยเป็นเวลา เกือบสองปี จนกระทั่งปี พ.ศ. 2441 รัฐบาลจึงได้รับประกาศเลิกกักกันชาวจีนที่เดินทางเข้าประเทศไทยโดยเรือเมล์ จากรัฐบาลอังกฤษรัฐบาลไทยจึงเริ่มเลิกประกาศในเวลาต่อมา (ส.จ.ช.,ร.ศ.119.น.2/22: 62- 63) ในช่วงวิกฤติแรงงานกุลิมีผู้ลักลอบนำชาวจีนเข้าสู่เมืองนครชัยศรีอยู่บ่อยครั้ง ดังนั้นจึงเป็นการยาก

ที่จะป้องกันได้ในที่สุดอย่างไรก็ดีการเกิดโรคระบาดโดยเฉพาะกาฬโรคนั้นก็ยังไม่ปรากฏถึงการมี การระบาดของโรคดังกล่าวในเมืองนครชัยศรีแต่อย่างใด อาจมีสาเหตุมาจากการที่ในแถบเมืองจีน ตอนใต้ ในเมืองกวงมุนของจีนวันหนึ่ง ๆ มีผู้เสียชีวิตไม่ต่ำกว่า 100 คน อาจเป็นด้วยสภาพอากาศ ที่เย็นกว่าโรคระบาดจึงแพร่กระจายได้เร็ว ในขณะที่เมืองนครชัยศรีมีสภาพอากาศอบอุ่นมีแม่น้ำท่าจีน ที่สะอาด สภาพอากาศปลอดโปร่งเพราะเป็นเมืองติดแม่น้ำโรคกาฬโรคจึงไม่สามารถแพร่กระจาย เข้าสู่เมืองนครชัยศรีได้มากนักเพราะสภาพอากาศแตกต่างกันกับทางจีนตอนใต้ (ส.จ.ช.,ร.ศ.117.ค. 47/22: 5)

กระทั่งในปี พ.ศ. 2446 รัฐบาลจึงได้มีการลงทุนส่งผู้เชี่ยวชาญชื่อ มิสเตอร์ คัมเบล ไฮเอด (Mr.Cambel hiade) ของกรมสุขาภิบาล ได้ทำการสำรวจน้ำหาแหล่งน้ำจัดขึ้น เพื่อวางรากฐานการสุขาภิบาลอย่างเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นและทำการขุดบ่อน้ำที่พระปฐมเจดีย์ เป็นแห่งแรกของประเทศ ในปี พ.ศ. 2446 เมื่อมีการขุดเสร็จผู้เชี่ยวชาญด้านน้ำได้วิเคราะห์สภาพน้ำ ที่พระปฐมเจดีย์จึงพบว่า น้ำในบ่อบาดาลที่ขุดนั้นสามารถใช้ดื่มกินได้อย่างแน่นอนแม้จะมีปัญหา เล็กน้อยในเรื่องที่มีเกลือในชั้นดินทำให้น้ำเค็มเล็กน้อยและมีธาตุโคลอไรด์อันเนื่องมาจากศิลา บ้างและเป็นน้ำเค็มที่ซึมมาจากแม่น้ำท่าจีนและลำคลอง แต่เมื่อนำไปต้มสามารถใช้ดื่มกินได้เป็น อย่างดี (ส.จ.ช.,ร.ศ.122.กษ.11/9: 25)

การลงทุนขุดบ่อน้ำที่พระปฐมเจดีย์ของรัฐบาลทำให้ประชาชนได้รับการดูแลด้าน สุขภาพอนามัยให้ดีขึ้นเป็นเครื่องมือช่วยบำรุงสภาพสังคมและเศรษฐกิจการค้าให้บริบูรณ์ขึ้นอีกด้วย จะเห็นได้ว่าทั้งการพัฒนาทางรถไฟ ในปี พ.ศ. 2444 การสร้างถนนรอบองค์พระปฐมเจดีย์และ ตามมาด้วยการขุดบ่อน้ำที่พระปฐมเจดีย์ในปี พ.ศ. 2446 การพัฒนาทั้งหลายเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า การเร่งรัดการพัฒนาพระปฐมเจดีย์กำลังนำมาซึ่งการลดบทบาทความสำคัญของเมืองนครชัยศรี อย่างค่อยเป็นค่อยไปและนับตั้งแต่มีการจัดตั้งเป็นมณฑลเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรี ในปี พ.ศ. 2438 เมืองนครชัยศรีเป็นเพียงการศูนย์กลางการปกครองเพื่อลดค่าใช้จ่ายในด้านสาธารณประโยชน์ รัฐบาลใช้ชื่อเมืองตั้งเป็นมณฑลนครชัยศรีแต่ในนามเท่านั้นอำนาจการจัดการทางเศรษฐกิจและ การพัฒนาต่าง ๆ รวมศูนย์อยู่ที่อำนาจส่วนกลางจากกรุงเทพฯ กลายเป็นสัญลักษณ์ทางเศรษฐกิจ ของลุ่มน้ำท่าจีนเท่านั้นในนโยบายต่าง ๆ ของรัฐบาลปรากฏให้เห็นชัดเจนมาโดยตลอด

24 ไร่ 3 งาน ทำไร่อยู่นั้นได้ทำการร้องขอใบเหยียบย่ำที่ดิน เพราะได้ลงทุนในพื้นที่ ๆ ไม่มีเจ้าของไปแล้ว แต่ก็มีปัญหาเพราะว่ากระทรวงพระคลังจัดเก็บภาษีสวนนา แต่การทำไร่ไม่ได้ระบุว่าจัดเก็บอย่างไร เมื่อข้าราชการท้องถิ่นจะออกเอกสารที่ดินแก่ชาวไร่ก็ไม่สามารถกันว่าจะออกเอกสารประเภทใดเพราะกระทรวงมหาดไทยเองก็อ้างว่าติดขัดที่จัดเก็บภาษีจึงไม่ได้ออกเอกสารให้ต่อมาพระยาสุนทรบุรีศรีพิชัยสงคราม ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรี จึงมีการร้องเรียนแก่กระทรวงมหาดไทยแล้วตามแก้ไขกันในภายหลัง (ส.จ.ช.,ร.ศ.121.กษ.4.4/14: 12-15)

ขณะที่ความขัดแย้งในเรื่องที่ดินทำกินปรากฏขึ้นบ่อยครั้งในเมืองนครชัยศรีมีคดีความกันขึ้นหลายคดีความต่าง ๆ มีปัญหามาจากการออกตราจองชั่วคราว เพราะการออกตราจองของเจ้าหน้าที่กรมการอำเภอในชั้นแรกไม่ใช่ผู้ที่มีความรู้ในเรื่องรังวัดเหมือนกับข้าหลวงเกษตรการประหยัคงบประมาณ โดยโอนข้าหลวงเกษตรไปอยู่ในกำกับของข้าราชการท้องถิ่นโดยไม่ได้เตรียมผู้มีความรู้เหมือนกันไว้ก่อนจึงสร้างปัญหาให้กับการจัดสรรที่ดินทำกินแก่ราษฎรอย่างมาก เพราะคดีความเรื่องที่ดินส่วนมากปรากฏถึงปัญหาการทับซ้อนจากการออกเอกสารตราจองของข้าหลวงเกษตรที่ต้องออกเอกสารให้สอดคล้องกันกับใบเหยียบย่ำที่ดินที่มาจากกรมการอำเภอจำนวนมาก ดังนั้นจึงมีคดีความกันขึ้น ดังเช่น ในคดีเรื่องที่ดินในแขวงเมืองนครชัยศรี ในปี พ.ศ. 2447 ระหว่าง นายเทพกับขุนสวัสดิ์สากล และราษฎรในจำนวนที่นา 696 ไร่ 3 งาน 24 วา ข้าหลวงเกษตรได้เปรียบเทียบให้แก่ราษฎรที่ทำนาฟาง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2446 รวม 20 คนเป็นเนื้อที่ 340 ไร่ 51 วา เหลือเนื้อที่อีก 356 ไร่ 2 งาน 37 วา ข้าหลวงเกษตรได้เสนอให้ขายทอดตลาด แล้วเปิดที่ดินให้ประชาชนจับจอง ครั้งนั้นภาครัฐปล่อยให้ราษฎรแย่งชิงที่ดินกันพักใหญ่จึงค่อยจัดการจัดเอกสารในภายหลังในปี พ.ศ. 2446 ที่ดิน 340 ไร่ 51 วา ราษฎรต่างแย่งชิงกันไถหว่านทับซ้อนกันไม่ทราบว่าฝ่ายใดจะยอมความกันได้ง่าย ๆ ในที่สุดรัฐบาลจึงจัดการแก้ปัญหาด้วยวิธีการประมูล ผลสุดท้ายมีนายเทพว่าประมูลฝ่ายเดียวได้ราคาไร่ละ 14 บาท 356 ไร่ 2 งาน 73 วา คิดเป็นเงิน 4,993 บาท 35 อัฐ 52 เปี้ย จึงทำให้ข้าหลวงเกษตรต้องออกตราจองให้ในที่สุดในราคาที่ได้ไร่ละกว่า 14 บาท (ส.จ.ช.,ร.ศ.123.กษ.3.3/32)

การแย่งที่ดินทำกินกันนั้นในบางครั้งในท้องที่เมืองนครชัยศรีก็ปรากฏอยู่บ่อยครั้งว่าราษฎรสามัญชนมักจะเป็นผู้ที่พ่ายแพ้คดีความที่มีต่อผู้มีตำแหน่งฐานันดรสูงกว่า ในเรื่องฎีกาของนายแสงกับพวก 27 คนร้องเรียนเรื่องที่ทำนาตำบลทุ่งคันไทรแขวงเมืองนครชัยศรี ในเนื้อที่ 888 ไร่ ซึ่งฝ่ายโจทก์เป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์เป็นโจทก์อ้างว่า ได้รับมรดกจากท่านผู้หญิงหนูมีใบเหยียบย่ำรวมเป็นเนื้อที่นาตามแผนที่ 4,593 ไร่ 3 งาน และทับอยู่บนที่ดินของ

นายแสงกับพวกด้วย 888 ไร่ ฝ่ายโจทก์ได้ร้องขอให้ศาลขับไล่ ซึ่งฝ่ายจำเลยได้สู้คดีโดยอ้างว่าเป็นผู้หักร้างนางพงทำนามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2431 ได้เสียภาษีทางข้าวมาทุกปี ที่นารายนี้จึงไม่ใช่ที่นาในใบเหยียบย่ำของฝ่ายโจทก์แน่นอน กระทั่งในที่สุดศาลมณฑลนครชัยศรีได้พิจารณาลำนวนได้ตัดสินยกคำฟ้องของฝ่ายโจทก์ ต่อมาฝ่ายโจทก์พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ได้ยื่นอุทธรณ์คำฟ้องแก่ศาลข้าหลวงพิเศษที่พิพากษายืนยันตามศาลชั้นเดิม จนในที่สุดฝ่ายโจทก์ก็ยังยื่นต่อฎีกาถึงศาลกรมการฎีกา กลับได้รับคำฟ้องและฟื้นคดีให้ใหม่และศาลกรมการฎีกากลับเชื่อตามคำฟ้องของกรมหมื่นมรุพงษ์ ศิริพัฒน์ พิพากษาให้ขับไล่ นายแสงกับราษฎรอีก 27 รายออกจากที่ดินทำกินทันทีนับเป็นกรณีหนึ่ง ในคดีความที่ราษฎรมีปัญหากับผู้สูงศักดิ์นับเป็นเรื่องยากที่จะได้รับความเห็นใจกับทางรัฐบาลส่วนกลาง ซึ่งในการตัดสินของศาลมณฑลนครชัยศรีน่าจะเป็นการตัดสินที่น่าเชื่อถือในขั้นต้นอยู่แล้ว แสดงให้เห็นว่าอำนาจของการศาลในท้องถิ่นยังมักถูกละเมิดอำนาจจากส่วนกลางอย่างเห็นได้ชัดเจน เพราะเมื่อคดีความสิ้นสุดลงแล้ว ก็ไม่ควรที่ศาลกรมการฎีกาจะรับเรื่องดังกล่าวไว้อีก เห็นได้ชัดว่าอำนาจของศาลท้องถิ่นเองถึงที่สุดก็ไม่สามารถให้ความคุ้มครองแก่ราษฎรยามที่มีปัญหากับผู้มีฐานะอันศักดิ์สูงได้ (ส.จ.ช.,ร.ศ.127.ย.11/94)

การจัดสรรที่ดินให้กับผลประโยชน์กับคนในบังคับของชาวต่างชาติเป็นเรื่องที่ทำได้ง่าย ๆ ในเมืองนครชัยศรี นอกจากนั้นยังได้รับความอนุเคราะห์ช่วยเหลือจากกระทรวงการต่างประเทศจนคนในบังคับต่างชาติได้ผลประโยชน์อย่างง่ายดายหากมีหนังสือจากสถานกงสุลและลงนามโดยเอกอัครราชทูตกำกับเอาไว้จะได้รับความเห็นใจจากรัฐบาลมากที่สุด ดังเหตุการณ์เช่น ในปี พ.ศ. 2450 นายปุยแขกในบังคับอังกฤษต้องการซื้อที่ดินให้แก่บุตรชาย อายุ 6 ขวบ โดยจะขอซื้อจากนายอาลีคนในบังคับอังกฤษในเรื่องดังกล่าวยังไม่ได้เห็นชอบต่อกงสุลในบังคับของตน แต่นาย ปุย ยื่นเรื่องเองต่อนายทะเบียนอำเภอพระปฐมแขวงเมืองนครชัยศรี ในเรื่องนี้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทววงษ์วโรประการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศทรงดำริเห็นชอบให้ดำเนินการได้ทันที (ส.จ.ช.,ร.ศ.126.ก.4.4ก/54: 2-4) ให้เจ้าพนักงานออกเอกสารที่ดินให้แก่นายปุยบุตรชายนายปุยโดยทันที โดยไม่มีการตรวจสอบเรื่องที่ดินดังกล่าวหรือขอความเห็นชอบจากกงสุลอังกฤษซึ่งเป็นหน่วยงานที่นายปุยสังกัดแต่อย่างใด นายปุยไม่ต้องดำเนินการตามระเบียบทางราชการเหมือนอย่างราษฎรไทยทั่วไปในการที่จะได้โฉนดที่ดินนั้นจะต้องมีใบตราจองที่ดินเพื่อขอใบเหยียบย่ำที่ดิน จากกรมการอำเภอจากนั้นจึงสามารถร้องขอเอกสารโฉนดจากข้าหลวงเกษตรเมื่อที่ดินได้เมื่อไม่มีปัญหาทับซ้อนแล้วเท่านั้น นับเป็นเรื่องที่สร้างอุปสรรคคิดขวางการมีที่ดินทำกินของราษฎรอย่างมาก และอีกกรณีหนึ่ง ในปีเดียวกันกลางปี พ.ศ. 2450 กรณีพิพาทกันเรื่องที่ดินโรงหีบจักรน้ำตาล แขวงเมืองนครชัยศรี ในเรื่องดังกล่าวอัครราชทูตอังกฤษ มีหนังสือให้

ตรวจสอบปัญหาที่ดินของโรงหีบจักรน้ำตาลเมืองนครชัยศรี ที่มีความเห็นว่าที่ดินดังกล่าวเป็นของ เป็นของมิสเตอร์ ซินแคลร์ (Mr.Sincal) แต่รัฐบาลไทย ไม่ยอมรับ จึงขอร้องให้รัฐบาลช่วยเหลือ มิสเตอร์ ซินแคลร์ (Mr.Sincal) ซึ่งคำร้องดังกล่าวเป็นความเห็นของมิสเตอร์ แพชยิช (Mr.Patuit) อัครราชทูตอังกฤษ ในที่สุดรัฐบาลเกรงใจอัครราชทูตอังกฤษจึงยอมเสียเงินให้ 5,000 บาท ให้แก่ มิสเตอร์ ซินแคลร์ ในที่สุด ในเรื่องนี้ก็เช่นเดียวกันอยู่ในความสนับสนุนจากพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศทรงเห็นชอบด้วยโดยการอนุเคราะห์ ให้การช่วยเหลือทางกฎหมายกันกับทางรัฐบาลไทย (ศ.จ.ช.,ร.ศ.126.ก.4.4/23: 1-3, 41-47)

การดำเนินการจัดสรรที่ดินให้กับคนในบังคับต่างชาติทำได้ง่ายด้ายมากในเมืองนครชัยศรี ในบางครั้งกระทรวงการต่างประเทศเป็นผู้จัดแจงให้เป็นอย่างดี อีกกรณีหนึ่งในปี พ.ศ. 2452 อาลีบั๊กกัดแขกในบังคับอังกฤษต้องการซื้อที่ดินตำบลหนองแซ่ เมืองนครชัยศรี ของชาวจีนคนหนึ่ง เป็นเนื้อที่ 12 ไร่ 2 งาน 80 วาขายกันเป็นเงิน 300 บาท ได้รับการดำเนินเรื่องจากเจ้าพนักงาน กระทรวงเกษตรธิการดำเนินงานด้านเอกสารไปอย่างรวดเร็ว (ศ.จ.ช.,ร.ศ.128.ก.4.4ก/74: 1-3)

นับตั้งแต่มีการพัฒนาพื้นที่ปลูกข้าวในแขวงเมืองนครชัยศรีได้นำมาซึ่งการดำเนิน นโยบายขุดคลองมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เพื่อเปิดพื้นที่นา ใหม่คลองสายสำคัญคือ คลองมหาสวัสดิ์ เป็นคลองที่ขุดเพื่อเปิดพื้นที่นาโดยเฉพาะได้พื้นที่นาเพิ่ม ทั้งสิ้น 16,200 ไร่ กระจายแบ่งเป็น 50 ส่วน ส่วนละ 324 ไร่ กว้าง 5 เส้น 8 วา ยาว 60 เส้น พระราชทาน แก่พระราชโอรส พระราชธิดา แต่ก็มีพระราชโอรส และพระราชธิดาบางพระองค์ที่ไม่ได้รับ พระราชทานที่ดิน เพราะมีสาเหตุมาจาก การที่ภายหลังขุดคลองเสร็จในปี พ.ศ .2403 เจ้านายบาง พระองค์ไม่ได้ไปร้องขอต่อพระยาทิพากรวงศ์ให้ปักปันที่ดินให้บางรายจึงไม่ได้รับพระราชทาน ที่ดินในการจัดสันต์ที่ดินคลองมหาสวัสดิ์ ในการจัดสันต์ที่ดินครั้งนั้นได้มีที่ดินที่ไม่ใช่ของพระราช โอรสพระราชธิดาอยู่สองราย คือ ที่นาของกรมสมเด็จพระบารามปรปักษ์ และที่นาของพระยา สุทนต์บุรี (พุ่ม) ปักกันที่ดินไว้เป็นของตนเองแปลงหนึ่ง ต่อมาตกเป็นของหลาน คือหลวง มหาดไทยกรมการเมืองนครชัยศรี ที่นาที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ปักนาถวายเจ้านายครั้งนั้น ที่นา ตอนในได้เนื้อที่มากกว่าตอนนอกข้างด้านตะวันตกเพราะตอนนอกถูกคลองโยงเฉียงกันปลายนา เข้ามาเหลือเนื้อที่ยาวไม่ถึง 60 เส้น ที่นาที่ถวายเจ้านายจึงไม่ตรงตามที่เจ้าของที่ได้รับพระราชทาน มาแต่แรก ในเวลาหลังจากนั้นจึงเป็นจุดกำเนิดของของปัญหาการแย่งที่นาที่ทับซ้อนกันบริเวณทุ่ง นครชัยศรีมาโดยตลอด (ศ.จ.ช.,ร.ศ.122.กษ.3.3/31: 1-4)

สรุป จากการจัดสรรที่ดินให้กับราษฎรที่ดีที่สุดในการทำงานมักไม่ได้ติดอยู่กับชาวนาที่เป็นเรี่ยวแรงในการทำงานอย่างแท้จริงเป็นเพียงแรงงานในระบอบภาษีศักดินาเท่านั้น (เดชารัตตโยธิน, 2546: 69) ชาวนาเป็นเพียงผู้เช่าที่ดินทำกินผ่อนส่งภาษีค่านาแทนเจ้าของที่ดินนั้นรายได้จากภาษีค่านา อากรสวน ภาษีสินค้าต่าง ๆ เมื่อมีแรงงานในภาคการเกษตรก็มีการจัดเก็บรายได้ภาษีอื่น ๆ ได้เพิ่มมากยิ่งขึ้น การจัดสรรประโยชน์ในเรื่องที่ดินของเมืองนครชัยศรีมีการกระจายการครอบครองที่ดินอย่างไม่เหมาะสมแก่ฐานการประกอบอาชีพแม้ว่าจะมีเนื้อที่ดินรกร้างว่างเปล่าจำนวนมากแต่การออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินทำกินให้แก่ราษฎรไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะทำได้ ถึงที่สุดต้องยอมรับว่าทัศนคติของสังคมชั้นสูงในกลุ่มผู้ปกครองบ้านเมือง มีความเชื่อว่าการที่ราษฎรไทยขาดความรู้ความสามารถในการค้าขายและการออมเป็นสิ่งที่รัฐบาลถือว่าต้องระวังป้องกันไม่ให้ราษฎรไทยมั่งคั่งเกินความจำเป็น โดยเฉพาะราษฎรที่อยู่ในภาคการเกษตรและเพื่อถ่วงดุลกับชนชั้นข้าราชการที่กำลังเติบโตสูงขึ้นจากการปฏิรูประบบราชการให้ทันสมัยราษฎรไทยจึงเสมือนถูกปลูกฝังในคุณค่าเกียติยศจากการส่งบุตรหลานที่มีความรู้เข้าสู่ระบบราชการไปด้วย กระทั่งคุณค่าของชาวนาที่เป็นกำลังการผลิตใหญ่กลับทำให้ตกต่ำลงในเรื่องศักดิ์ศรี เพราะชาวนาส่วนใหญ่ไม่มีที่ทำกินเป็นของตนเอง ขณะที่ภาคเศรษฐกิจอย่างใหม่ มีกำลังแรงงานชาวจีนเป็นตัวขับเคลื่อนรายได้ภาษีสินค้า อีกทางหนึ่งที่สำคัญอยู่แล้ว ดังนั้นภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจดังกล่าวการครอบครองที่ดินของชาวนาเป็นสิ่งที่รัฐบาลดำเนินนโยบายอย่างรัดกุมในพื้นที่ ๆ มีความสำคัญกับผลประโยชน์ของชาติอย่างถึงที่สุดโดยเฉพาะในพื้นที่ปลูกข้าวที่ ท่งนครชัยศรี สืบเนื่องนโยบายในลักษณะเดียวกัน ไปจนถึงทุ่งข้าวหลวง หรือทุ่งข้าวรังสิต ในนครเขื่อนขันธ์ เมืองปทุมธานี ด้วยก็เข้าไปในลักษณะเดียวกัน

2. การเก็งกำไรจากการค้าข้าว กับ ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชาวนา

ตลาดการค้าข้าวในกลุ่มน้ำท่าจีนมีกำลังการผลิตหลักอยู่ที่บริเวณ เมืองนครชัยศรี เมืองสุพรรณบุรี และเมืองสมุทรสาคร ระบบการค้าข้าวของโรงสีสามารถทำให้เกิดความมั่นคงในด้านการประกันการรับซื้อข้าวได้ในระดับหนึ่งและเมื่อเครือข่ายการค้าข้าวกำลังเติบโตขึ้นนั้นราษฎรในภาคเกษตรส่วนใหญ่ต่างมุ่งหมายที่จะทำนา เพื่อขายข้าวเปลือกเป็นหลัก ในท้องที่เมืองนครชัยศรี นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2445 ข้าวพันธุ์ดีมีคุณภาพสูงเป็นที่กล่าวขานจากห้างอารคาน ห้างของอังกฤษ (ศ.จ.ช.,ร.ศ.121.กษ.10.1/2: 2) ว่าเป็นข้าวดีมากกว่ามณฑลอื่นทั้งหมด ถึงที่สุดชื่อเสียงของตลาดการค้าข้าวเมืองนครชัยศรีก็มีปัญหาหายนะ คือในปี พ.ศ. 2449 ในกลุ่มน้ำท่าจีนเศรษฐกิจการค้าข้าวมีพ่อค้าคนกลางในการทำการรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนา เรือเร่ที่ทำการรับซื้อข้าว

เมื่อนำข้าวที่ได้มาจากต่างท้องที่มาปะปนกันกับข้าวชั้นดี จึงทำให้ คุณภาพของข้าวตกต่ำลง ถึงที่สุดโรงสีก็กดราคาข้าวจากพ่อค้าคนกลางลง บรรดาเรือเร่ก็กดราคาข้าวของชาวนาลงอีก โดยที่ไม่เลือกว่านาใดปลูกข้าวชั้นดีหรือนาใดปลูกข้าวไม่ดีชาวนาจึงได้รับผลกระทบไปด้วย การค้าข้าวที่ได้ผลกำไรดีโดยมากผลประโยชน์จะตกแก่เจ้าของโรงสี และนายทุนพ่อค้าข้าว ในปี พ.ศ. 2445 ข้าวเท็จที่ปล่อยออกมาจากกงสุลอังกฤษ เรื่องราคาข้าวในต่างประเทศมีราคา สูงกว่าประเทศไทยนั้นมีเพื่อทำให้เห็นว่าราคาข้าวในเมืองอาณานิคมของชาติตะวันตกเป็นแหล่ง ที่มีคุณภาพดีกว่า โดยแอบอ้างใช้ข้าวราคาข้าวเพื่อบิดเบือนคุณภาพข้าว เมื่อตรวจสอบแล้วก็พบกัน ว่าไม่จริงตามที่กงสุลอังกฤษแอบอ้าง ราคาข้าวสารเมืองนครชัยศรีและในกลุ่มน้ำท่าเงินยังมีราคาดี อีกทั้งมีคุณภาพสูงกว่าในหลายประเทศที่ปลูกข้าวส่งออกแข่งขันกัน ทั้งในเมืองย่างกุ้ง เมืองไช่ฮ่งฮั่น เมืองปัตตาเวีย ราคาข้าวส่งออกในกลุ่มน้ำท่าเงินเมืองนครชัยศรี ราวปี พ.ศ. 2445 สูงถึง 355 บาท ต่อเกวียน ต่ำสุดที่ 282 บาท 32 อัฐ ต่อเกวียน เมื่อเทียบกับราคาข้าวเมืองไช่ฮ่งฮั่น ของเวียดนาม ในช่วงเวลาเดียวกันสูงสุดที่ราคา 276 บาท 42 อัฐ ต่อเกวียน ต่ำสุดที่ 215 บาท 21 อัฐ ต่อเกวียน ขณะที่ข้าวเมืองย่างกุ้ง ของพม่ามีราคาสูงสุดที่ 331 บาท 42 อัฐ ต่อเกวียน ต่ำสุดที่ 270 บาท 28 อัฐ ต่อเกวียน ยังพบว่าว่าราคาข้าวที่ประเทศไทยส่งออกนั้นมีราคาดีอย่างต่อเนื่องและราคาสูงกว่า ประเทศเพื่อนบ้านอีกด้วย ดังนั้นในท้องที่เมืองนครชัยศรีที่มีข้าวที่มีคุณภาพดีที่สุดจึงทำให้การค้า ข้าวของเมืองเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วมากในช่วงเวลาดังกล่าว (ส.จ.ช.,ร.ศ.121.กษ.10.1/3: 1-3)

สินค้าของราษฎรเมืองนครชัยศรี โดยมากจะต้องเสียภาษีสินค้าส่งออกต่างประเทศ ผลิตผลส่วนมากจะเป็นอาหารได้แก่ ข้าวสาร เสียภาษีขาออกหาบละ 30 สตางค์ เกวียนหนึ่งเสีย 8 บาท ข้าวเปลือกหาบละ 20 สตางค์ ไร่ข้าวหาบละ 15 สตางค์ ปลาหู หาบละ 25 สตางค์ ปลาแห้ง หาบละ 1 บาท 25 สตางค์ ปู หาบละ 1 บาท กุ้งแม่น้ำ หาบละ 1 บาท ขณะที่การเสียภาษีสัตว์ เป็นรายตัวจะเสียภาษีดังนี้ กระบือ ตัวละ 4 บาท โคตัวละ 3 บาท ช้างตัวละ 30 บาท

การค้าข้าวของชาวนานั้นมีต้นทุนในการลงทุนปลูกข้าวแล้ว รายจ่ายในการเสียภาษีก็มี มากด้วยชาวนาเสียทั้งภาษีค่านา ภาษีหางข้าว 100 ชัก 3 ภาษีที่เกี่ยวกับอาหารอย่างเนื้อปลา ที่หาได้ง่ายและการเสียภาษี 100 ชัก 3 เป็นการที่ยากจะคำนวณให้เกิดความยุติธรรมมากเพราะ การขนถ่ายสินค้า ทั้งข้าว และปลาจะมาทางเรือ ขนาดเรือที่ราษฎรใช้ก็มีความแตกต่างกัน ขณะที่ ราคาสินค้า ข้าว ปลา และพืชสวนต่าง ๆ บางเวลาก็มีราคาขึ้นลงต่างกัน ในบางครั้งเจ้าหน้าที่ด่าน ภาษีก็ใช้การกะเกณฑ์โดยประมาณไม่ได้นำขึ้นฝั่งมาชั่งวัดให้ยุ่งยาก จึงทำให้เกษตรกรลำบาก หนักขึ้นไปอีก (ส.จ.ช.,ร.ศ.121.ค.14/26: 4-20)

ในราวปลายปี พ.ศ. 2453 การขายข้าวของชาวนากำลังได้รับผลกระทบด้านราคาข้าวตกต่ำลง เพราะข้าวเสียหาย จากการที่ข้าวขัดขาวได้รับการร้องเรียนจาก มิสเตอร์ อาเทอปิด อรรถราชทูตอังกฤษ ในวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2453 ว่าการที่รัฐบาลไทยได้จำหน่ายข้าวสารออกขายในต่างประเทศนั้นเป็นอันตรายเพราะทำให้เกิด โรคเหน็บชา จึงทำการร้องขอให้โรงสีในประเทศไทยให้ขัดข้าวอย่าให้ขาวมากนัก และมีการร้องขอให้รัฐบาลหาทางป้องกันโดยเร็วในปีเดียวกัน กระทรวงเกษตรจึงมีหนังสือแจ้งออกไปสู่โรงสีข้าวภายในประเทศให้ทราบถึงข้อร้องเรียนของกงสุลต่างชาติ ในเรื่องนี้ได้รับการต่อต้านจาก เจ้าของโรงสีโดยมากและนายหน้าค้าข้าวส่งออกต่างประเทศก็จะต้องเสียตลาดที่มีอยู่ เพราะข้าวของประเทศไทยมีราคาดีที่สุดในภูมิภาคเอเชีย ในท้ายที่สุดหากรัฐบาลยอมทำตามข้อเรียกร้องของต่างชาติก็จะทำให้ชาวนาขายข้าวไม่ได้และได้รับความเดือดร้อนจากปัญหาราคาข้าวตกต่ำไปด้วย ถึงที่สุดรัฐบาลได้แก้ปัญหาอย่างถูกต้อง โดยการไม่ยอมทำตามข้อเรียกร้องดังกล่าว โดยใช้วิธีการชี้แจงกับอรรถราชทูตอังกฤษว่าในการบำรุงด้านสุขภาพอนามัยของประชาชนในภูมิภาคนั้นหากอังกฤษต้องการทำจริงควรเลิกการค้าฝิ่นเสียก่อนมากกว่าที่จะมาควบคุมการจำหน่ายข้าวที่อ้างว่าทานแล้วจะทำให้เกิดโรคเหน็บชา (ส.จ.ช.,ร.ศ.129.กษ.10.1ข/1: 4-20) เพราะการแก้ปัญหาจากโรคเหน็บชา ควรเพิ่มสารอาหารที่ร่างกายมนุษย์นั้นขาด มิใช่ให้ลดเล็กลูกอาหารหลักเพราะไม่มีสารอาหารที่ทำให้โรคนั้นหาย เพราะข้าวเป็นอาหาร การอ้างว่ามีสารอาหารไม่ครบแล้วทำให้ตลาดการค้าข้าวในประเทศตกต่ำและทำให้ชาวนาได้รับความเดือดร้อนจึงเป็นสิ่งที่ไม่ยุติธรรมอย่างไรก็ดีทำที่ของอังกฤษในการออกนโยบายการค้าต่าง ๆ ที่พยายามแย่งตลาดการค้าข้าวของไทยไม่ให้เป็นคู่แข่งกับข้าวในเมืองย่างกุ้ง มีอยู่ให้เห็นชัดเจน

สรุป ดังนั้นจะเห็นได้ชัดว่าการค้าข้าวของชาวนา เมืองนครชัยศรี นั้นมีอุปสรรคจากภายนอก และ ปัญหาภายในอันมาจากการสร้างแรงกดดันจากอิทธิพลของชาวต่างชาติที่ต้องการส่วนแบ่งจากการค้าข้าวในตลาดต่างประเทศด้วย ในขณะเดียวกันปัญหาภายในการกีดราคาข้าวเปลือกจากการค้าข้าวจากการที่การที่กลไกในการรับซื้อข้าวเปลือกผู้มีอำนาจในการกำหนดราคาขึ้นอยู่กับนายทุนโรงสี เท่านั้นเป็นผู้กำหนดราคา (เดชา รัตตโยธิน, 2546: 80-81) เพราะการรวมกลุ่มสมาคมผู้ค้าข้าว ส่วนใหญ่เป็นชาวจีนและสามารถทำการค้าของกลุ่มโดยทางเรือกลไฟออกไปขายสู่ตลาดข้าวในฮ่องกง ไนจีเนีย และอินเดีย ได้โดยสะดวกเมื่อราคาข้าวมีราคาสูงกลุ่มพ่อค้าข้าวก็ยังไม่ขึ้นราคาข้าวเปลือกให้ชาวนาในทันทีแต่เมื่อเวลาที่ราคาข้าวในตลาดต่างประเทศลดลงราคาข้าวก็จะลดลงรวดเร็ว (ส.จ.ช.,ร.ศ.119.ก.1/33: 1-56) ในขณะนั้นรัฐบาลยังไม่มีหน่วยงานด้านกรมพาณิชย์ ที่จะมาควบคุมการจัดซื้อและกำหนดราคาสินค้าให้เป็นรูปธรรมเท่าที่ควร การขัดขวาง

สินค้าจากเรือที่รับซื้อข้าวเปลือกแลกกับธัญพืชทางการเกษตรทั้งเมล็ดฝัก ถั่ว งา หรือสินค้าอุปโภค น้ำมันก๊าด ผ้าแพร น้ำตาลทราย เกลือ ฯลฯ จากชาวนาในชั้นแรกก็มีการใช้ข้าวเปลือกดวงแรกกับสินค้า มีขาดเกินได้ตรวจสอบได้ยากโดยมากพอค้าคนกลางที่รับซื้อข้าวเปลือกก็จะได้ประโยชน์เป็นส่วนใหญ่

3. การเก็บภาษีกับการแสวงหารายได้ของรัฐ

เมื่อนครชัยศรีส่งรายได้ในระบบเศรษฐกิจให้แก่ประเทศในรูปของภาษีที่ดิน ภาษีอาชีวะ และ ภาษีสินค้าต่าง ๆ ในด้านภาษีที่ดิน จะเสียเป็นค่านา ภาษีกานามีทั้งนาโคก ไร่ละ 19 อัฐ เศษงาน 4 อัฐ และนาฟางลอยไร่ละ 24 อัฐ เศษงานละ 8 อัฐ (ศ.จ.ช.,ร.ศ.113.กษ.3.2/31: 74-76) ขณะที่การเก็บภาษีสมพัสดุ เก็บตามราคาเนื้อที่ดิน ไร่ละ สิบสี่เฟื้อง และเรียกเก็บตามราคาต้นละ 16 อัฐ ต่อปี รายจ่ายในด้านที่เป็นภาษีเพื่อบำรุงรัฐบาลที่กรุงเทพฯ เป็นสิ่งที่หัวเมืองชั้นในทั้งหลายต้องจ่ายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติอยู่แล้ว ด้านการจัดการรายได้ที่มีผลกระทบต่อสังคมนั้น รัฐบาลเองก็แสวงหาวิธีการแก้ไขเฉพาะอย่าง ในเรื่องภาษีสุรา ในปี พ.ศ. 2448 รัฐบาลได้ทำการควบคุมการจำหน่ายสุราในเมืองนครชัยศรีและหัวเมืองชั้นในทั้งหลาย โดยห้ามจำหน่ายสุราเกินกว่าเวลา 2 ยาม 30 นาที รวมทั้งต้องปิดโรงร้านและโรงแรมที่ร้านสุราต่าง ๆ จัดเปิดขึ้นด้วยในเวลาเดียวกัน หากมีการฝ่าฝืนผู้จัดจำหน่ายโรงร้านสุราจะต้องถูกปรับ 500 บาทด้วย การระมัดระวังป้องกันธุรกิจที่อาจก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมรัฐบาลเริ่มให้ความสำคัญด้านเศรษฐกิจ และสุขภาพแก่ประชาชนมากยิ่งขึ้นและเป็นรูปธรรมขึ้นมากที่สุดนับตั้งแต่รัฐบาลเริ่มดำเนินการภาษีสุรา (ศ.จ.ช.,ร.ศ.124.ค.14.1ก/27: 4) ในขณะที่รายได้จากการค้าฝิ่นที่รัฐบาลจัดขึ้นนั้น ในปี พ.ศ. 2449 ยังมีปริมาณรายได้สูงขึ้นต่อเนื่องปริมาณฝิ่นดิบอยู่ที่ น้ำหนัก 16,000 ตำลึง เป็นเงิน 112,000 บาท รัฐบาลยังไม่ได้สนใจปัญหาการสูบฝิ่นของประชาชนสักเท่าใดนักแม้ว่ากิจกรรมดังกล่าวที่รัฐจัดขึ้นจะทำลายสุขภาพร่างกาย และฐานะทางเศรษฐกิจของผู้สูบเป็นอย่างมากก็ตาม (ศ.จ.ช.,ร.ศ.125.ค.14.1ก/39: 30) จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2451 ความคิดริเริ่มที่จะเลิกการทำภาษีฝิ่นและยกเลิกการจำหน่ายฝิ่นก็มีขึ้น แต่ถึงที่สุดรัฐบาลก็มีความคิดว่าการยกเลิกฝิ่นนั้นรัฐบาล อาจต้องใช้เวลาถึง 15-20 ปี จึงจะทำให้ได้อย่างการเลิกฝิ่นในเวลานี้กระทำเร็วเกินไปทำไม่ได้ง่าย ๆ เหมือนอย่างในประเทศจีน และจะทำให้รายได้ภาษี เข้าสู่รัฐบาลลดลงเร็วเกินไป แนวคิดนี้เป็นสิ่งที่รัฐบาลใช้เป็นข้ออ้างในการตัดสินใจต่ออนาคตของประชาชนในชาติ ในด้านสุขภาพและปัญหาทางสังคมที่เกิดจากผู้สูบฝิ่นนั้นถูกผลักดันเป็นประเด็นที่สำคัญรองจากเรื่องรายได้เป็นสำคัญ (ศ.จ.ช.,ร.ศ.127.ค.14.1ก/43) ถึงที่สุดแล้วในปี พ.ศ. 2452 รัฐบาลจะสบบัญหาจากการที่การค้าฝิ่นเริ่มตกลง รายได้ภาษีฝิ่น

ก็มีลดลง เพราะประชาชนที่สู้บ่เริ่มจะยากจนลง เพราะสูญเสียเงินและเวลางานแลกกับการนั่งสู้บ่มาหลายปี จึงทำให้รัฐบาลขาดทุนในที่สุดแต่ถึงอย่างไรรัฐบาลก็ยังไม่ยอมยกเลิกการทำฝิ่นอยู่สุดท้ายก็ยังคงแสวงหาช่องทางรายได้จากอบายมุขมาโดยตลอด ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2441- 2453 จวบจนสิ้นรัชกาล ก็ยังไม่ยอมเลิกฝิ่นในเมืองนครชัยศรีแต่อย่างใด (ส.จ.ช.,ร.ศ.128.ก.14.1ก/47: 3-8)

4. การพัฒนาการเกษตร

การพัฒนาการเกษตร มีการเพิ่มพื้นที่นา ที่สวน อันเป็นสิ่งที่พัฒนาได้จากการขาดแคลนและการทำนุบำรุงคลองเท่านั้น รัฐบาลเริ่มให้ความสำคัญกับการพัฒนาการเกษตรอย่างจริงจังมากยิ่งขึ้น ในราวปี พ.ศ. 2443 มีการส่งผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรจากต่างประเทศมาสำรวจการเพาะปลูกต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และเมืองนครชัยศรี มีการสำรวจพื้นที่ทางการเกษตรที่เมืองสมุทรสาคร เมืองนครชัยศรี แสดงให้เห็นว่าการเพาะปลูกในลุ่มน้ำท่าจีนสามารถใช้เป็นแหล่งศึกษาการเจริญเติบโตของพืชไร่พืชสวน ซึ่งในเวลาต่อมารัฐบาลจึงได้ทำการจัดสร้าง สวนทดลองการเพาะปลูกขึ้นเป็นครั้งแรก อยู่ที่สวนดุสิต กรุงเทพฯ³² การส่งนายเจริญ ข้าราชการกระทรวงเกษตรมาสำรวจการเพาะปลูกในบริเวณลุ่มน้ำท่าจีน ประสพความล้มเหลวอันเนื่องมาจากการขาดการระบายน้ำป่วยเป็นโรคตาแดง จึงทำให้ข้อมูลการทำไร่ ทำสวนต่าง ๆ ขาดช่วงขาดตอนไป

จนกระทั่งต่อมาในปี พ.ศ. 2445 จากรายงานของมิสเตอร์ เค โทยามะ (Mr. Katoyama) ทำให้ทราบว่าพื้นที่ทางการเกษตรต่าง ๆ บริเวณคลองโยง เมืองนครชัยศรีนั้นเป็นดินดีแห่งหนึ่งเป็นดินฟู ซึ่งเรียกกันว่า โลมิซอยส์ (Lomesoy) หนาประมาณ 10 เซนติเมตร เป็นดินที่มีประโยชน์ต่อการเพาะปลูก โดยเฉพาะการปลูกข้าวในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำท่าจีนราษฎรส่วนมากใช้พันธุ์ข้าวชนิดที่ดีมีคุณภาพปลูกกันเป็นจำนวนมาก ในขณะที่พันธุ์ข้าวชนิดที่ด้อยคุณภาพก็มีการปลูกกันบ้างแต่เป็นส่วนน้อยสลับกันไปเป็นที่เข้าใจได้ว่าราษฎรที่ทำนาก็ไม่ค่อยทราบว่าข้าวพันธุ์ใดกันแน่ที่เป็นพันธุ์ที่ดีที่สุด (ส.จ.ช.,ร.ศ.119.กษ.10/1) ดังนั้นการแก้ปัญหาเรื่องการสรรหาพันธุ์ข้าวที่ดีที่สุดจึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดของเมืองนครชัยศรีทำให้ผลผลิตข้าวของเมืองนครชัยศรีมีคุณภาพมากยิ่งขึ้น การสำรวจของมิสเตอร์ เค โทยามะ มีประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจสภาพดินของเมืองนครชัยศรีอย่างมาก

³² นาย เจริญ เป็นอดีตนักเรียนการเพาะปลูกต่อมารับราชการในกระทรวงเกษตร เป็นผู้เสนอให้รัฐบาลดำเนินการจัดสร้างสวนทดลองการเพาะปลูกขึ้นในประเทศ . (ส.จ.ช.,ร.ศ.121.กษ.10/1: 120-122)

การจัดการบำรุงการเพาะปลูกนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2452 รัฐบาลได้มีความเห็นชอบให้ทำการจัดข้าหลวงเกษตรขึ้นประจำไว้ตามมณฑล มีหน้าที่บำรุงและทำรายงานน้ำฝนต้นข้าวและทำรายงานการเพาะปลูกอื่น ๆ ด้วย ทำรายงานสัตว์พาหนะต่าง ๆ และสัตว์ที่เป็นสินค้าขึ้นต่อกระทรวงเกษตรโดยตรงเพื่อหาวิธีการบำรุงการเกษตรต่าง ๆ มีการจัดตั้งกรมการตำแหน่งนาอยู่ประจำเหมือนข้าราชการประจำหัวเมืองให้อยู่ในความปกครองของข้าหลวงเทศาภิบาลรัฐบาลมอบหมายให้ข้าหลวงเกษตรประจำมณฑลโดยมอบหมายงานที่รัฐบาลต้องการดังนี้คือ ทำรายงานน้ำฝน ทำรายงานต้นข้าว ทำรายงานการเพาะปลูกอื่น ๆ ทำรายงานสินค้าที่เกิดขึ้นในพื้นที่เมือง ทำรายงานสัตว์พาหนะ ทำรายงานทางเดินสินค้า โดยให้ผู้ว่าราชการเมือง และกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ช่วยอำนวยความสะดวกทำราชการด้วยสาเหตุ ที่มณฑลนครชัยศรีเป็นมณฑลแรก ๆ ที่จะมีการจัดตั้งข้าหลวงเกษตรประจำมณฑลเพราะความอุดมสมบูรณ์จากทรัพยากร และมีการทำนาทำสวน ทำไร่ เป็นพื้นฐานที่ครบถ้วนอยู่แล้วจึงเป็นที่เห็นชอบของเสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ ที่จะให้มีข้าหลวงเกษตรประจำมณฑลได้ก่อน (ส.จ.ช.,ร.ศ.128.กษ.10/5: 1-6) ในขณะที่ การพัฒนาพันธุ์การส่งเสริมการใช้ข้าวที่มีคุณภาพให้ราษฎรใช้นั้น ในปี พ.ศ. 2453 หลวงจิตรจางค์ นายทุนค้าข้าวชาวไทย ได้มอบข้าวพันธุ์คาโรไลนามาให้กระทรวงเกษตรมาแจกจ่ายแก่ราษฎรใช้ทดลองปลูกแก่มณฑลนครชัยศรี 10 กระจอบและในหัวเมืองอื่น ๆ ด้วยเพื่อเป็นการบำรุงการเพาะปลูกให้เจริญมากยิ่งขึ้น (อ้างแล้ว.ส.จ.ช.,ร.ศ.129.กษ.10.1/4: 1) นับเป็นผู้หนึ่งที่นำยกย่องในฐานะที่เป็นผู้ทำการส่งเสริมความก้าวหน้าแก่ภาคการเกษตรของไทยอย่างเป็นรูปธรรม นำเสียดายนายทุนพ่อค้าชาวไทยผู้นี้ไม่นานต้องประสบกับสงครามการค้าราคาข้าวจากพ่อค้าชาวจีน ที่พยายามกีดกันตลาดข้าว จนหลวงจิตรจางค์ ต้องล้มละลายในที่สุด ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ในท้ายที่สุดวัฒนธรรมของนายทุนพ่อค้าข้าวในการเป็นส่วนหนึ่งที่ควรส่งเสริมการบำรุงพันธุ์ข้าวแก่ราษฎรด้วยอีกทางหนึ่งไม่มีอยู่ในสำนึกของพ่อค้าข้าว และนายทุนรุ่นหลังในเวลาต่อมา ปล่อยให้เป็นการะหน້าที่ความรับผิดชอบของทางราชการอย่างเดียวเท่านั้น

4.1 สัมโอบกับเมืองนครชัยศรี

การเข้ามาของสัมชชนิดต่าง ๆ ที่ใช้บริโภคและการทำการเพาะปลูกในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำสายต่าง ๆ ในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยในขณะนั้น ย่อมได้รับการถ่ายทอดเทคนิคการเพาะพันธุ์มาจากกลุ่มชาวจีน ในแคว้นดั้งเกียของประเทศเวียดนาม ตลอดจนการหลั่งไหลเข้ามาของชาวจีนในเมืองหลวง และชาวจีนอพยพที่เข้ามาสู่เมืองนครชัยศรีเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดการกลืนกรมอย่างอื่น ที่นอกเหนือจากการปลูกข้าวเกิดขึ้น ดังนั้นสัมโอบอาจเป็นปัจจัยหนึ่ง

ที่ชี้ให้เห็นถึงการปรับวิถีชีวิตด้านเพาะปลูกของชาวนครชัยศรี โดยใช้ลำภาลองเรือเข้ามาตามเส้นทางสำคัญทางเรือจากแคว้นตังเกี๋ยประเทศเวียดนามในแหล่งปลูกส้มโอและส้มเขียวหวานมาสู่พื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำในภาคกลางของประเทศไทยซึ่งมีพื้นที่เพาะปลูกที่เก่าแก่ที่สุดของไทยเท่าที่พอจะค้นได้ในปัจจุบันนี้คือที่นครชัยศรี นนทบุรี และจันทบุรี เมื่อสืบประวัติก็ได้นำมาจากแหล่งนี้แทบทั้งสิ้น เราจึงอาจสันนิษฐานได้ว่าถิ่นฐานดั้งเดิมของส้มโอและส้มเขียวหวาน ในประเทศไทยอาจอยู่บริเวณที่ลุ่มใกล้ปากแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วจึงขยายเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำใกล้เคียง เช่น ลุ่มแม่น้ำท่าจีน หรือ แม่น้ำนครชัยศรี ตามบริเวณดังกล่าว โดยถูกนำมาจากประเทศไทยในท้องถิ่นอื่น ๆ หรือ มาจากทางลำภาสู่ปากอ่าวท่าจีน บริเวณเมืองสมุทรสาครโดยตรงจากแคว้น ตังเกี๋ย³³ แห่งใดแห่งหนึ่ง

ส้มชนิดต่าง ๆ ถูกนำเข้ามาปลูกโดยชาวจีนในสมัยต้นกรุงธนบุรี หรือ กรุงรัตนโกสินทร์นั่นเอง เพราะในสมัยนั้นมีชาวจีนเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ไทยเป็นจำนวนมาก และได้มีฐานะเรียกเชื้อสายของตัวเองว่า “จีนหลวง” และได้ตั้งรากฐานอยู่บริเวณกรุงเทพฯ และหัวเมืองใกล้เคียงที่นครชัยศรีเองก็เช่นเดียวกัน ชาวจีนเหล่านี้จะมีทั้งพ่อค้าและชาวไร่ ชาวนา เพราะส่วนมากก็มาจากเมืองจีนจึงอาจนำส้มชนิดต่าง ๆ มาปลูกในไทยด้วย พันธุ์แรกที่น่ามาปลูกเป็นพวกส้มเกลี้ยงเพราะชาวจีนนิยมบริโภคส้มและมีความจำเป็นจะต้องใช้ส้มเหล่านี้ประกอบกิจการทางศาสนาเพื่อให้บูชาบรรพบุรุษของตน และการนำผลส้มจากเมืองจีนโดยตรงย่อมทำได้ไม่สะดวก เพราะอาจมีราคาแพงด้านการขนส่ง จึงทำการทดลองเพาะปลูกกันในที่ดินของตนในปริมาณเพื่อพอเพียงแก่การยังชีพในครัวเรือนในเบื้องต้น ต่อมาส้มเหล่านี้เมื่อถูกปลูกนาน ๆ เข้าก็จะได้พันธุ์ที่เหมาะสมกับดิน ฟ้า อากาศของเมืองนครชัยศรี ดังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ อีกประการหนึ่ง ถ้าพิจารณาด้านวิชาชีพแล้ว ชาวนาส้มเมืองนครชัยศรีมีวิธีการคล้ายคลึงกับชาวนาในเมืองจีนมาก เช่น การให้น้ำแบบขกร่อง การขยายพันธุ์โดยวิธีการตอนกิ่ง ฯลฯ เป็นต้น และเป็นที่น่าสนใจว่าชาวนาเก่า ๆ ที่มีชื่อหลายรายมีเชื้อสายสืบมาจากชาวจีน

ในด้านการติดต่อค้าขายทางทะเลกับประเทศจีนและประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคเอเชีย ได้มีการขนส่งกิ่งส้มโอมาสู่เมืองต่าง ๆ มาเป็นเวลานานแล้ว เช่น ตั้งแต่สมัยสุวรรณภูมิ สมัยทวารวดีสมัยสุโขทัย และสมัยอยุธยา เป็นต้น แต่ในยุคสมัยดังกล่าวยังไม่พบหลักฐานว่าริเริ่มมีการเพาะปลูกใกล้กับเมืองหลวงหรือเมืองใดในราชอาณาจักรมาก่อน แต่เมื่อมีหลักฐานว่าชาวต่างชาติ คือชาวจีนที่ได้มาตั้งรกรากเป็นจำนวนมากในสมัยรัตนโกสินทร์ก็น่าจะเป็นสมัย

³³ สมคิด โด่งดัง.2513.ส้ม.หน้า 4-6

แรกเริ่มที่มีการเริ่มทำการเพาะปลูกสั้มนชนิดต่างๆเกิดขึ้นในประเทศไทยบริเวณลุ่มน้ำสายต่าง ๆ ในพื้นที่ภาคกลางและทางใต้ของประเทศ และถ้ามีการนำพันธุ์สั้มนชนิดใดมาปลูกโดยเฉพาะสั้มนโอ ในสมัยดังกล่าวแล้วก็จะนำมาปลูกใกล้ ๆ เมืองหลวง ซึ่งเป็นย่านชุมชนตามหัวเมืองใกล้เคียง เมืองหลวงด้วยแต่จากการสำรวจในปัจจุบันพบว่า บริเวณท้องที่จังหวัดสุโขทัยและอุตรดิตถ์มีสั้มนชนิดต่าง ๆ ปลูกอยู่น้อยมากและที่นิยมปลูกกันมากก็เห็นมีแต่ที่เมืองนครชัยศรี เมืองนนทบุรี เป็นต้น ซึ่งเป็นเมืองที่มีแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นทางคมนาคมและใช้ในการเพาะปลูกอันเป็นการดึงดูดชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ได้อพยพเข้ามาสู่ประเทศไทย จำนวนมากในสมัยดังกล่าว

ราวปี พ.ศ. 2441 ในครั้งที่กรมหลวงดำรงราชานุภาพได้เดินทางตรวจราชการหัวเมืองในท้องที่เมืองนครชัยศรีก็เป็นทีที่ทราบว่ามีการค้าสั้มนโอได้เริ่มเกิดขึ้นเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นแล้วซึ่งหากมองตัวเลขอย่างผิวเผินตามมาตราเป็นจำนวนผลอย่างในอดีตอาจเข้าใจผิดว่าสั้มนโอมีมูลค่าการค้าที่น้อยกว่าพืชสวนอื่น ๆ แต่จากปริมาณตัวเลข ซึ่งให้เห็นว่าจำนวน สั้มนโอที่ชาวสวนขนถ่ายเพื่อนำไปขายแก่ราษฎรโดยทางเรือยังเป็นเพียงผลผลิตส่วนหนึ่งเท่านั้น และอาจมีมูลค่าการค้าที่มากกว่าตัวเลขที่ระบุเพียง 400 ผล เพราะแหล่งเพาะปลูกสำคัญของสั้มนโออยู่ระหว่างคลองสาขาที่ทอดยาวระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำท่าจีนจึงต้องทำความเข้าใจด้วยการนับจำนวนตัวเลขปริมาณสั้มนโอที่ขนถ่ายเข้าสู่เมืองนครชัยศรีเท่านั้นแต่ในลำเรือที่ถูกขนถ่ายเข้ากรุงเทพฯ น่าจะมีปริมาณที่มากกว่าที่ได้ทำการบันทึก ขณะเดียวกันในจำนวนตัวเลขการค้าสั้มนโอที่ 400 ผล หากเปรียบเทียบเป็นมาตราน้ำหนัก การค้าสั้มนโอก็มิได้มีปริมาณน้อยกว่าพืชสวนอื่น ๆ เลย อีกทั้งหากเปรียบเทียบโดยการแบ่งพืชสวนเป็นสองประเภท ได้แก่ 1. พืชสวนที่ใช้ทำอาหารคาว เช่น ฟักทอง ฟักเขียว มะพร้าวและ มะนาว 2. พืชสวนผลไม้ที่ใช้บริโภคโดยทั่วไป เช่น ทุเรียน มังคุด สั้มนโอ กระท้อน แดงโม เงาะ ถ้าเปรียบเทียบการค้าสั้มนโอ เป็นรองเพียง กระท้อน เท่านั้นที่ 2511 ผล สั้มนโอจำนวน 400 ผล และแดงโม 300 ผลตามลำดับสั้มนโอเป็นผลไม้ที่มีขนาดใหญ่ก็อาจมีปริมาณน้ำหนักมากกว่า ผลไม้อื่นไม่มากนักน้อยในขณะนั้นซึ่งในจำนวนเพียงเท่านี้ก็ยังมีได้รวมกับปริมาณที่สั้มนโอที่มีการขายเข้าสู่ตลาดในกรุงเทพฯซึ่งอาจมีปริมาณมากกว่าตลาดที่ลานพระปฐมก็ว่าได้³⁴

³⁴ กรมศิลปากร. เอกสารราชการที่ 5 ม.2.14/61.กรมหลวงดำรงตรวจราชการเมืองนครชัยศรี.

ดังนั้นนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2441 เป็นต้นมาการค้าส้มโอของเมืองนครชัยศรี มิได้มีปริมาณน้อยแต่อย่างใดหากใช้ข้อมูลเปรียบเทียบกับผลไม้อื่นๆที่ราษฎรใช้บริโภคและซื้อขายในช่วงเวลาเดียวกัน แม้ว่าในปีนั้นจะยังมีมูลค่าการค้าที่เทียบไม่ได้กับผลไม้หลักๆ ในช่วงเวลาเดียวกันที่มีปริมาณการค้าสูงอย่างมะพร้าวหรือมะนาวอยู่มากก็ตาม แต่นับได้ว่าในบรรดาผลไม้รสหวานที่ไม่ได้ใช้ทำอาหารคาวซึ่งเป็นส่วนประกอบหลักในอาหารไทย ส้มโอนครชัยศรีก็เป็นผลไม้ที่มีผู้นิยมรับประทานทั้งในหมู่เกษตรกรไปจนถึงชนชั้นสูง และชาวต่างชาติอีกจำนวนมากที่เริ่มให้ความสนใจในการบริโภค “ส้มโอนครชัยศรี” และหลังจากเวลานี้ส้มโอกำลังจะกลายเป็นที่ต้องการมากยิ่งขึ้นในเวลาต่อมาโดยที่ชนชั้นสูงและชาวต่างชาติจะกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญผลักดันให้ส้มโอนครชัยศรีเป็นที่รับรู้แก่สาธารณชนในวงกว้างทั้งในประเทศและต่างประเทศเป็นลำดับ

การทำสวนส้มโอ ส้มโอเมืองนครชัยศรีเป็นผลไม้ขึ้นชื่ออย่างมาก จากเอกสารกระทรวงการต่างประเทศทำให้ทราบว่า ส้มโอ เมืองนครชัยศรีเคยถูกใช้เป็นเครื่องเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตระหว่างประเทศไทยกับประเทศสหรัฐอเมริกามาก่อน นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2450 เมื่อ มิสเตอร์ ขอนแวน แมกเมอร์ เร (Mr. Gonvan Magmeray) กงสุลอเมริกัน มีหนังสือลงวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2450 ว่า

...มีผู้เขียนหนังสือมาจากแคลิฟอร์เนีย ถึงกงสุลอเมริกัน อยากทราบว่าเอาต้นไม้อย่างส้มโอ มังคุด ทูเรียน ต้นยอมนๆ ไปปลูกในอเมริกาจะสำเร็จหรือไม่...(ส.จ.ช.,ร.ศ.121.ค.20/37: 3)

ต่อมาวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2450 รัฐบาลจึงทำการจัดส่งผลไม้ ทั้งสามชนิดดังกล่าวให้แก่อเมริกันรวมทั้ง หนังสือวิธีการปลูกด้วยในเรื่องนี้รัฐบาลไทยโดยพระยาศรีสุนทรโวหาร ปลัดทูลฉลองเกษตรได้รับคำชี้แจงจากพระยาพิพัฒน์โกษาปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศได้ชี้แจงลงความเห็นเรื่องส่งผลไม้ทั้งสามไปปลูกในอเมริกานั้นส้มโอ น่าจะปลูกได้ผลดีมากว่าอย่างอื่น (เพ็ญอ้าง: 15) รองลงมาน่าจะเป็นมังคุด และทูเรียนไม่น่าจะปลูกได้เพราะเป็นต้นไม้ที่อ่อนแอ ส้มโอ เมืองนครชัยศรีมีชื่อเสียงในเรื่องรสชาติดีมีอยู่สองสายคือพรรณขาวแป้น และทองดี ทั้งสองชนิดมีรสชาติต่างกันและหวานหอมต่างกันและเป็นที่นิยมปลูกกันมาก

วิธีการปลูกส้มโอของเมืองนครชัยศรี ในปีพ.ศ.2450 วิธีการปลูกมีสองวิธี อย่างแรกปลูกด้วยเมล็ดแต่ปลูกด้วยเมล็ดมักจะใช้ปลูกเป็นต้นแม่พันธุ์มากกว่าจะได้ก้าน ใบ มีจุดประสงค์ ไว้ตอนกิ่งมากจะเป็นต้นแข็งแรงแต่จะมีลูกออกมาน้อย วิธีที่สอง คือ การปลูกด้วยการ กิ่งตอน กิ่งส้มโอใช้เวลาปลูก 3 ปีจึงมีผล ส้มโอชอบดินที่เรียกว่าโลมิชอย ส้มโอไม่ชอบดินเหนียว เวลาปลูกขุดหลุมลึกและกว้าง 75 เซนติเมตร โดยจะต้องเว้นระยะห่างกัน 3 – 4 เมตร การปลูกส้มโอดูแลง่ายเหมือนผลไม้อื่น ๆ ทั่วไปเป็นต้นไม้ผลที่มีความแข็งแรงสูง และมีผลส้มลูกใหญ่กว่าส้มอื่น (เพ็งอึ้ง: 17)

การพัฒนาพืชสวนของนครชัยศรี การริเริ่มที่จะส่งเสริมการเกษตรของเมืองนครชัยศรี มีการวางรากฐานเอาไว้ตั้งแต่สมัยปลายรัชกาลที่ 5 แต่เนื่องด้วยการที่ประเทศไทยขณะนั้น ยังขาดคนที่มีความรู้ความสามารถที่จะมารับผิดชอบในเรื่องดังกล่าว จึงได้แต่ส่งผู้เชี่ยวชาญต่างชาติ มาสำรวจสภาพการเพาะปลูกต่าง ๆ เท่านั้น จวบจนกระทั่งในต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การส่งเสริมการเพาะปลูกลดลงอย่างมาก องค์ความรู้และเงินทุนสำหรับการเกษตรทั้งการทำนา ทำสวน ทำไร่ และการปศุสัตว์ เป็นสิ่งที่ราษฎรจะต้องแสวงหาและถ่ายทอดกันเอง พืชสวนที่มีชื่อเสียงที่สุด อย่างเช่น ส้มโอนครชัยศรี เป็นสินค้าเกษตรที่มีชาวต่างชาตินิยมบริโภคกันอยู่มาก และเริ่มมีการส่งออกไปต่างประเทศมากขึ้นตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2453 มาแล้ว

ภาพที่ 1 ข้าราชการชั้นสูงเสด็จติดตามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5
แวะพักที่สวนส้มโอ ของขุนภักดี ณ เมืองนครชัยศรี

ที่มา: (ส.จ.ช., มปป. 339-11298) / กรมศิลปากร. เอกสารรัชการที่ 5 รหัสรูปภาพ 339-11298. เจ้านาย
ตามเสด็จรัชกาลที่ 5 เสด็จไปที่นครชัยศรี ที่สวนส้มโอ ของขุนภักดี จากซ้ายไปขวา 1. กรม
หลวงสรรพศาสตร์สุกิจ 2. พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ 3. กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ (ม.ป.ป.)

การทำสวนส้ม ราษฎรในเมืองนครชัยศรีนิยมทำสวนส้ม บริเวณท่าตลาด และ
กระจายอยู่โดยรอบบริเวณลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ราษฎรจะปลูกเป็นสวนเป็นไร่ส้มปัญหาจากสภาพ
ดินเค็มอาจทำให้ผลส้มไม่สู้จะดีมากนัก คุณภาพส้ม ที่ได้ในช่วงเวลาดังกล่าว ยังไม่สามารถจะขาย
ส่งออกไปต่างประเทศได้เพราะคุณภาพส้มของประเทศอเมริกา และญี่ปุ่น มีคุณภาพดีกว่า
จากรายงานของมิสเตอร์ เค โทยามะ ได้ให้ข้อเสนอว่ารัฐบาลควรที่จะส่งเสริมให้ราษฎรปลูกส้ม
ในเมืองนครชัยศรี เอาพรรณส้มโอ อย่างดีจากต่างประเทศมาทดลองปลูกกันบ้างน่าจะเกิดผลดี
รัฐบาลในปีพ.ศ. 2450 จึงมีความพยายามที่จะหาทาง นำพรรณส้มโออย่างดีมาทดลองปลูก
อยู่เหมือนกัน จากการที่รัฐบาลส่ง ส้มโอ มังคุด ทุเรียน ให้แก่เอกอัครราชทูตอเมริกัน เพื่อนำไป
ทดลองไปปลูกในอเมริกาน่าจะเป็นแนวทางแลกเปลี่ยนส้มจากอเมริกามาปลูกในเมืองไทยบ้าง

แต่ถึงที่สุดรัฐบาลก็ไม่ได้ดำเนินการร้องขอแลกเปลี่ยนใดๆทั้งสิ้น หรือบางที่รัฐบาลอาจไม่ได้ต้องการร้องขอพรรณผลไม้จากอเมริกันเลยก็เป็นได้เพราะรัฐบาลอาจเข้าใจว่าในประเทศไทยเองก็มีผลไม้ให้ปลูกกันหลากหลายชนิดและเพียงพอต่อการบริโภคภายในและส่งออกขายต่างประเทศพอสมควรอยู่แล้ว (เพ็งอึ้ง: 123)

สภาพดินของเมืองนครชัยศรีนั้นเป็นดินเปรี้ยว แต่ไม่ใช่ว่าเป็นปัญหาและอุปสรรคต่อการทำงานมากนักพรรณข้าวเมืองนครชัยศรี เป็นเมล็ดข้าวที่มีคุณภาพสูงมาก มีสเตอร์ เค โทยามะ ได้เสนอให้รัฐบาลจัดหาและจำหน่ายเมล็ดพรรณข้าวอย่างดีกันอย่างจริงจังชานาก็จะได้ประโยชน์สิ่งสำคัญที่มีสเตอร์ เค โทยามะ ได้ให้ข้อคิดแก่รัฐบาลว่า ปัญหาการเพาะปลูกข้าวเป็นพื้นเสียอย่างเดียวนั้นไม่ใช่สิ่งที่ดี ทางที่ดีควรแนะนำให้ชาวนา ปลูกผัก ทำสวน ต่าง ๆ เอาไว้กินบ้าง แทนการซื้อ การที่ มีสเตอร์ เค โทยามะ เสนอแนะนั้นคงทราบเป็นอย่างดีแล้วว่า ชาวนาเมืองนครชัยศรี ประสบปัญหาเรื่อง เรื่องความไม่มั่นคงด้านเศรษฐกิจอยู่เสมอ ทั้งจากปัญหาราคาข้าวเปลือกและอุทกภัย บางครั้งชาวนาใช้จ่ายเงินเพื่อซื้อหาอาหารหรือถูกใช้ในการบูรณะที่นาประเภทที่มีเงินออมน้อยก็เดือดร้อน ขณะที่การทำสวนผักก็ไม่ใช่สิ่งที่ชาวนาให้ความสนใจ เพราะการปลูกข้าวมีผู้รับซื้ออยู่แล้วเสร็จเป็นนายทุนโรงสีเมื่อข้าวเปลือกมีราคาดีชาวนาก็มีกำไรอยู่บ้าง ดังนั้นถึงที่สุดชาวนาเมืองนครชัยศรีในเวลานั้นก็ไม่ได้สนใจปลูกสวนผักต่าง ๆ ที่จะไว้ใช้กินในครัวเรือนมากนัก (อ้างแล้ว.ส.จ.ช.,ร.ศ.121.กษ.10/1: 118-119) น้อยหน่านับเป็นผลไม้ที่มียอดขายจำหน่ายเข้าสู่กรุงเทพฯ มากกว่าผลไม้อื่น ๆ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2441 ในปีนั้นจำหน่ายถึง 737,415 ผล ทำรายได้ 5,530 บาท 32 อัฐ การปลูกน้อยหน่าในเมืองนครชัยศรีนั้นปลูกในหน้าฝนในพื้นที่ดินร่วน รองนต้งอกงามหนึ่งสอกจึงย้ายปลูกลงแปลง ในขั้นแรกต้องขุดดินให้ลึกประมาณ 1 คืบแล้วจึงค่อยพรวนดินให้เสมอ ขุดเป็นหลุมลึก 1 สอก แล้วจึงนำ ดินน้อยหน่าที่โต 1 สอกลงปลูกในหลุม กว่าจะได้ผลใช้เวลา 3 ปี แล้วต้องคอยพรวนดินในที่เหล่านั้นเสมอทุกปี เพื่อให้ดินน้อยหน่าได้รับความชุ่มชื้นตลอด พื้นที่ดินที่เหมาะสมควรเป็นดินเหนียวปนทรายเล็กน้อย และปราศจากรสเค็มจึงจะงอกงามได้ดี ถ้าดินมีรสเค็มก็ไม่ควรลงปลูก (อ้างแล้ว: 9)

สำหรับส้มโอกับเมืองนครชัยศรีนี้นับจากนี้กำลังเริ่มที่จะมีความสำคัญมากยิ่งขึ้นจากการให้ความสำคัญกับส้มโอทั้งในหมู่ คหบดี ชนชั้นสูง และจากชาวต่างชาติ ที่มีเพิ่มมากยิ่งขึ้น ดังได้กล่าวมาแล้ว ในเรื่องส้มโอเมืองนครชัยศรีนี้นอกจากจะกลายเป็นพืชสวนที่สร้างชื่อเสียงด้านรสชาติ ยังเป็นที่รับรู้ในวงกว้างทั้งจากชนชั้นสูงของประเทศ รวมไปถึงชาวต่างชาติมากยิ่งขึ้น ทว่าความสำคัญของส้มโอเมืองนครชัยศรีกำลังเพิ่มชื่อเสียงด้านการพัฒนาพืชสวนของไทย

มากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะเมื่อบทบาทของสัมพันธไมตรีกำลังกลายเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเกิดขึ้นในเวลาต่อมา

ชื่อเสียงของสัมพันธไมตรีของสยาม เป็นที่ต้องการในตลาดรับซื้อต่างประเทศมาตั้งแต่ปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 หลังจากนั้น ในปี พ.ศ. 2453 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ความต้องการสัมพันธไมตรีเป็นที่ปรากฏชัดเจนมากขึ้นถึงความต้องการจากชาวต่างชาติมาโดยตลอด ชาวต่างชาติ ชาติแรกที่ทำให้ความสนใจ คือ ชาวอเมริกัน ในครั้งนั้น มีสเตอร์ ตาเลอร์ กงสุลอเมริกัน (Mr. G. Cornell Tarler./ Consul-General American.) เป็นตัวแทนรัฐบาลอเมริกาและกรมเพาะปลูกประเทศอเมริกา ได้ทำการร้องขอให้สัมพันธไมตรีของสยามกับกระทรวงเกษตรธิการ จำนวน 4 หีบไปปลูกในประเทศอเมริกา ชื่อเสียงของสัมพันธไมตรีก็ได้เป็นที่ปรากฏถึงความสำคัญขึ้น ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติถึงคุณภาพสัมพันธไมตรีว่ามีรสชาติดีที่สุดอีกสายพันธุ์หนึ่ง (ส.จ.ช.,พ.ศ. 2453.กศ. 13/369) ในครั้งนั้นผู้แทนของรัฐบาลไทยได้ทำการส่ง มีสเตอร์ บาร์เน็ต (Mr. Barnet) ออกไปตัดกิ่งสัมพันธไมตรีของสยามใส่หีบ 4 ใบ ส่งไปทดลองปลูกในอเมริกา ในวันที่ 2 มกราคม พ.ศ.2453 ในการที่รัฐบาลไทยสามารถจัดส่งพันธุ์สัมพันธไมตรีให้แก่รัฐบาลอเมริกาได้เป็นผลสำเร็จ เป็นการสร้างสัมพันธ์ไมตรีของทั้งสองประเทศให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้นเป็นอย่างมาก

ก่อนหน้านี้รัฐบาลอเมริกันเคยพยายามนำกิ่งสัมพันธไมตรีของสยามไปปลูกแล้ว แต่การร้องขอครั้งแรกมิใช่ในนามรัฐบาลกับรัฐบาล แต่ต่อมาในนามผู้ว่าการมลรัฐแคลิฟอร์เนีย การจัดส่งในครั้งนั้นจึงขาดการดูแลที่ถูกต้องเพียงพอในครั้งนั้น จึงประสบความล้มเหลว ดังนั้นในการจัดส่งกิ่งสัมพันธไมตรีครั้งต่อมาจึงมีความหมายกับรัฐบาลอเมริกาและประเทศไทยมากเพราะรัฐบาลอเมริกามีความตั้งใจที่จะนำกิ่งสัมพันธไมตรีไปขยายการเพาะปลูกใน มลรัฐแคลิฟอร์เนีย ประเทศอเมริกาเป็นอย่างมาก ดังนั้นในการที่ไทยสามารถจัดส่งพันธุ์สัมพันธไมตรีไปจนสำเร็จ รุดลงไปด้วยดีจึงเป็นการสร้างสัมพันธ์ไมตรีของทั้งสองประเทศให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้นตามมาภายหลัง

อังกฤษนับเป็นชาติที่สองที่ร้องขอให้สยามส่งสัมพันธไมตรีของไทยไปปลูกในประเทศอาณานิคมของตน ในครั้งนั้นในปี พ.ศ. 2456 กระทรวงเกษตรของไทยได้รับหนังสือจากกรมเพาะปลูกประเทศแอฟริกาตะวันออก เรื่องร้องขอพันธุ์สัมพันธไมตรีชนิดที่ไม่มีเมล็ด เพื่อไปทดลองปลูก จำนวนกิ่งสัมพันธไมตรี 12 กิ่งในครั้งนั้นรัฐบาลได้เลือกนำกิ่งสัมพันธไมตรีจาก

อำเภอตลาดใหม่ ได้มีการตอนกิ่งลงเพาะชำในถังปีบส่ง ให้แอฟริกาตะวันออกในปีถัดมา เป็นผลสำเร็จเช่นกัน (ส.จ.ช.,พ.ศ. 2456.กศ.13/1243)

สรุป จะเห็นได้ว่าส้มโอของนครชัยศรีเป็นสายพันธุ์ที่มีชาวต่างชาติพยายามนำไปปลูกในประเทศต่าง ๆ อยู่เสมอสาเหตุสำคัญที่ส้มโอเป็นผลไม้ที่มีผู้นิยมนำไปปลูกนั้นก็เพราะเป็นผลไม้ที่ให้ผลขนาดใหญ่และมีรสชาติถูกปากชาวต่างชาติ อีกทั้งส้มโอนครชัยศรีเป็นสายพันธุ์ที่สามารถทนต่อปริมาณน้ำเค็มในระดับต่ำได้ดี สาเหตุที่ทำให้ทราบได้ว่าส้มโอนครชัยศรีสามารถทนต่อสภาพน้ำเค็มในระดับต่ำ ๆ ได้ จากบันทึกเอกสารจากกรมป่าไม้ ในโรบี ประเทศแอฟริกาตะวันออกในวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2456 ในบันทึกนั้นในประเด็นสถานที่ที่จะนำกิ่งส้มโอนครชัยศรีไปทดลองปลูกนั้นทางเจ้าหน้าที่ต้องการนำไปปลูกที่ ตำบล กิสมะยู (Kismayu) ริมแม่น้ำ ยูบา (Juba) ซึ่งแม่น้ำสายดังกล่าวมีลักษณะคล้ายกับแม่น้ำท่าจีนประการหนึ่งคือบางเวลามีน้ำเค็มหนุนสูงอยู่เนื่อง ๆ เช่นกัน จึงน่าจะเหมาะสมที่จะนำส้มโอพันธุ์ดังกล่าวที่มีลักษณะทนต่อสภาพน้ำเค็มได้ดีไปทดลองปลูกในพื้นที่ดังกล่าวได้จึงทำให้ทราบได้ว่าส้มโอพันธุ์นครชัยศรีสามารถทนน้ำเค็มได้

4.2 การปลูกอ้อย

พื้นที่ปลูกอ้อยที่สำคัญของเมืองนครชัยศรี ในปี พ.ศ. 2445 บริเวณริมฝั่งแม่น้ำท่าจีนโดยเฉพาะตำบลบ้านวัดกลาง การปลูกอ้อยได้ผลผลิตดีมาก มีชาวจีนร่วมหุ้นกันตั้งโรงหีบจักรน้ำตาลอยู่ ทำน้ำตาลทรายปีหนึ่งได้ประมาณ 1,200 หาบ มีกำไรดีทุกปี จากรายงานของมิสเตอร์ เค โทยามะ เป็นผู้เสนอให้รัฐบาลจัดทำโรงงานน้ำตาลขึ้นเองในเมืองนครชัยศรี เพราะมีผลประโยชน์มากพอสมควร และให้ความเห็นว่าแม้แต่อ้อยที่คุณภาพไม่ดีของเมืองนครชัยศรีนี้ก็ยังสามารถปลูกอย่างดีของเมืองอื่น และมีที่มากสามารถจัดทำการปลูกอ้อยได้มาก มีรายงานตัวเลขรายได้ประจำปีจากน้ำตาลเมืองนี้อยู่ที่ ประมาณ 1,000,000 เหรียญ สำหรับในท้องที่อำเภอพระปฐมเจดีย์ในปี พ.ศ. 2444 นั้นเป็นอีกที่หนึ่งที่มีผู้ปลูกอ้อย แต่มีอุปสรรคมากกว่าที่แรกแต่ที่พระปฐมเจดีย์จะอาศัยฝั่งน้ำฝนเป็นหลัก ก่อนลงมือปลูกอ้อยนั้น ต้องขุดดินพรวนดินเตรียมไว้ต่อน้ำแล้ง เพื่อไว้รับน้ำฝนในเดือนพฤษภาคม หรือมิถุนายน พอฝนตกชุกจนดินเริ่มชุ่ม จึงเริ่มปลูกอ้อย ลงในที่ดินนั้น และถ้าฝนไม่ตกในระหว่างสองเดือนนั้นจะต้องรอไปจนถึงเดือนหน้าจนกว่าฝนจะตกมาจึงจะปลูกอ้อยได้ การที่จะปลูกอ้อยนั้นใช้ปลูกขอดอ้อยโดยมาก ถ้าขอดอ้อยไม่พอก็เอาโคนอ้อยปลูกเพื่อให้เต็มเนื้อที่ดิน การใช้ขอดอ้อยมากกว่าโคนอ้อยนั้นถือว่าขอดอ้อยของอกงามดี

ในปี พ.ศ. 2444 วิธีการปลูกอ้อยนั้นต้องตัดยอดอ้อยประมาณเพียงสามปล้องและปักไว้ตามที่ดินที่จัดไว้ ทั้งระยะให้พอสมควรแก่ต้นอ้อย พรรณอ้อยตั้งแต่ปลูกกว่าจะได้ที่ตัดจะเป็นเดือนมกราคมถึงเดือนมีนาคม เมื่อจะลงมือตัดนั้นต้องเผตามใบแห้งเสียให้หมด จะได้ตัดได้ง่าย ผลประโยชน์ที่ราษฎรปลูกได้บริเวณพระปฐมเจดีย์ นั้นมีผลผลิตอ้อยที่ 1,500 -1,600 ต้นต่อไร่ พันธุ์อ้อยทุกชนิดทำได้ปีละหน บริเวณหลังพระปฐมเจดีย์เป็นพื้นดินดอนจึงนิยมใช้อ้อยแดงกันมาก เพราะเป็นอ้อยที่ทนแสงแดดได้ดีมาก และอ้อยแดงเป็นอ้อยที่ใช้ทำน้ำตาลทรายกันโดยมาก อ้อยอีกชนิดหนึ่งที่ปลูกคือ อ้อยจีน ชนิดนี้เป็นอ้อยที่ทนความร้อนได้ดีเช่นกันใช้น้ำและน้ำคั้นขายในตลาดกันมากมีรสหวานอมเปรี้ยว (ศ.จ.ช.,ร.ศ.120.กษ.10/2) การปลูกอ้อยของเมืองนครชัยศรีมีส่วนสำคัญที่ทำให้การค้ำน้ำตาลทรายมีผลผลิตป้อนเข้าสู่โรงงานอยู่เสมอแม้ว่าการค้ำน้ำตาลทรายที่เคยเฟื่องฟูถึงขีดสุดจะหมดลงไปนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2418 แต่ชื่อเสียงของโรงงานน้ำตาลทรายที่เหลืออยู่ก็สร้างผลกำไรมาโดยตลอดจนถึงปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ราวปี พ.ศ. 2446 กรมวิธีการปลูกอ้อยและวิธีการทำน้ำตาลทรายได้รับการร้องขอจากกงสุลอเมริกัน เจ้าหน้าที่การต่างประเทศของอเมริกันมีความต้องการองค์ความรู้การปลูกอ้อยและวิธีการทำน้ำตาลทรายดังกล่าวกระทรวงการต่างประเทศจึงมอบหมายให้ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรีเป็นผู้เรียบเรียงโดยใช้ข้อมูลที่มีอยู่ในท้องถิ่นของเมืองนครชัยศรีส่งไปให้เป็นการเจริญสัมพันธทางการทูตกับมหาอำนาจใหม่อย่างอเมริกัน (ศ.จ.ช.,ร.ศ.122.กษ.10.2/3: 1-7)

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบทางสังคมของเมืองนครชัยศรี

ผลกระทบทางสังคมของประชากรกับการแสวงหาโอกาสในด้านเศรษฐกิจในกลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีนั้นในประชากรกลุ่มต่าง ๆ ในนครชัยศรีราวปี พ.ศ. 2439 –2453 สามารถแบ่งลักษณะของชนชั้นแรงงานได้ 2 กลุ่มประเภทแรกเป็นแรงงานในในการรับจ้างค้าแรงงานส่วนมากเป็นชาวจีน เป็นกุลี คนปลูกอ้อย คนงานขนหีบอ้อย คนงานโรงงานน้ำตาล กลุ่มนี้มีสถานภาพทางสังคมต่ำที่สุด เมื่อเทียบกับชาวจีนด้วยกันที่เป็นนายทุนระดับเจ้าของกิจการ ชนชั้นแรงงานที่เป็นชาวจีนและนายทุนจะต้องเสียเงินค่าราชการจีนโดยการผูกปี 4 บาทต่อ 3 ปีแต่ราษฎรไทยต้องเสียเงินค่าราชการแพงกว่าชาวจีนถึง 6 บาทต่อปี ราษฎรจีนเองต้องเสียเงินค่าราชการ แทนการผูกปี นับตั้งแต่ในปี พ.ศ.2452 เป็นต้นมา (ศ.จ.ช.,ร.ศ.128.ม.28.2/43: 4) ในปีแรกที่เริ่มเก็บเงินค่าราชการมีรายได้ดังนี้ ในปี พ.ศ. 2446 จัดเก็บได้ 79,374 บาท

อำนาจในการจัดเก็บเงินค่าราชการแต่เดิมที่เป็นการส่งเจ้าหน้าที่จากกรุงเทพฯ ออมาเก็บในหัวรวมทั้งเมืองนครชัยศรีด้วยนั้น ได้ถูกโอนให้เป็นหน้าที่ของเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรีเป็นผู้จัดเก็บเองในปี พ.ศ. 2449 (ส.จ.ช.,ร.ศ.125.ม.27.2/2) การที่เมืองนครชัยศรีมีประชากรอาศัยอยู่มากทำให้การเก็บเงินค่าราชการ บางครั้งมีผู้หลบหนี การจ่ายเงินค่าราชการ มีผู้หลีกเลี่ยงไปได้อยู่บ่อยครั้ง ทำให้รัฐบาลออกกฎหมายลงโทษผู้ไม่ยอมเสียเงินค่าราชการอย่างรุนแรงขณะเดียวกันการที่รัฐบาลมีการเรียกเก็บเงินค่าราชการ ทั้งชาวไทยและชาวจีนก็เพื่ออุดหนุนให้ภาคประชาชนส่วนมากอยู่ในภาคการผลิต (ส.จ.ช.,ร.ศ.121.ม.28.2/3: 38) โดยที่แรงงานชาวจีนอยู่ในระบบลูกจ้างในโรงสีเป็นส่วนมากและราษฎรไทยรัฐบาลส่งเสริมให้ทำนาเป็นอาชีพหลัก การที่ราษฎรไทยต้องเสียเงินค่าราชการให้รัฐบาลถึงปีละ 6 บาท ความเป็นจริงรัฐบาลไม่ได้ให้ความเท่าเทียมกันในการแสวงหาโอกาสในทางเศรษฐกิจ (ส.จ.ช.,ร.ศ.121.ม.28.2/2: 45) ราษฎรไทยเป็นผู้เสียภาษีค่านา อากรสวนและภาษีสินค้าที่สำคัญต่าง ๆ หลายชนิด ภาษีบางอย่างที่รัฐบาลจัดเก็บก็เป็นที่เกิดขวงการลงทุนทำมาหากินของราษฎรอยู่บ้าง ทั้งการค้าข้าวและสินค้าเกษตรของเมืองนครชัยศรี ราษฎรเป็นแต่เพียงผู้ผลิตในชั้นปฐมภูมิแล้วจำหน่ายขายต่อนายทุนย่อย Leontyep (1924 อ้างใน เดชา รัตโยธิน, 2546: 89-90) พ่อค้า คนกลางทั้งเรือเร่ และพ่อค้าชาวจีน เพื่อแลกสินค้าต่าง ๆ ที่ผลิตเองไม่ได้ การส่งเสริมให้ราษฎรผลิตสินค้าแปรรูปเพื่อขายอย่างอุตสาหกรรมในเมืองนครชัยศรีสำหรับราษฎรไทยไม่ใช่เรื่องที่จะทำได้ง่ายเหมือนอย่างชาวจีน ในขณะเดียวกันชาวจีนในด้านหนึ่งในด้านหนึ่งแม้ว่าจะได้รับการเสียภาษีที่เป็นรายคนจากภาษีผูกปีและเงินค่าราชการที่น้อยกว่าคนไทยมากก็ตามเพียง 4 บาทต่อ 3 ปี แต่ปัญหาทางเศรษฐกิจมีอยู่ว่าในแหล่งลุ่มน้ำทำเงินทั้งในเมืองนครชัยศรีและในชุมชนริมคลองนั้นการทำมาค้าขายของชาวจีนอยู่ใกล้แหล่งที่รัฐบาลส่งเสริมสร้างวัฒนธรรมการใช้ยาที่เป็นอุปสรรคแก่การสั่งสมทุนของแรงงานกุลี และนายทุนย่อยพ่อค้าเรือเร่ อยู่เสมอทั้งการตั้งโรงบ่อนเบี้ย การตั้งภาษีห่วย ก ข โรงฝิ่น มีอยู่ทั่วไปเพื่อกระตุ้นการใช้จ่ายเงินของราษฎรชาวจีนให้มัวเมากับอบายมุขอย่างถึงที่สุด เพื่อนำเงินรายได้กลับคืนสู่รัฐบาล สภาพของราษฎรไทย และชาวจีนที่เข้ามาอยู่ใหม่ในเมืองนครชัยศรีไม่สามารถปรับตัวกับวัฒนธรรมเหล่านี้ที่รัฐบาลสนับสนุนธุรกิจเหล่านี้ได้ราษฎรที่ขาดความรู้ขาดการยับยั้งชั่งใจก็ต้องหมดตัวจากการพนันสร้างความเสียหายต่อสภาพสังคมตามมาในที่สุด

ดังนั้นวิธีการจัดการต่างๆที่รัฐบาลใช้ในการควบคุมราษฎรไทยและชาวจีนเป็นระบบที่เกิดขวงการพัฒนาสถานภาพทางเศรษฐกิจของแรงงานอย่างมาก ถึงที่สุดในปี พ.ศ. 2451 ความเดือดร้อนของราษฎรก็ปรากฏขึ้นเมื่อพระยาสุนทรบุรีศรีพิชัยสงครามข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรี ได้รายงานต่อกระทรวงมหาดไทย ขอร้องให้ลดเงินค่าราชการแก่ราษฎรไทย ที่ได้รับ

ความขัดสนจากความทุรกันดาร ในเมืองสุพรรณบุรี พื้นที่ตำบลองค์พระ ตำบลห้วยขมิ้น ตำบลเขาโง๊ะให้ลดลงเหลือปีละ 4 บาท จากเดิม 6 บาทต่อปี (ส.จ.ช.,ร.ศ.127.ม.28.2/6: 3) เพื่อบำรุงการทำการมหากินของราษฎร การจัดการบำรุงขวัญกำลังใจของราษฎรของรัฐบาลนับว่าเป็นสิ่งที่ดีต่อประชาชน แต่การแก้ปัญหาบำรุงการเกษตรในพื้นที่ ๆ อุดมสมบูรณ์ อย่างเมืองนครชัยศรี รัฐบาลไม่ได้ให้ความสนใจอย่างจริงจัง การลดเงินค่าราชการนั้นทำให้ทำให้ราษฎรไทยมีกำลังใจในการทำงาน จึงเป็นสิ่งที่รัฐบาลควรจะแสดงออกอย่างเท่าเทียมกันในทุกพื้นที่ของราชอาณาจักรอยู่แล้ว เพราะปรากฏเหตุการณ์ในเมืองนครชัยศรีอยู่บ่อยครั้งว่าชาวนาได้รับความเดือดร้อน จากราคาข้าวอันเนื่องการกตราคาข้าวให้ต่ำของนายทุนโรงสี ปัญหาอุทกภัย ปัญหาการเป็นหนี้สินค่าเช่าที่ดิน ปัญหาจากการติดหนี้พัน ๆ ราษฎรที่ทำนาบางส่วนขาดความรู้วิธีการจัดการเงินสดและความรู้เรื่องการออมเมื่อขาดความรู้เรื่องการเงินเหล่านี้ราษฎรที่ได้เช่าที่ทำนาก็เหมือนขาดภูมิคุ้มกันทางการเงินที่ดีเมื่อการก้าข้าวเริ่มมีปัญหาต่างๆ ดังนั้น การแสวงหาเงินมาลงทุนลงเมล็ดข้าวในฤดูหว่าน หรือการหาเงินมาเพื่อชำระเงินค่าราชการจึงเป็นปัญหาของชาวนาโดยตรง การที่รัฐบาลยุบเลิกโรงจำนำในมณฑลนครชัยศรี เมืองนครชัยศรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองสมุทรสาคร ในปี พ.ศ. 2441 (ส.จ.ช.,ร.ศ. 117.ม.45/3: 3) เหตุการณ์ครั้งนั้นเป็นสิ่งที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจเสียหายอย่างมากเพราะระบบโรงรับจำนำ เป็นเครื่องประกันความมั่นคงในการแสวงหาเงินสดของราษฎรที่ทำได้ง่ายที่สุดโดยมีหลักทรัพย์ที่เป็นวัตถุเป็นเครื่องรับประกันเงินที่ได้รับออกไป เมื่อโรงจำนำถูกรัฐบาลสั่งปิดจึงทำให้ในท้ายที่สุดแรงงาน และราษฎรชาวนาต้องพึ่งพิงการกู้หนี้ยืมสินในอัตราดอกเบี้ยที่ไม่เป็นธรรมกับนายทุนเงินกู้ เมื่อเป็นเช่นนั้นราษฎรชาวนาจึงเสี่ยงต่อการถูกยึดที่นาและยึดทรัพย์สิน อยู่เสมอเพราะนายทุนมักจะให้ใช้ที่นาในการจำนอง เมื่อราษฎรขาดส่งดอกเบี้ยเงินเพียงเล็กน้อยก็ถือว่าผิดสัญญาจึงเป็นปัญหาการแย่งยึดที่นาตามมาในที่สุด ปัญหาในเรื่องดังกล่าวจากการที่รัฐบาลส่งข้าหลวงมาตรวจราชการหลายครั้งนับตั้งแต่ก่อนการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล รัฐบาลเองก็ทราบปัญหาดังกล่าวคืออยู่แล้ว แต่ก็ไม่ได้ระมัดระวังปัญหาโดยการหาสาเหตุที่เป็นต้นเหตุที่แท้จริงอันทำให้ชาวนา และราษฎรชนชั้นแรงงานเมืองนครชัยศรีได้รับความเดือดร้อนจากการจัดการด้านเศรษฐกิจที่มุ่งตัวเลขเงินรายได้เป็นเรื่องหลักในการพัฒนาโดยไม่ให้ความสำคัญในด้านปัญหาทางสังคมอย่างจริงจัง

ในเรื่องการศึกษาเมืองนครชัยศรียังใช้ระบบการฝากลูกหลานเข้าเรียนในวัดบ้างก็บวชเรียน บาลักกันเป็นพื้นมานับตั้งแต่ก่อนมีการจัดตั้งเป็นมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ. 2438 เมื่อมีการพัฒนาระบบราชการมีการจัดตั้งสำนักงานราชการของข้าหลวงจากกระทรวง กรม กอง ต่างๆทำให้ในเวลาต่อมารัฐบาลเริ่มจัดการศึกษาให้แก่ เมืองนครชัยศรีอย่างจริงจังมากยิ่งขึ้น ในปี พ.ศ. 2441

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ตั้งให้พระอมรโมหิ พระราชาคณะเป็นผู้อำนวยการออกไปจัดการแนะนำด้านการศึกษาตามวัด ในมณฑลนครชัยศรี และโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุนทรบุรี ศรีพิชัยสงคราม เทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรีชำระการหัวเมืองทุกตำแหน่ง ให้ดำเนินการช่วยเหลือดูแลในเรื่องการศึกษาให้แก่บุตรหลานราษฎรเมืองนครชัยศรี พระยาสุนทรบุรี ได้เป็นผู้ส่งเสริมการศึกษาของบุตรหลานราษฎรที่มีความรู้ความสามารถให้ไปรับตำแหน่งหน้าที่ทางราชการในหัวเมืองต่อไป การจัดการศึกษาดังกล่าวโดยมากจะมีราษฎรที่เป็นคนในท้องถิ่นและลูกหลานข้าราชการ กรมการเมือง พลตระเวนส่งบุตรหลานเข้าเรียนเป็นจำนวนมากการขยายโอกาสทางการศึกษานั้นลูกหลานชาวจีนเองส่วนมากในช่วงเริ่มต้นการศึกษาจากวัด ยังไม่เป็นที่นิยมมากนักบ้างต้องการกำลังแรงงานจากบุตรชายหญิงเอาไว้ใช้ในการทำงานอยู่มีการแก้ปัญหาทางการขยายโอกาสทางการศึกษาสามารถแก้ปัญหาเรื่องการส่งคนเข้าสู่ระบบราชการเท่านั้น (ส.จ.ช.,ร.ศ.118.ม.45/8: 2-3)

โดยสรุป การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นของเมืองนครชัยศรีระหว่างปี พ.ศ. 2439 - 2453 นั้นยังเป็นผลมาจากการที่รัฐพยายามปรับบทบาททางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำท่าจีนครั้งใหญ่ให้กลายเป็นแหล่งผลิตต้นน้ำในด้านการค้าข้าว จึงนำมาซึ่งการทำนุบำรุงพื้นที่เกษตรกรรมส่วนต่าง ๆ ของมณฑลนครชัยศรี และเมืองต่าง ๆ อย่างรอบด้าน ทั้งการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร การพัฒนาพื้นที่เพาะปลูกข้าวให้มีปริมาณเพิ่มมากยิ่งขึ้น ขณะนั้นก็ได้มีการวางแนวทางการพัฒนาเมืองนครชัยศรีให้กลายเป็นแหล่งพักพิงของแรงงานชาวจีนแต่จิวโพ้นทะเลให้เป็นแรงงานสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของท้องถิ่น ทำให้เกิดย่านการค้าและการพาณิชย์กรรมสำคัญอื่นๆของเมืองนครชัยศรีในหลายด้าน ส่งผลให้เศรษฐกิจมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวการหดตัวทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากการเร่งรัดการขยายตัวของตลาดการค้าข้าวในพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีน กำลังเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจที่ผ่านเข้ามาเป็นระยะสั้น ๆ อันเป็นผลมาจากการเก็งกำไรจากราคาข้าวด้วยแต่อย่างไรก็ดีด้วยตลาดการค้าข้าวที่ขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ก็ทำให้ชาวนาส่วนใหญ่ได้รับอานิสงค์ในการมีแหล่งเพาะปลูกเพิ่มมากขึ้นจากการเปิดพื้นที่นา และการเข้ามาของระบบการค้าข้าวอันชาวจีนยังเป็นผู้ทำให้ผลผลิตออกขายในระบบบงกสี ทำให้การค้าข้าวในช่วงเวลานั้นสามารถสร้างความมั่นคงแก่เกษตรกรได้ในระดับหนึ่ง และในภาพรวมทางด้านเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ราษฎรเองก็มีความสุขในวิถีชีวิตที่มีอิสระในการทำมาหากินมากยิ่งขึ้น ซึ่งในขณะเดียวกันด้วยการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่กำลังขยายตัวอย่างต่อเนื่องก็นำมาซึ่งการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ที่จะมีผลต่อความเจริญทางเศรษฐกิจของท้องถิ่นก็คือ การสร้างทางรถไฟในปี พ.ศ. 2447 ซึ่งในขณะนั้นเมืองนครชัยศรี กำลังมีเศรษฐกิจที่ขยายตัวเติบโตอย่างต่อเนื่องเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ดังนั้นในระยะ

ยาวทางด้านเศรษฐกิจจึงเป็นเมืองหนึ่งที่มีความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย ในขณะนั้น

ในด้านการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจริงสำหรับชาวเมืองนครชัยศรีที่ส่งผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการกำหนดบทบาททางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี มีผลกระทบกับความอยู่ดีกินดีของราษฎรยังเป็นปัญหาที่ภาครัฐยังไม่สามารถแก้ไขให้ลุล่วงไปได้ ทั้งในเรื่องการจัดสรรที่ดินทำกินให้มีการใช้ประโยชน์อย่างทั่วถึง เพราะว่าในขณะนั้นพื้นที่ทางการเกษตรที่สำคัญ ๆ ของเมืองนครชัยศรี ต่างเป็นกรรมสิทธิ์ของเหล่าราชินิกุล และเหล่าคหบดีชั้นปกครอง จึงทำให้ชาวนายังเป็นเพียงผู้ปลูกข้าวในที่เช่าเท่านั้น นอกจากนั้นการค้าข้าวที่มีชาวจีนอยู่เบื้องหลังในการประกอบกิจการเป็นคนกลางค้าส่งข้าวเปลือก สูโรงสีและเป็นผู้ค้าข้าวสารสู่ตลาดอย่างครบวงจร ทำให้ชาวนาต้องได้รับผลกระทบในการไม่สามารถควบคุมราคาข้าวเปลือกจากพื้นที่เพาะปลูกของตนเองได้ ส่งผลให้สภาพชีวิตของชาวนาขาดความมั่นคงเป็นระยะ ๆ อยู่เสมอ ขณะเดียวกันการหลั่งไหลเข้ามาของแรงงานชาวจีนจำนวนมาก ทำให้ภาครัฐขาดการเหลียวแลทรัพยากรมนุษย์ทั้งราษฎรท้องถิ่นเดิมของนครชัยศรีและแรงงานชาวจีนที่อพยพเข้ามาอยู่เป็นแรงงานด้วย จึงเกิดสภาพทางเศรษฐกิจที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนา กำลังการผลิตภายในท้องถิ่นมากนัก เพราะรัฐบาลใช้นโยบายที่มีต่อชาวจีนในเชิงผลประโยชน์เฉพาะหน้าเท่านั้น ทั้งการจัดเก็บภาษีอากรฟั่น การเปิดกิจการบ่อน เบี้ย ฯลฯ ซึ่งก็มีผลกระทบต่อการตั้งสมทุนของราษฎรท้องถิ่นทุก ๆ กลุ่ม ไม่เว้นแม้กระทั่งราษฎรในท้องถิ่นเดิมด้วยดังนั้นในสภาพทางเศรษฐกิจที่เมืองนครชัยศรีดูเหมือนว่าเป็นเมืองแห่งโอกาสทางเศรษฐกิจที่ดีที่สุดในระดับหนึ่งในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย อันเป็นที่คาดหมายของแรงงานชาวจีนในการอพยพเข้าสู่เมืองนครชัยศรีเพื่อค้าแรงงานและเป็นเป้าหมายของราษฎรไทยในการแสวงหาที่ดินเพื่อทำการเพาะปลูกตามความเชี่ยวชาญ ทำให้ดูเหมือนว่าทางด้านเศรษฐกิจเอื้อต่อการสร้างตัวของราษฎรเป็นอย่างดี แต่ในสภาพที่เป็นอยู่จริงกลับพบอุปสรรคขัดขวางทางเศรษฐกิจของท้องถิ่นอยู่หลาย ๆ ประการ ซึ่งล้วนเป็นผลพวงอันเกิดจากการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจจากส่วนกลางทั้งสิ้น

บทที่ 4

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี พ.ศ. 2453-2469

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีในระหว่างปี พ.ศ. 2453-2469 เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ทางการเมืองของประเทศมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2439-2452 ด้านการเมืองระหว่างประเทศ ส่งผลให้ไทยได้รับผลกระทบจากการกำหนดยุทธศาสตร์ให้ไทยตกอยู่ในสถานรัฐกึ่งชนในเชิงผลประโยชน์ ระหว่างอังกฤษทางตะวันตก และฝรั่งเศสทางตะวันออก นับตั้งแต่ 15 มกราคม พ.ศ. 2439 ผลของสัญญาฉบับระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส เนื้อหาสำคัญของสัญญา ดังกล่าว คือ การรับประกันผลประโยชน์ทางดินแดน ประชากร และเขตเศรษฐกิจจำเพาะของสยามในลุ่มน้ำเจ้าพระยา และลุ่มน้ำต่าง ๆ ในพื้นที่ภาคกลาง รวมไปถึงในแม่น้ำท่าจีนหรือแม่น้ำนครชัยศรีด้วยนั่นเอง ถึงที่สุดแล้วเมืองนครชัยศรีต้องเข้าสู่กระบวนการปฏิรูปทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นการกำหนดยุทธศาสตร์พัฒนาทางเศรษฐกิจในเนื้อหาที่สำคัญจึงให้ความสำคัญกับ การบังคับใช้กฎหมายในด้านภาษีอากรเพื่อดึงดูดผลประโยชน์เข้าสู่ส่วนกลางมากขึ้น

การวางแผนการจัดการนโยบายสาธารณะสำหรับหัวเมืองนั้น จากโครงการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็น จะต้องคำนึงควบคู่ไปกับการทำนุบำรุงโครงสร้างพื้นฐานที่มีอยู่เดิมให้ทันสมัย ขณะเดียวกันในด้านความมั่นคงจำเป็นต้องปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินสำหรับหัวเมืองชั้นในให้มีความมั่นคงมากยิ่งขึ้นเพื่อรองรับกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากการพัฒนาการค้าข้าวเพื่อส่งออกที่กำลังเจริญเติบโตขึ้นมากสำหรับเมืองนครชัยศรีจากความสำเร็จในการเป็นแหล่งพื้นที่นาสำหรับผลิตข้าวซึ่งข้าวนาสวนของนครชัยศรี กำลังเป็นที่ต้องการจากตลาดทั้งในประเทศและต่างประเทศ ในระหว่างปี พ.ศ. 2444-2453 เป็นช่วงเวลาที่ข้าวสารนาสวนนครชัยศรีมีราคาสูงที่สุดในตลาดการค้าข้าวของสิงคโปร์ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2453 เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงขึ้นครองราชย์ แนวทางการพัฒนาทางเศรษฐกิจ โดยการพัฒนาแม่น้ำลำคลอง การขุดคลอง และการซ่อมสร้างประตูน้ำเพื่อบำรุงการทอผ้าไหม เพื่อบำรุงด้านการเกษตรและการเดินทางของเกษตรกรเริ่มจะลดลงไปอย่างมาก รัฐบาลกำลังจะเปลี่ยนบทบาทเป็นการพัฒนาเพื่อความมั่นคงเป็นสิ่งสำคัญ ในเวลานั้นแรงผลักดันในการพัฒนาด้านต่าง ๆ ได้รับอิทธิพลจากประเทศมหาอำนาจที่ทำให้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ของโลกอยู่เสมอ จากปัญหาในเรื่องดินแดนระหว่างไทยกับอังกฤษและฝรั่งเศส นับตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2439 ตามมาด้วยภัยสงครามโลกครั้งที่ 1 ในปี 2457 และ การตามมาด้วยปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจ

ของโลกตกต่ำไปทั่วโลก ภายหลังจากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 1 ปี พ.ศ. 2460-2465 เหตุการณ์ต่าง ๆ ส่งผลให้เมืองนครชัยศรีซึ่งเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญถูกกำหนดบทบาทรับภาระให้เป็นกำลังสำคัญในระบบเศรษฐกิจของประเทศโดยเฉพาะจากการนำรายได้ที่ได้จากการส่งออกข้าว เพื่อนำรายได้มาจุนเจือสถานการณ์ทางการคลังของรัฐจากภาษีขาออกและหล่อเลี้ยงอุตสาหกรรมสีข้าวภายในประเทศ ให้สามารถเติบโตต่อไปได้ ดังนั้นด้วยสถานการณ์ต่าง ๆ ของโลก ถึงที่สุดรัฐบาลจึงจำเป็นต้องคำนึงถึงบทบาทด้านความมั่นคงของประเทศเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ซึ่งในด้านความเป็นอยู่และการดำรงชีพของราษฎรในสังคมเกษตรกรรมของเมืองนครชัยศรีนั้นกำลังถูกลดบทบาทลงและได้รับผลกระทบด้านต่าง ๆ มากที่สุด

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

สาเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีที่มีผลต่อการการปรับรูปแบบวิถีชีวิตของราษฎรเมืองนครชัยศรี รวมทั้งการรับรู้ในแง่ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสำหรับเมืองนครชัยศรีเองประเด็นสำคัญประการแรกคือ การขยายตัวของการค้าข้าวส่งออกต่างประเทศ ประการที่สองคือ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ตั้งแต่ พ.ศ. 2453 และประการสุดท้ายคือ แนวทางการแก้ไขปัญหามาจากรัฐ ปัจจัยทั้ง 3 เป็นสาเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นโดยมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. การขยายตัวของการค้าข้าวส่งออกต่างประเทศของเมืองนครชัยศรี

การค้าข้าวของเมืองนครชัยศรีในปี พ.ศ. 2453 มีการเจริญเติบโตควบคู่ไปกับการค้าเพื่อการส่งออกข้าวอย่างต่อเนื่อง เพราะชื่อเสียงในเรื่องของคุณภาพของข้าวเมืองนครชัยศรีโด่งดังอยู่ในกระแสของกลุ่มค้าข้าวชาวจีนและชาวตะวันตก มาโดยตลอด ขณะเดียวกันในช่วงปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 จนถึงกลางปี พ.ศ. 2453 ตลาดการค้าข้าวของไทยกำลังถูกกดดันจาก วรรคราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทยถึงปัญหาข้าวสารที่ประเทศไทยจำหน่ายออกไปเป็นข้าวสารขาวที่ทำให้เกิดโรค เหน็บชา และเป็นสาเหตุที่ทำให้แรงงานและราษฎรในเขตการปกครองของอังกฤษในเอเชียได้รับความเดือดร้อน ในประเด็นดังกล่าวนี้ อังกฤษอ้างถึงความห่วงใยในสุขภาพอนามัยของประชาชนบนพื้นฐานที่ไม่เป็นธรรมกับไทยเพราะปัญหาดังกล่าวยังเร่งด่วนน้อยกว่าในเรื่องการค้าส่งฝิ่นเข้าสู่ประเทศไทยเสียอีก ความต้องการที่แท้จริงจึงจากการต้องการกดดันราคาข้าวสารจากไทยให้ต่ำลงเสียมากกว่า ดังนั้นในความพยายาม

ในการใช้ประเด็นดังกล่าวของอังกฤษจึงไม่เป็นผลสำเร็จ ขณะที่ข้าวสารนาสวนนครชัยศรีในตลาดค้าข้าวส่งออกในสิงคโปร์มีราคาสูงกว่าข้าวในท้องที่อื่นของประเทศไทย และราคาสูงกว่าข้าวพม่าและเวียดนาม

ดังนั้นในปี พ.ศ. 2453 แม้จะยังมีการร้องเรียน มายังรัฐบาลไทยเพื่อกดดันในเรื่องการส่งออกข้าวแต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ ข้าวสารนาสวนนครชัยศรีนั้นมีราคาดีเพราะชื่อเสียงในเรื่องของสภาพดินที่มีลักษณะพิเศษเป็นดินโลมิชอย เป็นดินเนื้อดีมีการทับถมของชั้นตะกอนจากลุ่มน้ำท่าจีน นาข้าวได้รับ การพัฒนาการทดน้ำไขน้ำจากคลองส่งน้ำต่าง ๆ อย่างทั่วถึง ทำให้ชื่อเสียงของคุณภาพข้าวนอกจากมีคุณภาพดียังเป็นที่เชื่อถือในหมู่พ่อค้าข้าวในต่างประเทศ ในความเป็นจริงข้าวนาสวนของเมืองนครชัยศรีโดยเฉพาะในตำบลคลองโยง มีชื่อเสียงมากเป็นที่ต้องการของตลาดการค้าข้าวและเริ่มมีราคาสูงมาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2444 (ส.จ.ช.,ร.ศ.121.กส.13/48) จากรายงานของกรมเพาะปลูกตามที่ มิสเตอร์ ริเวต คาร์แนต (Reaved Carnad) ได้รับรายงานจากห้างอาร์คาน บริษัทนำเข้าและส่งออกสินค้าในพระกรุงเทพ ได้การันตีในคุณภาพข้าวเมืองนครชัยศรีโดยมีเนื้อหว่าข้าวในเมืองนครชัยศรีมีคุณภาพสูงกว่าพื้นที่ปลูกข้าวที่อื่น ๆ ของประเทศ ดังนั้นจึงน่าจะมีการตรวจสอบคุณภาพดินและการบำรุงพันธุ์ข้าวเมืองนครชัยศรีไปปลูกในแหล่งอื่น ๆ ของประเทศต่อไป ดังนั้นจึงเข้าใจได้ว่าเมื่ออิทธิพลของชาติตะวันตกเริ่มจะให้ความสำคัญกับการค้าข้าวในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ระยะเวลาที่พ่อค้าข้าวส่งออกชาวตะวันตกเริ่มจะให้ความสนใจ กับชื่อเสียงของข้าวนครชัยศรีน่าจะอยู่ในระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. 2444-2450 และการแสดงท่าทีกดดันราคาข้าวของไทยให้มีราคาต่ำเพื่อพุงราคาข้าวของพม่าให้มีราคาจำหน่ายแข่งขันได้น่าจะอยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2450-2453 เมื่อข้าหลวงอังกฤษในฮ่องกงเริ่มแสดงท่าทีต่อต้านข้าวสีขัดขาวของไทยในระหว่างนั่นเอง

ด้วยคุณภาพและชื่อเสียงของข้าวสารนครชัยศรีทำให้ในปี พ.ศ. 2453 ข้าวที่เมืองนครชัยศรีขายส่งออกจากเมือง โดยกลุ่มพ่อค้าคนกลางส่งออกไปไกลทางทะเลทางภาคใต้ของไทยไปถึงชุมชนการค้าในเขต อิทธิพลของอังกฤษ ในช่องแคบอาณานิคม (Straits Settlement) ในเมืองสิงคโปร์ราคาข้าวสารที่ 1 นาสวนนครชัยศรี ยี่ห้อ จันเสง กิมเจง มีราคาต่อกะแวนละ 198 เหรียญ เทียบกับราคาข้าวสารที่ 1 ในพื้นที่ปลูกข้าวอื่น ๆ ของไทย จากยี่ห้อต่าง ๆ มีราคาจำหน่ายในราคาระหว่าง 180-190 เหรียญต่อกะแวนเท่านั้น ขณะที่ในเวลานั้น ราคาข้าวสารที่ 1 ของเวียดนาม มีราคาระหว่าง 151-152 เหรียญต่อกะแวน และข้าวสารอย่างงาม ของพม่า มีราคาระหว่าง 142-143 เหรียญ

ต่อเกวียน เมื่อเปรียบเทียบราคาข้าวสารของทั้งสามประเทศข้าวจากประเทศไทยมีราคาดีกว่าทั้งสองประเทศอย่างมากและข้าวที่มีราคาสูงที่สุดในตลาดข้าวของสิงคโปร์ ก็คือข้าวสารที่ 1 นครชัยศรี ดังนั้นการค้าข้าวเพื่อการส่งออกในต่างประเทศ ทำให้ชาวนามีรายได้จากการทำนาเพิ่มมากขึ้น ขณะเดียวกันก็สร้างผลกำไรให้แก่โรงสีข้าวทั้งจากเมืองนครชัยศรีและพ่อค้าส่งออกข้าวในกรุงเทพฯ สำหรับเข้าสารนครชัยศรี 1 ที่ขึ้นชื่อนั้น โรงสีเจียมุ่ย สามารถซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาของเมืองนครชัยศรีในราคาเกวียนละ 96 บาท เมื่อรับซื้อแล้วเมื่อผ่านการสีจะได้ข้าวสารที่สามารถทำรายได้ในตลาดสิงคโปร์ในราคาสูงถึง 194 เหรียญต่อเกวียน และในช่วงปลายปีเดือนกันยายน ปี พ.ศ. 2453 ก็สามารถจำหน่ายได้ถึงเกวียนละ 196 เหรียญต่อเกวียน (ส.จ.ช.,ร.ศ.127-129.ต2.12/33) การแข่งขันในการจำหน่ายข้าวนครชัยศรีไม่ได้มีการผูกขาดกับกลุ่มใดมากนักขึ้นอยู่กับว่าชาวนานั้น ๆ จะมีนายทุนกลุ่มใดสนับสนุนเงินแก่ชาวนาก็สามารถหักดอกจากทางข้าวไปจำหน่ายแข่งขันกันได้ พ่อค้าข้าวรายอื่นในท้องถิ่นอย่างเช่น ยี่หื้อ ดี้ด หลี (กิมเจง) สามารถขายข้าวสารนครชัยศรี 1 ได้ถึง 201 เหรียญต่อเกวียน และยี่หื้อ ปอ ไท เสง (คลองบางหลวง) สามารถจำหน่ายข้าวสารนครชัยศรี 1 ได้ราคาสูงถึง 190 เหรียญต่อเกวียน

ข้าวสารนครชัยศรี 1 เป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของประเทศ สถานการณ์แข่งขันของนายทุนพ่อค้าข้าวได้ทำให้อุตสาหกรรมโรงสีข้าวอันมี พ่อค้าคนกลางทั้งกลุ่มที่รับซื้อและกลุ่มส่งออกข้าว ในกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีน ต่างได้รับผลกำไรจากการค้าข้าวนครชัยศรีเป็นอย่างดี จากปริมาณการส่งออกและราคารับซื้อที่สูงขึ้นทั้งในประเทศและต่างประเทศ ดังนั้นนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2439 จนถึง พ.ศ. 2453 ในต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ช่วงระยะเวลาที่มหาอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง อย่างอังกฤษสามารถผนวกผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตนในภูมิภาคให้เข้ากับการค้าของป่าและการค้าข้าวของไทยได้อย่างสมบูรณ์แบบที่สุด ขณะนั้นไทยได้รับข้อแลกเปลี่ยนโดยการได้รับสิทธิคุ้มกัน ในด้านความมั่นคงจากการเป็นรัฐกันชนระหว่างดินแดนฝรั่งเศสและอังกฤษ จึงนับได้ว่าสาระสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นมาจากผู้ปกครองสยามสามารถกำหนดยุทธศาสตร์เพื่อความอยู่รอดของประเทศ โดยใช้สภาพภูมิศาสตร์ของเมืองนครชัยศรี และเมืองบริวารข้างเคียงกรุงเทพฯ รวมไปถึงหัวเมืองอื่นๆที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง ลุ่มแม่น้ำท่าจีน ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ลุ่มน้ำบางปะกง ในการเป็นแหล่งป้อนผลผลิตจากพื้นที่นาข้าวในลุ่มน้ำท่าจีนและในรอยต่อระหว่างลุ่มน้ำเจ้าพระยาให้กลายเป็นเครื่องประกันผลประโยชน์ของประเทศได้เป็นผลสำเร็จ

หลังจากนั้นในช่วงต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 นับตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2453 เป็นต้นมานั้นสถานการณ์ภัยคุกคามในเรื่องดินแดนจากอังกฤษและฝรั่งเศสเริ่มมีท่าทีที่จะผ่อนคลายลงให้แก่ประเทศไทยในเวลาต่อมาอีกด้วย ดังนั้นในตั้งแต่ปี พ.ศ.2453 เป็นต้นมา อุตสาหกรรมการผลิตข้าวสารเมืองนครชัยศรีในลุ่มน้ำท่าจีน และในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตามโรงสีข้าวต่าง ๆ ยังปรากฏว่ามีชาวจีนเป็นลูกค้าโรงสี ปลูกข้าว มาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงต้นรัชกาลที่ 6 ในเรื่องของการค้าฝิ่นนั้น ฝิ่นถูกใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุมแรงงานกบฏเพื่อให้เกิดความมั่นคงในการดำเนินแรงงานในอุตสาหกรรมการผลิตข้าว เพื่อป้อนในตลาดส่งออกในต่างประเทศ ข้าวถูกส่งออกไปในเขตอิทธิพลของอังกฤษทั้งในสิงคโปร์ อินเดีย ฮองกง และจีน และถูกใช้เลี้ยงดูแรงงานชาวจีนในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลกที่อังกฤษควบคุมอยู่ให้เกิดความมั่นคงในยุทธปัจจัยอาหารมีความมั่นคงมากยิ่งขึ้นในดินแดนต่าง ๆ ของโลก

2. ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำปีพ.ศ. 2453-2454: ปัญหาสถานการณ์ข้าวและสินค้ามีราคาแพง

สถานการณ์ข้าวขาดมากแพงในปี พ.ศ. 2453 – 2454 เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเกิดความแห้งแล้งในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ เกิดการขาดแคลนข้าวในหลายมณฑล ยกตัวอย่างเช่นในมณฑลนครสวรรค์ ราคาข้าวสารแพงมากในราคา 8 สลึงต่อสัด ดังนั้นจึงทำให้ในพื้นที่หัวเมืองที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์จะต้องทำการส่งออกข้าวสู่พื้นที่แห้งแล้งของประเทศ โดยเฉพาะที่เมืองนครชัยศรีถูกจัดเป็นหัวเมืองในการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนข้าวที่สำคัญขณะที่การค้าและการเก็งกำไรจากข้าวในยามที่ประสบกับปัญหาภัยแล้ง นั้นทำให้ราคาข้าวเปลือกของนครชัยศรีมีราคาถีบตัวสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง เป็นสาเหตุให้ชาวนาเร่งรีบนำข้าวเปลือกที่เก็บไว้ทำพันธุ์ในฤดูถัดไปออกขายทำกำไรเฉพาะหน้าไปก่อนด้วย สถานการณ์การขาดแคลนข้าวในประเทศส่งผลให้มีประชาชนได้รับความอดอยากเนื่องจากการอดข้าว และในบางพื้นที่ก็มีผู้เสียชีวิตซึ่งโดยมากจะเป็นเด็กเล็กและคนชราที่ถูกทอดทิ้งให้หาเลี้ยงชีพโดยลำพัง (ศ.จ.ช.,พ.ศ.2454.กษ. 1/12:1-11)

ในเวลาที่เกิดวิกฤติข้าวขาดมากแพงนั้นเมืองนครชัยศรีเองได้รับอานิสงส์จากการเป็นแหล่งปลูกและสีข้าวของประเทศจึงได้รับเงินรายได้จากการค้าข้าวเปลือกอย่างรวดเร็ว ทำให้ชาวนาบางส่วนมีเงินมากชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น ส่งผลเสีย กับเศรษฐกิจทำให้เกิดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างเทียมขึ้น เมื่อสภาพทางสังคมของเมืองนครชัยศรีไม่ได้เอื้อต่อการสะสมทุน

ในหมู่ราษฎรที่ได้รับการศึกษาน้อยและรายได้เงินสดจากการค้าข้าวไม่ได้ใช้เงินไปกับการพัฒนาเทคโนโลยีทางการเกษตรของตนเอง

หมายความว่า เมื่อชาวนาขายข้าวเปลือกได้ราคาดีมากขึ้นแต่ก็ต้องมีค่าใช้จ่ายในการกลับไปซื้อข้าวสารในราคาแพงขึ้นและบ้างก็นำเงินที่ได้ไปใช้หนี้ในฤดูก่อนหน้าที่ถูกเงินนายทุนมาลงทุนเมื่อราคาข้าวเปลือกสูงขึ้นค่าเช่าที่นาที่สูงขยับขึ้นตามไปด้วย รวมไปถึงใช้ ในกิจกรรมฟุ่มเฟือยที่รัฐบาลจัดตั้งขึ้นทั้งใน โรงฝิ่น รวมไปถึงการเล่นพนันต่าง ๆ ทำให้เงินที่หาได้หมดลงและยากจนลงไปจากเดิมอีก ในเวลานั้นข้าวของชาวนาเริ่มถูกใช้เป็นหน่วยสำคัญทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะในการชำระหนี้สินล่วงหน้าได้แทนเงินสด ข้าวถูกใช้จ่ายเป็นค่าดอกเบี้ยจากการกู้เงินของชาวนาได้ในอัตรา 15 บาท ต่อ 1 ชั่ง สำหรับอัตราค่าเช่านาอย่างดีเมื่อ นครชัยศรีมีราคาอยู่ที่ได้ข้าวเปลือก 10 เกวียน เก็บค่าเช่านา 4 เกวียน โดยมีค่าเช่านาอัตราขั้นต่ำที่ ได้เข้าเปลือก 1 เกวียน เก็บค่าเช่านา 10-15 สัต ต่อเกวียน ชาวนาที่ไร้ที่ดินกรรมสิทธิ์จึงต้องทำงานอย่างหนักเพื่อจ่ายค่าเช่าที่นา ดังนั้นแม้ว่าข้าวจะมีราคาดี แต่ กำไรจากการค้าข้าวเปลือกเพียงอย่างเดียวก็ยังไม่เป็นเรื่องยากที่กำไรนั้นจะตกถึงมือแก่ชาวนาที่เสี่ยงลงทุนลงแรงแต่ไร้ที่ดินทำกินเป็นของตนเองอยู่ดี เพราะกำไรส่วนใหญ่อยู่กับเจ้าของที่ให้เช่านา นายทุนโรงสี และพ่อค้าข้าวส่งออก ที่สามารถทำกำไรได้มากเพราะรู้ข้อมูลราคาข้าวในตลาด สิงคโปร์, ฮ่องกง และมีเงินทุนมากพอจึงจะสามารถทำกำไรได้มาก

สืบเนื่องจากปัญหาภัยแห้งแล้งในประเทศไทยนับตั้งแต่ ปี พ.ศ.2453 นั้น สภาพทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี ยังดำเนินกิจกรรมการค้า และการพาณิชย์กรรมอย่างครบถ้วนบริบูรณ์ ผลผลิตข้าวยังมีเพียงพอสำหรับหล่อเลี้ยงราษฎร เหลือส่งออกผ่านพระนครและส่งออกไปจำหน่ายยังตลาดรับซื้อในต่างประเทศ ผลผลิตทางการเกษตรอื่น ๆ ทั้งพืชไร่ พืชสวนต่าง ๆ ยังมีการจำหน่ายกันอย่างแพร่หลาย เป็นความสำเร็จมาจากการพัฒนาแหล่งน้ำ มาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แต่ในระยะเวลาต่อมาปัญหาความแห้งแล้งภายในประเทศได้ส่งผลกระทบต่อเมืองต่าง ๆ ข้างเคียงกับเมืองนครชัยศรี จึงเป็นไปได้ที่การค้าข้าวและพืชผลต่าง ๆ จะต้องขยายตลาดออกไปหล่อเลี้ยงความขาดแคลนในมณฑลต่างที่อยู่ใกล้เคียงกันที่สุดในขณะนั้น ได้แก่ มณฑลราชบุรี มณฑลกรุงเทพ มณฑลปราจีนบุรี ในราชบุรีนั้นด้วยสภาพการที่เศรษฐกิจตกต่ำหลายประการอันเนื่องมาจากภัยแล้งในพื้นที่ มณฑลราชบุรีเองได้รับความเสียหายมากจากที่เคยมีพื้นที่นาจากปี พ.ศ. 2453 ถึง 263,804 ไร่ ในปี พ.ศ. 2454 มีเนื้อที่นาที่ได้ผลเพียง 127,805 ไร่ ปรากฏว่าผลผลิตลดลงถึง 135,999 ไร่ (ส.จ.ช.,พ.ศ.2454.ม.3.4/6:3)

ดังนั้นสถานการณ์ขาดแคลนข้าวในพื้นที่น่าจะเกิดขึ้นและการสั่งซื้อข้าวนครชัยศรีเพื่อใช้บริโภคภายในประเทศน่าจะมีปริมาณมากขึ้นพอสมควร ขณะที่ในปี พ.ศ. 2454 ที่มณฑลปราจีนบุรีในเมืองต่าง ๆ ของมณฑลก็ประสบปัญหาการขาดแคลนข้าวด้วยเช่นกัน

สาเหตุหลักที่ภัยแล้งทำให้เมืองนครชัยศรี ได้รับปัญหาน้อยกว่าเมืองอื่นที่อยู่ในพื้นที่ภาคกลางตอนล่างด้วยกันคือ การท่อน้ำขึ้นมาจากคลองมหาสวัสดิ์ ระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำท่าจีน และคลองสาขาที่ตัดผ่านคลองมหาสวัสดิ์สามารถท่อน้ำขึ้นมาเข้าสู่ที่นาได้ตั้งแต่ก่อนภัยแล้งในปี พ.ศ. 2453 แล้ว จนกระทั่งเมื่อมีการท่อน้ำเข้าที่นาปริมาณมากถึงที่สุดในราวปี พ.ศ. 2454 แม้คลองมหาสวัสดิ์จะตื้นเขินและสร้างความลำบากในการเดินเรือ ก็เนื่องมาจากการท่อน้ำเข้าที่นาเป็นครั้งที่ 2 แล้วจึงปรากฏว่าข้าวในทุ่งนครชัยศรี ยังมีพอเกี่ยวได้ตลอดทั้งปีแม้จะทำให้คลองมหาสวัสดิ์แห้งเหือดอย่างรวดเร็วก็ตาม แต่ก็สามารถผ่านภาวะวิกฤติภัยแล้งไปได้ทันเวลาที่แม่น้ำเจ้าพระยามีปริมาณน้ำขึ้นสูง ในฤดูถัดมาในปลายปี พ.ศ. 2454 น้ำก็กลับเต็มคลองดังเดิม ในที่สุด จะเห็นได้ว่าในพื้นที่ ๆ ประสบภัยแล้งเป็นเพราะการท่อน้ำขึ้นมาจากแม่น้ำใหญ่โดยการใช้คลองเป็นเส้นทางเชื่อมแม่น้ำยังมีไม่เพียงพอ และยังมีไม่ทั่วถึงในหลายพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางของประเทศ พื้นที่นาในหลายพื้นที่จึงได้รับความเสียหายมากเมื่อภัยแล้งมาถึง การแก้ปัญหาของรัฐบาลทำได้แต่เพียง การซื้อข้าวในที่อุดมสมบูรณ์อย่างเช่นเมืองนครชัยศรี ไปจำหน่ายในท้องที่ได้รับความเดือดร้อนในประเทศเท่านั้น ในสถานการณ์ดังกล่าวรัฐบาลสามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าไปได้แต่ในเรื่องของการวางยุทธศาสตร์ระยะยาวในการแก้ไขปัญหาในเรื่องการขาดแคลนข้าวจากปัญหาก็ธรรมชาติ ยังมีตามมาอีกมากในภายหลัง ทำหน้าที่ของรัฐบาลจึงมีความคาดหวังว่าในพื้นที่นาข้าวของเมืองนครชัยศรี จะเป็นปราการด่านแรกของรัฐบาลในการจัดการปัญหาการขาดแคลนข้าวของประเทศนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2453 -2469 ส่งผลให้ในช่วงเวลานั้นรัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับกิจกรรมด้านความมั่นคงของรัฐบาล ควบคู่ไปกับการพัฒนาด้านเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีมาอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอด้วยเพราะเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญของประเทศมาโดยตลอด

ปัญหาสถานการณ์ข้าวและสินค้ามีราคาแพง

สถานการณ์ข้าวขาดแคลนแพงในท้องที่ มณฑลนครชัยศรี ส่งผลกระทบต่อเมืองนครชัยศรีเมืองสุพรรณบุรี ในอำเภอสองพี่น้อง อำเภอบางปลาม้า การขาดแคลนข้าวไว้บริโภคและไว้ทำพันธุ์มีสาเหตุมาจากการที่ราคาข้าวทวีขึ้นสูง ชาวนาในมณฑลนครชัยศรีแห่ขายข้าวออกจนหมดยังทำให้พระยาสุนทรบุรีศรีพิชัยสงคราม ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรีต้อง

รับแก้ไขด้วยการซื้อข้าวเปลือกอุดหนุนการทำนาแก่ราษฎรในทันที และในขณะนั้นพื้นที่เพาะปลูกข้าวของเมืองนครชัยศรีเองก็กำลังได้รับความเดือดร้อนอยู่ด้วยเช่นกัน ในราวเดือนพฤษภาคม-เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2455 ในสามเดือนนี้ราษฎรชาวนาเมืองนครชัยศรี ต่างได้รับผลกระทบจากปัญหา พายุฝนตกหนักทำนาข้าวเสียหายหลายพื้นที่ (ส.จ.ช.,พ.ศ.2455.ม.20/3:3-4) ในปี พ.ศ. 2455 สถานการณ์การขาดแคลนข้าวในพื้นที่เมืองนครชัยศรีมีลักษณะคล้ายคลึงกับที่เมืองสุพรรณบุรี บางพื้นที่จึงมีราษฎรถึงขั้นอดอยากอาหารเสียชีวิต ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑล เมื่อได้ทำการออกตรวจพื้นที่ได้พยายามชี้แจงแต่เพียงว่าเป็นสาเหตุจากราษฎรเหล่านั้นที่อดอยากมีเฉพาะแต่พวกที่ที่ดินไม่หมั่นทำมาหากินเท่านั้น แต่จากที่จะเข้าใจได้ในชั้นนี้ว่า ผันคงไม่ใช่เหตุผลเดียวที่ทำให้เกิดสถานการณ์ข้าวขาดแคลนมากแหว่งในท้องที่ดังกล่าว แต่มาจากการค้าข้าวส่งออก ด้วยเป็นสาเหตุสำคัญในเวลาต่อมารัฐบาลได้มอบเงินช่วยเหลือแก่มณฑลนครชัยศรี 20,000 บาท เป็นค่าใช้จ่ายไว้ซื้อข้าวไว้ทำพันธุ์ต่อไป ความช่วยเหลือจากรัฐมีความต้องการให้การอุดหนุนการทำนาในฤดูถัดไปให้มีข้าวเพียงพอในสภาน้ำเท่านั้น

สืบเนื่องด้วยสถานการณ์ทางการเงินของประเทศที่กำลังขาดสภาพคล่องอันเนื่องมาจากต้องลงทุนก่อสร้างทางรถไฟ ต้องมีการกู้เงินจากรัฐบาลอังกฤษ อีกทั้งยังต้องเผชิญกับปัญหาการเก็บรายได้ภาษีตกลงไปมาก ดังนั้นจึงส่งผลให้การบำรุงการค้าข้าว นั้นจำต้องเร่งเพิ่มผลผลิตในที่นาต่างๆที่อยู่ใกล้กรุงเทพฯ เพราะจะง่ายและสะดวกในการขนถ่ายเข้าสู่โรงสีและเก็บภาษีขาออกจากเรือที่จะนำไปขายในตลาดต่างประเทศเป็นการนำรายได้เข้าสู่รัฐได้มากขึ้นอีกทางหนึ่ง ความจริงนั้นการขาดแคลนข้าวเปลือกของประเทศได้ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนมาตั้งแต่ พ.ศ. 2454 ผลกระทบขยายตัวถึงขั้นทำให้โรงสีในกรุงเทพฯ ต้องทยอยปิดตัวลงไปหลายโรงสี การขาดแคลนข้าวเปลือกทำให้โรงสีนั้นขาดข้าวที่จะมาสีออกขาย ถึงที่สุดจึงต้องปิดกิจการลงเพราะขาดรายได้และจะทำให้โรงสีขาดทุนหากเปิดกิจการต่อไป

ในด้านการค้าขายนั้น ระหว่างปี พ.ศ. 2453 -2456 เป็นเวลาที่เกิดเหตุการณ์สำคัญต่อเนื่องกันที่จะส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจเมืองนครชัยศรี ภายในประเทศมีปัญหาเกิดวิกฤติข้าวขาดแคลนมากแหว่งในช่วงต้นปีพ.ศ.2453 -2456 ตามมาด้วยปัญหาทางการเมืองภายนอก ในปี พ.ศ.2457 ก็เกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 เวลาก่อนหน้านั้นสินค้าออกส่วนใหญ่ของนครชัยศรีก็คือข้าวเป็นสินค้าส่งออกมากที่สุด ข้าวเป็นสิ่งที่ราษฎรชาวนาและรัฐบาลก็ผลักดันเป็นสินค้าออกมานานแล้ว แต่ภัยทางธรรมชาติทำให้รัฐบาลไม่ได้ผลตอบแทนจากการค้าข้าวดังที่น้ำจะเป็น ในปี พ.ศ. 2454 ปริมาณการส่งออกข้าวของประเทศมีปริมาณลดลงถึง 7,046,894 หาบ และรายได้การส่งออกข้าวในปี พ.ศ.

2455 ก็ลดลงไปจากปีก่อนกว่า 25,220,614 บาท รายได้ที่ลดลงอย่างมากเป็นเครื่องยืนยันว่าการทำนาได้ผลลดลงไปทั่วประเทศ และในเวลาเดียวกันเมื่อผลผลิตจากข้าวนครชัยศรี ถูกนำออกสู่ความต้องการในตลาดต่างประเทศลดลงก็ทำให้ราคาข้าวขึ้นสูงและเป็นที่ต้องการมากยิ่งขึ้นตามไปด้วย

ดังนั้นการขาดแคลนข้าวสำหรับเมืองนครชัยศรี ย่อมจะแตกต่างจากในท้องที่อื่น ๆ ของประเทศ โดยมีสาเหตุมาจากการกว้านซื้อข้าวจากพ่อค้าส่งออกที่ได้รับการสั่งซื้อข้าวจากตลาดค้าข้าวใน สิงคโปร์ ราคาข้าวสารนครชัยศรี 1 อาจมีราคาจำหน่ายสูงถึง 201 เหรียญต่อเกวียนจากราคาที่รับซื้อข้าวเปลือกนครชัยศรี ในราคาเพียง 88-96บาท ต่อเกวียน (ส.จ.ช.,ร.ศ.127-129.ต2.12/33) ดังนั้นจะพบว่าพ่อค้าคนกลางส่งออกข้าวจะได้กำไรมาก เมื่อสามารถจำหน่ายออกสู่ตลาดสิงคโปร์ และในเวลานั้นแม้ว่าจำนวนข้าวที่ส่งออกมีปริมาณลดลง แต่ด้วยการค้าข้าวส่งออกของเมืองนครชัยศรีก็มีกำไรต่อเกวียนสูงขึ้นและสามารถทำกำไรได้อย่างแน่นอน และยังมีผู้สนใจจัดตั้งบริษัท การเดินเรือเพื่อสำหรับจำหน่ายข้าวขึ้นในปี พ.ศ. 2454 เพราะสาเหตุจากการค้าข้าวสามารถทำกำไรได้ในตลาดสิงคโปร์ กระทั่งในปี พ.ศ. 2456 สินค้าส่งออกนอกจากข้าวของนครชัยศรีได้เริ่มมีทั้งเกลือ สุกร ปลาทุเก็ม และผลไม้สวนตามฤดูกาลหลายชนิด ในตลาดต่างประเทศ สัมโณนครชัยศรี เริ่มมีชื่อเสียงและมีการสั่งซื้อออกไปจำหน่ายในต่างประเทศเพิ่มมากยิ่งขึ้นแล้ว

ตารางที่ 6 ราคาข้าวเปลือกที่โรงสีไฟตามลำแม่น้ำรับซื้อในแหล่งพื้นที่ปลูกข้าวในภาคกลาง
ในวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ.2457

(เกวียน: บาท)

ข้าวนาสวน	แหล่งปลูกข้าว	เกวียนละ
ที่1	นครชัยศรี	96-102
ที่1	ปากเกร็ด	88
ที่1	เพชรบุรี	88
ที่1	บางหลวงเชิงรอก	87-89
ที่2	ชัยภูมิบุรี	86-87
ที่1	พระโขนง	85
ที่1	บางช้าง	84
ที่2	สะแกกั้ง	78
ที่2	ปะสัก	77

ตารางที่ 6 (ต่อ)

(เกวียน: บาท)

ข้าวนาสวน	แหล่งปลูกข้าว	เกวียนละ
ที่ 2	แปดริ้ว	74
ที่ 2	รถไฟสายเหนือ	70
ข้าวเบา		66-68
ข้าวนาเมือง		56-58

หมายเหตุ: ราคาข้าวเปลือกที่โรงสีไฟรับซื้อจะถูกขายออกเป็นข้าวสาร ขายส่งในราคาข้าวสารนาสวนที่ 1 หาบละ 7 บาท 50 สตางค์ , ข้าวสารนาสวนที่ 2 หาบละ 6 บาท 10 สตางค์ , ขายปลีกในร้านค้าย่อยราคา ข้าวสารนาสวนที่ 1 หาบละ 7 บาท 65 สตางค์ , ข้าวสารนาสวนที่ 2 หาบละ 6 บาท 20 สตางค์

ที่มา: (ส.จ.ช.,พ.ศ.2453-พ.ศ.2462.ค.5/1:68)

การนำเข้าสินค้าสำหรับเมืองนครชัยศรี เจริญเติบโตควบคู่ไปกับการค้าข้าวส่งออก เมื่อการส่งออกข้าวทำให้นายทุนและราษฎรต่างมีเงินเพียงพอที่จะซื้อหาสินค้านำเข้าจากต่างประเทศมาใช้ประโยชน์ได้สืบเนื่องจากเมืองนครชัยศรี เป็นหัวเมืองที่อยู่ใกล้กับกรุงเทพฯ เมืองหลวงของประเทศสินค้านำเข้าที่นิยมจึงอาจไม่แตกต่างกันมากนัก โดยสินค้าที่เริ่มมีจำหน่ายเข้าสู่เมืองเพิ่มขึ้น คือเครื่องนุ่งห่ม ผ้าฝ้าย ผ้าสักหลาด ผ้าลินิน เครื่องประดับ คือ เครื่องเงิน เพชร พลอยต่าง ๆ (ส.จ.ช.,พ.ศ.2453-พ.ศ.2462.ค.5/1:16)

ในปี พ.ศ. 2454 ปริมาณการนำเข้าผ้าของประเทศมีปริมาณสูงมากเมื่อรายได้จากราษฎรเมืองนครชัยศรีมีมากขึ้นจากการค้าข้าวที่ย่อมถูกจ่ายออกไปเพื่อซื้อสินค้าจากต่างประเทศ และย่อมมีปริมาณการสั่งซื้อมากกว่าเมืองที่ราษฎรประสบกับความแห้งแล้งอยู่แต่สินค้านำเข้าต่าง ๆ ของเมืองไม่ได้เป็นตัวช่วยกำลังการผลิตในท้องถิ่นให้มีปริมาณเพิ่มขึ้น สินค้าจำพวกเครื่องจักร สีข้าวและเครื่องทุ่นแรงทางการเกษตรกลับไม่ได้มีปริมาณสั่งซื้อเข้ามามากนักและนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2453 ปริมาณการนำเข้าเสื้อผ้าจากอังกฤษเข้ามาสู่ประเทศไทยสูงถึง 24,403,900 หลา คิดเป็นมูลค่า 393,116 ปอนด์ กระทั่งในปี พ.ศ. 2455 ปริมาณผ้าที่ประเทศไทยนำเข้ามาจากประเทศอังกฤษ มีจำนวนมากถึง 25,801,800 หลา คิดเป็นมูลค่า 395,877 ปอนด์ (ส.จ.ช.,พ.ศ.2455.น.20.3ค/1:3)

แม้ในยามวิกฤติเศรษฐกิจเกิดขึ้นในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยก็มีการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศสูงขึ้นอยู่เรื่อยๆและมีปริมาณเพิ่มขึ้นต่อเนื่อง โดยมากการใช้จ่ายจากรัฐผ่านการนำเข้าสินค้าสู่เมืองนครชัยศรีจะจ่ายไปกับค่า เครื่องแบบทางราชการ ที่กำลังนิยม ใช้ผ้าลินินมากยิ่งขึ้น การจัดตั้งกองเสือป่า จำเป็นต้องใช้เครื่องแบบทางราชการสำหรับงานพระราชพิธี และการซ่อมรบของกองเสือป่า ในบริเวณพระราชวังสนามจันทร์ อำเภอพระปฐม เมืองนครชัยศรี ข้าราชการ พ่อค้า ประชาชนในการเป็นสมาชิกกองเสือป่า จำเป็นต้องซื้อหาเสื้อผ้าเครื่องประดับ สิ่งต่าง ๆ เพื่อประดับตกแต่งร่างกาย เพื่อใช้ในกิจการกองเสือป่า รวมไปถึงในงานพิธีการต่าง ๆ ด้วย ปริมาณการนำเข้าผ้าของเมืองนครชัยศรียังไม่สามารถยืนยันได้ว่ามีปริมาณที่นำเข้าถูกใช้ในราชการเท่าใดและราษฎรเองใช้นำเข้าเท่าใด แต่เป็นที่แน่ชัดว่าการจัดตั้งกองเสือป่า ย่อมต้องใช้เครื่องแบบราชการอย่างใหม่แน่นอนเพื่อให้เพียงพอแก่กำลังพล และคงสันนิษฐานว่าราษฎรซื้อหาเพื่อใช้เองคงไม่ได้เพราะในยุคนั้นสถานการณ์ข้าวยากหมากแพงปรากฏไปทั่วประเทศ

การนำเข้าสินค้าของนครชัยศรีในระหว่างปี พ.ศ. 2457-2459 เริ่มมีมากขึ้น ปริมาณผลผลิตข้าวเริ่มกลับมาฟื้นตัวอีกครั้ง เมื่อปัญหาภัยแล้งที่เริ่มหมดไป ทำให้ราษฎรชาวนาในลุ่มน้ำท่าจีนเริ่มฟื้นตัวจากวิกฤติข้าวยากหมากแพงไปได้ ในระหว่างนั้นสินค้านำเข้าที่ชาวเมืองนครชัยศรีหาซื้อ ก็คือ เครื่องมือการเกษตร ไม้ขีดไฟ ของใช้ทำด้วยด้ายและฝ้าย สำหรับ สุรา ฝิ่น ก็เป็นสินค้าที่นิยมสำหรับโรงสีจะเริ่มสั่งซื้อสินค้าจำพวก กระสอบป่าน เพิ่มขึ้น ในปี พ.ศ. 2459 มีการนำเข้าประเทศถึง 1,268,000 บาท เพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ.2458 ถึงร้อยละ 30.99 (อ้างแล้ว:162) สำหรับสินค้านำเข้าฟุ่มเฟือยที่ชนชั้นสูงจะนิยมหาซื้อและเป็นที่ยอดนิยมคือ รถยนต์ เครื่องไฟฟ้า น้ำมันเครื่องหอม กระดาษหนังสือ ยาสูบ เครื่องหนังเข็มขัดและรองเท้า เครื่องใช้จากโลหะต่าง ๆ หมวกจากต่างประเทศ สินค้าเหล่านี้สำหรับชนชั้นสูงจะเป็นที่นิยมในหมู่ เชื้อพระวงศ์ ข้าราชการ และพ่อค้าที่มีฐานะดี ในขณะนั้นการนำเข้าสินค้าฟุ่มเฟือยน่าจะมีมากที่สุดที่ พระปฐม เพราะกำลังได้รับบทบาทในการเป็นเมืองใหม่สำหรับใช้เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 รวมไปถึงในกิจการกองเสือป่า จึงทำให้ที่พระปฐมในเวลานั้นเปรียบได้ดั่งเมืองหลวงแห่งที่ 2 ของประเทศ เพราะการออกว่าราชการต่างๆของผู้ปกครองมักนิยมทำกันในพระราชวังสนามจันทร์ที่พระปฐม

ภาพที่ 2 น้ำท่วมทางรถไฟที่ทางรถไฟระหว่างสถานีธรรมศพ กับสถานีศาลาया ในปี พ.ศ. 2460
ที่มา: (ส.จ.ช.,ตุลาคม.พ.ศ.2460.684-24039)/กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 รหัสรูปภาพ 684-
24039. น้ำท่วมทางรถไฟที่ทางรถไฟระหว่างสถานีธรรมศพ กับสถานีศาลาया. (ตุลาคม พ.ศ.
2460)

ปัญหาอุทกภัยที่เกิดขึ้นในพื้นที่เพาะปลูกของเมืองนครชัยศรีได้ส่งผลให้ผืนนาถูกน้ำท่วมชาวนาต่างได้รับความเดือดร้อนเป็นจำนวนมาก ขณะเดียวกันบ้านเรือนและร้านค้าของราษฎรก็ได้รับความเสียหาย เส้นทางสัญจรทางบกถูกตัดขาดเหลือเพียงเส้นทางน้ำที่ราษฎรยังสามารถใช้เรือในการสัญจรและการขนสินค้าเพื่อค้าขายได้เท่านั้น

ปัญหาเรื่องข้าวแพง และ สินค้ามีราคาแพงของเมืองนครชัยศรีในระหว่าง ปี พ.ศ.2460 –พ.ศ. 2461 เป็นผลมาจากปัญหาอุทกภัยเมืองนครชัยศรีเป็นอีกเมืองหนึ่งในพื้นที่ปลูกข้าวที่สำคัญของประเทศได้ประสบปัญหาสินค้ามีราคาแพง จากปัญหาน้ำท่วมในระหว่างเหตุการณ์ในเดือน ตุลาคม พ.ศ. 2460 ส่งผลความเสียหายในด้านการทำนา การทำไร่ การทำสวน การปลูกสัตว์ การค้าขาย และบ้านเรือนของราษฎรได้รับความเดือดร้อนจำนวนมากเมื่อผลผลิตเสียหายจากน้ำท่วม และธุรกิจในท้องถิ่นเสียหายและบ้านเรือนชุมชนต่าง ๆ ได้รับความเดือดร้อนจึงตามมา

ซึ่งสถานการณ์ที่สินค้ามีราคาแพงขึ้น ข้าวก็มีราคาเพิ่มมากยิ่งขึ้น พื้นที่ได้รับความเสียหายจากน้ำท่วมของเมืองนครชัยศรี กินพื้นที่เป็นวงกว้าง ตั้งแต่บริเวณเส้นทางรถไฟ สถานีศาลาया ไปจนถึงสถานีบ้านเขมร น้ำท่วมถึงทางรถไฟ ราษฎรที่จะเดินทางเข้าสู่เมืองนครชัยศรีจำต้องลงจากรถไฟที่ชุมชนบ้านศาลาธรรมศพ (ศาลาทำศพ) และจัดให้มีเรือขนผู้คนลงล่องไปในคลองมหาสวัสดิ์ไปจนถึงชุมชนบ้านเขมรได้ กระแสน้ำท่วมที่ไหลบ่าบริเวณแม่น้ำท่าจีนที่สูงขึ้น ในขณะนั้นทำให้โคและกระบือของราษฎรถูกน้ำพัดและจมน้ำเป็นจำนวนมาก

ในเรื่องการทํานาของราษฎรนครชัยศรี ในปี พ.ศ. 2460 ระหว่างช่วงฤดูฝนการทํานาของราษฎรได้ผลเป็นอย่างดี จนกระทั่งขึ้นเดือนกันยายน นาข้าวได้ผลบริบูรณ์ดีมาก แต่อย่างเข้าเดือนตุลาคม น้ำก็เกิดท่วมขึ้นอย่างรวดเร็วทำให้ข้าวนาสวนที่ราษฎรลงมือปลูกได้รับความเสียหายเป็นจำนวนมากในขณะนั้นเมืองนครชัยศรีได้ถูกจัดตั้งเป็นจังหวัดนครปฐมแล้ว มีพื้นที่ได้รับความเสียหายดังนี้ที่ คลองมหาสวัสดิ์, อำเภอสามพราน คลองจินดาคลองดำเนินสะดวก, อำเภอบางปลา, ทั้งสามพื้นที่ได้รับความเสียหายอย่างหนักที่สุด เมืองนครชัยศรี หรือจังหวัดนครปฐม มีพื้นที่ได้รับความเสียหายทั้งสิ้น เป็นที่นาจาก 491,033 ไร่ เสียหาย 384,219 ไร่ เหลือเพียง 106,814 ไร่ เท่านั้นที่พอจะเก็บเกี่ยวข้าวได้ (ส.จ.ช.,พ.ศ.2460-2461.ม.3.4/15:62-107)

3. แนวทางการแก้ไขปัญหาของรัฐ

แนวทางการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของนครชัยศรีนั้นภาครรัฐได้พยายามวางแผนทางการแก้ไขปัญหาสำคัญหลายด้าน ได้แก่ การบำรุงนาข้าว เพื่อหล่อเลี้ยงการขาดแคลนข้าวเปลือกภายในประเทศและเหลือส่งออกต่างประเทศ การแก้ไขปัญหาจากรัฐ พ.ศ .2460-2469 สืบเนื่องจากปัญหาอุทกภัย เพื่อป้องกันข้าวมีราคาแพงและสินค้ามีราคาแพง อีกด้านหนึ่งคือการแก้ไขปัญหาในภาคการเกษตร และการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจโดยการบำรุงหัตถกรรมท้องถิ่น จะเห็นได้ว่าภาครรัฐได้พยายามวางแผนทางการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจหลายด้าน แต่เนื่องด้วยปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ ทั้งภัยธรรมชาติ ปัญหาทางการเมืองและเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นก็เป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้การนำนโยบายจากรัฐส่วนกลางไปสู่ปัญหาในท้องถิ่นในขณะนั้น โดยภาครรัฐได้มีแนวทางการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจคือ การบำรุงนาข้าว การส่งเสริมผลิตผลพืชสวน การปศุสัตว์ (สุกร) และการบำรุงหัตถกรรมท้องถิ่น โดยแนวทางแก้ไขปัญหาระดับนี้มีดังนี้

การบำรุงน้ำข้าว

การบำรุงการค้ำข้าวในเมืองนครชัยศรี ภายหลังจากเกิดวิกฤตการขาดแคลนข้าวในช่วงต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ระหว่างปี พ.ศ.2453 -2454 ทำให้รัฐบาลเริ่มเห็นความสำคัญในการเร่งบำรุงการทำนาของเมืองนครชัยศรีตามไปด้วย จากสถานการณ์ที่ผ่านมาในแหล่งเพาะปลูกได้มีการบำรุงการทำนาล้นหลามหากเปรียบเทียบกับเมื่อเริ่มมีการบำรุงเส้นทางคลองขุดต่าง ๆ เพื่อใช้ในการทดน้ำเข้าที่นาอันเป็นโครงการที่วางรากฐานต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 และพัฒนาต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 การทดน้ำไขน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำท่าจีนยังผลให้เมืองนครชัยศรีขจัดปัญหาการขาดแคลนน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูกได้เป็นอย่างดีทำให้ชาวนาไม่ขาดน้ำในการทำนามากนัก ทำให้ชื่อเสียงของข้าวเมืองนครชัยศรีเป็นข้าวมีคุณภาพจากนาชั้นดี ข้าวนี้มีลักษณะเมล็ดยาว มีเลื่อมมันเงาสวยงาม เมล็ดมีเนื้อแน่น เป็นที่ขึ้นชื่อในตลาดรับซื้อทั้งในประเทศและต่างประเทศ การให้ความสนใจในเรื่องการบำรุงการทำนาเพื่อส่งเสริมการค้าข้าวนี้รัฐบาลได้ริเริ่มมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

ในราวปี พ.ศ. 2445 ความสนใจของคณะผู้ปกครองต่อสาเหตุของการที่ข้าวเมืองนครชัยศรีมีคุณภาพดี ยังเป็นสิ่งที่รัฐบาลสนใจมากสำหรับข้าวเมืองนครชัยศรี รัฐบาลจึงทำการส่งผู้เชี่ยวชาญทางด้านการเกษตร มิสเตอร์ เค โท ยามา (Ketoyama) ผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่น ได้ถูกส่งเข้ามาทำการสำรวจดินที่เมืองนครชัยศรี มาพร้อมกับผู้เชี่ยวชาญเกษตรของไทย การสำรวจเริ่มต้นที่บริเวณทุ่งข้าวเหนือคลองโบราณสายเก่า คลองโยง หรือบริเวณที่เรียกกันว่า ทุ่งนครชัยศรี ผลจากการสำรวจดินทำให้ทราบว่าเป็นดินที่เรียกว่าดินโลมิซอซ์ และมีการทดน้ำไขน้ำจากคลองที่ประสบความสำเร็จ แต่ยังมีปัญหาจากการพัฒนาพันธุ์ข้าวยังมีปัญหา อันมาเนื่องจากการผสมปนเปสยพันธุ์ข้าวกันบ้างจากการเทข้าวเปลือกขายล้งนาจนไม่เหลือเพื่อเอาไว้ทำพันธุ์ในเวลาข้าวขึ้นสูงจนกระทั่งในปี พ.ศ. 2453 -2455 ภายหลังจากเกิดสถานการณ์ข้าวยากหมากแพง ชาวนนครชัยศรีถูกชาวนาเทขายล้งนาเพื่อทำกำไรกันเป็นจำนวนมาก ชาวนาเองยังไม่ทันหาวิธีการตั้งรับกับเหตุการณ์ดังกล่าว ทั้งในเรื่องการแก้ไขการขาดข้าวไว้ทำพันธุ์ในฤดูถัดไป การพึ่งตนเองในการปลูกพืชอื่นขึ้นทดแทนในยามที่อาหารหลักอย่างข้าวมีราคาแพง ดังนั้นเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นความจำเป็นอันดับแรกของรัฐบาลคือ การบำรุงการทำนาในเมืองนครชัยศรีให้ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้นเพื่อให้มีความเจริญทางด้านเศรษฐกิจต่อไป การทำนาเป็นสิ่งที่รัฐพยายามส่งเสริมเป็นอันดับแรก

การแก้ไขปัญหามาจากรัฐ พ.ศ. 2460-2469 ปัญหาเรื่องราคาข้าวมีราคาแพงมีควบคู่ไปกับปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำในระหว่างปี พ.ศ. 2460- พ.ศ. 2462 ส่งผลให้เมืองนครชัยศรีหรือจังหวัดนครปฐมนั้นได้รับความเดือดร้อนจากการสูญเสียทรัพยากรทางเศรษฐกิจอย่างมาก การทำนาซึ่งเป็นรายได้นำเข้าหลักของเมืองลดลง ขณะที่สินค้าอุปโภคบริโภคมีราคาแพงมากยิ่งขึ้นทั้งสิ้นในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2461 เพื่อป้องกันปัญหาในเรื่องการค้าข้าวไม่ให้สร้างความเดือดร้อนแก่ราษฎร รัฐได้แสวงหาวิธีแก้ไขได้ 2 ประการดังนี้

1) ปิดกั้นข้าวไม่ให้ออกจากพระราชอาณาเขตตามวิธีโบราณ ซึ่งถ้าทำเช่นนั้นราคาข้าวจะตกลงทันที และจะส่งผลร้ายต่อภาษีขาออกจากข้าวซึ่งเป็นภาษีรายใหญ่ของรัฐบาลเอง

2) การกำหนดราคาอย่างสูง (Maximum Price) คือห้ามไม่ให้ขายข้าวราคาสูงกว่าที่รัฐบาลกำหนดไว้ แต่วิธีการนี้จะทำให้เกิดการกักตุนข้าวโรงสีจะไม่ยอมขายข้าวออกและทำการตรวจตราได้ยาก (ศ.จ.ช.,พ.ศ.2461-2462.ม.3.4/17:3-4)

ในเวลาต่อมาเมื่อรัฐแสวงหาวิธีการแก้ปัญหาเรื่องการขาดแคลนข้าวภายในได้ จึงมีพระบรมราชโองการออกประกาศเป็น 2 เรื่อง เรื่องแรก ประกาศห้ามไม่ให้เอาข้าวออกไปนอกพระราชอาณาเขตโดยมิได้รับอนุญาต เรื่องที่สอง ประกาศตั้งเจ้าพนักงานการกำกับตรวจตราข้าว ประกาศทั้งสองฉบับประกาศในวันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ. 2462 (ศ.จ.ช.,พ.ศ.2462.กษ.8/3:105-107)

ปัจจัยที่มีผลต่อตลาดการค้าข้าวในท้องถิ่นอย่างเมืองนครชัยศรี คือ ประกาศฉบับแรก “เรื่องประกาศห้ามไม่ให้ข้าวออกไปนอกพระราชอาณาเขตโดยมิได้รับอนุญาต” ในประกาศฉบับนี้มีลักษณะพิเศษที่ไม่ได้เอื้อแก่การแก้ไขปัญหในเรื่องราคาข้าวในท้องถิ่นราคาแพงในทันทีที่ประกาศ แต่กลับเอื้อแก่นายทุนพ่อค้าข้าวทั้งหลาย ซึ่งถ้ามองจากหัวข้อประกาศแล้วประชาชนในท้องถิ่นจะไม่ทราบได้เลยว่ามีช่วงเวลาบังคับใช้จริงซ่อนอยู่ ดังนี้ตั้งแต่ในข้อที่ 1 ของประกาศว่า “เมื่อครบกำหนดเดือนหนึ่งตั้งแต่วันที่ประกาศ พระราชบัญญัตินี้แล้วห้ามมิให้บรรทุกข้าวออกไปนอกพระราชอาณาเขต เว้นไว้แต่จะได้กระทำตามในพระราชบัญญัติฉบับนี้” หมายความว่าประกาศฉบับนี้จะมีผลในการบังคับใช้ล่าช้าออกไปจริงอีก 1 เดือน คือในวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2462

สาเหตุที่ว่าทำไมประกาศจึงเป็นการบังคับที่ไม่เร่งด่วน **ประการแรก** คือ เพื่อผ่อนปรนเวลาให้พ่อค้าข้าวส่งออกได้มีเวลาเพียงพอในการขนข้าวส่งออกไปขายทำกำไรได้ก่อน ไม่ต้องเสี่ยงกับสถานการณ์ที่รัฐบาลจะกักข้าวเอาไว้ในแต่ละเมือง ในอีก 1 เดือนข้างหน้า ในประเด็นนี้ข้าวนาสวนที่ 1 นครชัยศรี มีราคาในตลาดการส่งออกมากแต่มีปริมาณส่งออกที่น้อยลง จึงเป็นที่ต้องการในหมู่พ่อค้าข้าวส่งออกที่ต้องการทำกำไรจากข้าวทุกชนิดที่ทำกำไรได้ ขณะเดียวกันข้าวที่ประชาชนมักนิยมในการบริโภคภายในสำหรับผู้มีรายได้น้อยก็คือ ข้าวนาสวนที่ 2 จากทุกพื้นที่ปลูกข้าวในภาคกลางดังนั้นข้าวที่ส่งออกไปในตลาดต่างประเทศ จะขนขายได้ทั้งที่ ภูเก็ต สิงคโปร์ฮ่องกง ฯลฯ แต่ทว่าในขณะที่การค้าข้าวกำลังได้กำไรเป็นอย่างดี แต่ในความเป็นจริงสำหรับเมืองนครชัยศรี ด้วยสถานการณ์ที่เพิ่งผ่านพ้นจากสถานการณ์เศรษฐกิจตกต่ำสินค้าราคาแพงจากสงครามโลกครั้งที่ 1 กระทั่งในปลายปี พ.ศ. 2460 ก็เกิดน้ำท่วมใหญ่ การเร่งขยายตลาดการค้าข้าวในขณะนั้นทำให้ราษฎรเดือดร้อนหนักซ้ำขึ้นไปอีก วิกฤติข้าวขาดแคลนแพงภายในประเทศยังไม่ได้มีการแก้ไขให้เสร็จสิ้นอย่างจริงจัง ทำให้ราษฎรนครชัยศรี รวมไปถึงในพื้นที่เมืองต่าง ๆ ทั้งภาคกลาง จึงต้องอยู่ในสถานการณ์เศรษฐกิจตกต่ำ จากการที่ราคาสินค้าอาหาร และสินค้านำเข้ามีราคาแพงขึ้น

ในเมษายน พ.ศ. 2462 ปริมาณข้าวสารจากไทย ถูกจำหน่ายไปต่างประเทศทั้ง ข้าวสารที่ 1 ข้าวสาร ที่ 2 ข้าวสาร ที่ 3 มีรายงานจากกรมศุลกากรสูงถึง 1,754,449 หาบ เป็นเงินทั้งสิ้น 18,325,669 บาท รัฐบาลเก็บภาษีขาออกได้เฉลี่ยละ 4 บาท 70,177 บาท ในจำนวนข้าวเหล่านี้ สิงคโปร์ ซื้อ 215,655 หาบ ฮ่องกง ซื้อ 140,734 หาบ อินโดนีเซีย (อาณานิคมเนเธอร์แลนด์) ซื้อไป 68,463 หาบ ชองแควมาลายู (อาณานิคมอังกฤษ) ซื้อ 8,057 หาบ ปีนัง ซื้อ 93,567 หาบ ญี่ปุ่น ซื้อ 79,052 หาบ มอริเชียส ซื้อ 86,791 หาบ ที่เหลือถูกส่งออกให้แก่โปรตุเกส ฮอลแลนด์ เดนมาร์ก และ จีน ในจำนวนไม่มาก (ส.จ.ช.,พ.ศ.2462.น.20.3/44:6) กระทั่งเข้าสู่เดือนกันยายน พ.ศ. 2462 ปริมาณส่งออกข้าวมีปริมาณลดลง เหลือ 1,231,712 หาบ แต่ราคาข้าวขึ้นสูงทำให้มีมูลค่ามากถึง 26,207,920 บาท ตลาดส่งออกใหญ่อยู่ที่ หมู่เกาะชวา ซื้อ 329,517 บาท สิงคโปร์ซื้อ 227,092 หาบ ฮ่องกง ซื้อ 201,423 หาบ ที่เหลือจากนั้นส่งออกไปในโคลัมโบ โคเปนเฮเกน มาลายู ญี่ปุ่น จีน ฯลฯ

ในช่วงเวลาปี พ.ศ. 2462 ขณะที่ข้าวนครชัยศรีกำลังถูกกลุ่มพ่อค้าข้าวกว้านซื้อข้าวส่งออกไปยังต่างประเทศในปริมาณมากอยู่นั้น อังกฤษเองก็พยายามที่จะกว้านซื้อข้าวในเอเชียด้วย เพราะสาเหตุที่อาหารของอังกฤษมีราคาแพงหากเทียบกับข้าวที่มีราคาถูกกว่าที่จะใช้เลี้ยงแรงงานราษฎร ในอาณานิคมอินเดียในที่ประสบกับความอดอยากขาดแคลนอาหาร ในปีเดียวกัน

ในประเทศอินเดีย เมืองย่างกุ้ง ของพม่า ไช่ฮั่น ก็เริ่มมีการประกาศกักข้าวกันบ้างแล้ว อย่างที่เกาะชวาก็มีประชาชนอดข้าวถึงขั้นเสียชีวิต ซึ่งก่อนหน้านี้อังกฤษได้บังคับซื้อข้าวจากราษฎรพม่า ในราคาถูกรายราษฎรจึงเดือดร้อนอย่างหนัก อังกฤษทำเพื่อป้องกันไม่ให้พ่อค้าชาวจีนส่งออกข้าวไปขายในตลาดต่างประเทศก่อนที่จะบังคับซื้อที่ราคา 150 รูเปีย ต่อเกวียน (ส.จ.ช.,พ.ศ.2462.น. 20.4/41:2) เกวียนพม่านั้นได้ 100 กระจาด กระจาด 1หนัก 46 ปอนด์ คิดเป็นเกวียนไทยได้ราคาข้าวเปลือกเกวียนละ 125 บาท ซึ่งถ้าเทียบกับข้าวเปลือกนาสวน ที่ 2 นครชัยศรี หรือนาสวนที่ 2 ที่ขายในประเทศไทยจะมีราคาแพงกว่าข้าวพม่ามากอยู่ที่ 290 -280 บาท ต่อเกวียน ขณะที่ข้าวเปลือกนาสวนที่ 1 อย่างดีอาจมีราคาสูงถึง 300-320 บาทต่อเกวียน เป็นอย่างต่ำ เมื่ออังกฤษกะเกณฑ์ซื้อข้าวในเมืองพม่าจากราษฎรขึ้นแล้วก็นำลงแล้วก็ตั้งใจที่จะมากว้านซื้อข้าวของไทยอีก (ส.จ.ช.,พ.ศ.2462.น.20.4/43:8) แต่วิธีการแก้ปัญหาข้าวของไทยยังนับว่าทันการคือ อังกฤษประกาศกักข้าวในเมืองพม่าก่อนไทย 1 เดือนดังนั้นอังกฤษจะมีเวลาเหลือเพียง 1 เดือนที่จะกว้านซื้อข้าวจากไทยตามกลไกตลาด ก่อนที่จะมีการกักข้าวไว้ภายในประเทศ ในวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2462 แต่ระยะเวลาเท่านั้นหากเทียบกับราคาที่ราษฎรต้องซื้อหาไว้บริโภคก็ทำให้ราษฎรจ่ายเงินแพงขึ้นอยู่ดี เพราะข้าวนาสวนที่ 1 นาสวนที่ 2 ของนครชัยศรีส่วนใหญ่ ก็คงออกขายส่งไปในตลาดต่างประเทศเพื่อนำรายได้ภาษีข้าวขาออกเข้าสู่ประเทศมากขึ้นในขณะนั้น

แต่ถึงที่สุดรัฐบาลก็มีความระมัดระวังในเรื่องชาวต่างชาติจะเอาข้าวออกไปขายจนหมดจนไม่พอเลี้ยงดูราษฎร และพยายามป้องกันไม่ให้ราคาข้าวมีราคาสูงจนเกินไปโดยที่รัฐบาลมีภาระที่จะต้องแก้ไข 3 เรื่องสำหรับเรื่องข้าวในพื้นที่ภาคกลางของประเทศคือ การป้องกันให้มีปริมาณข้าวเหลือเพียงพอแก่การบริโภค การควบคุมกลไกราคาจำหน่ายข้าวให้เหมาะสมแก่ผู้ทำนาและผู้ที่ไม่ได้ทำนา การไม่ขัดขวางหรือสร้างความขัดแย้งกับต่างชาติในเรื่องการจัดซื้อข้าวเกินกว่าความจำเป็น การป้องกันกลุ่มพ่อค้าข้าว ทั้งผู้รับซื้อข้าว โรงสีข้าว ผู้ค้าข้าวส่งออก ไม่ให้ได้รับความเดือดร้อน จากสถานการณ์ดังกล่าวภาระที่รัฐบาลประสพอยู่จึงมิใช่เรื่องง่ายที่รัฐบาลจะจัดการปัญหาได้ทั่วถึงได้ในทุก ๆ เมือง ถึงที่สุดเมื่อราคาข้าวนครชัยศรีแพงขึ้น ก็มีผลกระทบกับกุลิและผู้ที่ไม่ได้ทำนา พวกแรงงานรับจ้างรายวัน (อ้างแล้ว:5)คนแจวเรือ พ่อค้าแม่ค้าในตัวเมืองอำเภอต่าง ๆ ผู้ที่ค้าขายเล็กน้อยก็พลอยเดือดร้อน เมื่อราคาข้าวแพงขึ้นสองถึงสามเท่าราคาผัก และเนื้อสัตว์ก็มีราคาสูงขึ้นไปด้วย ภาวะเงินเฟ้อในเมืองนครชัยศรีก็เริ่มเกิดขึ้นเมื่อเงินธนบัตรและเหรียญมีไม่เพียงพอสำหรับการซื้อข้าวของ ราษฎรบ้างก็นำเอาธนบัตรไปแลกสตางค์ขาว สตางค์แดงในโรงฝิ่นใช้ซื้อข้าวปลาอาหารแทนเงินกันบ้างในที่สุด จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2463-2465 ที่สุดของปัญหาเรื่องสินค้าอาหารมีราคาแพงจนราษฎรเมืองนครชัยศรีได้รับความเดือดร้อน เพราะรัฐบาล

ป้องกันการเอาข้าวออกนอกเขตโดยที่รัฐบาลบังคับใช้แต่เมืองที่ไม่ใช่แหล่งปลูกข้าวสำคัญของประเทศ หรือมีเป้าหมายลดความอดอยากให้น้อยลงในพื้นที่เท่านั้น รัฐบาลประกาศกักข้าวทั้งสิ้น 6 มณฑลดังนี้ มณฑลนครราชสีมา มณฑลนครสวรรค์ มณฑลพิษณุโลก มณฑลมหาสารคาม มณฑลร้อยเอ็ด มณฑลจันทบุรี (ส.จ.ช.,พ.ศ.2462-2463.ค.20.2/25:3-4) แต่ในหัวเมืองภาคกลางกลับไม่ยอมออกประกาศกักข้าว ดังนั้นการบรรเทาความเดือดร้อนของราษฎรจึงไม่ทั่วถึงและไม่ได้เสมอกันทั้งประเทศ

สรุป สำหรับชาวนาเมืองนครชัยศรีในช่วงที่วิกฤติข้าว และสินค้า มีราคาแพงนั้น รัฐบาลไม่สามารถช่วยเหลืออะไรมากนักแก่ราษฎรที่เดือดร้อน ถึงแม้ว่าในภายหลังรัฐบาลจะตั้งคณะกรรมการตรวจตราข้าวแต่ก็ไม่ได้หมายความว่าป้องกันการลักลอบขนข้าวออกจากประเทศได้อีกทั้งรัฐบาลยังดำเนินนโยบายเอื้อแก่โรงสี และผู้ค้าข้าวส่งออกอยู่เสมอ การเทขายข้าวเปลือกเป็นเรื่องปกติเมื่อปรากฏว่าราคาข้าวเปลือกในประเทศแพงกว่าราคาข้าวสาร ที่ราคาข้าวสารที่ 1 หาบละ 22 บาท แต่ข้าวเปลือกที่ 1 หาบละ 25 บาท เป็นเพราะเหตุว่าราคาข้าวสารในต่างประเทศขึ้นราคาสูงเท่าตัวจากปีก่อน เช่นที่สิงคโปร์ข้าวสารอย่างดี เกวียนละ 700 เหรียญ นั่นหมายความว่า การขาดแคลนอาหารอย่างข้าวได้เริ่มขึ้นแล้วในเอเชีย แต่ชาวนานครชัยศรีเองก็ไม่ได้ร่ำรวยมากยิ่งขึ้นเพราะชาวนาโดยมากก็ต้องเสียค่าเช่าเป็นข้าวเปลือก ภาษีค่านา ใช้นี้เงินกู้ในยามที่ผลผลิตไม่ได้ผล ในปี พ.ศ. 2460 จากน้ำท่วม รวมไปถึงในการใช้จ่ายในค่าดำรงชีพที่เพิ่มขึ้นจากอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ที่ชาวนาจะเริ่มต้องจ่ายเงินในการซื้อหาสิ่งต่าง ๆ แทนการผลิตด้วยตนเองเพื่อลงแรงกับการทำนาเป็นหลักเพราะต้องการเงินซื้อหาสิ่งที่จำเป็นในการดำรงชีพแต่สินค้าที่เคยราคาถูกก็มีราคาแพงขึ้นเป็นเงาตามตัวจากการที่ราคาข้าวสูงขึ้นไปด้วย

การส่งเสริมผลิตผลพืชสวน

การริเริ่มที่จะส่งเสริมการเกษตรของเมืองนครชัยศรี มีการวางรากฐานเอาไว้ตั้งแต่สมัยปลายรัชกาลที่ 5 แต่เนื่องด้วยการที่ประเทศไทยขณะนั้น ยังขาดคนที่มีความรู้ความสามารถที่จะมารับผิดชอบในเรื่องดังกล่าว จึงได้แต่ส่งผู้เชี่ยวชาญต่างชาติ มาสำรวจสภาพการเพาะปลูกต่าง ๆ เท่านั้น จวบจนกระทั่งในต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 การส่งเสริมการเพาะปลูกมีผลงานลดลงอย่างมาก องค์ความรู้และเงินทุนสำหรับการเกษตรทั้งการทำนา ทำสวน ทำไร่ และการปศุสัตว์ เป็นสิ่งที่ราษฎรจะต้องแสวงหาและถ่ายทอดกันเอง พืชสวนที่มีชื่อเสียงที่สุด อย่างเช่น ส้มโอนครชัยศรี เป็นสินค้าเกษตรที่มีชาวต่างชาติ นิยมบริโภคกันอยู่มาก

และเริ่มมีการส่งออกไปต่างประเทศมากขึ้นตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2453 แล้ว และถูกส่งออกไปไกลในเมืองต่าง ๆ ที่สำคัญใน ทะเลแปซิฟิกถึงเมืองแคลิฟอร์เนียร์ ในภาคตะวันตกของสหรัฐอเมริกา แต่ก็ไม่ปรากฏว่าจะมีการส่งเสริมจากภาครัฐให้มีการถ่ายทอดเทคโนโลยี องค์ความรู้ในการบำรุงพันธุ์ แก่ราษฎรอย่างจริงจังมากนัก เกษตรกรชาวนา ปลุกพืชสวนเฉพาะตามท้องร้องตามมีตามเกิด เท่านั้นเป็นส่วนใหญ่ ชาวนายังไม่ได้รับการดูแลจากภาครัฐในการส่งเสริมให้มีการพัฒนาอุตสาหกรรม เบาเพื่อใช้ในการเพิ่มผลผลิตและการพัฒนาวัตถุดิบให้มีมูลค่าเพิ่มแต่อย่างใด (ส.จ.ช.,ร.ศ.130.กษ.1/12) ดังนั้นเองคุณภาพชีวิตของชาวนาจึงยังลำบากในการดำรงชีพและขาดโอกาสในการพัฒนาวัตถุดิบของตน ขณะเดียวกันตั้งแต่ปี พ.ศ. 2446 - พ.ศ. 2453 เมืองนครชัยศรีต้องเผชิญกับปัญหาความแห้งแล้งในที่ดอนเกิดโรคระบาด ทั้งพืชและสัตว์เลี้ยงที่เมืองนครชัยศรี และในท้องที่ถึงขนาดมีราษฎรอดข้าวตายก็ยังมีและชาวนาถึงขนาดขาดแคลนข้าวไว้บริโภคและพัฒนาพันธุ์ข้าวก็เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นอยู่เสมอสำหรับที่นครชัยศรี

ในพระราชนิพนธ์ “เมืองไทยงตั้นเถิด” พระองค์เข้าใจว่าคนไทยไม่ได้ยากจนเพราะธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ดีอยู่แล้ว ตามพระราชดำริของพระองค์ว่า

... คนเป็นอันมากกล่าวว่าจะขึ้นภาษีอีกไม่ได้ เพราะว่าคนของเราจนมากในข้อนี้ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วย เราไม่จนเลย เพราะว่าธรรมชาติให้ความสมบูรณ์แก่เรามาก ไม่แร้นแค้นเลย แต่หากว่าเราหาได้ทำให้ความสมบรูณ์นั้นเป็นเงินทอง เราขาดแต่เงินเท่านั้น ...
(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ในพระราชนิพนธ์ “ เมืองไทยงตั้นเถิด ” (ประยูร ลิทธิพันธ์, 2515: 448)

ด้วยทัศนะของผู้ปกครองประเทศ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ทรงมีความเข้าใจว่า การที่พระองค์เที่ยวชมเมือง ชมตลาดค้าขายพืชสวน ของราษฎรที่คล้ายกับได้เงินง่าย ๆ ในทันทีไม่ได้ลงมือสำรวจกรรมวิธีทางการผลิตถึงไร่นาสวนหรือต้นทุนและระยะเวลาในการผลิตที่แท้จริงของราษฎรว่าสิ้นเปลืองอย่างไรกันแน่ จึงทำให้พระองค์ทรงทราบการพัฒนาทางเศรษฐกิจภายในของประเทศอย่างผิดวิธี ในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงโปรดที่จะพักที่พระราชวังสนามจันทร์ ที่พระปฐมเจดีย์ซึ่งแต่เดิมพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ราษฎรตั้งแผงค้าขายสินค้าเกษตร ข้างองค์พระจำนวนมากอยู่แล้วจึงเป็นแหล่งที่คึกคักและในสายตาคนภายนอกคิดว่าการค้าเจริญได้ก็เพราะมีเมือง แต่ในความเป็นจริงถึงไม่มีเมืองราษฎรก็ค้าขายทางเรือในแม่น้ำลำคลองได้ไม่ขัดสนเพียงแต่กำไรจากการค้าพืชสวนพืชไร่

ในขณะที่ข้าวยากหมากแพงทำให้กำไรมีไม่เพียงพอเลี้ยงดูราษฎรอย่างเพียงพอโดยเฉพาะในยามที่ข้าวแพงในราวปลายปี มกราคม พ.ศ. 2456 ตามศักราชอย่างเก่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ได้เสด็จประพาสเมืองทางตะวันตกตั้งแต่ เมืองนครชัยศรีอำเภอพระปฐมเจดีย์ - เมืองกาญจนบุรี ได้เห็นชีวิตของราษฎรในชนบท และทรงบันทึกไว้ว่า

...การเดินทางไปเช่นครั้งนี้ เป็นเรื่องเบิกตาคนให้รู้จักเมืองของตนดีขึ้นกว่าที่จะอยู่ในกรุงเทพฯ ทำให้รู้สึกเมืองไทย ไม่หมดอยู่แต่ในกรุงเทพฯ และความคิดเห็นของชาวกรุงเทพฯ ไม่ใช่ตรงกับความคิดเห็นของคนทั่วไป ซึ่งจะทำให้แลเห็นว่าข้อที่คนบางจำพวกมักพูด ไปต่าง ๆ นั้น มีเหลวไหลอยู่เป็นอันมาก เป็นต้นว่าราษฎรเดือดร้อนเพราะจนเต็มที เช่นนี้ ก็มีพยานปรากฏอยู่เป็นทางแทบตรงกันข้ามคือ ตลอดทางที่เดินมาราษฎรทำข้าวหลามมาแจกให้กิน ซึ่งถ้าจนจริงคงทำมาไม่ได้ และบางแห่งมีตำรับมาเลี้ยงด้วยข้าว เพราะฉะนั้นก็เป็นอันไม่ตรงตามที่นักพูดกล่าวประการหนึ่ง... (ช้อยนันต์: 61)

สังเกตว่าช่วงเวลาการเดินทางของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ในปี พ.ศ. 2456 เป็นช่วงเวลาที่บริเวณลุ่มน้ำท่าจีน และลำคลอง ปราศจากปัญหาความเดือดร้อนจากภัยแห้งแล้งแล้ว และในระหว่างปี พ.ศ. 2453-พ.ศ. 2454 การที่ผู้ปกครองประเทศเล็งเห็นการเดินทางยามที่ราษฎรกำลังมีวิกฤติทำให้ไม่ทราบปัญหาที่แท้จริงว่าชาวนาต้องเดือดร้อนอย่างไรบ้างและวิกฤติข้าวยากหมากแพงทำให้ราษฎรหาซื้อข้าว ปลาอาหารได้ยากนั้นเป็นเช่นไรกันแน่ ขณะที่การใช้อำนาจของเสนาบดีกระทรวงเกษตรเองยังไม่มีความยืดหยุ่นในปี พ.ศ. 2454 กระทรวงเกษตรได้พยายามส่งเสริมการเกษตรด้วยวิธีการส่งหนังสือดำการเพาะปลูกเพื่อชักนำให้ประชาชนบำรุงการเกษตรและหัตถกรรมมีหนังสือทั้งสิ้น 6 เรื่อง การปลูกยาง ปลูกฝ้าย ทอผ้า เลี้ยงไหม สวนมะพร้าว การป้องกันโรคสัตว์ ถูกแจกจ่ายไปในแต่ละอำเภออย่างละ 1 เล่ม และนั่นแสดงให้เห็นว่าผู้ที่มีความรับผิดชอบในเรื่องการเกษตรของประเทศเริ่มต้นตัวในกระแสของคณะผู้ปกครองบ้างแล้วว่าการเกษตรของนครชัยศรี และทั่วประเทศควรได้รับการส่งเสริมให้เป็นรูปธรรมในด้านวิชาการเพาะปลูกมากยิ่งขึ้น (ส.จ.ช.,ร.ศ.130.กส.13/452) ขณะเดียวกันในเรื่องการส่งเสริมการปศุสัตว์นั้นรัฐบาลไม่สามารถทำให้เกิดการเพาะเลี้ยงขยายพันธุ์เชิงพาณิชย์ได้มากนัก การเลี้ยงสุกรก็อาศัยวิชาชีพอของชาวจีนดูแลเอาเอง ในเรื่องโค กระบือเองรัฐบาลก็ไม่ได้มีการส่งเสริมให้ราษฎรเรียนรู้การบำรุงพันธุ์สัตว์แต่อย่างใดเพราะในปีพ.ศ.2463ที่ตำบลนารายณ์ ตำบลขุนศรี เคยเกิดกระบือเป็นโรคระบาด กว่าที่เจ้าหน้าที่ทางการจะเข้าไปช่วยเหลือก็ใช้เวลากว่า 3 วัน (ส.จ.ช.,พ.ศ.2463.กส.13/1482) ความช่วยเหลือดังกล่าวของเสนาบดีกระทรวงเกษตรก็ยังมีไม่

เพียงพอเพราะรายได้ส่วนใหญ่ของประเทศหมดไปกับเรื่องความมั่นคงขององค์ประมุข ทั้งในเรื่องการสร้างพระราชวังใหม่ที่สนามจันทร์ จัดตั้งกองเสือป่า การจัดเลี้ยง การละเล่นละคร ในพระราชสำนัก รวมไปถึงค่าใช้จ่ายด้านความมั่นคงที่ฟุ่มเฟือยของราชสำนัก ซึ่งในหมู่ผู้มีอำนาจปกครองภาพลักษณ์ในการใช้จ่ายงบประมาณแผ่นดินจะถูกตีค่าเป็นความมั่นคงของราษฎรในประเทศทุกคน

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการที่ผู้ปกครองสูงสุดของประเทศ ไม่ได้เล็งเห็นว่าการพัฒนาด้านเศรษฐกิจของประเทศ จะต้องกระทำโดยการส่งเสริมการเกษตรให้เจริญมากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นหัวใจของการพัฒนาการกินคืออยู่ดีของราษฎรโดยเฉพาะชาวนา ทำให้รัฐบาลในขณะนั้น ดำเนินนโยบายด้านเศรษฐกิจที่ไม่ต่อเนื่องกับในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ที่วางรากฐานแนวทางในการพัฒนาแหล่งน้ำไว้ให้เป็นอย่างดี แต่ต่อมาภายหลังในเรื่องการพัฒนาเทคโนโลยีที่จะช่วยให้เกษตรกรได้ผลผลิตเพิ่มขึ้นต้องหยุดชะงักลง จึงทำให้ภาคการเกษตรของเมืองนครชัยศรีไม่เติบโตอย่างที่ควรเป็น การพัฒนาคลองการทอดน้ำไขน้ำ ที่สัมฤทธิ์ผลมีเพียงคลองมหาสวัสดิ์เพียงสายเดียวที่เปิดพื้นที่นาของเมืองนครชัยศรีให้แก่ชาวนาได้มากที่สุด ซึ่งก็เป็นการพัฒนาที่มีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2403 เกือบ 50 ปีล่วงมาแล้ว จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 หลังจากนั้นการพัฒนาที่เป็นรูปธรรมในเชิงเศรษฐกิจก็แทบไม่ปรากฏเลยว่า รัฐบาลจะให้การสนับสนุนอย่างจริงจัง ดังนั้นหลังจากปี พ.ศ. 2453 - พ.ศ. 2469 การส่งเสริมภาคการเกษตรและการปลูสดั่วต่าง ๆ ของเมืองนครชัยศรี จึงขึ้นอยู่กับชาวนา และราษฎรที่มีทุนจะพัฒนาการไปเอง ดังนั้นจะเห็นได้ว่าแม้จะมีการส่งออกสินค้าอาหารจำนวนมากสำหรับนครชัยศรี แต่กลับทำให้ราษฎรยังต้องขาดแคลนอาหารและต้องซื้อหาอาหารในราคาแพงขึ้นมากในบางเวลา เมื่อชาวนาหรือเกษตรกร ไม่ได้รับการส่งเสริมทางด้านการเกษตรและการปลูสดั่ว ให้ดีขึ้นกว่าเดิม และยังไม่ได้รับการส่งเสริมให้หันไปปลูกพืชอื่นขึ้นทดแทนการทำนาบ้าง การทำสวนเกษตรต่าง ๆ จึงผลิตเพื่อขายขายทำกำไรอย่างเดียว เพราะชาวนาเคยชินกับวิธีการปลูกข้าวที่ไม่จำเป็นต้องพัฒนาการเกษตรหรือเทคนิคใด ๆ ที่จะทำให้ผลผลิตมีกำไรเพิ่มมากขึ้น ถึงที่สุดเมื่อรัฐบาลไม่ส่งเสริมภาคการเกษตรของชาวนา ผสานกับการที่ชาวนาเคยชินกับการขายผลผลิตของสวน ทำกำไรทันที เป็นวัฒนธรรมที่เคยใช้กับการขายข้าวกันมาก่อนจึงทำให้การพัฒนาสินค้าอื่น ๆ ที่ต่อเนื่องจากผลผลิตทางการเกษตรชนิดต่างๆของเกษตรกรต้องขาดการพัฒนาไปด้วยในที่สุดถึงที่สุดจึงสรุปได้ว่า เมื่อผู้ปกครองประเทศเริ่มไม่ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมภาคการเกษตรในเมืองนครชัยศรีอย่างจริงจัง การหันหลังให้กับการส่งเสริมการเกษตร และการปลูสดั่ว ย่อมส่งผล

ให้ผลิตผลของเกษตรกรรมเป็นสินค้าที่ขาดการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับทรัพยากรในท้องถิ่น ในเวลาต่อมาเริ่มปรากฏให้เห็นความล่าช้าในการพัฒนามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2453

การบำรุงหัตถกรรมท้องถิ่น

ในช่วงระหว่างที่ประเทศไทยเกิดวิกฤตสินค้ามีราคาแพง เนื่องจากปัญหาภัยแล้งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2453-2454 รัฐบาลได้รับคำครหาจากปัญญาชน สื่อมวลชน ข้าราชการ พ่อค้า ประชาชน ต่างวิพากษ์วิจารณ์การทำงานแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของรัฐบาลว่าไม่มีการบำรุงหัตถกรรม และพาณิชย์กรรมอย่างพอเพียง เพราะรัฐบาลให้ความสนใจแต่ด้านความมั่นคง และใช้จ่ายเงินงบประมาณแผ่นดินในทางที่ไม่สามารถทำให้การเกษตรสามารถประยุกต์วัตถุดิบจากท้องถิ่นมาพัฒนาสินค้าในประเทศให้มีราคามูลค่าสูงพอแข่งขันในการทำกำไรเพื่อชดเชยกับราคาสินค้านำเข้าจากต่างประเทศได้ เพื่อลดกระแสการวิพากษ์วิจารณ์ดังกล่าวจากรายรกรกลุ่มต่าง ๆ ย่อมหมายความว่า รัฐบาลจะต้องเร่งรีบบำรุงหัตถกรรม และผลิตผล ที่ได้รับการพัฒนาแล้วจากรายกรให้เป็นที่ประจักษ์แก่สาธารณชนทั่วไป

กระทั่งในปี พ.ศ. 2453-2454 รัฐบาลจึงได้ทำการจัดแสดงงานศิลปกรรม และพาณิชย์กรรม ขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อร่ายรกรทราบว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 มีพระประสงค์ที่จะต้องการเห็นว่าความมั่นคงของชาตินั้นย่อมมีกับประเทศที่เจริญมั่งคั่งด้วยเกษตรกรรม เป็นสิ่งสำคัญ (ส.จ.ช.,พ.ศ.2453-2454.กษ.1/3:145) สินค้าและผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ที่งานดังกล่าวจัดขึ้น ส่วนมากเป็นพันธุ์เข้าชนิดต่างๆ ข้าวของเครื่องใช้ สำหรับสัตว์นั้นมีทั้ง สุกร เป็ด ไก่ไข่ไก่ เป็นต้น ข้าวพันธุ์ดีจากเมืองนครชัยศรี รัฐบาลได้จัดเงินซื้อไปทั้งสิ้น 70 เกวียน เพื่อใช้แจกจ่ายให้แก่รายกรในงานด้วยเมืองนครชัยศรีในขณะนั้นทางราชการได้เลือก สุกร 2 ตัว ไก่ตัวผู้ 4 ตัว ไก่ตัวเมีย 4 ตัว สัตว์ทั้งหมดที่ถูกส่งมาจัดแสดงกลับไม่ใช่ผลิตผลของรายกรแต่เป็นสัตว์ทรงเลี้ยง ณ วังสนามจันทร์ที่นครปฐม (ส.จ.ช.,ร.ศ.129-130.กศ.13/356) รัฐบาลออกค่าใช้จ่ายในการขนส่งสินค้า 105 บาท 97 สตางค์ สำหรับขนส่งสินค้าเข้าไปแสดงในกรุงเทพฯ เพื่อแสดงความตั้งใจในการบำรุงเกษตรกรรมของประเทศ

ในเรื่องการบำรุงหัตถกรรมและอุตสาหกรรมท้องถิ่นนั้นเมืองนครชัยศรีเองไม่ได้อยู่ในสถานการณ์ที่การพัฒนาข้าวของเครื่องใช้ ในการดำรงชีพจะเป็นสิ่งที่รายกรพอใจมากนักในการประดิษฐ์เครื่องใช้ และผลิตภัณฑ์การเกษตร ที่จำเป็นในการดำรงชีพเป็นสิ่งที่ชาวนาด่างเล็ก

การผลิตกันเป็นส่วนมาก ในขณะที่สินค้าอุปโภคบริโภคในท้องถิ่นที่เกิดจากการเกษตรกรรม เป็นวัตถุดิบในการดำรงชีพด้านอาหารเป็นส่วนมากอย่างเช่น ข้าว ผัก ผลไม้ เนื้อสุกร เป็ด ไก่ ปลาน้ำจืด ไข่ไก่ ไข่เป็ด โดยมากจะเป็นด้านอาหาร ดังนั้นในความเป็นจริงสินค้าทางการเกษตรของ นครชัยศรี อันพอจะมีชื่อเสียงและสามารถส่งออกได้ดีที่สุด ก็คือ ข้าว ขณะที่ ผลไม้ ยังมีปริมาณ ส่งออกน้อย สินค้าที่รัฐจัดให้สามารถแสดงได้ล้วนมาจากการจัดส่งจากวังสนามจันทร์ทั้งสิ้น เพราะ รัฐบาลไม่ได้มีนโยบายที่จะอุดหนุนหัตถกรรมท้องถิ่นอย่างจริงจัง จึงไม่มีราษฎรให้ความสนใจ ในการจัดส่งผลิตผลทางการเกษตรที่ตนเองพัฒนาหรือผลิตได้เข้าแสดงในงานที่รัฐบาลจัดขึ้นเลย (ส.จ.ช.,พ.ศ.2455.บ.3.1/99:1-16) การจัดการแสดงสินค้าเกษตรกรรมของรัฐบาลเป็นเพียงการลด กระแสวิพากษ์วิจารณ์ของคนบางกลุ่มในขณะนั้น อันมีทั้ง ทหาร ปัญญาชน และสื่อมวลชน ผู้ไม่เห็นด้วยกับแนวทางการพัฒนาทางเศรษฐกิจของประเทศในที่ได้แต่ขายสินค้าส่งออกไปมาก แต่มีมูลค่าต่ำซื้อหาสินค้านำเข้าราคาแพงจึงไม่ได้สร้างความมั่นคงให้แก่เกษตรกรจริงดังที่ควรเป็น

ปัญหาและอุปสรรคในทัศนคติของผู้ปกครองก็คือในเรื่องหัตถกรรม และอุตสาหกรรม ท้องถิ่น ที่ส่วนมากเป็นงานวิชาชีพของราษฎรทั้งราษฎรไทยและชาวจีน ที่จำเป็นต้องใช้ทักษะ ในด้านการสั่งสมภูมิปัญญาเข้าช่วยมาก่อนนั้น ในประเด็นนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับที่ว่าชาวจีนเข้ามาแย่ง งานคนไทยดังที่ผู้ปกครองเข้าใจ เพียงแต่รัฐบาลไม่ได้ตื่นตัวส่งเสริมให้ชาวนานครชัยศรีที่แต่เดิม ต่างก็มีวิชาชีพติดตัวให้พยายามผลิตสินค้าแข่งขันกับต่างชาติ และอะไรเป็นสาเหตุดังกล่าว เพราะ ราษฎรพื้นเมืองของนครชัยศรี จะต้องเป็นแหล่งภาษีค่านาและเป็นแรงงานส่งค่าเช่าที่นา และทำนา ส่งข้าวเปลือกขายส่งแก่พ่อค้านายทุนที่เป็นผู้นำรายได้เข้าประเทศรายใหญ่ ประเด็นที่รัฐพยายาม ชี้ให้เห็นว่า การส่งเสริมให้คนไทยแข่งขันสู้กับคนจีนคงไม่ได้และหาว่าคนจีนขยันกว่าไทยนั้น ในความเป็นจริงรัฐบาลกำลังใช้เรื่องความแตกต่างทางชาติพันธุ์ของชาวจีนและคนไทย ในการอำพราง ความล้มเหลวของรัฐบาลที่ไม่ประสบความสำเร็จในการส่งเสริมให้คนไทยผลิตสินค้าด้วยตนเอง จึงนำมาสู่การตั้งคำถามว่า อะไรเป็นสาเหตุให้รัฐบาลกลัวความมั่งคั่งในหมู่ชนชั้นชาวนาซึ่งเป็น ราษฎรส่วนใหญ่ของเมืองนครชัยศรี ชาวนานครชัยศรีต่างมีปัญหาในเรื่องการเก็บเกี่ยวผลผลิตที่ไม่ ได้ผลในยามที่เกิดภัยธรรมชาติต่าง ๆ เรื่องหนี้สิน เรื่องการจ่ายเงินซื้อหาสินค้าไว้บริโภค ไม่เพียงพออันเป็นผลจากการที่ทำนาเป็นพื้นกันอย่างเดียวเป็นส่วนมาก รัฐบาลแทบไม่เคย สนับสนุนเงินทุนสำหรับลงทุนทำนาให้แก่ราษฎรส่วนใหญ่จริงจัง ชาวนานครชัยศรีต้องเสีย ดอกเบี้ยสำหรับเงินกู้ในการลงทุนทำนาในอัตราที่สูง จนไม่สามารถผลิตสินค้าในการดำรงชีพ เพื่อค้าขายเหมือนอย่างชาวจีนนั่นเอง ดังนั้นไม่ว่ารัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

เจ้าอยู่หัว จะพยายามจัดงานแสดงสินค้าและหัตถกรรม เพื่อช่วยเหลือเกษตรกร เมืองนครชัยศรี ก็คงไม่ได้รับผลประโยชน์ที่เป็นรูปธรรมไปได้จากรัฐบาลในสมัยดังกล่าว

โดยสรุป การที่เมืองนครชัยศรีเป็นแหล่งผลิตข้าวช่วยเหลือเลี้ยงสถานภาพ การขาดแคลนข้าวภายในประเทศได้เป็นอย่างดี นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2453 และ มีการส่งออกข้าวไปขาย ใน ตลาดต่างประเทศสร้างรายได้เข้าสู่ประเทศอีกทางหนึ่งแม้จะได้รับผลกระทบจากภัยแล้งและ ทำให้ราษฎรต้องซื้อข้าวในราคาแพงก็ตาม ซึ่งรัฐบาลเองเดิมทีก็คาดหวังว่าการค้าข้าวจะสามารถนำ รายได้มาชดเชยภาระการคลังของประเทศที่ไม่สามารถจัดเก็บภาษีได้ตามเป้าหมายมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2453-2454 เพราะสืบเนื่องมาจากปัญหาภัยแล้งในหลายมณฑลของประเทศ รวมไปถึงอุทกภัย น้ำท่วมครั้งสำคัญในปี พ.ศ. 2460 ทำให้ผลผลิตตกต่ำ ข้าวมีราคาแพง รวมทั้งสินค้านำเข้าก็มี ราคาแพง แต่เมืองนครชัยศรีก็ไม่ได้รับการช่วยเหลือที่เป็นรูปธรรมจากรัฐบาล

ดังนั้นเมืองนครชัยศรีกำลังถูกจัดเป็นวางแผนเมืองยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจเพื่อส่งออก ข้าวที่สำคัญในพื้นที่ภาคกลาง และพร้อมกับท่าทีของรัฐบาลที่กำลังวางแผนนโยบายสาธารณะ ต่างๆ ที่สอดคล้องกับสถานการณ์ของประเทศจากความมั่นคง รัฐบาลจึงให้ความสำคัญมากกับการจัดตั้งเมืองนครปฐม การบำรุงการค้าขายของราษฎรกลุ่มต่าง ๆ และการพัฒนาโครงสร้าง พื้นฐานที่จำเป็น จะเป็นบทบาทสำคัญที่รัฐบาลเข้ามาควบคุมการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ที่เกิดกับเมือง นครชัยศรีในเวลาต่อมา อันส่งผลให้เมืองนครชัยศรีกำลังขาดการเหลียวแลในด้านการพัฒนา โครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นอย่างมากเพราะความเจริญส่วนใหญ่ของท้องถิ่น ทั้งหน่วยราชการศาลาว่าการมณฑลนครชัยศรี การจัดเก็บรายได้เข้าสู่คลังมณฑล รวมไปถึงนโยบายการพัฒนาและขยาย เมืองนครชัยศรีทางด้านเหนือต้องหยุดชะงักลงทันที ความเจริญต่าง ๆ สำหรับเมืองนครชัยศรีจะมุ่ง ไปที่ พระปฐมเจดีย์ หรือเมืองนครปฐม อันเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาตามเป้าหมายของรัฐบาล ในเวลาต่อมา เพราะในพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ตั้งของพระปฐมเจดีย์ที่ว่าการมณฑลนครชัยศรีและ พระราชวังสนามจันทร์

นโยบายภาครัฐกับการพัฒนาเมืองนครชัยศรี

เมืองนครชัยศรี ในปี พ.ศ. 2453 -2469 เป็นเมืองที่มีกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจสำคัญตั้งอยู่ ระหว่างแม่น้ำท่าจีน เป็นกำลังการผลิตสินค้าเกษตรที่สำคัญ มีทั้ง ข้าว ข้าวโพด ถั่วธัญพืช ผลไม้ หลากหลายชนิด รวมทั้งการปศุสัตว์ ทั้งการค้าสุกร เป็ด ไก่ โดยในภาพรวมเมืองนครชัยศรี จึงเป็น

เมืองเกษตรกรรมที่อุดมสมบูรณ์อีกแห่งหนึ่ง ในพื้นที่ภาคกลางตอนล่างของประเทศไทย ดังนั้น กิจกรรมที่ภาครัฐจะเข้ามาจัดการเมืองนครชัยศรีนั้นมีผลประโยชน์สำคัญคือ การโยกย้ายศูนย์กลางราชการของมณฑลนครชัยศรีไปที่ตลาดพระปฐม รวมทั้งการจัดการด้านผลประโยชน์ภาษีที่สามารถจัดเก็บรายได้เข้ารัฐบาลได้ง่ายดายเพราะดูแลทั่วถึง สุดท้ายคือ การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะการขยายเส้นทางรถไฟนับจากนี้ก็จะสร้างความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น ดังนั้นในแนวทางการพัฒนาเมืองนครชัยศรีเป็นสิ่งที่ภาครัฐพยายามผลักดันการพัฒนาตามที่วางแผนเอาไว้จึงมีผลต่อการจัดการที่สำคัญ 3 ด้าน ดังนี้

1. การโยกย้ายศูนย์กลางราชการของมณฑลนครชัยศรีพ.ศ.2454

การจัดการด้านความมั่นคงระหว่างปี พ.ศ. 2453 – 2457 รัฐบาลได้วางรากฐานในการพัฒนาเมืองใหม่ที่พระปฐมเจดีย์ให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมเพื่อเป็นยุทธศาสตร์ในการป้องกันประเทศการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ทรงเลือกบริเวณพระปฐมเจดีย์เป็นที่ตั้งพระราชวังสนามจันทร์ และใช้เป็นสถานที่ออกวาราชการสำคัญ ก็เพื่อใช้ภูมิประเทศที่เข้าออกได้แต่ทางรถไฟและทางแม่น้ำลำคลองเมื่อยามเกิดสงครามจากการรุกรานจากชาติมหาอำนาจก็สามารถระเบิดทางรถไฟและสามารถใช้แม่น้ำลำคลองเป็นเส้นทางดักซุ่มโจมตีศัตรูได้อีกทางหนึ่งด้วย เมื่อพระราโชบายดังกล่าวเป็นเช่นนั้น ทำให้ในเวลาต่อมาในปี พ.ศ. 2458 ก็มีการจัดตั้งจังหวัดขึ้น แต่ยังคงอยู่ในการดูแลจากมณฑลนครชัยศรีเช่นเดิม ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการพัฒนาเมืองนครชัยศรีในช่วงหลังนับจากเวลานั้น จะกลายเป็นการพัฒนาด้านความมั่นคงของประเทศเป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนา ขณะเดียวกันการพัฒนาความมั่นคงทั้งทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของหัวเมืองต่าง ๆ ในพื้นที่ภาคกลางของประเทศจะถูกลดขนาดลงตามสถานการณ์ ซึ่งหลังจากเวลาปี พ.ศ. 2458 ก็จะเป็นช่วงเวลาประเทศไทยต้องเผชิญกับวิกฤติเศรษฐกิจจากปัญหาสงครามโลกครั้งที่ 1

การยกฐานะอำเภอพระปฐมในการปกครองของเมืองนครชัยศรี ตั้งเป็นเมืองนครปฐม และการลดฐานะเมืองนครชัยศรีลงเป็นอำเภอในการปกครองของจังหวัดนครปฐม

ภายหลังจากที่มีการโยกย้ายศูนย์กลางการปกครองของมณฑลนครชัยศรี จากตำบลท่านา อำเภอเมืองนครชัยศรี มาตั้งที่อำเภอพระปฐมเจดีย์ สำเร็จตั้งแต่ปี พ.ศ. 2447 ซึ่งเป็นสัญญาณแรกที่รัฐบาลจะให้ความสำคัญกับอำเภอพระปฐมเจดีย์มากยิ่งขึ้นแล้วการที่รัฐบาลเล็งเห็นความสำคัญของอำเภอพระปฐมเจดีย์ มีราษฎรทำการค้าขายบริบูรณ์ดี ประกอบกับการที่เป็นที่

ประดิษฐานเจดีย์โบราณตั้งแต่สมัยทวารวดี ต่อมาในปี พ.ศ. 2456 สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เมื่อทรงมีพระทัยจะเสด็จพักแรม ณ อำเภอพระปฐมเจดีย์อยู่บ่อยครั้งกระทั่งเมื่อพระองค์ได้สถาปนาพระราชานิเวศน์ขึ้นที่ตำบลสนามจันทร์ จึงได้ทำการโปรดเกล้าพระราชทานนามว่า “พระราชวังสนามจันทร์” และทรงเสด็จไปประทับแรมอยู่เสมอส่งผลให้เศรษฐกิจการค้าของอำเภอพระปฐม เจริญมั่งคั่งขึ้นเพราะผู้ปกครองประเทศได้เคลื่อนย้ายสถานที่ออกว่าราชการสำคัญในการปกครองประเทศมาบริเวณพระราชวังสนามจันทร์ พร้อมด้วยเหล่าข้าราชการ ข้าราชการ คหบดีต่างต้องเสด็จพักแรมรายงานราชการสำคัญของประเทศอย่างสม่ำเสมอที่อำเภอพระปฐมเจดีย์ อีกทั้งยังเป็นที่ตั้งของที่ว่ากรมณฑลนครชัยศรีด้วยจึงทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงออกประกาศตั้ง อำเภอพระปฐมเจดีย์ให้ยกฐานะขึ้นเป็นเมืองชื่อว่า “เมืองนครปฐม” มีประกาศตั้งเมืองในวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2456 (ส.จ.ช.,พ.ศ.2456.ม.2/7:2)

เมื่อมีการตั้งเมืองนครปฐมได้แล้วรัฐบาลได้ทำการกลืนกลายสัญลักษณ์ทางการปกครองของเมืองนครชัยศรีลง โดยลำดับแรก รัฐบาลได้ รวมมณฑลราชบุรี และ มณฑลนครชัยศรี เข้าเป็นมณฑลเดียวกันเรียกว่า “มณฑลภาคตะวันตก” ในปี พ.ศ. 2458 (ส.จ.ช.,พ.ศ.2458.น. 20.3ก/13) ในขณะนั้น ความหมายของคำว่าเมืองนครชัยศรี ในทางปกครองคงเป็นหัวเมืองขนาดเล็กไม่ได้มีสัญลักษณ์ทางการปกครองในระดับมณฑลอีกต่อไป และถูกลดความสำคัญลงเป็นอำเภอนครชัยศรี และในภูมิศาสตร์ทางดินแดนของ “เมืองนครชัยศรี” เดิมทั้งหมดจะถูกเรียกแทนว่า “เมืองนครปฐม” ให้เป็นไปตามความต้องการของรัฐบาล ต่อมากระทั่งในปี พ.ศ. 2459 การเรียกชื่อ “เมือง” ถูกเปลี่ยนไปใช้คำว่า “จังหวัด” เมืองนครปฐมจึงถูกเรียกว่า “จังหวัดนครปฐม” อย่างสมบูรณ์ โดยใช้ภูมิศาสตร์ดั้งเดิมของเมืองนครชัยศรี เป็นการกำหนดอำนาจทางการเมืองการปกครองของจังหวัด (ส.จ.ช.,พ.ศ.2459.ม.3.2/39:2)

สาเหตุของการตั้งเมืองนครปฐม นั้นมีผลกระทบต่อการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์หลายประการ เพราะความเชื่อของผู้ปกครองทรงเชื่อ ตามการตีความของ สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ว่าเป็นที่อำเภอพระปฐมเจดีย์ เมืองนครชัยศรีนั้นเป็นอารยธรรมแรกเริ่มในสมัยทวารวดี และอาจเป็นต้นเค้าของสยามประเทศในขณะนั้น จึงได้ให้ความสำคัญกับ “เจดีย์โบราณ” หรือพระปฐมเจดีย์มากเป็นพิเศษ ในความเป็นจริงนั้นเมืองนครชัยศรีมิใช่เมืองที่มีอายุเก่าแก่ที่สุด เมืองที่เก่าแก่กว่ายังมีอยู่ที่ “อู่ทอง” ที่เมืองสุพรรณบุรี และที่ “ศรีมโหสถ” ที่ อำเภอศรีมโหสถ เมืองปราจีนบุรี เมื่ออดีตได้ถูกสร้างขึ้นพร้อมกับเหตุแห่งการตั้ง เมืองนครปฐมเช่นนั้นแล้วจึงมิใช่เรื่อง

ง่ายที่คนรุ่นหลังจะทำความเข้าใจอย่างผิวเผินได้ ดังนั้นหากจะทำความเข้าใจในพัฒนาการด้านต่าง ๆ ของเมืองนครชัยศรี จากการมีภูมิศาสตร์ซ้ำซ้อนกับเมืองนครปฐมใหม่นั้น จะต้องเข้าใจและทราบเสียก่อนว่าชื่อเมือง ที่เกิดการใช้คำว่า “นครปฐม” เมืองนครปฐม นั้นเพิ่งเกิดขึ้น ในปี พ.ศ. 2456 ต่อมาจึงเรียกจังหวัดนครปฐม ในปี พ.ศ. 2459 ล้วนมาจากการที่ผู้ปกครองเข้าใจผิดว่าเป็นเมืองที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดของประเทศ แต่ต้องไม่ลืมว่า คำว่า “นครไชยศรี” หรือ นครชัยศรี ที่มีการถ่ายทอดมาจากคำว่า “นครพระกฤษณ์” หรือ นครกฤษณะ มาตั้งแต่หลัง พ.ศ.1700 และเป็นชื่อเมืองนครชัยศรีที่ใช้มานานนับตั้งแต่แผ่นดิน สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แห่งกรุงศรีอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. 2091-2111 อันมาจากเหตุการณ์ที่สามารถมีชัยต่อพม่าและได้พระเจ้าลูกเธอพระราเมศวรมหิทรราชราชนครินทร์ กลับคืนมา จึงได้ดำริตั้ง “เมืองนครชัยศรี” ขึ้น อีกทั้งชื่อเมืองยังเป็นการให้เกียรติ แก่กษัตริย์ผู้ครองเมืองนครชัยศรี นี้แต่เดิม ที่มีชื่อว่า พระองค์ไชยศิริ และ เป็นการผูกดวงเมืองนครชัยศรีกับกรุงศรีอยุธยาให้มีชัยชนะต่อศัตรูของบ้านเมืองตลอดไป

ดังนั้น หากเปรียบเทียบกับความหมายของคำว่า “นครชัยศรี” และ “นครปฐม” จะทำให้ทราบได้ว่ามีพื้นฐานจากการใช้ประวัติศาสตร์ในการตั้งชื่อเมืองแตกต่างกัน เพราะที่มาของการตั้งชื่อจะสะท้อนความเข้าใจในมิติทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่จริงตามหลักฐานที่สามารถสืบหาได้ก่อน ดังนั้นในการตั้งชื่อ “เมืองนครปฐม” มาจากการเข้าใจจากสมมุติฐานที่ผิดพลาดว่าเป็นต้นเคำของสยามย่อมจะทำให้ การศึกษาประวัติศาสตร์ชาติ คลาดเคลื่อนจากความจริงไปเรื่อย ๆ และจะยิ่งห่างจากความเป็นจริงอย่างยากที่จะทำความเข้าใจในความเป็นมาของประวัติศาสตร์ชาติไปด้วยในที่สุด เพราะในความจริงการใช้ชื่อ “เมืองนครชัยศรี” จากเดิมเป็นส่วนหนึ่งของคำที่เกิดขึ้นจากการคำนึงถึงความเข้าใจในพัฒนาการประวัติศาสตร์ชาติ มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ และการทำความเข้าใจดั้งเดิมที่ต่อเนื่องกับคำว่า “เมืองพระกฤษณ์” ที่ถูกต้องสมบูรณ์กว่า คำว่า “นครไชยศรี” ถูกจารึกอยู่ในตำนาน และเอกสารทางราชการ ต่าง ๆ มาตั้งแต่สมัยอยุธยาซึ่งก็เป็นพัฒนาการที่มีมาร่วมกับประวัติศาสตร์ชาติอย่างสมบูรณ์

ดังนั้นในความเป็นจริงเกี่ยวกับคำว่า “นครชัยศรี” มีนัยสองประการ นับตั้งแต่การกำเนิดของเมืองอย่างเป็นทางการในสมัยอยุธยา รวมไปถึงการให้ความสำคัญกับการบูรณะองค์พระปฐมเจดีย์ของกลุ่มผู้ปกครองที่ใช้เมืองนครชัยศรี เป็นเส้นทางผ่านไปสู่อำนาจพระปฐมเจดีย์ นับตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เหตุการณ์ทั้งหลายเป็นสิ่งที่ควรคำนึงถึงว่า ภูมิศาสตร์ของเมืองนครชัยศรีไม่ควรถูกบิดเบือน จากการลดขนาดเพราะความหมายของคำว่า “เมือง” หรือ “จังหวัด” อีกต่อไป หากช่วงเวลาในการตีความ

ในการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีเหตุจำเพาะในอันทำให้การศึกษาด้านประวัติศาสตร์ของนครหลังคลาดเคลื่อนต่อไป เพราะการเกิดของเมืองนครปฐมจากหลักฐานต่าง ๆ มาจากการศึกษาที่คลาดเคลื่อนโดยไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์มารองรับได้ ดังนั้นในการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนครชัยศรี จะไม่ขอใช้คำว่า จังหวัดนครปฐมให้ผิดพลาดกันยิ่งขึ้นไปอีก จะยังคงใช้คำว่าเมืองนครชัยศรี เช่นเดิมตามภูมิศาสตร์เดิมที่เคยเป็นที่รับรู้ของประชาชนส่วนใหญ่ที่ยังเรียกแทนตัวว่าชาวนครชัยศรีอยู่ดังเดิม

2. การปรับปรุงด้านนโยบายภาษีอากร

การปรับปรุงด้านนโยบายภาษีอากรของเมืองนครชัยศรีภาครัฐได้ทำการปรับปรุงมาตั้งแต่เริ่มมีการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลภายในประเทศแล้ว โดยในระยะแรกมีเป้าหมายเพื่อป้องกันการรั่วไหลรายได้ที่จะเข้าสู่คลังมณฑลเป็นสำคัญเพราะขณะนั้นบทบาทของเจ้าภาษีนายอากรจะมีความสัมพันธ์กับข้าหลวงประจำเมืองอยู่มากและอำนาจในการควบคุมการจัดเก็บภาษีก็ขึ้นอยู่กับอำนาจของข้าหลวงประจำเมืองทำให้การคลังของประเทศมีความสับสนซับซ้อนและง่ายต่อการรั่วไหลของรายได้ภาษีมากเกินไป ดังนั้นสำหรับเมืองนครชัยศรีเองเป็นฐานรายได้ภาษีผู้รัฐที่สำคัญกระทั่งในปี พ.ศ. 2453 -2454 ก็ได้เกิดการปรับปรุงภาษีที่สำคัญครั้งใหญ่อีกครั้งจากสาเหตุดังนี้

เมืองนครชัยศรีในระหว่างปี พ.ศ. 2453- 2454 เป็นระยะเวลาที่เกิดวิกฤติเศรษฐกิจตกต่ำไปทั่วประเทศ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากสถานการณ์ภัยแล้งภายในประเทศทำให้สินค้าอาหารมีราคาแพง อีกทั้งในช่วงต้นรัชการพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้มีความตั้งใจในการช่วยเหลือราษฎรให้ออกจากอบายมุขได้ประกาศยกเลิกการเก็บอากรที่สำคัญ 2 รายการ คือ อากรหยกกับภาษีบ่อนเบี้ย ซึ่งเป็นรายได้ที่สร้างรายรับที่สูงแก่รัฐบาลทั้งสิ้น ทำให้ในลุ่มน้ำทำเงินปราศจากการเล่นการพนันโดยการส่งเสริมจากรัฐในทันทีเพื่อบำรุงเศรษฐกิจการค้าขายและส่งเสริมการออมแก่ราษฎรทุกหมู่เหล่าให้เจริญมากยิ่งขึ้น สถานการณ์ดังกล่าวยังมีปัจจัยในเรื่องเงินกู้จากต่างประเทศของไทยกับรัฐบาลอังกฤษ ที่รัฐบาลต้องใช้จ่ายในเรื่องการขยายเส้นทางรถไฟสายใต้ และสายเหนือ รัฐบาลต้องกู้เงินเพิ่มกว่า 3,000,000 ปอนด์³⁵ รวมไปถึงการกู้เงินเพื่อใช้ในการ การประปา การไฟฟ้าในพระนครด้วย ทำให้รัฐบาลต้องมีค่าใช้จ่ายในการชำระเงินกู้

³⁵ เงินกู้ 3,000,000 ปอนด์ มีมูลค่าเป็นเงินบาทจะอยู่ที่ประมาณ 39,000,000 บาท และรัฐบาลกู้ในอัตราดอกเบี้ย 4 เปอร์เซ็นต์

จากต่างประเทศ ในปี พ.ศ. 2453 มีทั้งสิ้น 6,118,948 บาท กระทั่งในปี พ.ศ. 2455 มีมูลค่าทั้งสิ้น 15,880,659 บาท ขณะเดียวกันค่าใช้จ่ายของรัฐจากอัตราเงินเดือนของข้าราชการและที่ปรึกษาต่างชาติ ในกระทรวง กรมต่าง ๆ อันเกิดจากการปฏิรูประบบราชการนับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า รัชกาลที่ 5 ข้าราชการเหล่าต่าง ๆ เริ่มมีค่าใช้จ่ายเงินเดือนสูงมากขึ้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในช่วงยุคล้นสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 การเพิ่มอัตราภาษีทั้งภาษีค่านา อกรสวน ภาษีสินค้า ฯลฯ เป็นการแสวงหารายได้ที่รัฐจะสามารถดึงผลประโยชน์จากหัวเมืองในท้องถิ่นต่าง ๆ เข้าสู่คลังแผ่นดินทันที หากว่าผลผลิตนั้นมีปริมาณการผลิตมากเพียงพอที่จะเริ่มเก็บภักดีภาษีอากรได้ โดยที่ผลผลิตนั้นต้องไม่มีพันธะเกี่ยวเนื่องกับสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับรัฐบาลต่างชาติ รัฐบาลก็ยินดีจะเรียกเก็บผลประโยชน์ดังกล่าวทันที เพื่อชดเชยค่าใช้จ่ายที่มีมากกว่ารายรับของรัฐบาล ในขณะที่ภาษีอากรซึ่งเป็นรายได้ของรัฐได้เรียกเก็บจากประชาชน ได้แก่ ภาษีค่านา ภาษีการพนัน ภาษีสุรา ภาษีฝิ่น อกรสวน และอากรประเภทต่าง ๆ

ภาษีค่านา รายได้ภาษีค่านาจากหัวเมืองอย่างนครชัยศรีเป็นรายได้ที่ส่งเข้าคลังของประเทศในอัตราที่สูงกว่าในหัวเมืองอื่น ด้วยจำนวนที่นาที่มีความอุดมสมบูรณ์จากแหล่งน้ำทำให้ราษฎรทำนาประเภทนาโคมีกำไรจากการขายข้าวมากกว่านาฟางลอยเป็นจำนวนมาก ในหลายตำบล ของเมืองนครชัยศรีมีรายได้จากนาชั้นเอก และชั้นโท เป็นจำนวนมากแสดงให้เห็นว่ามีการทำนาที่ได้ผลดี อันเนื่องมาจากการทดน้ำไขน้ำจากคลองเข้าสู่ที่นามาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้ารัชกาลที่ 5 มาแล้ว จนกระทั่งเมื่อสิ้นสุทธรัชสมัย ปัญหาภัยแห้งแล้งในระหว่างปี พ.ศ. 2453 ทำให้ผู้ปกครองประเทศในขณะนั้นคือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ต้องเข้าช่วยเหลือการทำนาของราษฎร โดยการลดภาษีค่านา

กรณีที่ราษฎรเมืองนครชัยศรีได้รับความเดือดร้อนจากการทำนาไม่ได้ผล สืบเนื่องจากปัญหาภัยแห้งแล้งที่เกิดขึ้น ระหว่างปี พ.ศ. 2454 – พ.ศ. 2455 พื้นที่นานครชัยศรี ในบริเวณที่ดอนมีนาข้าวเสียหายจากภัยแล้งกว่า 196,912 ไร่ มีเงินอากร 139,822 บาท ราษฎร 81 คน ได้ยื่นฎีกาขอลดหย่อนภาษีค่านาของตนซึ่งเพาะปลูกอยู่ในที่ดอน เมื่อฝนแล้งจึงทำให้การทำนาไม่ได้ผลตามที่ลงทุนลงแรงไปจึงสร้างความเดือดร้อน เพราะเจ้าพนักงานลงบัญชีเรียกเก็บภาษีเป็นภาษีหางข้าวเต็มพื้นที่ ทำให้ราษฎรต้องกู้หนี้ยืมสินเพื่อชดใช้ภาษีค่านาที่เกิดขึ้น ผลจากการยื่นฎีกาครั้งนั้นในปลายปีเดียวกัน ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรี พระยาสุนทรบุรีศรีพิไชยสงคราม จึงทำการถวายฎีกาขอต่อพระเจ้าอยู่หัว ณ พระราชวังสนามจันทร์(ศ.จ.ช., พ.ศ. 2453 - พ.ศ. 2469.ก.

12.2/3:32-33) จึงทำให้การจัดเก็บภาษีค่านาเข้าสู่คลังมณฑลของเมืองนครชัยศรีในปีนั้นลดลงจากเดิมปี พ.ศ. 2453 จัดเก็บได้ 732,634 บาท พอเข้าปี พ.ศ. 2454 เหลือ 575,023 บาท เท่านั้น จนถึงปี พ.ศ. 2455 เมื่อรัฐบาลสามารถดำเนินการจัดเก็บภาษีครั้งใหม่ได้อย่างจริงจัง ไม่มีอุปสรรคจากภัยแล้งก็มีรายได้มากถึง 916,428 บาท โดยการปรับอัตราภาษีค่านาใหม่ในหลายพื้นที่ของเมืองนครชัยศรี เพราะสาเหตุจากการที่พื้นที่ปลูกข้าวของนครชัยศรี มีรายได้ค่าเช่านาสูงขึ้นและราคาข้าวเปลือกมีราคาแพงมากยิ่งขึ้น แม้ในหลายพื้นที่ของประเทศรวมทั้งที่นครชัยศรีในพื้นที่ดอนจะประสบภัยแล้งก็ตาม รวมไปถึงในพื้นที่ที่ยังต้องเสียภาษีค่านาต่อไปทั้งที่ไม่สามารถทำนาได้ เพราะเนื่องจากปัญหาภัยแล้งที่เกิดขึ้น เพื่อบรรเทาการทำนาของราษฎรให้มีกำลังใจในการทำนาต่อไปรัฐบาลจึงได้ทำการลดขั้นที่นาของเมืองนครชัยศรีลง เพื่อให้ภาษีค่านาถูกลงเพื่อเป็นการบำรุงการทำนาต่อไป ในอำเภอเมืองและในตำบลต่าง ๆ ดังนี้ ตำบลบางแก้ว ตำบลท่ากระชับ ตำบลบ้านจิวราย ตำบลโพธิ์เตี้ย ตำบลท่ามอญ ตำบลท้ายคุ้ง การลดขั้นอัตราที่นาทำให้ภาษีค่านาทั้ง 6 ตำบลเดิมเป็นนาโคกชั้นเอกถูกเปลี่ยนเป็นนาโคกชั้นโท ทำให้มีราคาภาษีถูกลงอย่างมาก

ในการแก้ปัญหาการทำนาไม่ได้ผลในบางพื้นที่ของเมืองนครชัยศรีนั้นรัฐบาลได้พยายามหาวิธีแก้ไขหลายประการในปี พ.ศ. 2458 ที่นาของเมืองนครชัยศรีมีพื้นที่เสียค่านาทั้งสิ้น 29 ตำบล โดยมากรายการจะเสียค่านาเป็นนาฟางลอยชั้นเอกเสียทั้งสิ้น 21 ตำบล มี 2 ตำบลเป็นนาฟางชั้นโท มีเพียง 6 ตำบล ที่เสียค่านาเป็นนาโคกชั้นโท ในหลายพื้นที่ของเมืองนครชัยศรีนั้นรัฐบาลได้พยายามอุดหนุนการทำนาของราษฎรโดยการปรับลดฐานะขั้นนาในพื้นที่ไม่ได้ทำนาลง รวมไปถึงที่นาไม่ได้ผล และทำการปรับขึ้นขั้นนาในพื้นที่ข้าวเปลือกได้ผลดี สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรีได้ทำการปรับลดขั้นนาทั้งสิ้น 4 ตำบล แต่ได้ทำการปรับค่านาขึ้นทั้งสิ้น 7 ตำบล และคงฐานะขั้นนาอย่างเดิมอีก 18 ตำบล (ส.จ.ช.,พ.ศ.2453-พ.ศ.2466.ค.12.2/2:150)

การเก็บภาษีค่านาในพื้นที่ปลูกข้าวของเมืองนครชัยศรีในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 รัฐบาลของพระองค์ได้รับความบีบคั้นทางด้านเศรษฐกิจมากจากค่าใช้จ่ายใน ด้านการพัฒนาประเทศที่สูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้พระองค์มีนโยบายที่จะเรียกเก็บภาษีค่านาจากราษฎรในทุกชนชั้น รวมถึงเหล่าราชินิกุลทั้งหลายด้วย สำหรับเมืองนครชัยศรีนั้นในด้านการจัดเก็บค่านาจากเหล่าราชินิกุล นับเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้เกิดการปฏิรูปการใช้ที่ดินเพื่อการทำนาในหลาย ๆ ด้าน เนื่องจากผืนนาที่เกิดจากการขุด คลองมหาสวัสดิ์คืนนั้นเหล่าพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ 4 ต่างได้รับพระราชทานที่ดิน ตั้งแต่ฝั่งธนบุรีถึงเมืองนครชัยศรีตลอดระยะเวลาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2404 เป็นต้นมาเหล่าราชินิกุลต่างได้รับการงดเว้นการเก็บค่านามาโดยตลอดเรื่อยมาจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ขึ้นครองราชย์

ในช่วงต้นรัชกาลนั้น ก็ยังได้งดเว้นการเก็บภาษีค่านายหน้าอยู่จนเมื่อแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐเริ่มเปลี่ยนแปลงในปี พ.ศ. 2461 เพื่อป้องกันมิให้รายได้ของรัฐบาลตกลง รัฐบาลจึงจัดเก็บภาษีค่านายหน้าให้เสมอหน้าโดยทั่วกันทั้ง ราชินิกุล ข้าราชการ และพ่อค้า ประชาชนทั้งหลาย (ส.จ.ช.,พ.ศ.2460.ค. 12.2/8:5-8)

ในขณะนั้น พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ เสนาบดีกระทรวงการคลัง มหาสมบัติ ได้มีดำริเห็นชอบว่าควรที่จะเก็บภาษีค่านายหน้าแก่ราชินิกุล ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ในที่ดินริมคลองมหาสวัสดิ์เมืองนครชัยศรีด้วย ตามแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงต้องการให้การเสียภาษีค่านายหน้าเป็นรายได้เข้าสู่พระคลัง เป็นสำคัญ เพื่อความยุติธรรมในการถือครองกรรมสิทธิ์ในที่ดิน จึงมอบหมายให้เจ้าพนักงานทำการเก็บภาษีค่านายหน้าแก่ราชินิกุลในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน รัชกาลที่ 4 ด้วยในพื้นที่ริมคลองมหาสวัสดิ์ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2461 ในด้านการจัดเก็บภาษีค่านายหน้า จากคลองมหาสวัสดิ์ถึงเมืองนครชัยศรีนั้นจัดว่าเป็นฝืนนาอันอุดมสมบูรณ์ ทั้งจากน้ำในลำคลองที่มีมากกว่าที่อื่นทำให้ขายข้าวได้ราคาดีมาก การใช้ประโยชน์ที่ดินจึงเป็นสิ่งที่ต้องการของราษฎรที่ต้องการประกอบอาชีพเกษตรกรรมอย่างแท้จริง ดังนั้นการเรียกเก็บภาษีค่านายหน้าจากที่ดินแก่เหล่าราชินิกุลทั้งหลายที่มีจำนวนมากกว่า 50 แปลง เป็น เนื้อที่มากกว่า 21,824 ไร่ (เพ็ญอ้าง: 5-6)

ตารางที่ 7 พิกัดภาษีค่านายประเภทคูโค และประเภทฟางลอย พ.ศ.2467

ชั้นอัตราเงินค่านาย	นาคูโค	
	ค่านายไร่ละ/สตารางค์	ค่านายงานละ/สตารางค์
นาเอก	100	25
นาโท	80	20
นาตรี	60	15
นาจั่ววา	40	10
นาเบญจะ	30	7.25

ตารางที่ 7 (ต่อ)

นาฟางลอย		
ชั้นอัตราเงินค่านา	ค่านาไร่ละ/สตารางค์	ค่านางานละ/สตารางค์
นาเอก	120	30
นาโท	100	25
นาตรี	80	20
นาจัตวา	60	15
นาเบญจะ	40	10

หมายเหตุ: นาคูโค คือ นาที่จะต้องเสียเงินอากรตามเนื้อที่หวงห้ามทุกปี กำหนดตามท้องที่อันมีผืนนาที่อุดมสมบูรณ์ด้วยน้ำทำบริบูรณ์ดี
 นาฟางลอย คือ นาที่จะเสียภาษีเฉพาะแต่เนื้อที่ปลูกข้าวที่ได้ปลูกเป็นทีๆบางครั้งอาจอยู่ไกลจากแหล่งน้ำที่บริบูรณ์

ที่มา: (ส.จ.ช., พ.ศ.2467.ค.12.2/7:12) (เพ็ญอ้าง: 12)

การเก็บภาษีค่านากรณีดังกล่าวทำให้เกิดการใช้ประโยชน์จากที่ดินอย่างเป็นรูปธรรมไปด้วยนั่นเอง เพราะในทีนาหากปล่อยรกร้างว่างเปล่า จะถูกภาษีค่านาบีบให้มีการเปิดเช่าทีนามากยิ่งขึ้น ทำให้เกิดการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างเป็นธรรมจะได้เนื้อข้าวเปลือกจากทีนาเพิ่มขึ้นจากการลงทุนในผืนนานั้นจริง ๆ หรือในอีกด้านหนึ่ง จะทำให้เกิดการเปลี่ยนมือของผู้ถือกรรมสิทธิ์ที่ดินจากราชนิกุลที่ต้องเป็นผู้แบกรับภาษีค่านาที่เพิ่มขึ้นอาจขายที่ดินนั้นแก่ราษฎรที่เป็นชาวนาได้ด้วยอีกทางหนึ่ง และจะเป็นทางที่ดีสำหรับการถือกรรมสิทธิ์ที่ดินของราษฎรชาวนาให้ได้เป็นผู้ลงแรงในที่ดินของตนเองไปด้วยในที่สุด เพราะในขณะนั้นรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 แม้จะช่วยเรื่องการลดค่านาในพื้นที่ปลูกข้าวของเมืองนครชัยศรี แต่ก็ได้ลดเพียงชั้นนาลงมาเพียงชั้นเดียว จากนาชั้นเอก เป็นชั้นโท แต่ก็ยังเสียภาษีค่านา ในอัตรา 80 สตารางค์ต่อไร่หรือ 20 สตารางค์ต่องานเลยทีเดียว ดังนั้นหากทีนาใดไม่มีผลผลิตอยู่จริงหรือทีนาเกิดภัยพิบัติได้ผลผลิตไม่ได้ตามที่ลงทุนไปผู้ถือกรรมสิทธิ์ที่ดินย่อมต้องจ่ายภาษีค่านาเองไปด้วย ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในพื้นที่ปลูกข้าวในบริเวณคลองมหาสวัสดิ์ที่ทอดยาวเข้าสู่เมือง ขนานกับเส้นทางรถไฟสายใต้ นั้น เมืองนครชัยศรีในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ได้เริ่มมีการปฏิรูปที่ดินแก่เกษตรกรมากยิ่งขึ้นแล้ว

การที่รัฐพยายามเข้าช่วยเหลือชาวนาโดยการลดชั้นนาลงนั้นก็ได้ ปรากฏว่าในพื้นที่นาที่ได้ผลผลิตดีอยู่เดิมนั้นรัฐสามารถงวไวซึ่งอัตราภาษีค่านาชั้นเดิมได้จำนวนหนึ่ง การใช้กลไกด้านภาษีค่านาเป็นยุทธวิธีหนึ่งที่รัฐบาลสามารถควบคุมปริมาณข้าวเปลือกในท้องทุ่งนาข้าวต่าง ๆ ของเมืองนครชัยศรีให้มีปริมาณเพียงพอต่อการหล่อเลี้ยงเศรษฐกิจภายในเมืองและให้พอเหลือส่งเข้าสู่ตลาดในกรุงเทพฯ เพื่อป้องกันการขาดข้าวเปลือกของโรงสีที่มีจำนวนมากยังขาดข้าวเปลือกในการสีข้าวเพื่อหล่อเลี้ยงกิจการ โรงสีเพราะในขณะนั้นข้าวเปลือกเองก็เป็นสินค้าที่มีราคาดีในตลาดรับซื้อจากต่างประเทศในปริมาณมาก ๆ อยู่เสมอในตลาดสิงคโปร์ ประกอบกับภาวะสงครามโลกครั้งที่ 1 เองยังไม่สิ้นสุดลง ข้าวเมืองนครชัยศรีส่วนหนึ่ง จึงกลายเป็นยุทธปัจจัยอาหารที่จำเป็นสำหรับสถานะสงครามโลกไปด้วย ขณะนั้นนายทุนพ่อค้าข้าวส่งออกในกรุงเทพฯ กลุ่มต่าง ๆ พยายามรับซื้อข้าวเปลือกในหัวเมืองที่อยู่ใกล้กรุงเทพฯ ในราคาสูงขึ้นเพื่อให้ได้ปริมาณข้าวเปลือกส่งออกมาให้มากที่สุดเพื่อทำกำไรจากภาวะสงครามที่เกิดขึ้นในขณะนั้นด้วย

อย่างไรก็ดีสิ่งที่เป็นประโยชน์อันเกิดจากการบังคับใช้ภาษีค่านาอย่างทั่วถึงกับชนชั้นต่าง ๆ สำหรับราษฎร เมืองนครชัยศรีคือ เรื่องการพยายามใช้กลไกภาษีค่านาเพื่อนำไปสู่การปฏิรูปที่ดินให้เกิดการใช้ประโยชน์ทางด้านการเพิ่มผลผลิตเกษตรให้คุ้มค่ามากยิ่งขึ้นก็ได้ปรากฏขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมแล้วในพื้นที่นาข้าวสำคัญ ของเมืองนครชัยศรีในยุคสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6

ภาษีการพนัน ในปีพ.ศ. 2453 รัฐบาลได้ทำการยุบเลิกบ่อนเบี้ยในมณฑลต่าง ๆ ทั่วประเทศยกเว้นไว้แต่มณฑลกรุงเทพฯ เท่านั้น การเล่นเกมพนันต่างๆที่ชาวนครชัยศรีได้เคยเล่นได้แก่ โปป่น, โปกำถั่วหรือกำตัด เป็นการพนันที่นิยมเล่นกันในครั้งที่มีโรงบ่อนในตำบลต่าง ๆ จะถูกยุบเลิกในทันที ซึ่งในด้านหนึ่งรัฐบาลก็เล็งเห็นแล้วว่าเป็นการดีที่สามารถบรรเทาการเสียทรัพย์สินของราษฎรจะได้มีกำลังใจในการประกอบอาชีพโดยสุจริตต่อไปไม่มัวเมาในอบายมุขอีก

ระหว่างปี พ.ศ. 2453 – พ.ศ. 2469 การที่รัฐบาลได้มีการยุบเลิกโรงบ่อนในตำบลต่าง ๆ ของเมืองนครชัยศรีก็ส่งผลให้การเล่นการพนันลดลงเป็นอย่างดี แต่ในเวลาต่อมาก็ต้องเผชิญกับปัญหาการเล่นการพนันอย่างอื่นขึ้น เมื่อได้มีการออกอาชญาบัตรไฟ้ไทย, อาชญาบัตรไฟ้เงิน ในท้องถิ่นขึ้นแทน เพื่อบรรเทามิให้ราษฎรในหัวเมืองต่าง ๆ ที่ชื่นชอบในการพนัน ไม่ให้เดินทางมาเสี่ยงโชคในโรงบ่อนที่กรุงเทพฯ ซึ่งมีการเล่นการพนันที่หลากหลายมากกว่าในหัวเมือง ภาครัฐเองก็ทราบว่าโดยมากจะลงเอยเป็นการเสียทรัพย์สินกันมากในท้ายที่สุด

ตารางที่ 8 เงินรายได้จากการออกใบอนุญาตเล่นการพนันของมณฑลนครชัยศรี พ.ศ.2453-2457

(หน่วย: บาท)

มณฑล	พ.ศ.2453	พ.ศ.2454	พ.ศ.2455	พ.ศ.2456	พ.ศ.2457
นครชัยศรี	(ค.ศ.1910)	(ค.ศ.1911)	(ค.ศ.1912)	(ค.ศ.1913)	(ค.ศ.1914)
ค่าใบอนุญาต					
(บาท)	67,987	62,494	67,088	81,077	56,578

ที่มา: กรมสรรพากรนอก กระทรวงมหาดไทย (2445-2457: 23)

ท้องถิ่นที่ราษฎรยังชื่นชอบในการพนันบางส่วนจึงมีราษฎรนักเล่นพนันอาศัยโรงไฟที่
ได้รับอนุญาตบัตรเป็นที่ยั่วสุ่มเล่นพนันทั้งวันทั้งคืนต่อไป นักพนันที่ไม่ทำงานประกอบอาชีพ
เลยก็มีอยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้นจะเห็นได้ชัดว่า การบรรเทาลดเลิกการพนันของรัฐต้องดำเนินไปอย่าง
ยากลำบากหากราษฎรบางส่วนยังคงสามารถซื้อหา อนุญาตบัตรไฟได้อยู่ ขณะเดียวกันการลักลอบ
เล่นการพนันชนิดต่าง ๆ ที่ไม่มีอนุญาตบัตรในหัวเมืองนครชัยศรีมีทั้งการเล่นโปปิ่น โปกำ น้ำเต้า
หอยจับยี่กี อีโปงซัด หอย4ตัว หอย12นักสัตว์ ไฮโล ในบรรดาประเภทการพนันที่ชาวนครชัยศรี
นิยมที่สุดคือ โปปิ่น และโปกำถั่ว หรือ กำตัด โดยเจ้ามือรับแทงหากนักเล่นแทงได้ 11 ชัก1 เป็นค่า
ตั้งในครั้งแรกที่เริ่มเล่น ในครั้งต่อไป หากแทงต่ำกว่า 2 บาท หากได้ชัก 25 สตางค์แทงตั้งแต่
2-4 บาท หากได้ชักตั้ง 50 สตางค์ แทงตั้งแต่ 4-8 บาทหากได้ชักตั้ง 1 บาท แทง 8-10 บาทชักตั้ง
2 บาท เมื่อมีการจับกุมมีการปรับผู้เล่นถึงรายละ 20 บาทขึ้นไป แต่ในกรุงเทพปรับเพียง นายบ่อน
12 บาท ลูกค้ำราว 8 บาท (ส.จ.ช.,พ.ศ.2460-พ.ศ.2461.ค.2/12: 11), (ส.จ.ช., พ.ศ.2460.น.
20.17/29:24)

ในเรื่องการลดเลิกอากรหอย ก,ขในโรงบ่อนของเมืองนครชัยศรีนั้น นับตั้งแต่รัฐบาล
ได้ทำการยุบเลิกโรงบ่อน ในปีพ.ศ.2453 ก็ปรากฏว่าในเวลาต่อมา ผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นสามารถตั้ง
ตนทำการรับแทงหอยเถื่อนผูกกับการออกหอย ก, ข ในกรุงเทพฯ ไปด้วยถึงที่สุดก็นับเป็น
การยากลำบากที่ทางราชการจะสามารถดำเนินการจับกุมผู้ลักลอบรับแทงหอยดังกล่าวมาดำเนินคดี
ได้เพราะผู้กระทำความผิดก็ต้องมีราษฎรในท้องถิ่นตกเป็นจำเลยในการเป็นผู้แทงไปด้วย กระทั่งในปี
พ.ศ. 2457 นั้น ยี่กอส (จินสง) เจ้าภาษีบ่อน ในมณฑลกรุงเทพฯ ได้ยื่นแสดงความจำนงขอขึ้น
ประมูลเงินรับทำบ่อนเพิ่มจาก 3,000,000 บาทต่อปี เป็น 6,000,000 บาทต่อปี หากรัฐบาลอนุญาต
ให้รับทำหอย ก, ข ในอีก 7 มณฑล ที่มีทางรถไฟวิ่งผ่านไปมาสะดวก คือ มณฑลกรุงเก่า มณฑล

นครสวรรค์ มณฑลพิษณุโลก มณฑลนครราชสีมา มณฑลราชบุรี มณฑลนครชัยศรี และมณฑลปราจีนบุรี (ส.จ.ช.,พ.ศ.2453-พ.ศ.2469.ค.18/5: 105-107)

ในเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นความท้าทายในความมั่นคงของนโยบายด้านการปกครองของรัฐบาลเป็นอย่างมาก เพราะในขณะนั้นได้เกิดสงครามโลกครั้งที่1 ขึ้นเป็นยามที่บ้านเมืองกำลังต้องการรายได้เข้าสู่พระคลังเป็นอย่างมาก นับเป็นเคราะห์ดีของของชาวนครชัยศรีและชาวเมืองอื่นเมื่อพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงการคลังมหาสมบัติ ในเวลานั้นได้ทรงปฏิเสธข้อเสนองของ ยี่ก่องเจ้าภาษีบ่อนมณฑลกรุงเทพฯ จึงอาจกล่าวได้ว่าพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงการคลังมหาสมบัติ เป็นเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ผู้หนึ่งที่มีความเมตตาต่อราษฎรเป็นอย่างมาก เพราะว่าในขณะนั้นหากรัฐบาลมัวแต่แก้ปัญหารายได้รัฐที่ตกลงไปจากสาเหตุอันเนื่องมาจากสงครามที่เกิดขึ้น หรือพยายามแต่จะรวบรวมเงินรายได้เข้าท้องพระคลังเพียงอย่างเดียวเพื่อไว้เป็นทุนป้องกันความไม่มั่นคงจากภัยสงครามที่เกิดขึ้นแล้วท้ายที่สุดอาจจะส่งผลให้นโยบายการลดค่านิยมการเล่นการพนันในหมู่ราษฎรไม่ต่อเนื่องกับการที่รัฐได้ลดเลิกโรงบ่อนในหัวเมืองต่าง ๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2453 เสร็จสิ้นไปแล้ว ซึ่งจะเป็นการยากที่จะปลูกฝังค่านิยมการเลิกการพนันให้ประสบความสำเร็จอย่างมากขึ้นไปอีก ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่าการแก้ปัญหาเรื่องการพนันนับว่ารัฐบาลสามารถทำให้ในท้องถิ่นของเมืองนครชัยศรีมีการเล่นพนันลดลงได้เป็นอย่างมาก แม้ว่าจะแก้ปัญหาค่านิยมเรื่องการเล่นพนันในหมู่ราษฎรไม่ได้ทั้งหมดก็ตาม ขณะที่การลักลอบเล่นการพนันก็ยังมิให้เห็นอยู่บ้าง นับตั้งแต่ช่วงเวลาดังกล่าวแต่ก็มีปริมาณการเล่นพนันที่ลดลงอย่างเป็นลำดับ

สรุปสาเหตุสำคัญว่าทำไมการป้องกันการลักลอบเล่นการพนันของรัฐทำไม่ได้ผลจริงจังในหัวเมืองต่าง ๆ เพราะการเล่นพนันในหมู่ชนชั้นสูง, ข้าราชการได้มีการรณรงค์ลดเลิกการพนันอย่างจริงจังแล้วหรือไม่ ข้าราชการได้ทำตัวอย่างอันดีแก่ราษฎรให้เห็นเป็นแบบอย่างในการรณรงค์เลิกการเล่นการพนัน ดังที่รัฐบาลคาดหวังหรือไม่ ก็ได้ปรากฏว่า การที่รัฐบาลไม่ได้ออกกฎลงโทษรุนแรงแก่เจ้าพนักงานข้าราชการเมื่อเล่นการพนันให้มีโทษหนักให้ออกจากราชการ แม้ว่าจะริเล่นพนันเป็นครั้งแรกก็ตาม เมื่อเป็นดังนั้นก็เป็นการยากที่ราษฎรจะประพฤติตนเอาเป็นแบบอย่างที่ดีต่อไปได้ในเวลาต่อมา เพราะหากมีชนชั้นสูงหรือข้าราชการเล่นการพนันให้ราษฎรเห็นก็เป็นแบบอย่างที่ไม่ดีทำให้ราษฎรขาดความศรัทธาในการรณรงค์เลิกเล่นการพนันดังกล่าว

ภาษีสุรา ในเรื่องการจัดเก็บรายได้จากการดื่มกลั่นสุราและจำหน่ายสุราในหัวเมืองอย่างทีนครชัยศรีนั้น ในระหว่างปี พ.ศ. 2453 - พ.ศ. 2460 รัฐบาลได้จัดให้เมืองนครชัยศรีมี ยี่กงสีทำการผูกขาดภาษีสุราด้วย มีหน้าที่ต้มและกลั่นสุรารวมทั้งออกจำหน่ายแก่ห้างร้านสุราและพ่อค้ารายย่อย ในหัวเมืองต่าง ๆ ทั้งทั้งในมณฑลนครชัยศรี รัฐบาลจัดเก็บภาษีการผลิตจากรันค้าย่อยในอัตราแต่ละ 8 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง หรือ 3 เฟื้อง เพื่อทำการจำหน่ายแก่ร้านสุรา (ส.จ.ช.,พ.ศ.2455-พ.ศ.2460.น.20.3ข/5:1-5) สำหรับการจำหน่ายสุราต่างประเทศของเมืองนครชัยศรีแต่เดิมมีนายอากรรับเก็บภาษีรวมกับ กรมสุราขาฝิ่น ต่อมาได้แยกไว้กับกรมศุลกากร ในขณะนั้นการจัดจำหน่ายสุราต่างประเทศมีปริมาณนำเข้าจากต่างประเทศสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง สุราที่ราษฎรส่วนมากนิยมบริโภค มีทั้งสุราจีน สุราญวน สุราชวา เพราะรสชาติเป็นที่ถูกใจราษฎรมากกว่าสุราโรงของรัฐบาล ห้างร้านสุราในหัวเมืองก็จำเป็นต้องแสวงหาสุราประเภทดังกล่าวมาจำหน่ายแข่งขันกันเพื่อรองรับความต้องการของผู้บริโภคเป็นธรรมดา (ส.จ.ช.,พ.ศ.2455.น.20.18/9:3-4)

ในช่วงทศวรรษดังกล่าวเมื่อรัฐบาลสามารถผูกขาดการต้มสุราและการจำหน่ายสุราภายในประเทศได้เป็นผลสำเร็จ ปัญหาการลักลอบต้มสุรา หรือสุราเถื่อน การที่ราษฎรในท้องถิ่นพยายามสรรหาวัตถุดิบในท้องถิ่นเพื่อต้มและจำหน่ายกันภายในท้องถิ่นเป็นการแข่งกับสุรารัฐบาลเริ่มหมดสิ้นปัญหาการแข่งขันลง อันเนื่องมาจากการปราบปรามอย่างหนักจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ ถึงที่สุดราษฎรก็ละเลิกการผลิตสุราที่บ้านของตนเองจนหมดสิ้น การว่าประมุขภาษีของยี่กงสีในการวางเงินล่วงหน้าให้แก่รัฐบาลเป็นรายปี รายสามปี เป็นการลงทุนล่วงหน้าที่สูง และยังได้รับอภิสิทธิ์ ในการออกใบอนุญาตจำหน่ายสุราแก่ห้างร้านในท้องถิ่นด้วยตนเอง แต่ก็ทำให้ยี่กงสีต้องลดคุณภาพของสุราลงเพื่อทำกำไรกลับคืนมาก ๆ ทำให้ในท้ายที่สุดรสชาติสุราขาดการคำนึงถึงคุณภาพรสชาติ จึงเทียบกับสุรานำเข้าจากต่างประเทศไม่ได้ ส่งผลให้ราษฎรที่นิยมดื่มสุราหันไปรับซื้อสุราจีน สุราญวน สุราชวาขึ้นแทนเพราะมีคุณภาพดีกว่าสุราโรงของยี่กงสีอย่างมาก

ในปีพ.ศ.2454 รายได้จากการที่รัฐจัดเก็บภาษีสุราต่างประเทศให้สามารถมีการจำหน่ายได้เหมือนอย่างสุราโรงของรัฐเป็นผลให้มีมูลค่านำเข้าสุราต่างประเทศสูงถึง 6,529,693 บาท 94 สตางค์ (ส.จ.ช.,พ.ศ.2457.ค.7/12:12) ขณะเดียวกันเมืองนครชัยศรีเองก็มีปริมาณรายได้ภาษีสุราโรงของรัฐที่เพิ่มขึ้นปีละไม่ต่ำกว่า 23,474 บาท (ส.จ.ช.,พ.ศ.2456.ค.7/11:8-9) และในปีเดียวกันนี้ รัฐบาลต้องพบกับปัญหาการเข้ามาแข่งขันการค้าของ บริษัทกลั่นสุราฝรั่งเศส ที่พยายามขยายตลาดสุราและจากการร้องขอโดยตรงจากสถานทูตฝรั่งเศส จึงทำให้บริษัทดังกล่าวสามารถตั้งจำหน่ายได้เหมือนโรงเตาสุราของรัฐบาลโดยมีการนำเข้าจากโรงกลั่นสุราจากเมืองญวน มีรสชาติเป็นที่นิยม

ไม่แพ้สุราโรงของไทยด้วยและยังมีราคาถูกกว่าสุราโรงของรัฐบาลมากทำให้ชาวนครชัยศรีบางส่วนหันไปนิยมการดื่มสุราต่างประเทศเพิ่มมากยิ่งขึ้น

ในปี พ.ศ. 2455 รัฐบาลไม่สามารถลดความนิยมในการบริโภคสุราจากต่างประเทศให้ลดลงไปจากเดิมได้ จึงพยายามใช้อำนาจทางการเมืองผ่านผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ให้เป็นผู้จำหน่ายสุราของรัฐบาล เพื่อบังคับให้ลูกบ้านให้ซื้อสุราจากโรงสุราเมืองนครชัยศรีเอง แต่ก็ได้ปรากฏว่าการทำเช่นนั้นไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะสุราจากต่างประเทศยังเป็นที่นิยมในหมู่ชนชั้นสูงและราษฎรในท้องถิ่นมากกว่าอยู่ดี จะมีแต่เพียงผู้มีรายได้น้อยเท่านั้นที่จำเป็นต้องบริโภคสุราโรงของรัฐบาลด้วยความจำเป็นเท่านั้น

สำหรับชนชั้นสูงและข้าราชการ พ่อค้า ประชาชนที่มีฐานะดีชาวนครชัยศรียังสามารถหาซื้อสุราต่างประเทศไว้บริโภคมีทั้ง ไวน์ฝรั่งเศส บรั่นดี วิสกี้ สุรานอกที่เข้ามาจำหน่ายสู่เมืองนครชัยศรี ยังเป็นสุราที่ชนชั้นสูงต่างนิยมนำมาบริโภคหรือใช้เลี้ยงรับรองในประเพณีต่าง ๆ เพื่อแสดงออกหรือใช้บ่งบอกถึงการมีฐานะที่ดีและใช้สะท้อนรสนิยมในการบริโภคของตนเพื่อให้เป็นที่ยอมรับทางสังคมให้มีเพิ่มขึ้นไปด้วย

สำหรับการบริโภคสุราของชาวนครชัยศรีที่มีรายได้น้อยนับจากเวลานี้จะไม่สามารถดื่มหมักสุราจากผลิตผลทางการเกษตรได้อีกต่อไป เพราะการจำหน่ายน้ำสุราของห้างร้านสุราไทยจากการผลิตของยี่งกักรวมทั้งสุราโรงของรัฐบาลและสุราต่างประเทศ สามารถควบคุมกลไกตลาดทั้งการผลิตและการจำหน่ายได้อย่างครบวงจรแล้วในตลาดสุราเมืองนครชัยศรี

ภาษีฝิ่น ในปี พ.ศ. 2456 รัฐบาลได้เปลี่ยนแปลงวิธีการจำหน่ายฝิ่นจากที่ขายแก่โรงฝิ่นเป็นเนื้อฝิ่นดิบ ฝิ่นต้ม ถูกเปลี่ยนเป็น ฝิ่นบรรจุหลอด สืบเนื่องจากในพื้นที่หัวเมืองรอบกรุงเทพฯ รวมทั้งเมืองนครชัยศรีเองมีการลักลอบค้าฝิ่นเถื่อนจนทำให้รายได้จากภาษีฝิ่น ตกลง ดังนั้นเพื่อเป็นการป้องกันการลักลอบการค้าฝิ่นเถื่อนในลุ่มน้ำท่าจีนรัฐบาลจึงกำหนดอัตราการค้าจำหน่ายฝิ่นขึ้นใหม่ในปีพ.ศ.2456 มีดังนี้

- 1) หีบชนิดที่ 1 มี 100 หลอด เนื้อฝิ่นหนัก 10 ตำลึง หลอดละ 1 บาท 50 สตางค์
- 2) หีบชนิดที่ 2 มี 100 หลอด เนื้อฝิ่นหนัก 5 ตำลึง หลอดละ 75 สตางค์
- 3) หีบชนิดที่ 3 มี 90 หลอด เนื้อฝิ่นหนัก 3 ตำลึง หลอดละ 50 สตางค์

- 4) หีบชนิดที่ 4 มี 200 หลอด เนื้อฝิ่นหนัก 5 ตำลึง หลอดละ 38 สตางค์
- 5) หีบชนิดที่ 5 มี 180 หลอด เนื้อฝิ่นหนัก 3 ตำลึง หลอดละ 25 สตางค์

(ส.จ.ช.,พ.ศ.2456.ค.7/10: 2-3)

ในปีนั้นเองรัฐบาลได้บังคับให้ ยิงกสิที่มีใบอนุญาต สามารถรับซื้อฝิ่นจากชาวกสิ และมีฝิ่นจำหน่ายในร้านได้ไม่เกิน 2,000 ตำลึงเงิน และไม่สามารถขายเป็นรายย่อย ๆ ได้ต้องจำหน่ายครั้งละไม่ต่ำกว่า 10 ตำลึงเงิน และไม่สามารถให้ผู้สืบใช้สูบในร้านได้ ขณะที่โรงฝิ่นรายย่อยที่มีใบอนุญาตจะมีฝิ่นอยู่ในร้านได้ไม่เกิน กว่า 10 ตำลึงเงิน และไม่ให้ผู้ซื้อฝิ่นมาสูบฝิ่นในร้านและในร้านย่อยห้ามซื้อฝิ่นเกินกว่า 10 ตำลึงเงินเป็นอันขาด (ส.จ.ช.,พ.ศ.2457-พ.ศ.2465.ค.7/13: 2-5) ในประเด็นที่รัฐบาลไม่ให้มีการสูบฝิ่นในโรงฝิ่นเพราะสาเหตุว่าเพื่อป้องกันมิให้เกิดการค้าประเวณีหรือเป็นแหล่งมั่วสุมแก่ชุมชน เพราะในขณะนั้นในหัวเมืองอย่างนครชัยศรี หรือในพระนครเองโรงฝิ่นโดยมากที่ทำกำไรดีจะมีการค้าประเวณีเด็กหญิงชาวจีนคอยบริการน้ำชา และบรรจุฝิ่นใส่กล้อยยาฝิ่น เป็นการสร้างความเสื่อมเสียแก่สภาพสังคมในชุมชนต่าง ๆ โดยรวม ดังนั้นจึงต้องมีการป้องกันมิให้มีการสูบฝิ่นภายในโรงฝิ่นอีก

ในการที่รัฐบาลจำเป็นต้องทำการปรับปรุงการจำหน่ายฝิ่นแก่ เมืองนครชัยศรีนั้นเพราะรัฐบาลมีความคาดหวังว่าจะสามารถป้องกันการลักลอบการค้าฝิ่นเถื่อนทั้งจากผู้ค้าฝิ่นเถื่อนและโรงฝิ่นเองด้วยให้หมดไปดังนั้นจึงจำเป็นต้องเปลี่ยนวิธีการจัดจำหน่ายเสียใหม่เพื่อให้เจ้าหน้าที่สามารถตรวจตราการค้าฝิ่นเถื่อนได้สะดวกมากยิ่งขึ้นและเป็นรายได้ที่สามารถนำเข้าพระคลังให้มากยิ่งขึ้นต่อไป

ในความคาดหวังอีกประการหนึ่งรัฐบาลคิดว่าการที่มีการปรับปรุงวิธีการจำหน่ายฝิ่นที่ง่ายต่อการตรวจสอบจากเจ้าหน้าที่จะสามารถป้องกันให้ฝิ่นเถื่อนให้เข้าถึงมือผู้สูบฝิ่นได้น้อยลงจำนวนผู้สูบฝิ่นจะต้องลดลงในที่สุด ความคาดหวังดังกล่าวเป็นสิ่งที่รัฐบาลต้องการให้เกิดขึ้นแต่จากตัวเลขการจำหน่ายฝิ่นหลอดในปี พ.ศ. 2456 มีการจำหน่ายทั่วประเทศทั้งสิ้น คิดเป็นน้ำหนัก 787,108 ตำลึง หรือ 25,341,530 หลอด และในปี พ.ศ. 2457 มีการจำหน่ายฝิ่นเพิ่มขึ้นทั้งสิ้น 1,965,129 ตำลึงหรือ 64,088,380 หลอด การจำหน่ายฝิ่นหลอดมีปริมาณเพิ่มขึ้นในปีเดียวเกินกว่าเท่าตัว ดังนั้นในความคาดหวังว่าจะป้องกันการสูบฝิ่นของราษฎรให้ลดลงรัฐบาลทำไม่สำเร็จแต่จากรายได้การจำหน่ายฝิ่นที่เพิ่มขึ้น รัฐบาลก็สามารถแย่งชิงส่วนแบ่งทางการค้าจากพ่อค้าฝิ่นเถื่อนได้เป็นผลสำเร็จ

อากรสวน เมืองนครชัยศรีได้มีการจัดเก็บอากรสวนมาโดยตลอด และได้มีการปฏิรูปการจัดเก็บภาษีอากรมาตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2454 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาโดยตลอด ก่อนหน้านั้น รัฐบาลได้ทำการจัดเก็บภาษีอากรสวนของเมืองนครชัยศรีในต้นไม้ทั้งสิ้นเพียง 8 ชนิด ได้แก่ ต้นหมาก ต้นมะพร้าว ต้นพลู ต้นมะม่วง ต้นมะปราง ต้นมังคุด ต้นรางสาด ต้นทุเรียน แต่ในสมัยดังกล่าวนี้ราษฎรยังมีการปลูกผลไม้อื่นๆ ที่ไม่ต้องเสียภาษีสวนอยู่ด้วยแต่จะไปเสียในภาษีผ่านด่านของหลวงแทน เช่น ส้มโอ น้อยหน่า กล้วย ข้าวโพด สับปะรด ขนุน พักทอง กระท้อน แดงโม เงาะ ลำไย ส้มอื่น ๆ มะนาว เป็นต้น

ในปี พ.ศ. 2454 รัฐบาลได้เรียกเก็บภาษีอากรเพิ่มขึ้นมีรายได้ทั้งสิ้น 1,155 บาท และในปี พ.ศ. 2455 เมื่อมีการเพิ่มประเภทอากรสวนสามารถจัดเก็บเพิ่มขึ้น ถึง 20,896 บาทรายได้ที่มากขึ้นนี้เป็นสาเหตุมาจากในพื้นที่เพาะปลูกของเมืองนครชัยศรีส่วนมากเกษตรกรต่างนิยมปลูกพืชอื่น ๆ เพื่อทดแทนการขาดแคลนอาหารในท้องถิ่นมาระยะเวลาพอสมควรแล้ว แต่ถึงแม้ว่า ในช่วงเวลาหนึ่งชาวนครชัยศรีจะได้ปรับตัวในการปลูกพืชอื่นเพื่อทดแทนการทำนาบ้างแล้วในบางส่วน แต่ปริมาณพืชสวนก็มีพื้นที่เพาะปลูกน้อยกว่าการทำนาอยู่มาก (ภาคผนวก หน้า 251)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ราษฎรที่ทำการเพาะปลูกพืชสวนมากกว่าการทำนาในแปลงที่ดินของตนนั้น จัดได้ว่าเป็นผู้มีฐานะดีสำหรับชาวนครชัยศรีในขณะนั้น เพราะว่าผู้ที่ทำนาโดยมากมักจะเป็นผู้เช่าที่ดินกันเสียโดยมาก ประการสำคัญของการค้าพืชสวน มีอยู่ว่าผู้ลงทุนสามารถสร้างกำไรอย่างคุ้มค่าเท่ากับที่ได้ลงทุนปลูกต้นไม้ต่าง ๆ แล้วหรือไม่ ในขณะนั้นปัญหาสำคัญของการที่เศรษฐกิจไทยมีการส่งออกวัตถุดิบทางการเกษตรออกไปในรูปของวัตถุดิบแล้วได้กำไรมาโดยเฉพาะการค้าข้าวส่งออก และการค้าของป่า สินแร่ต่าง ๆ ฯลฯ แต่มันสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการค้าพืชสวนของนครชัยศรีได้หรือไม่จากการค้าส่งออก เพราะในช่วงเวลาหนึ่งก่อนปี พ.ศ. 2454 การขาดการพัฒนาเทคโนโลยีทางการเกษตรที่สำคัญทั้งการผลิตและการแปรรูปเป็นปัญหาสำคัญที่เคยทำให้อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในกลุ่มน้ำทำเงินล่มสลายไปแล้วการที่รัฐเข้ายุ่งเกี่ยว มาตรการด้านภาษียังเป็นปัญหาที่ทำให้การผลิตสุราในท้องถิ่นตกไปอยู่กับเจ้าภาษีสุรามาแล้วจนราษฎรไม่สามารถนำผลผลิตเข้าสู่กระบวนการผลิตแบบอุตสาหกรรมได้ทั้งสองกรณี เป็นอุตสาหกรรมที่เหล่าผู้ปกครองมองว่าเป็นรายได้ที่มีกำไรมาและตกอยู่กับนายทุนชาวจีนที่ไม่เอื้อกับการจัดเก็บภาษีรายได้ให้แก่รัฐโดยเฉพาะผู้ผลิตสุราซึ่งรัฐต้องเคยใช้กำลังทหารปราบปรามอย่างรุนแรงมาแล้วในกลุ่มน้ำทำเงิน ซึ่งนั่นเองส่งผลในเวลาต่อมาว่ารัฐบาลกำลังมีความหวาดระแวงการผลิตอย่างอุตสาหกรรมในภาคเกษตรกรรม

อันเป็นราษฎรหมู่ใหญ่ของประเทศ และได้ใช้สถานการณ์ดังกล่าวเป็นผลสรุปในการตัดสินใจกำหนดบทบาทในด้านการพัฒนาเทคโนโลยีของประเทศในขณะนั้นในทิศทางใด การพัฒนาด้านการเกษตรไม่ได้เปิดโอกาสให้เกษตรกรสามารถเข้าถึงเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับตนเองในขณะนั้น การที่รัฐบาลไม่ได้ให้ความสำคัญในด้านการถ่ายทอดเทคโนโลยีจากชาติดินนาหามาจะวันตกการหาตระแวงในเรื่องภัยคุกคามจากชาติต่าง ๆ ที่เป็นที่เป็นคู่ค้าในสนธิสัญญาไม่เสมอภาค ดังนั้นจึงส่งผลให้ปัญหาในเรื่องความมั่นคงเป็นรายจ่ายสำคัญในการพัฒนาประเทศในช่วงเวลาดังกล่าว จึงกล่าวว่างอาจเป็นการตัดโอกาสในการพัฒนาเทคโนโลยีด้านการเกษตรของประเทศไปด้วย

เมื่อสิ้นสงครามโลกครั้งที่ 1 การเกษตรเป็นพื้นฐานสำคัญที่ลดอุปสรรคในเรื่องการขาดแคลนอาหารจนทำให้บางประเทศสามารถสร้างความเจริญด้านเศรษฐกิจและความมั่นคงได้อย่างสมบูรณ์ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าการพัฒนาเทคโนโลยีด้านการเกษตรของประเทศในขณะนั้นจัดอยู่ในกลุ่มประเทศที่ล้าหลังหากเปรียบเทียบกับกลุ่มประเทศที่ได้ทำการปฏิวัติอุตสาหกรรมกันไปก่อนแล้วโดยเฉพาะมหาอำนาจเอเชียใหม่อย่าง ประเทศญี่ปุ่น เป็นต้น การว่าจ้างผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรจากต่างประเทศเป็นการสำรวจด้านการเพาะปลูก มีมาตั้งแต่สมัยปลายรัชกาลที่ 5 มาแล้ว แต่การว่าจ้างผู้เชี่ยวชาญด้านวิศวกรรมเพื่อการเกษตรมีการว่าจ้างน้อยอย่างมากอีกทั้งการที่รัฐไม่ได้ส่งผู้เชี่ยวชาญให้ความรู้แก่เกษตรกรโดยตรง จึงกลายเป็นปัญหาต่อมาว่า เมืองนครชัยศรีสามารถส่งออกข้าว และผลไม้ต่าง ๆ ออกสู่ตลาดต่าง ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศได้อยู่เสมอสร้างรายได้เข้าสู่ประเทศจำนวนหนึ่ง แต่เงินที่ราษฎรหาได้ก็ต้องใช้จ่ายไปกับสินค้าที่จำเป็นในการดำรงชีพอื่นที่สามารถนำเข้า จากต่างประเทศ ในราคาแพงทั้งสิ้น เพราะสินค้าจากต่างประเทศมีการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อลดต้นทุนในการผลิตอยู่เสมอ ดังนั้นจะเห็นว่าการล่มสลายของอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายเมืองนครชัยศรี เกิดจากการที่รัฐบาลเข้ายุ่งเกี่ยวกับการจัดเก็บรายได้ในหลายขั้นตอนของการผลิตน้ำตาลจึงเป็นปัญหาทำให้อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายล่มสลาย รวมทั้งการผูกขาดอุตสาหกรรมสุราโดยรัฐบาล เป็นสิ่งที่ทำให้เทคโนโลยีในด้านการผลิตแบบอุตสาหกรรมไม่ซึมซับเข้าสู่วิถีชีวิตของเกษตรกรโดยตรง อีกทั้งการที่รัฐบาลไม่พยายามส่งเสริมให้มีการว่าจ้างชาวต่างชาติเข้าไปให้ความรู้ในการพัฒนาเทคโนโลยีของตนแก่เกษตรกรโดยตรง กำลังเป็นปัญหาสืบเนื่องต่อมาว่าการจัดการวัตถุดิบทางการเกษตรของเมืองนครชัยศรียิ่งผลิตออกขายมากกลับยังมีราคาถูกลงและรายได้ไม่ได้เพิ่มขึ้นตามราคาสินค้าอุปโภคบริโภคที่มีเพิ่มขึ้นอยู่ตลอดเวลา

นอกจากรายได้ภาษีอากรดังกล่าวข้างต้นเมืองนครชัยศรียังมีรายได้จากอากรประเภทอื่น ๆ อีก การจัดเก็บภาษีอากรประเภทต่าง ๆ ของเมืองนครชัยศรีได้มีการวางโครงสร้างภาษีใหม่มานับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2440 ภายหลังจากที่มีการทำสนธิสัญญาไม่เสมอภาคระหว่างอังกฤษกับไทยในดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยา รัฐบาลได้มีการจัดเก็บภาษีสินค้าทั้งสิ้น 21 ชนิด ได้แก่ ภาษีฝักแดงเผือกมัน ภาษีผักกาด ภาษีถั่วต่าง ๆ ภาษีเมล็ดงา ภาษีเชื้อเคยก ภาษีพริกหอมกระเทียม ภาษีฟองเป็ด ฟองไก่ ภาษีปลาทุ ภาษีหอย ภาษีกุ้ง ภาษีปลาต่าง ๆ ภาษีปู ภาษีไต้ ภาษีชัน ภาษีน้ำมันยาง ภาษีถ่าน ภาษีจี๊ผึ้ง ภาษีเครื่องปั้นดินเผา ภาษีเสื่อ ภาษีนุ่น ภาษีคราม และภาษีว่าประมวลผ่านนายอากรและที่รัฐบาลรับทำเองทั้งสิ้นอีก 11 ชนิด เช่น ภาษีเงินค่าราชการ ภาษีโรงเรือนคึกแพ ภาษีค่านา อากรสวนใหญ่ อากรค่าน้ำ อากรเครื่องจันอับ อากรสุรา ภาษีน้ำอ้อย อากรฝิ่น ภาษีบำรุงถนน อากรมโหรีศพ ภาษีสุกรเปิดไก่อ

รวมทั้งสิ้นมีภาษี 32 ชนิด ต่อมาเมื่อเกิดวิกฤติข้าวขาดแคลนมากแ่งในปี พ.ศ. 2453-2455 ได้เพิ่มขึ้นอีก 6 ชนิดคือ ภาษีมาดเรือโกถน ภาษีไม้ไฟ ภาษียาสูบ ภาษีอ้อย ภาษีเกลือ ภาษีจากตับ เนื่องด้วยสถานการณ์อุทกภัยน้ำท่วมที่เกิดขึ้นในปีพ.ศ.2460 และการเก็งกำไรจากราคาข้าวเปลือกทำให้ราษฎรบางส่วน หันไปปลูกพืชอื่นเพื่อทดแทนการทำนาบ้าง

แม้ว่าการผลิตหลักๆของนครชัยศรีจะเป็นการทำนาข้าวแต่รัฐบาลก็คาดหมายที่จะเก็บภาษีอื่น ๆ เพิ่มขึ้น เพื่อชดเชยสถานการณ์ทางการคลังที่มีเงินกู้ต่างประเทศเพิ่มขึ้นสูงรวมทั้งการจัดเก็บรายได้ภาษีในทั่วประเทศมีรายได้ตกลงอย่างเห็นได้ชัด ในขณะนั้น ทำให้ในเวลาต่อมา รัฐบาลได้ทำการจัดเก็บภาษีผลไม้ผ่านด่านเพิ่มขึ้นอีกถึง 12 ชนิดจากเดิมที่มีเพียง 8 ชนิดรายชื่อผลไม้ที่มีการจัดเก็บภาษีใดเพิ่มขึ้น ที่เมืองนครชัยศรีได้แก่ น้อยหน่า กล้วย ข้าวโพด สับปะรด ขนุน ฟักทอง กระท้อน แดงโม เงาะ ลำไย ส้มโอ ส้มอื่น ๆ มะนาว ดังนั้นจะเห็นได้ว่าเมืองนครชัยศรีนอกจากจะสามารถส่งรายได้ภาษีเข้าสู่ท้องพระคลังของรัฐอย่างสม่ำเสมอแล้ว

ศักยภาพทางด้านเศรษฐกิจการเกษตรของเมืองนครชัยศรียังมีความสามารถในการสร้างรายได้ภาษีที่เกิดขึ้นใหม่จากการเกษตรได้อีกมาก เพราะว่าในเวลาต่อมาจากการที่รัฐบาลได้ทำการจัดเก็บรายได้อื่น ๆ เพิ่มมากขึ้นแล้วก็มีออกสำรวจสภาพเรือกสวนไร่นาของราษฎร ก็ได้ปรากฏว่ามีการทำสวนผลไม้ในท้องที่เมืองนครชัยศรีเพิ่มมากยิ่งขึ้นหลายชนิดส่งผลให้รัฐบาลได้ภาษีต้นผลไม้จากอากรสวนเพิ่มมากขึ้นหลายอีก 18 ชนิด ได้แก่ มะขาม ทุเรียน กะท้อน เงาะ ลิ้นจี่ ลำไย ส้มทุกชนิด มะตูม ฝรั่ง มะไฟ สาเก ขนุน ละมุดไทยละมุดฝรั่ง ชมพู่ทุกชนิด พุดทรา มะขวิด

ลัทธิประด ภาณินต้นผลไม้มักกล่าวที่รัฐบาลจัดเก็บเพิ่มขึ้นสะท้อนภาพความเจริญด้านเศรษฐกิจในภาคการเกษตรของนครชัยศรีที่เริ่มมีการปรับตัวต่อการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ดินได้เป็นอย่างดี นอกจากการทำนาชาวนนครชัยศรียังสามารถผลิตผลไม้ให้เป็นสินค้าอกรายใหม่ควบคู่ไปกับการค้าข้าวได้เป็นอย่างดีได้ในระดับหนึ่ง

สรุป การจัดการเพื่อการพัฒนาเมืองนครชัยศรี พ.ศ. 2453-2469 กิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจในพื้นที่หัวเมืองที่อยู่ใกล้เมืองหลวงกรุงเทพฯและมีการเชื่อมต่อกับเส้นทางรถไฟสายใต้ในด้านหนึ่งทำให้เมืองนครชัยศรีได้รับการเปลี่ยนแปลงจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจในลักษณะเป็นกำลังด้านผลิตผลเพื่อจำหน่ายส่งออกและใช้หล่อเลี้ยงเศรษฐกิจในภาคเมืองใหญ่เป็นสำคัญ การส่งออกสินค้าเกษตรในปริมาณมากไม่ได้ทำให้ราษฎรสร้างมูลค่าเพิ่มจากผลผลิตของตนเองมากนัก นโยบายด้านภาษีของรัฐบาลในขณะนั้นยังไม่เอื้อให้ราษฎรสามารถผลิตสินค้าทางการเกษตรในรูปแบบอุตสาหกรรมขนาดเล็กมากจนกระทั่งเดิวก่อนราษฎรส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจว่าการผลิตแบบอุตสาหกรรมขนาดเล็กจะสามารถยึดอายุสินค้าทางการเกษตรของตนได้และจะทำให้มีมูลค่าในการจำหน่ายเพิ่มมากยิ่งขึ้นอย่างไร รัฐบาลในขณะนั้นยังดำเนินนโยบายด้านภาษีในลักษณะผูกขาดหลายตัวทั้งที่รัฐผูกขาดและเอกชนผูกขาดในสินค้าที่ราษฎรสามารถผลิตได้เองและในบางภาษีเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตประจำวันหลายตัว ยกตัวอย่างเช่น การผูกขาดภาษีสุรา สุราเป็นสินค้าฟุ่มเฟือยแต่ถ้าคนในครัวเรือนสามารถผลิตได้เองก็ลดฟุ่มเฟือยในท้องถิ่นได้ ภาษีเรือมาดโคลน ภาษีเรือเป็นภาษีผ่านทางที่คนในท้องถิ่นไม่ควรจำเป็นต้องเสียหากมีการค้าขายกันภายในเมืองเพราะทำให้ราษฎรขาดความตั้งใจในการลงแรงขนส่งขายสินค้าของตนด้วยตนเอง ถึงที่สุดก็ไม่พ้นต้องมีพ่อค้าคนกลางที่ชำนาญการขายส่งมากกว่าคอยกดราคาสินค้า อีกทั้งแม้ว่ารัฐบาลจะได้ทำการยุบเลิกบ่อนเบี้ย เป็นการดีที่อธิบายมุขในท้องถิ่นได้ลดลงแต่การที่รัฐบาลยังมีการจัดเก็บภาษีฝิ่นอยู่ต่อไปโรงฝิ่นก็ยังสามารถจำหน่ายฝิ่นอยู่ก็ยังคงเป็นการบั่นทอนสุขภาพของราษฎรให้ถดถอยลงอีกทั้งยังเป็นการเสียทรัพย์ แม้ว่าราษฎรที่สูบฝิ่นจะมีชาวจีนเป็นลูกค้ามากกว่าคนไทยก็ตามเป็นสิ่งที่บั่นทอนกำลังแรงงานภายในประเทศเป็นสิ่งที่เสียหายที่รัฐบาลใช้นโยบายด้านภาษีที่ไม่เป็นธรรมกับราษฎรผู้เสียภาษีทั้งสิ้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการจัดการเชิงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีนั้นยังมีปัญหาอยู่ว่าราษฎรในท้องถิ่น ชาวเมืองนครชัยศรีได้รับผลประโยชน์กลับคืนมาจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นให้คุ้มค่ากับภาษีที่ได้จ่ายไปแล้วหรือไม่ในเวลาต่อมา

3. นโยบายภาครัฐกับการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานของเมืองนครชัยศรี

ด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานสำหรับเมืองนครชัยศรี แต่เดิมมีการวางรากฐานมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ได้ทำการขุดคลองเพื่อเปิดที่นา และต่อเนื่องมาจนถึงสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้ทำการทำนุบำรุงคลองอีกหลายสาย และในช่วงปลายรัชกาล ก็มีราโชบายสร้างทางรถไฟผ่านเมืองนครชัยศรีเรียกว่า รถไฟสายเพชรบุรี ในขณะนั้นเส้นทางได้ผ่านเข้าสู่ตลาดพระปฐมเจดีย์ทำให้เศรษฐกิจการค้าของพระปฐมเจดีย์เจริญมากยิ่งขึ้น สามารถกระจายสินค้าไปสู่เมืองอื่น ๆ ตั้งแต่ในพื้นที่ภาคใต้ตอนบนในด้านตะวันตกก็เชื่อมกับเมืองราชบุรีไปจนถึงเมืองเพชรบุรี ทางด้านตะวันออกก็สามารถเข้าสู่ฝั่งธนและกรุงเทพฯ ได้ ในขณะเดียวกันสินค้าเกษตรของทั้งมณฑลนครชัยศรี ในขณะนั้นสามารถขนถ่ายสินค้าได้รวดเร็วมากยิ่งขึ้นในระยะเวลาอันสั้นลงซึ่งแต่เดิมการขนถ่ายสินค้าจะใช้ทางเรือเป็นเส้นทางหลัก การขยายโอกาสด้านการคมนาคมเป็นสิ่งที่ราษฎรได้รับประโยชน์ในการเดินทางและการค้าขายในเวลาต่อมาอย่างมากหลังจากนั้น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงให้ความสำคัญกับชุมชนการค้าบริเวณพระปฐมเจดีย์ โดยพระองค์ได้ทำการสร้างวัง ใกล้กับพระปฐมเจดีย์ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจร่วมกันกับเมืองนครชัยศรีด้วยนำมาซึ่งการโยกย้ายศูนย์กลางราชการที่ว่าการมณฑลนครชัยศรีไปตั้งที่พระปฐมเจดีย์และได้จัดตั้งเมืองนครปฐม ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีจึงมีพัฒนาการที่เกี่ยวเนื่องกับเมืองนครปฐมไปด้วยในเวลาต่อมา ในสมัยของพระองค์ได้มีการขยายเส้นทางรถไฟไปในพื้นที่ภาคใต้อีกหลายเส้นทางเป็นการเชื่อมการเดินทางและเส้นทางการค้า แก่มณฑลนครชัยศรีให้กว้างขวางออกไปไกลมากยิ่งขึ้นจึงทำให้เศรษฐกิจการค้าของนครชัยศรี ในขณะนั้นเติบโตอย่างต่อเนื่องในเวลาต่อมา

3.1 การขยายเส้นทางรถไฟสายใต้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้ทำการเปิดเส้นทางรถไฟในปีพ.ศ.2446 จากกรุงเทพ – เมืองเพชรบุรี ส่งผลให้การเดินทางของราษฎรในหัวเมืองที่มีทางรถไฟผ่าน รวมทั้งจากกรุงเทพฯ สามารถเดินทางมาสักการะองค์พระปฐมเจดีย์ได้มากยิ่งขึ้น ทำให้ด้านเศรษฐกิจการค้าของเมืองนครชัยศรีและเมืองต่าง ๆ ในมณฑลนครชัยศรีสามารถขนส่งสินค้าเข้าสู่ชุมทางรถไฟที่สถานีพระปฐมเจดีย์ได้อย่างสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น เมื่อมีพ่อค้าประชาชน และศูนย์กลางทางราชการโยกย้ายเข้าสู่พระปฐมเจดีย์ ในพื้นที่ดังกล่าวก็กลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ และไม่ได้เป็นย่านตลาดของมณฑลนครชัยศรีเพียงอย่างเดียวอีกต่อไป

เมื่อพระปฐมเจดีย์มีขนาดเศรษฐกิจและชุมชนที่ขยายตัวมากยิ่งขึ้นเมืองนครชัยศรีเองก็สามารถขยายตลาดการส่งออกสินค้าเกษตรเชื่อมโยงกับบริเวณพระปฐมเจดีย์ได้มากขึ้นเป็นอย่างดี ต่อมาปี พ.ศ. 2453 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 การที่พระองค์ทรงโปรดให้สร้างพระราชวังที่อำเภอพระปฐมเจดีย์ เมืองนครชัยศรี ในขณะนั้นเป็นช่วงเวลาที่การเดินทางด้วยรถไฟสามารถเดินทางเข้าถึงพระราชวังได้โดยง่าย และก็ผ่านย่านตลาดเก่าบริเวณพระปฐมเจดีย์อีกด้วย คหบดี ข้าราชการบริวาร พ่อค้า และราษฎร ก็มีความนิยมใช้เส้นทางรถไฟในการสัญจรมานมัสการองค์พระปฐมเจดีย์กันมากไปด้วยทำให้เศรษฐกิจเจริญเติบโตมากยิ่งขึ้น

ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงมีพระบรมราโชบายว่าสมควรที่จะยกฐานะอำเภอพระปฐมเจดีย์เมืองนครชัยศรีขึ้นตั้งเป็นเมืองนครปฐมในเวลาต่อมาด้วยเหตุผลด้านความมั่นคงอันสืบเนื่องมาจากทางรถไฟ เป็นยุทธศาสตร์ทางการทหารในยามวิกฤติได้ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการพัฒนาอำเภอพระปฐมเจดีย์ขึ้นเป็นเมืองนครปฐม จนเป็นจังหวัดนครปฐมได้มาจากพื้นที่เดิมของเมืองนครชัยศรีได้รับความสำเร็จในการจัดตั้งเมืองเพราะได้มีการวางรากฐานทางเศรษฐกิจและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเข้าสู่เมืองมากยิ่งขึ้น ความเอื้ออำนวยของการจัดตั้งเมืองนครปฐมตั้งอยู่บนพื้นฐานทางการผลิตที่สำคัญอันมาจากผลิตผลด้านการเกษตรจากชุมชนรายรอบของเมืองนครชัยศรี และหัวเมืองในมณฑลนครชัยศรี สภาพความอุดมสมบูรณ์จากการใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกเป็นอีกผลหนึ่งที่ทำให้ตลาดการค้าในบริเวณพระปฐมเจดีย์มีวัตถุดิบในหล่อเลี้ยงเศรษฐกิจภายในและขนถ่ายสินค้าส่งออกทางรถไฟได้เป็นอย่างดี

ดังนั้นในขณะการเดินทางรถไฟสายเพชรบุรีผ่านเมืองนครชัยศรี และพระปฐมเจดีย์แล้วในขณะนั้นในปี พ.ศ. 2453 จึงได้เริ่มมีการก่อสร้างขยายเส้นทางรถไฟในสายภาคใต้เพื่อเชื่อมโยงกับสายเพชรบุรีอีกหลายเส้นทาง ได้แก่ สร้างจากเมืองเพชรบุรีลงไปตำบลมาปรีตร เมืองชุมพรนครศรีธรรมราชขึ้นมาถึงชุมพร เส้นทางหัวหิน-ตำบลวังพงเมืองปราณ ระยะทางยาว 20 กิโลเมตร และ สายแยกเมืองตรัง-ทุ่งสง ระยะทาง 94 กิโลเมตร และตั้งแต่ เมืองสงขลา- พัทลุง อีก 107 กิโลเมตร (ส.จ.ช.,พ.ศ. 2454-พ.ศ. 2459.คค.5.2/5:12-13)

ในปี พ.ศ. 2453 เป้าหมายสำคัญในการพัฒนาเส้นทางรถไฟสู่ภาคใต้และภาคอีสานของประเทศนอกเหนือจากด้านความมั่นคงทางดินแดนแล้วความมั่นคงด้านผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจก็มีความสำคัญไม่แตกต่างกันเพราะต้องไม่ลืมว่าในระหว่างที่ประเทศกำลังผ่านสถานการณ์

การภัยคุกคามเรื่องดินแดนจากทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสมาแล้วตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ประเด็นสำคัญในการจัดการผลประโยชน์ในพื้นที่ภาคกลางของประเทศ คือจะต้องสามารถใช้เส้นทางรถไฟในการขนถ่ายวัตถุดิบพืชพรรณธัญญาหารต่าง ๆ จากพื้นที่เพาะปลูก จากลุ่มน้ำสำคัญที่มีความอุดมสมบูรณ์ในเขตรากลุ่มภาคกลางให้สามารถออกไปหล่อเลี้ยงประชากรในหัวเมืองห่างไกลได้ ทั้งในภาคอีสานและภาคใต้เป็นการป้องกันปัญหาทางเศรษฐกิจในยามที่เกิดสถานการณ์ข้าวยากหมากแพงในประเทศหรือเกิดภัยทางธรรมชาติได้ด้วย เพื่อความมั่นคงทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศโดยรวมเป็นสิ่งที่สำคัญ

ในปี พ.ศ. 2456-2460 เมื่อทางรถไฟสามารถเชื่อมการเดินทางขนส่ง จากพื้นที่ภาคกลางและภาคใต้สำเร็จลง เนื่องด้วยสถานการณ์ของประเทศในขณะนั้นการที่รัฐบาลลงทุนสร้างทางรถไฟส่วนต่อขยายในนามรัฐบาลเองทั้งหมด เพื่อป้องกันปัญหาการอ้างถึงความไม่เสมอภาคในการลงทุนของบริษัทต่างชาติทั้งจากอังกฤษและฝรั่งเศส จะต้องไม่ลืมว่าในครั้งที่ไทยได้รับแรงกดดันทางการเมืองจากฝรั่งเศส ในดินแดนเขมรและลาว ทำให้ในปี พ.ศ. 2439 การแบ่งผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจในพื้นที่ภาคกลาง ในบริเวณลุ่มแม่น้ำสำคัญต่าง ๆ และภาคใต้ธุรกิจการค้า บริษัทของประเทศอังกฤษจะต้องได้รับการอนุเคราะห์และส่งเสริมจากรัฐบาลในขณะนั้นในทางอ้อมไม่ด้านใดด้านหนึ่ง โดยที่ฝรั่งเศสไม่สามารถยกอ้างถึงความเสียเปรียบดังกล่าวได้ กระทั่งในปีพ.ศ.2456-2458 การจัดซื้อรถไฟสายใต้ในขณะนั้นรัฐบาลได้จัดซื้อกับ บริษัท นีออตบริติช โลโก (ส.จ.ช.,พ.ศ.2460.น.ร.6คค/3-21: 111) นโยบายการจัดซื้อกับบริษัทยังอังกฤษ น่าจะมีความคาดหวังจากไทยว่าจะสามารถทำให้อังกฤษเชื่อมั่นในการขยายเส้นทางรถไฟว่านอกจากความเจริญด้านเศรษฐกิจแล้วความมั่นคงในการใช้ทางรถไฟก็เป็นสิ่งสำคัญในกรณีเกิดปัญหาระหว่างประเทศขึ้นเป็นสำคัญ โดยที่ไทยเองก็ต้องการ แรงสนับสนุนด้านความมั่นคงของไทยจากอังกฤษในการเป็นเครื่องต่อรองกับฝรั่งเศสต่อไปด้วย

ในปี พ.ศ. 2456-2469 จากการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เสด็จมาประทับยังพระราชวังสนามจันทร์อยู่เสมอส่งผลให้บริเวณพระปฐมเจดีย์ และที่ว่าการมณฑลนครชัยศรีซึ่งก็ตั้งอยู่ที่องค์พระปฐมเจดีย์นั้นสภาพบ้านเมืองมีความเจริญมากจากความเพียบพร้อมในด้านโครงสร้างพื้นฐานที่ตามเข้ามาอีกมาก ทั้งการใช้น้ำประปา การโทรศัพท์ การตั้งคลังออมสินการตัดถนน “ทรงพล” เชื่อมเมืองนครปฐมกับบ้านโป่งเมืองราชบุรี เพื่อบำรุงการเดินทางขนถ่ายผลผลิตของราษฎรให้เข้าสู่สถานีรถไฟได้ง่ายดายมากยิ่งขึ้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่าเมืองนครปฐมมีความเจริญจากการใช้รถไฟเพื่อการเดินทางและการขนถ่ายสินค้าอย่างมากในหลังปี

พ.ศ. 2460 เป็นผลสืบเนื่องมาจากการมีระบบโครงสร้างพื้นฐานที่เอื้อแก่การพัฒนาในภาคเมืองหลาย ๆ ด้าน เพราะต้องไม่ลืมว่านับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาก็ได้มีการวางรากฐานการตัดถนนบริเวณรอบองค์พระปฐมเจดีย์ขึ้นมาแล้ว ถึง 7 สายเป็นถนนกว้างสำหรับรถและเกวียน ซึ่งสามารถรองรับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในภาคเมืองใหญ่ได้เป็นอย่างดี (ภาคผนวก หน้า 253)

การใช้ประโยชน์จากรถไฟ สำหรับเมืองนครชัยศรีและชุมชนอื่น ๆ แม้ว่าการใช้รถไฟก่อให้เกิดประโยชน์จากการใช้ที่ดินหรือขนส่งสินค้าในเชิงพาณิชย์จากทางรถไฟมีปริมาณน้อยในช่วงเริ่มต้น มีปริมาณไม่มาก เหมือนอย่างในสถานีที่พระปฐมเจดีย์หรือเมืองนครปฐม เพราะในขณะนั้นบริเวณที่ทางรถไฟพาดผ่านและมีสถานีในที่ดินของชุมชนต่าง ๆ ทั้งสถานีคลังสินค้า สถานีธรรมศพ (ท่าศพ) สถานีวัดสุวรรณาราม สถานีคลองมหาสวัสดิ์ สถานีวัดจิวราช สถานีบ้านเขมร สถานีบ้านท่าแฉลบ สถานีต้นลำโรง ในบริเวณรายรอบสถานีในหลายชุมชนของนครชัยศรี ยังขาดการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานให้สอดคล้องกับการพัฒนาความเจริญอย่างประเทศตะวันตกอย่างมากทั้ง การทำทางถนนเชื่อมชุมชนและพื้นที่ทางการเกษตรเข้าสู่สถานี การปฏิรูปการใช้ที่ดินเพื่อการค้าช้างสถานี การจัดการด้านการใช้ที่ดินเพื่ออุตสาหกรรมภายในท้องถิ่น รวมทั้งการจัดการด้านการศึกษา และการบริการขั้นพื้นฐานจากรัฐอย่างเดียวกับเมืองใหญ่ (ภาคผนวก หน้า 254)

ดังนั้นในสภาพที่ทางรถไฟในขณะนั้น เสมือนการเดินทางที่มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานแบบตัดขาดท้องถิ่น แต่กลับมุ่งให้ความสำคัญในการดึงดูดทรัพยากรมนุษย์และผลผลิตของชุมชนให้เข้าสู่เมืองใหญ่ที่นครปฐมและเมืองมหานครอย่างกรุงเทพฯ จึงเป็นสิ่งที่อันตรายต่อสภาพ ความเจริญของชุมชนและเศรษฐกิจท้องถิ่นในหลายด้านเพราะการสร้าง ความเจริญในด้านเศรษฐกิจและสังคมอื่น ๆ ของชุมชน ยังมีไม่เพียงพอนั่นเอง จึงทำให้ชุมชน และท้องถิ่นขาดการกระจายผลประโยชน์ในการเติบโตทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ในลักษณะที่ไม่สมดุลระหว่างภาคชุมชนและภาคเมืองในที่สุดซึ่งเป็นไปได้ว่า โครงสร้างการพัฒนาทางรถไฟดังกล่าวในการพัฒนาจะตามมาซึ่งปัญหาในการใช้รถไฟเพื่อการใช้ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจของประเทศที่ไม่เท่าเทียมกันและไม่คุ้มค่ากับการใช้ประโยชน์กับทรัพยากรที่มีอยู่หากการพัฒนาภาคชุมชน ยังเจริญตามไม่ทันกับเมืองใหญ่

การใช้รถไฟฟ้ายังประโยชน์เชิงพาณิชย์ระหว่างเมืองและชุมชนเป็นสิ่งสำคัญ เพราะการที่ราษฎรนครชัยศรียังคงชินกับวิถีชีวิตที่เรียบง่ายในการเดินทางทางน้ำโดยเรือเป็นสิ่งที่ราษฎรคุ้นเคย เพราะสภาพของชุมชนสำคัญและบริการพื้นฐานทางราชการก็มักตั้งอยู่ริมแม่น้ำ ลำคลองเป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง ดังนั้นสำหรับราษฎรส่วนมากที่มีได้ทำการพาณิชย์กรรมขนาดใหญ่ การใช้รถไฟฟ้าจึงมีความสำคัญในด้านการเดินทางที่รวดเร็วมากยิ่งขึ้นเป็นสิ่งสำคัญมากที่สุดและมากกว่าการใช้ประโยชน์ ในเชิงพาณิชย์ที่เอื้อกับวิถีในการดำรงชีพในภาคเกษตรและอุตสาหกรรม

ในเวลาต่อมาเมื่อสามารถจัดเก็บรายได้จากผู้โดยสารได้มากขึ้นจากการใช้รถไฟฟ้าในการเดินทางไปมาระหว่างเมืองต่างๆ ได้อย่างสะดวกรวดเร็วขึ้นนั้น ในปี พ.ศ. 2461 รัฐบาลจึงเรียกเก็บค่าโดยสารรถไฟฟ้าเพิ่มขึ้นอีก 20 เพอร์เซ็นต์ ชั้น 1 เก็บ 6 สตางค์ต่อกิโลเมตร ชั้น 2 เก็บ 3.6 สตางค์ต่อกิโลเมตร ชั้น 3 เก็บ 2.4 สตางค์ต่อกิโลเมตร การขึ้นค่าโดยสารรถไฟฟ้าเพราะในพื้นที่ภาคกลางของประเทศในขณะนั้นราษฎรเริ่มนิยมใช้การเดินทางด้วยรถไฟฟ้าแทนเรือกันมากขึ้นแล้ว อีกทั้งยังเป็นการนำรายได้จากผู้โดยสารไปชดเชยเป็นค่าใช้จ่ายในการรถไฟฟ้าได้เพิ่มมากยิ่งขึ้น อัตราค่าโดยสารในขณะนั้นยังมีราคาถูกกว่าค่าโดยสารรถไฟในแหลมมาลายูของอังกฤษกว่าครึ่ง (ส.จ.ช.,พ.ศ. 2461.คค.5/18:4-12) เพราะรัฐบาลเล็งเห็นว่าการจัดเก็บรายได้ในช่วงแรกที่ถูกล้นเพราะในพื้นที่ภาคกลางแต่เดิมเมื่อมีการเปิดใช้รถไฟฟ้าราษฎรยังไม่ค่อยนิยมเดินทางมากนักจึงพยายามแข่งผู้โดยสารแข่งกับเรือยนต์ของบริษัทต่าง ๆ อยู่เสมอเมื่อรัฐบาลเล็งเห็นว่ามีรายได้เพิ่มขึ้นมากจึงค่อยปรับขึ้นราคาตามมาภายหลังเพื่อสร้างความคุ้นเคยให้แก่ราษฎรในช่วงแรก ๆ ของการเดินทางรถไฟฟ้า

ปัจจัยที่ทำให้การเดินทางรถไฟฟ้ามีรายได้มากกว่าค่าโดยสารมากกว่าค่าระวางการบรรทุกสินค้ามีสาเหตุมาจากการที่สินค้าส่งออกของเมืองนครชัยศรีโดยมากเป็น ข้าวเปลือก พืชสวน และอาหารของสด การขนสินค้าจากทางด้านตะวันออกของเมืองนครชัยศรีสามารถใช้เส้นทางน้ำในการขนถ่ายสินค้าเข้าสู่กรุงเทพฯ ได้ง่ายกว่าการใช้รถไฟฟ้าความคล่องตัวของการขายสินค้าทั้งขายปลีกและขายส่งสามารถทำได้เมื่อเวลาผ่านตลาดในชุมชนต่าง ๆ จากนั้นจึงขายส่งออกไปสู่ตลาดในกรุงเทพฯ ไปอีกด้านหนึ่งราษฎรสามารถขนถ่ายสินค้าไปขึ้นที่นครปฐมได้ก็โดยทางเรือเช่นกัน การที่ชุมทางรถไฟนครปฐมมีปริมาณการส่งออกสินค้าที่สูงขึ้นเพราะเป็นแหล่งรวบรวมผลผลิตของมณฑลนครชัยศรีอีกด้วยสินค้าจากสุพรรณบุรีทั้ง ผลไม้ ข้าวเปลือก ถั่วต่าง ๆ ฯลฯ ถูกขนถ่ายทางเรือมาขึ้นที่สถานีวัดจี้วรายนอกเหนือจากนั้นผู้คนจากสุพรรณบุรีก็อาศัยการเดินทางเรือมารอคอยขึ้นรถไฟเพื่อโดยสารไปในเมืองต่างๆที่รถไฟวิ่งผ่านด้วย ดังนั้นจะเห็นว่า

การใช้ประโยชน์จากการเดินรถไฟทำให้ผู้คนชาวนครชัยศรี สุพรรณบุรี มีความสะดวกสบายมากกว่าในอดีตอย่างมาก

สำหรับการใช้ประโยชน์จากรถไฟในเรื่องการค้าขายส่งออกและการนำเข้าสินค้าต่างๆต้องยอมรับว่าหัวเมืองต่าง ๆ ภายใต้การปกครองของมณฑลนครชัยศรี มีปริมาณการส่งออกสินค้าที่เพิ่มขึ้นอยู่ตลอดเวลาจากปี พ.ศ. 2456 การบรรทุกสินค้าส่งออกมีมากกว่า 5,726 ตัน และเพิ่มขึ้นต่อเนื่องจนถึงปี พ.ศ. 2460 เป็น 12,938 ตัน สินค้าส่งออกโดยมากเป็น ผลไม้พืชสวนมากที่สุด รองมาเป็นถั่วและงา, ข้าวเปลือก เฉพาะผลไม้ ที่ทำการส่งออกมีมากถึง 5,490 ตัน เกือบครึ่งของสินค้าส่งออกทั้งหมดเลยทีเดียวผลไม้ถูกส่งออกไปทางรถไฟโดยมากไปที่สถานีรถไฟบางกอกน้อยและถูกส่งออกขายทั้งตลาดภายในประเทศและต่างประเทศต่อไป สร้างรายได้ให้กับเกษตรกรชาวสวนได้เป็นอย่างดี (ภาคผนวก หน้า 255- 258)

จะเห็นได้ว่านับจากมีทางรถไฟในปี พ.ศ. 2453 เป็นต้นมา การเจริญเติบโตจากการค้าผลไม้ส่งออกของเมืองนครชัยศรีมีปริมาณมากขึ้นอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่อง จนถึงปี พ.ศ. 2460 ยังเป็นที่นิยมในตลาดรับซื้อผลไม้มากยิ่งขึ้น และเป็นสินค้าส่งออกที่มีปริมาณน้ำหนักรวมกว่าข้าวเปลือกหากนับจากสินค้าที่บรรทุกโดยรถไฟด้วยกันซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูงกว่าทางเรือในปีดังกล่าว ดังนั้นจะเห็นได้ว่าหลังปี พ.ศ. 2460 เป็นต้นมาพืชสวนจะกลายเป็นสินค้าที่สำคัญในการส่งออกที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของนครชัยศรีต่อไปอันเป็นผลมาจากการได้ประโยชน์จากการบรรทุกสินค้าโดยรถไฟ

สรุป นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2457-2469 สำหรับการใช้รถไฟในภาคเมืองนั้นได้ทำให้การค้าเจริญเติบโตมากยิ่งขึ้น มณฑลนครชัยศรีที่ตั้งทำการอยู่ที่เมืองนครปฐมที่ตั้งใหม่นั้นมีสินค้าที่หลากหลายเข้าสู่เมืองอย่างมากและเป็นแหล่งขนถ่ายสินค้าของมณฑลนครชัยศรีรวมทั้งการขนส่งสินค้าที่รับช่วงต่อจากสินค้าที่ขนมาทางน้ำจากแม่น้ำท่าจีน ทั้งจากสุพรรณบุรี นครชัยศรี จะถูกขนส่งเข้าสู่สถานีรถไฟที่พระปฐมเจดีย์หรือเมืองนครปฐม ทำให้ตลาดการค้าสินค้าส่งออกและนำเข้าในภาคเมืองขยายตัวมากยิ่งขึ้นและมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจมากขึ้นในราวปี พ.ศ. 2457 เมื่อมีการจัดตั้ง จังหวัดนครปฐม ก็ส่งผลให้เศรษฐกิจขยายตัวมากยิ่งขึ้นทั้งการค้าขาย และการทำการเกษตรการทำนา ทำไร่ ทำสวน ราษฎรสามารถทำการเคลื่อนย้ายฐานการลงทุนในหัวเมืองต่าง ๆ ทางภาคใต้ของประเทศได้อย่างอิสระมากยิ่งขึ้น สำหรับการขนส่งสินค้าทางด้านการเกษตรของเมืองนครชัยศรี จากเดิมที่ทำการขนส่งสินค้าออกเข้าสู่กรุงเทพฯและรับสินค้าเข้าจากกรุงเทพฯ

เป็นหลักเมื่อมีการขยายเส้นทางรถไฟในประเทศทั้งภาคอีสาน และทางใต้ ประชาชนก็สามารถเดินทางติดต่อค้าขาย ข้าว ผลไม้ และ สินค้าอาหารอื่น ๆ ที่ขยายลงไปสู่เมืองอื่นๆ ได้อย่างรวดเร็วมากกว่าในอดีตทำให้ประชาชนมีความหวังทางด้านเศรษฐกิจและด้านความมั่นคงเพิ่มมากยิ่งขึ้นยังสามารถใช้ทางรถไฟช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนสินค้าอาหาร ในบางพื้นที่ของประเทศได้ทันต่อการขาดแคลนอาหารได้ดีกว่าในอดีต เป็นผลสำเร็จที่มาจากการเดินรถไฟสายต่าง ๆ ของประเทศในขณะนั้น

3.2 การทำนุบำรุงแม่น้ำท่าจีนและคูคลอง

ในปี พ.ศ. 2456 รัฐบาลได้มีการวางแผนปฏิรูปการใช้เส้นทางน้ำภายในประเทศ เพื่อเป็นการจัดความเรียบร้อยในการเดินทางสัญจรทางน้ำในลำคลองและแม่น้ำให้มีความเจริญมากยิ่งขึ้นดังนั้นรัฐบาลจึงคาดหวังว่าการเก็บรายได้จากการเดินทางในแม่น้ำลำคลองต่าง ๆ จะสามารถชดเชยรายจ่ายในการ ขุดลอกคลองที่มีอยู่เดิม สร้างและซ่อมประตูน้ำ ในตำบลต่าง ๆ ที่มีโครงการซ่อมสร้างเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่เกษตรกรรมสำคัญประเทศที่มีคลองทอดน้ำส่งน้ำได้เป็นอย่างดีจากการซ่อมและสร้างประตูน้ำขึ้นในพื้นที่ต่าง ๆ โดยมีเป้าหมายสำคัญ ดังนี้ (ส.จ.ช.,พ.ศ. 2456-2462.กษ.2/3)

- 1) ในลำคลองที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำเค็มในเวลาที่น่าเค็มขึ้นสูงจะต้องมีการสร้างประตูน้ำและทำการขุดรอกคลองอยู่เสมอเพื่อให้สามารถเดินทางสัญจรได้
- 2) ในลำคลองที่มี เรือ และ แพ ของราษฎรเดินทางมาก มีการค้าขายบริบูรณ์ดีให้มีการซ่อมสร้างประตูน้ำและทำนบ อยู่เสมอ และให้มีการเรียกเก็บค่าธรรมเนียมผ่านประตูน้ำนำรายได้เข้าสู่กระทรวงคมนาคม เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการซ่อมสร้างดังกล่าว
- 3) ในลำคลองที่มีสภาพตื้นเขินให้กระทรวงคมนาคมรับผิดชอบในการขุดลอก และซ่อมสร้างประตูเปิดและปิดประตูน้ำให้พอเพียงแก่การสัญจรเรือ แพ ของราษฎร เพื่อช่วยให้การเดินทาง ๆ น้ำเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของราษฎร

4) การสร้างประตูน้ำมีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกัน ผักตบชวาที่กำลังระบาดในแม่น้ำท่าจีนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2453 ไม่ให้เข้าไปทำอันตรายในท้องที่นาของราษฎร รัฐบาลได้ทำการจัดสรรเงินรายปีละ 3,000 บาท ในมณฑลที่มีผักตบชวาระบาด

ในระหว่างปี พ.ศ. 2453 – 2456 เรื่องค่าใช้จ่ายในการพัฒนาแหล่งน้ำนอกจากเป็นหน้าที่ของรัฐแล้วราษฎรของนครชัยศรีทุกสาขาอาชีพ ก็มีความยินดีที่ร่วมกันบริจาคทรัพย์ของตนเพื่อสร้างความเจริญแก่ท้องถิ่นของตนอยู่ด้วยเพราะในขณะนั้นราษฎรก็ยังคงมีความนิยมเดินทางเรือมากพอสมควรเพราะในขณะนั้นแม้จะมีการรถไฟแล้วแต่การเดินทางสัญจรจากชุมชนเข้าสู่เมืองมีแต่ทางน้ำเท่านั้นที่สะดวกมากที่สุดเพราะทางเท้ายังแคบและเปลี่ยวอยู่มากไม่สะดวกเหมือนการใช้เรือที่มีเรือและแพ โรงร้าน ริมคลอง อยู่รายรอบเส้นทาง น้ำในลำคลองต่าง ๆ ของเมืองนครชัยศรี

ในปี พ.ศ. 2456 มีการซ่อมสร้างคลองเจดีย์บูชาครั้งสำคัญนำโดยพระยาสุนทรบุรีศรีพิชัยสงครามเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรี และพระยาศิริไชยบุรีนรินทร์ปลัดมณฑลนครชัยศรีได้ชักชวนเรียกรายเงิน จากข้าราชการ พ่อค้า ประชาชนเป็นเงิน 2,639 บาท 38 สตางค์ ทำการว่าจ้างแรงงานชาวจีนซ่อมคลองเจดีย์บูชาและขุดคลองสาขาเพิ่มเพื่อป้องกันปัญหาคลองตื้นเขิน ตั้งแต่ลำคลองเก่าทุ่งหัวพรม ถึงคลองเจดีย์บูชา โดยให้คลองใหม่กว้าง 4 วา กว้าง 6 สอก ลึก 7 สอก ยาว 11 เส้นและทำท่อบก้นน้ำคลองดินแดนที่จะชักน้ำเข้าคลองเจดีย์บูชาได้ด้วย (ส.จ.ช.,พ.ศ. 2456.ม. 15.2/5) เมื่อทำการท่อน้ำจากคลองสาขาสำเร็จส่งผลให้มีเรือราษฎรสัญจรไปมาได้โดยสะดวกปริมาณน้ำเพิ่มมากขึ้นสามารถใช้อุปโภค บริโภคได้เป็นอย่างดีเพราะน้ำมีความสะอาดมากและมีน้ำเต็มคลองตลอดทั้งปีสร้างความเจริญแก่การค้าที่พระปฐมเจดีย์อย่างมากการขนสินค้าจากหัวเมืองในมณฑลนครชัยศรีก็สะดวกมากยิ่งขึ้นตามมาภายหลัง

ในปี พ.ศ. 2465 สำหรับคลองสำคัญ ๆ ในสายคลอง มหาสวัสดิ์ คลองทวีวัฒนา³⁶ ที่ทำการขุดสร้างตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 และสมัยรัชกาลที่ 5 จากเดิมก่อนที่จะมีสร้างคลองก็เป็นพื้นที่ป่ารกชัฏต่อมาเมื่อทำการขุดใช้คลองทั้งสองสายนั้นก็ทำให้เกิดกรรมสิทธิ์ในที่ดินทั่วทั้งพื้นที่และไม่มีที่ดินข้างคลองที่ปราศจากกรรมสิทธิ์อีกต่อไปเกิด มีที่นาขึ้นเอก และเรือสวนมีเป็นจำนวนมาก เดิมสามารถเปิดใช้เรือสัญจรได้เป็นอย่างดี แต่ก็ยังไม่เคยขุดรอกซ่อมคลองอีกเลย ต่อมา

³⁶ คลองทวีวัฒนา ผู้ทำการร้องขอซ่อมคลองเพื่อทำการบำรุงการเพาะปลูกได้แก่ ขุนทวีวัฒนา ,กำนัน,ราษฎร เมื่อได้รับอนุญาตราษฎรจึงเรียกรายเงินจ้างชาวจีนซ่อมลอกคลองและบ้างก็ลงแรงด้วยตนเองเพื่อซ่อมคลองดังกล่าว

ภายหลังในปี พ.ศ. 2465 เมื่อเกิดปัญหาคลองตื้นเขินตามการเวลาการท่อน้ำก็ไม่ได้ผลราษฎรจึงทิ้งน้ำและสวนให้เสื่อมโทรมจำนวนมากเป็นจำนวนหนึ่งในปีนั้นน้ำในคลองมหาสวัสดิ์และคลองทวีวัฒนามีน้ำเดินทางได้เพียง 2 เดือนคือระหว่างเดือน 11 -12 ในเดือนอื่นนั้นจะแห้งโดยมาก ดังนั้นในปีดังกล่าวราษฎรจึงร้องขอให้มีการซ่อมสร้างคลองทั้งสองสายเพื่อบรรเทาการใช้แหล่งน้ำที่ไม่ได้ผลเหมือนในอดีต (ส.จ.ช.,พ.ศ. 2465.น.9.4/25: 3-11) ในช่วงเวลาที่ทำนุบำรุงคลองเริ่มลดลงแต่การใช้ประโยชน์จากแม่น้ำลำคลอง ความสำคัญด้านการเดินทางทางน้ำก็เป็นสิ่งจำเป็นของราษฎรมาก การเดินทางโดยเรือ ของบริษัท สุพรรณพาณิชย์ สามารถเชื่อมการเดินทางจากสุพรรณบุรีมาสู่นครชัยศรี ที่สถานีรถไฟวัดจั่วรายได้มากขึ้นและชาวสุพรรณบุรี ก็สามารถมาสู่ นครชัยศรีโดยทางเรือขนส่งเป็นสำคัญมากกว่าการเดินทางชนิดอื่น ๆ

สรุปเมืองนครชัยศรีนั้นได้มีการวางรากฐานด้านการคมนาคมอื่นต่อยอดจากเส้นทางน้ำที่มีอยู่เดิมทั้งการสร้างทางเดินถนนอย่างแคบ และรถไฟ ก็จะมักสร้างคู่ขนานกับเส้นทางคลองเดิมที่มุ่งสู่พระปฐมเจดีย์ โดยให้ความสำคัญกับรายได้จากการเก็บค่าธรรมเนียมในการเดินทางและการบำรุงการค้าขายเป็นปัจจัยสำคัญดังนั้นใน ขณะที่การรถไฟเป็นเส้นทางหลักคลอง และแม่น้ำน้ำจึงเป็นเหมือนเส้นทางรองในท้องถิ่นที่สำคัญของราษฎรเพราะราษฎรมีวิถีชีวิตที่คุ้นเคยในเส้นทางน้ำของท้องถิ่น เป็นอย่างดีในเรื่องการใช้ระบบการขนส่งทางน้ำ เป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่สำคัญสำหรับสังคมเกษตรกรรมอย่างนครชัยศรีโดยเฉพาะในฤดูน้ำเหนือหลากหรือน้ำทะเลหนุนสูงจนท่วมเส้นทางคมนาคมอื่น แต่ทางเรือสามารถลดปัญหาในการสัญจรได้ในยามที่ราษฎรวิกฤติเป็นอย่างดี

3.3 การสร้างถนนและการซ่อมสร้างสะพาน

ในปี พ.ศ. 2453 -2456 เมืองนครชัยศรี ยังมีการใช้ประโยชน์จากทางถนนน้อยมาก ทางถนนในยุคนั้นเป็นการสร้างทางระยะสั้น ๆ เพื่อบรรเทาการสัญจรที่ทางรถไฟ และทางน้ำเข้าไปไม่ถึงซึ่งการสร้างถนน สำหรับชุมชนต่าง ๆ ราษฎรก็จะทำการเรียรายหรือบริจาคสร้างกันเอง โดยมากจะเป็นถนนที่ใช้เป็นทางเท้าขนาดกว้างไม่เกิน 3 สอก เท่านั้นในขณะนั้นชาวนครชัยศรี แม้จะมีทางรถไฟและลำคลองสำหรับเดินทางติดต่อกันได้แล้วแต่ในท้องทุ่งนาข้าว และลึกเข้าไปในแหล่งเพาะปลูกที่ห่างไกลจากทางรถไฟและลำคลองก็ยังคงเป็นการยากลำบากแก่การเดินทางของราษฎรอยู่ดี ดังนั้นในเวลาต่อมา ในปี พ.ศ. 2458 รัฐบาลจึงมีการพัฒนาทางถนนที่จะสามารถย่นระยะการเดินทางจากชุมชนสู่เมืองได้มากยิ่งขึ้น แต่ทว่าในขณะนั้นการพัฒนาทางถนนมณฑลนครชัยศรีก็ยังให้ความสำคัญกับเส้นทางที่มีผลในเชิงยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงเท่านั้น

การพัฒนาเชิงเศรษฐกิจยังเป็นประเด็นที่รองลงมา (ส.จ.ช.,พ.ศ. 2453-2461.คค.6.1/2) ดังนั้นในการซ่อมสร้างเส้นทางถนนและสะพานต่าง ๆ ของเมืองนครชัยศรีจะมีการคิดสร้างก็ต่อเมื่อมีผู้คนใช้เส้นทางสัญจรไปมาในทางบกมาก ๆ เท่านั้น และ จะสำเร็จได้ก็ด้วยวิธีการ 2 ประเภท ได้แก่

1) มีราษฎรทำการร้องขอสร้างถนนและทำการเรียกรายเงินสร้างถนนกันเองในท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งโดยมากก็เป็นเพียงทางเท้าแคบ ๆ เท่านั้น ยังมีใช้ทางเกวียน

2) รัฐบาลได้ดำริลงทุนคิดสร้างเองซึ่งโดยมากถนนในมณฑลนครชัยศรี ที่จะมีการลงทุนสร้างก็ใช้ประโยชน์ด้านความมั่นคงเป็นประการสำคัญ เช่น ถนนทรงพล จากนครปฐม-ราชบุรี

ถนนสายต่างๆทั้งในเขตเมืองให้อยู่ในการกำกับดูแลของสุขาภิบาลหัวเมือง แต่เงินงบประมาณก็ยังมิอยู่จำกัดเพราะมีหน้าที่เพียงแต่การดูแลเรื่องความสะดวกเท่านั้น ในระยะแรกสุขาภิบาลหัวเมืองในการกำกับดูแลถนนต่าง ๆ ที่มีอยู่กันเอง ซึ่งในขณะนั้นเมืองนครชัยศรียังเป็นเมืองขนาดเล็ก และชุมชนต่าง ๆ ก็ยังขาดแคลนทางเท้าจำนวนมาก จึงทำให้การดูแลไม่ทั่วถึงมากนักขณะที่สะพานและถนนขนาดเล็กในบริเวณคลองเดียวกันนั้นราษฎรจะเรียกรายสร้างกันเองโดยเป็นสะพานขนาดเล็ก กว้างประมาณสามศอกเท่านั้น และมีราคาถูก นอกจากนั้นในถนนสายต่าง ๆ ของมณฑลโดยมากที่เป็นทางเท้าก็จะมีราคาไม่สูงมากถนนระยะทาง ประมาณ 450 เมตร กว้าง สองศอก สูง 1 คืบ จะมีราคาก่อสร้างประมาณเพียง 147 บาท 25 สตางค์เท่านั้นในความเป็นจริงการลงทุนด้านคมนาคมทางบกของมณฑลนครชัยศรีมีงบประมาณสูงมาก แต่การพัฒนาส่วนมากจะตกอยู่เฉพาะที่พระปฐมเจดีย์ เพราะมีพระราชวังสนามจันทร์ตั้งอยู่ ในปี พ.ศ. 2461 รัฐบาลจ่ายเงินจากพระคลังข้างที่ในการสร้างสะพานข้ามคลองเจดีย์บูชา “สะพานเจริญศรัทธา” มีค่าใช้จ่ายสูงในราคา 50,475 บาท 55 สตางค์ (ส.จ.ช.,พ.ศ. 2465.ม.15.1/15)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าค่านิยมด้านการพัฒนาทางถนนของรัฐบาลโดยมากจะมุ่งความสำคัญไปยังเมืองที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์เป็นสำคัญ แต่สำหรับเมืองเล็กและชุมชนอื่นๆของมณฑลนครชัยศรี เมืองนครชัยศรีเองการพัฒนาทางถนนโดยมาก รัฐบาลจะปล่อยให้ป็นหน้าที่ของกรมการเมืองและข้าราชการ พ่อค้า ประชาชน ของท้องถิ่นนั้น ๆ จัดการสร้างกันเองโดยมาก ซึ่งในเวลาต่อมาก็จะส่งผลให้การพัฒนาทางถนนที่ยังไม่สอดคล้องกับการใช้ประโยชน์ในการขน

ถ่ายผลผลิตทางการเกษตรในท้องทุ่งต่าง ๆ ของนครชัยศรีที่จะสามารถออกสู่ตลาดได้อย่างรวดเร็วกว่าเดิมเพราะต้องเข้าใจว่าการพัฒนาทางรถไฟ และคลองยังเข้าไม่ถึงในท้องที่การเกษตรในที่ดอนและในที่ห่างไกลในเมืองที่อยู่ใกล้กับเมืองนครชัยศรี เช่นเมืองสุพรรณบุรี เมืองสมุทรสาคร ซึ่งก็ยังใช้เวลาเนิ่นนานจากทางเรือผ่าน แม่น้ำท่าจีน เป็นหลักในการเดินทางสู่นครชัยศรีเพราะในขณะนั้นทางรถไฟก็ไม่ได้เข้าถึงหัวเมืองอื่นที่อยู่ใกล้เมืองนครชัยศรีเลย ซึ่งบางครั้งก็ยังเป็นปัญหาในการเดินทางในยามที่คลองอาจตื้นเขินในบางเวลาราชภูราก็ยังได้รับความยากลำบากในการเดินทางขนส่งสินค้าและการเดินทางที่ล่าช้าอันเป็นผลมาจากการจัดสรรงบประมาณในการพัฒนาทางถนนและสะพานในท้องถิ่นมีน้อยจนเกินไป

3.4 การปรับปรุงการไปรษณีย์โทรเลข

การพัฒนาด้านการสื่อสารสำหรับเมืองนครชัยศรีนั้น มีการใช้ระบบไปรษณีย์และโทรเลขในการติดต่อสื่อสารมา ตั้งแต่ปี พ.ศ.2437-2438 แล้ว การพัฒนายุคเริ่มต้นเป็นการวางรากฐานการสื่อสารเพื่อใช้ในการติดต่อของหน่วยราชการและค่อยพัฒนาเป็นการติดต่อเพื่อการพาณิชย์กรรมในภายหลัง ต่อมาในปี พ.ศ. 2454 เมืองนครชัยศรีเริ่มมีการติดต่อสื่อสารจากการคมนาคมที่รัฐจัดเพิ่มมากขึ้น จึงทำให้รัฐบาลได้วางแนวทาง การเปิดใช้เครื่องโทรศัพท์เพื่อส่งเสริมให้การพัฒนาการสื่อสารเจริญมากยิ่งขึ้น เมืองนครชัยศรีนับเป็นเมืองแรกเริ่มที่มีการใช้โทรศัพท์ระหว่างเมืองจากกรุงเทพฯ- นครชัยศรี ที่พระปฐมเจดีย์ หลังจากนั้นอีกหนึ่งปีก็เปิดใช้จากนครชัยศรี – สมุทรปราการตามมา การจัดให้มีโทรศัพท์สร้างความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในหลายด้าน ในด้านแรกราษฎรสามารถติดต่อสื่อสารกันได้สะดวกมากยิ่งขึ้น (ส.จ.ช.,พ.ศ. 2454. คค.4/8) ด้านการค้าขายพ่อค้าและผู้ค้าส่งออกสามารถใช้ประโยชน์จากโทรศัพท์ในการเจรจาทราบผลราคาสินค้าในกรุงเทพฯได้เป็นอย่างดี จึงส่งผลให้ในภาคเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีพ่อค้าและประชาชนที่สามารถใช้ประโยชน์จากโทรศัพท์จึงได้เปรียบทางการค้าและลดความเสี่ยงในเวลาที่ดินค้าเกิดการเก็งกำไรหรือมีราคาผันผวนในตลาดรับซื้อดังกล่าวได้ทันทั่วทั้ง

การจัดตั้งที่รับส่งไปรษณีย์และโทรเลขได้มีการจัดตั้งไว้ใกล้กับสถานีรถไฟในชุมทางสำคัญ ๆ เมื่อรัฐจัดให้มีการใช้โทรศัพท์ในชั้นแรกก็ให้ตั้งใกล้กับที่ทำการไปรษณีย์เดิมก่อนเพื่ออำนวยความสะดวกของทางราชการ อัตราการจ่ายค่าใช้โทรศัพท์ของกรมไปรษณีย์ที่นครชัยศรีมีราคาอยู่ที่ 3 นาที เก็บค่าบริการ 1 บาท ดังนั้นนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2458 รัฐบาลได้ทำการขยายการสื่อสารด้านไปรษณีย์และโทรเลขเพิ่มขึ้นในหัวเมืองที่มีรถไฟพาดผ่านจึงทำให้การติดต่อสื่อสารสะดวกมากยิ่งขึ้นความเจริญในด้านเศรษฐกิจก็มีเพิ่มมากขึ้นตามมาในภายหลัง

อาจสรุปได้ว่า ระบบการสื่อสารที่รวดเร็วมากยิ่งขึ้นสามารถช่วยลดอุปสรรคและความเสี่ยงทางการค้าของราษฎรได้เพราะในเรื่องการเจรจาต่อรองทำให้รับราษฎรทราบข้อมูลราคาผลผลิตพืชผลของราษฎรเองได้อย่างอิสระมากยิ่งขึ้น การที่เมืองนครชัยศรีสามารถมีโทรศัพท์ติดตั้งได้ก่อนหัวเมืองอื่น ๆ ด้านแรกต้องยอมรับว่าการที่มีพระราชวังสนามจันทร์ บริเวณใกล้พระปฐมเจดีย์ และเป็นที่ว่าราชการของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 มีผลอย่างมากต่อการตัดสินใจติดตั้งโทรศัพท์ของรัฐบาลด้วยทัศนคติของผู้ปกครองในการพัฒนาความเจริญมุ่งสู่ส่วนกลางจึงทำให้เมืองนครชัยศรีได้รับอานิสงค์ในการใช้ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจที่เกิดจากการพัฒนาการสื่อสารได้เป็นอย่างดี เพราะภายหลังจากที่มีการใช้โทรเลขและโทรศัพท์สินค้าส่งออกของเมืองนครชัยศรี สามารถส่งขายเข้าสู่กรุงเทพฯ ได้เพิ่มมากยิ่งขึ้นและสามารถพึ่งพิงตลาดรับซื้อในกรุงเทพฯ ได้อีกทางหนึ่งทั้งข้าว และพืชสวน ก็เป็นสินค้าออกที่สำคัญสามารถสร้างรายได้แก่เกษตรกรและพ่อค้าท้องถิ่นได้เป็นอย่างดีเพราะในเรื่องการกคราคาสินค้าจากนายหน้าจะมีลดลงเมื่อมีการใช้โทรเลขและโทรศัพท์เกิดขึ้น

สรุป นโยบายภาครัฐกับการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานของเมืองนครชัยศรี การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านต่าง ๆ ของเมืองนครชัยศรีได้มีการวางรากฐานมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 – รัชกาลที่ 5 มาแล้วในการเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของประเทศ ในขณะนั้นยังเป็นการวางรากฐานด้านการเพาะปลูกและการพัฒนาชลประทานโดยการขุดคลองซึ่งสามารถสร้างแหล่งที่นาและพืชสวน อันเป็นที่ทำกินแก่ราษฎรได้ดีและประสบความสำเร็จในการจัดเก็บภาษีต่างๆแก่รัฐบาลได้เป็นอย่างดีทำให้รัฐมีรายได้และผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มมากยิ่งขึ้น ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 การพัฒนาชลประทานดังกล่าวกำลังถูกลดบทบาทลงการพัฒนา กำลังถูกแทนที่โดยการพัฒนาทางรถไฟเพื่อความมั่นคงเป็นหลักและมีวัตถุประสงค์ต่อเนื่องถึงด้านเศรษฐกิจให้ขยายตัวมากขึ้น การพัฒนาทางรถไฟเข้าสู่พระปฐมเจดีย์ เป็นการสร้างความมั่นคงแก่เมืองนครปฐมที่ดั้งเดิมและพระราชวังสนามจันทร์ อันเป็นที่ฝึกซ้อมกองกำลังเสือป่า ได้เป็นอย่างดีการพัฒนาทางถนนก็สามารถเชื่อมการเดินทางจากมณฑลนครชัยศรี – ราชบุรี บ้านโป่งได้สำเร็จส่งผลด้านการเคลื่อนย้ายกำลังทหาร เพื่อความมั่นคงให้เข้มแข็งมากยิ่งขึ้น ขณะที่ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจของมณฑลก็เริ่มเจริญเติบโตมากขึ้น

เมื่อยุทธศาสตร์ในการพัฒนาทางการคมนาคมต่างๆเริ่มเปลี่ยนไปไปจากการยังผลเรื่องเศรษฐกิจและการเพิ่มพื้นที่เพาะปลูก ก็ทำให้ความก้าวหน้าในกำลังการผลิตสินค้าด้านการเกษตรของเมืองนครชัยศรี ลดลงไปด้วย ดังนั้นสภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

ในชุมชนและอำเภอต่างๆ ที่ขาดการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ทั้งการคมนาคมและการสื่อสาร ที่ยังมีไม่พร้อมเพรียงกันก็จะส่งผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายแหล่งทุนของภาคธุรกิจและอุตสาหกรรมต่าง ๆ ให้เข้าไปสู่การพัฒนาในภาคเมืองใหญ่ไปด้วยเพราะมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่มีความจำเป็นค่อนข้างดีกว่าชุมชนอื่น ที่อยู่ใกล้เคียงและมีการติดต่อค้าขายในภูมิศาสตร์ที่ใกล้เคียงจะมีการเคลื่อนย้ายผลผลิตเข้าสู่เมืองใหญ่มากยิ่งขึ้น ขณะที่กำลังทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรมนุษย์ ในระดับต่าง ๆ ของท้องถิ่นและชุมชนก็กำลังถูกดึงเข้าไปสู่การพัฒนาในภาคแรงงานในการผลิตด้านต่าง ๆ สำหรับเมืองใหญ่เป็นสำคัญ อันเป็นผลสำเร็จของรัฐบาลมาจากการขยายเส้นทางการเดินรถไฟให้ทั่วถึงกันทั่วประเทศ ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาด้านการเกษตร ที่จำเป็น เช่น การขุดคลองเพื่อเพิ่มที่ดินทำกินแก่ราษฎรเมืองนครชัยศรีซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรดั้งเดิมที่เคยมีจะถูกกดขี่ขูดรีด จึงมีผลกระทบต่องานชีวิตของชาวนนครชัยศรีภายหลังจากเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานอันมาจากนโยบายของรัฐบาลในหลายๆ ด้าน ในเวลาต่อมาแต่โดยภาพรวมการเปิดใช้เส้นทางรถไฟก็เป็นความหวังที่รัฐบาลและประชาชนทั้งหลายของนครชัยศรีและหัวเมืองใกล้เคียงต่างรอคอยให้สามารถใช้เส้นทางรถไฟเพื่อทำให้ประชาชนอยู่ดีกินดีมากยิ่งขึ้นเป็นเป้าหมายสำคัญและภาครัฐเองก็สามารถนำนโยบายโครงสร้างพื้นฐานไปปฏิบัติได้เป็นอย่างดี

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและผลกระทบของนครชัยศรีระหว่างปีพ.ศ.2453-2469

จากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้น ต้องเข้าใจว่านับตั้งแต่มีการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ก็ส่งผลต่อการเมืองการปกครองของนครชัยศรีที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไปบ้างแล้วในระดับหนึ่ง การจัดการพัฒนา และปฏิรูปทางเศรษฐกิจและสังคมที่เข้าไปสู่กระแสทุนนิยมผ่านระบบเจ้าภาษีถูกกำหนดขึ้นในกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจที่ภาครัฐเป็นผู้ผลักดันอยู่เบื้องหลัง และต้องเข้าใจว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยมาจากแรงกดดันทางด้านการเมืองระหว่างประเทศจากทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส ในการจัดสรรผลประโยชน์และสิทธิพิเศษทางการค้าจากข้อตกลงระหว่างประเทศด้วยเป็นสำคัญ ทำให้เมืองนครชัยศรี นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2439 เป็นต้นมาต้องรับการผลักดันจากรัฐบาลให้เศรษฐกิจภายในของตนให้เข้าสู่กระบวนการผลิตวัตถุดิบสินค้าอาหารเพื่อการส่งออกเป็นสำคัญ เพราะเป็นหัวเมืองที่มีกำลังการผลิตและการค้าที่สมบูรณ์เมืองหนึ่งในพื้นที่ภาคกลางของประเทศ

จากสภาพภูมิศาสตร์ดังกล่าวทำให้การจัดการวางโครงสร้างพื้นฐานจากการพัฒนาโดยรัฐบาลมีผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมภายในท้องถิ่นหลายประการ โดยเฉพาะในเวลาต่อมาในปี พ.ศ. 2453 เมื่อการพัฒนาทางรถไฟสามารถเดินทางเชื่อมโยงหัวเมืองนครชัยศรีสู่กรุงเทพฯ ได้ง่ายดายเป็นอันมากยิ่งขึ้น ก็ปรากฏว่าสินค้าที่ชาวนครชัยศรีสามารถส่งออกไปขายในปริมาณมากที่มีทั้ง ข้าว และพืชสวน พืชไร่ ชนิดต่าง ๆ ที่มีปริมาณมากนั้นสร้างรายได้เข้าสู่นครชัยศรีค่อนข้างมากแต่ทว่าการนำเข้าสินค้าอื่น ๆ สู่นครชัยศรีก็มีปริมาณเพิ่มมากขึ้นไปด้วย ดังนั้นจึงอาจเข้าใจได้ว่าการส่งออกสินค้าของท้องถิ่นแม้จะมีปริมาณมากแต่ก็ไม่ได้ทำให้เกษตรกรชาวนครชัยศรีมีสภาพชีวิตที่กินดีอยู่ดีมากขึ้นเกินไปกว่าเดิมมากนักเพียงแต่สามารถหาซื้อสินค้าอื่น ๆ โดยที่ไม่ต้องผลิตเองเหมือนแต่ก่อนเท่านั้น

จึงเข้าใจขั้นนี้ได้ว่าเหตุการณ์นับจากปี พ.ศ. 2453 – 2469 แม้ว่าจะมีการโยกย้ายศูนย์กลางที่ว่าการมณฑลนครชัยศรี และการจัดตั้งพระราชวังสนามจันทร์ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 เป็นสาเหตุที่ชักนำมาสู่การลดฐานะการปกครองของเมืองนครชัยศรีเดิมลงไปด้วยนั้น เป็นปัจจัยสำคัญที่นำมาสู่การลดบทบาทการพัฒนาในภาคเมืองใหญ่ที่นครชัยศรีและยังลดบทบาทการขยายพื้นที่เพาะปลูกที่จะต้องมีการลงทุนในการพัฒนาชลประทานที่มีค่าใช้จ่ายให้เป็นภาระแก่ประเทศเพิ่มมากขึ้น ซึ่งสถานการณ์ในขณะนั้นประเทศก็มีหนี้สินจากการสร้างทางรถไฟมากอยู่แล้วเป็นทุนเดิม และเมื่อมีการวางรากฐานในการสร้างเมืองใหญ่แห่งใหม่ที่นครปฐมบริเวณพระปฐมเจดีย์การพัฒนาภาคเมืองนั้นก็ส่งผลกระทบกับชุมชนเกษตรทั้งหลายที่อยู่รายรอบเมืองนครชัยศรีเดิมริมแม่น้ำท่าจีน ผลกระทบในด้านเศรษฐกิจคือ กำลังการผลิตในภาคการเกษตรเดิมจะต้องแบกรับภาระในการเป็นกำลังการผลิตเพื่อป้อนเข้าสู่ตลาดในภาคเมืองใหม่ที่พระปฐมเจดีย์ไปด้วย ขณะเดียวกันผลจากการลดการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นแก่ท้องถิ่นลงแต่กลับมีการจัดเก็บรายได้ภาษีเพิ่มมากขึ้น ปัจจัยทั้งหลายกำลังสร้างผลกระทบต่อราษฎรทุกชั้นโดยทั่วกันทั้ง แรงงานชาวจีน ชาวนา พ่อค้า นายทุนเจ้าภาษี ข้าราชการ ราชินิกุลเดิม ในทุกระดับต่างได้รับผลจากการเปลี่ยนแปลงจากสถานการณ์ดังกล่าว โดยมีประเด็นที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. ภาระด้านภาษีของราษฎรเมืองนครชัยศรี

ชาวนครชัยศรีมีภาระด้านภาษีแบ่งได้เป็น 3 ประเภทหลักๆ คือ

- 1) ประเภททรัพย์สิน คือ ภาษีค่านา ภาษีร้านค้า ภาษีเรือแพ เป็นต้น

2) ประเภทผลผลิตจากสินค้า คือ ภาษีหางข้าว ภาษีสมพัตรธร ภาษีน้ำตาล ภาษีน้ำอ้อย ภาษีฝิ่น ภาษีสุกร เป็ดไก่

3) ประเภทการผลิตผูกขาดและการบริการผูกขาด คือ ภาษีสุรา ภาษีฝิ่น การออกอาชญาบัตรไฟ

เมืองนครชัยศรีเป็นเมืองที่มีความสำคัญในเชิงผลประโยชน์เชื่อมโยงกับกรุงเทพฯ เป็นอย่างมากเพราะกรุงเทพฯ เป็นตลาดรับซื้อพืชผลหลายชนิดที่สำคัญของมณฑลนครชัยศรีมาโดยตลอด เมืองนครชัยศรีจึงเป็นอีกแหล่งหนึ่งที่มีทั้งแรงงานชาวจีนและชาวกรุงเทพฯ ทอยอพยพเข้ามาอาศัยสร้างตัวและค้าแรงงานอยู่เสมอ การอพยพเข้ามาของชาวจีนโพ้นทะเลนับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ในระหว่างปี พ.ศ. 2434 -2437 เป็นช่วงเวลาที่เมืองนครชัยศรี มีชาวจีนเสียภาษีผูกปีมากที่สุดของประเทศเป็นเวลาติดต่อกัน รายได้จากภาษีที่เกิดขึ้นรายตัวคนจากชาวจีนทำให้รัฐบาลสามารถเก็บภาษีต่าง ๆ ได้เพิ่มมากยิ่งขึ้นอีกหลายรายการทั้ง ภาษีฝิ่น ภาษีสุรา ภาษีบ่อน จนสิ้นสุดรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 รัฐบาลยังคงคาดหวังรายได้จากภาษีดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกันเมื่อมีแรงงานชาวจีนอยู่ในระบบกงสีมากยิ่งขึ้นก็ทำให้ในภาคเกษตร โดยเฉพาะชาวนา ทั้งหลายเป็นแรงงานและเป็นผู้เสียภาษีค่านาชาวนาก็เสียภาษีด้านสินค้าและอากรสวนใหญ่ ในภาคการผลิตต่างๆของราษฎรภาคการผลิตสำคัญล้วนต้องเสียภาษีด้วยกันทั้งสิ้น แต่ว่าสำหรับแรงงานชาวจีนเป็นโอกาสที่ดีกว่าเป็นชาวนามากคือ เมื่อเป็นแรงงานไม่ต้องรับภาระเรื่อง ค่าเช่านา ภาษีค่านา หรือไม่ต้องเจอกับปัญหาดอกเบี้ยยเงินกู้ลงทุนทำนา ในกรณีราษฎรที่ไม่ยุ่งเกี่ยวกับ เล่นพนันในบ่อน สูบฝิ่น ค่อมสุรา ก็ยังพอมีโอกาสสร้างฐานะให้มั่นคงได้ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าเมืองนครชัยศรีเป็นเมืองแห่งโอกาสของชนชั้นแรงงานในขณะนั้น

กระทั่งในปี พ.ศ. 2453 -2460 เป็นช่วงเวลาที่การค้าข้าวเพื่อส่งออกต่างประเทศ ทำให้มีราคาเข้าเปลือกของนครชัยศรีมีราคาสูงและขาดตลาดอยู่เสมอ เป็นเวลาต่อเนื่องกันหลายปี ปัญหาคือชาวนาขาดการบริหารปริมาณข้าวเปลือกในยุ้งฉางของตน รายได้ที่ขาดแคลนข้าวเปลือกต้องหาซื้อข้าวเปลือกไว้ล้งนาในฤดูถัดไปบางครั้งข้าวเปลือกก็มีราคาสูงมากมีการกูดหนี้ยืมสินในอัตราดอกเบี้ยที่สูงเมื่อถึงเวลาข้าวออกจรวงเก็บเกี่ยวได้ชาวนาก็ต้องใช้นี้เงินกู้ ค่าภาษีค่านา นาแปลงใดที่มีหนี้มากก็จะถูกทิ้งไว้ว่างเปล่าก็เกิดขึ้นบ้างที่นครชัยศรี ราษฎรบางส่วนจึงเริ่มให้ความสำคัญกับพืชสวน โดยเฉพาะการปลูกต้นผลไม้ชนิดต่าง ๆ ทำให้ในปี พ.ศ.2457 เป็นต้นมารัฐบาลก็สามารถ

สร้างรายได้ภาษีชนิดใหม่เพิ่มขึ้นอีกหลายรายการในพิกัดอากรสวนใหญ่ ซึ่งแต่เดิมผลไม้หลายชนิดยังมีการยกเว้นอากรสวนใหญ่อยู่ รัฐบาลเก็บแต่เดิมเพียง 8 ชนิด เพิ่มอีก 12 ชนิด ซึ่งผลไม้หลายรายการกำลังเป็นทางเลือกหนึ่งที่สำคัญของราษฎรว่าด้วยสภาพดินและอากาศในท้องที่จะเหมาะสมแก่การปลูกพืชชนิดใดราษฎรต่างต้องพัฒนาและค้นคว้าสายพันธุ์กันด้วยภูมิปัญญาของตนเองเป็นสำคัญ

ในขณะนั้นการก้าวเข้าสู่การพัฒนาการปลูกผลไม้เพื่อการค้า ในระหว่างปีพ.ศ.2457 – 2469 รัฐบาลยังให้ความสนใจเพียงการเก็บภาษีรายได้เข้ารัฐเท่านั้นจึงทำให้การผลักดันให้เกิดการพัฒนาพืชสวนดำเนินไปค่อนข้างเชื่องช้าในท้องถิ่นต่างๆ การออกตรวจตราของนายอากรสวนใหญ่มีการสำรวจความผิดปกติจากผลผลิต สวนต่างๆ 1 ปี คิดค่าเดินอากร 38 สตางค์ และเก็บภาษีรายต้นตามพิกัดอากรสวนใหญ่ทุกปี ในขณะนั้นรัฐบาลไม่ทราบว่า การผ่อนคลายนโยบายภาษีสวนใหญ่จะสามารถช่วยให้เกิดการผลิตสินค้าเกษตรอื่นที่มีกำไรแก่เกษตรกรให้มีรายได้มากยิ่งขึ้น และสามารถลดช่องว่างรายได้ที่เหลื่อมล้ำกันระหว่างนายทุนพ่อค้า กับ เกษตรกร การที่รัฐไม่ได้เข้าช่วยเกษตรกรชาวสวน หรือส่งเสริมชาวนาให้ทำการปลูกพืชอื่นทดแทนบ้างเป็นอันตรายต่อเกษตรกรโดยตรงเพราะต้องเป็นผู้รับความเสี่ยงในยามที่ผลผลิตของตนถูกพ่อค้าคนกลางตัดราคาอยู่เสมอ เพราะมีผลผลิตมีเหมือนกันและคุณภาพคล้ายคลึงเป็นที่ต้องการของตลาดรับซื้อเหมือนกัน โดยเฉพาะการปลูกข้าว ซึ่งแม้ราคาในตลาดต่างประเทศจะให้ราคาข้าวนครชัยศรีมีราคาสูงแต่ผลกำไรไม่ได้ตกอยู่กับชาวนาโดยตรง เป็นต้น

สาเหตุที่ชาวนาโดยมากยังนิยมปลูกข้าวมากกว่าการทำสวนผลไม้ หรือสวนผักแบบชาวจีน ก็เพราะชาวนายังเคยชินวิธีการเพาะปลูกและการจำหน่ายที่เบ็ดเสร็จมากกว่าการทำสวน การทำนานั้นจะมีผู้รับซื้อและตีราคาข้าวเปลือกถึงที่นา ชาวนาไม่ต้องยุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมการเก็งกำไรหรือการค้าขายเพื่อรอทำกำไรเหมือนการค้าอย่างอื่น ขณะเดียวกันด้วยค่านิยมทางสังคมของคนไทยรวมทั้งที่นครชัยศรี ยังมีมุมมองต่อการค้าขายของชาวจีนว่า เป็นลักษณะของพ่อค้าที่คิดถึงแต่กำไรเป็นผลประโยชน์ ไม่นำเคารพและศรัทธา ค่านิยมเหล่านี้เป็นอุปสรรคหนึ่งที่สำคัญทำให้ชาวนาไม่จำเป็นหรือต้องพยายามขายผลผลิตของตนด้วยตนเอง แตกต่างจากชาวจีนนครชัยศรีที่นิยมทำสวนผัก หรือทำไร่ ซึ่งให้ผลผลิตเร็วชาวจีนนครชัยศรีสามารถขายผลผลิตของตนได้ด้วยตนเองและยังควบคุมเวลาเก็บเกี่ยวได้ดีกว่าทำนาอยู่มาก อีกทั้งวัฒนธรรมการค้าขายโดยเร็วของชาวจีนนั้นมิได้สร้างความรู้สึกว่าเป็นเรื่องผิดปกติเหมือนกับราษฎรกลุ่มอื่นๆ

สรุป การแสวงหารายได้ภาคการของรัฐบาลมีหลายสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อรายได้อื่นๆ ในวงกว้าง เช่น ภาษีห่วย ก.ข. ภาษีที่ดิน ภาษีสุรา การดำเนินกิจกรรมดังกล่าวสร้างรายได้เข้าสู่รัฐบาลมากมหาศาลแต่ทว่า ส่งผลเสียห่วยต่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและสังคมแก่นครชัยศรี อย่างใหญ่หลวง สำหรับรายได้ภาคการที่รายได้อื่นๆ ได้รับผลกระทบอีกมีทั้ง ภาษีค่านา ภาษีอากรสวนใหญ่ ภาษีอากรสวนใหญ่ ในรายได้เข้าสู่รัฐประเพณีขึ้นอยู่กับการว่า รายได้กลุ่มใดจะสามารถควบคุมผลผลิตที่ตนมีให้เสียภาษีถูกลง ซึ่งในประเด็นการลดภาษีเกี่ยวกับผลผลิตแล้วจะสามารถทำให้ รายได้อื่นๆ ดีขึ้นได้นั้นก็ต้องขึ้นอยู่กับการปัจจัยแวดล้อมด้วยว่ารายได้อื่นๆ ที่ทำการเพาะปลูกพืชไร่พืชสวน นั้นสามารถเข้าควบคุมวิธีการจำหน่ายแจกจ่ายถึงตัวผู้ซื้อได้อย่างแท้จริงหรือไม่เป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดในขณะนั้น

2. การดำรงชีพของเกษตรกรในเมืองนครชัยศรี

เมืองนครชัยศรีจัดเป็นพื้นที่เพาะปลูกที่สำคัญในการเป็นแหล่งผลิตอาหาร เกษตรกรจึง นับเป็นชนชั้นหลักที่สำคัญในกระบวนการผลิตในระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นเกษตรกรจึงแบ่งออกได้ เป็นชาวนา ชาวสวน ชาวไร่ เลี้ยงสัตว์ และอุตสาหกรรมท้องถิ่น การเกษตรแปรรูป ซึ่งเป็นกลุ่มหลักของนครชัยศรี ในภาคการเกษตรของนครชัยศรีนั้นได้รับการส่งเสริมจากนโยบายรัฐ เช่น การขยายที่นาโดยการขุดคลอง และช่วยเหลือยกเว้นภาษีค่านาในเวลาที่ประสบอุทกภัยน้ำท่วมหรือ แห้งแล้งเท่านั้น

2.1 เกษตรกรชาวนา ชาวสวน ชาวไร่

ชาวนา รายได้ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา และการทำนาเป็นรากฐานทาง เศรษฐกิจมาช้านานปัญหาในการดำรงชีพของเกษตรกรจึงมีอยู่ว่าชาวนาเป็นรายได้อื่นๆ กลุ่มใหญ่หาก ชาวนาอยู่ดีกินดีก็จะสามารถทำให้เศรษฐกิจเจริญเติบโตแต่วงจรการค้าข้าวเป็นกิจกรรมที่มี กระบวนการที่ไม่เอื้อสถานะด้านเศรษฐกิจของชาวนาให้อยู่ดีกินดีมากนักโดยมีวงจรดังนี้

วงจรของการค้าข้าวส่วนใหญ่มีกลุ่มคนอยู่ด้วยกัน 4 กลุ่ม คือ ชาวนา นายหน้า โรงสี ผู้ค้าข้าวส่งออกต่างประเทศ

ชาวนา เป็นผู้ควบคุมดูแลพื้นที่นาและคัดเลือกพันธุ์ข้าวนำมาปลูกในพื้นที่นาและทำการเก็บเกี่ยวตามฤดูกาลจากนั้นนำข้าวเปลือกออกจำหน่ายนอกจากนั้นชาวนายังเป็นหน่วยสำคัญในระบบเศรษฐกิจ เป็นผู้ออกค่าเช่าที่นาและเสียภาษีค่านา เป็นผู้ผลิตสินค้าหัตถกรรมพื้นบ้าน ทั้งทอผ้า เย็บสานกระบุง ตะกร้า เครื่องมือจับสัตว์ เป็นผู้ผลิตเครื่องใช้ยังชีพในครัวเรือนจากวัสดุในท้องถิ่นที่สำคัญ

สำหรับผู้มีอำนาจในการกำหนดราคาข้าวเปลือกที่แท้จริงนั้นจะมีอยู่ด้วยกัน 3 กลุ่ม คือ นายหน้าโรงสี และ ผู้ค้าข้าวส่งออกต่างประเทศ ตัวการในการค้าขายที่ส่งผลกระทบต่อรายได้และการดำรงชีพของชาวนาจึงขึ้นอยู่กับสามกลุ่มหลังที่สามารถทำกำไรกับชาวนาในลักษณะแตกต่างกัน ดังนี้

นายหน้า (ผู้ซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาและซื้อข้าวสารจากโรงสี) การกำหนดราคาข้าวเปลือกจากกลุ่มนี้เป็นขั้นแรกที่ทำให้ชาวนาได้รับผลกระทบในเรื่องราคาข้าว กล่าวคือเมื่อนายหน้าทำการซื้อข้าวเปลือกจากชาวนา โดยมากที่นครชัยศรีจะทำการขนถ่ายลงเรือและทำการชั่งตวง โดยใช้ถังตวงข้าวเปลือกขณะเดียวกันกลุ่มนายหน้า ก็อาจเป็นทั้งผู้ออกทุนเงินกู้แก่ชาวนาด้วยโดยหักดอกเบี้ยเป็นข้าวเปลือก หรือก็มีวิธีการใช้ข้าวเปลือกตวงแรกสินค้ายังชีพที่จำเป็นทั้งหลาย ถั่ว กะปิ น้ำปลา ฯลฯ ซึ่งก็อาจมีการกำหนดราคาข้าวเปลือกไม่เที่ยงตรงในการชั่งตวงกับสินค้าอื่นด้วย ทำให้ชาวนาเสียเปรียบพ่อค้าข้าวเปลือกในขั้นแรก

โรงสี การกำหนดราคาข้าวเปลือกจากนายทุนโรงสีก็เป็นผู้สร้างผลกระทบกับราคาข้าวเปลือกของนครชัยศรีด้วยประการหนึ่ง ด้วยสาเหตุที่ในกรณีที่เจ้าของโรงสี เป็นทั้งพ่อค้าข้าวส่งออกหรือเป็นสมาชิกของสมาคมพ่อค้าข้าวก็จะทำให้การกำหนดราคาข้าวเปลือกและข้าวสารของตนผูกติดกับอำนาจของสมาคมไปด้วยราคาข้าวเปลือกที่เคลื่อนไหวในตลาดของเมืองนครชัยศรีก็จะเป็นการยากที่จะกำหนดราคาข้าวของตนเองไปด้วยเพราะโรงสีนั้นต้องคิดถึงกำไรขณะเดียวกันการรวมกลุ่มสมาคมยังทำให้ คุณภาพข้าวเปลือกของนครชัยศรีอาจมีคุณภาพด้อยลงและข้าวสารอาจมีราคาตกต่ำ เพราะสาเหตุจากการที่โรงสีต้องส่งข้าวตามการสั่งของสมาคมอย่างสม่ำเสมอก็อาจทำให้โรงสีเทข้าวด้วยคุณภาพผสมปนเปลงไปเพื่อทำกำไรเฉพาะหน้าโดยขาดมาตรฐานในการควบคุมคุณภาพและบ่อยครั้งก็ทำให้ราคาข้าวเปลือกของนครชัยศรีมีราคาตกต่ำเมื่อถูกจำหน่ายออกสู่ตลาดภายนอก จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ชาวนนครชัยศรีปลูกข้าวมีคุณภาพดีที่สุดและมีราคาแพงที่สุดในตลาดต่างประเทศแต่ชาวนาและราษฎรก็มิได้นำข้าวเหล่านั้นมาบริโภคจนเจือกัน

ในท้องถิ่นอย่างพอเพียง ดังนั้นจะเห็นได้ว่าโรงสีเป็นส่วนสำคัญที่สามารถสร้างผลกระทบต่อราคาข้าวของชาวนานครชัยศรี

ผู้ค้าข้าวส่งออกต่างประเทศ การที่ราคาข้าวเปลือกนครชัยศรีที่ 1 มีราคาดีในตลาดการค้าข้าวของสิงคโปร์ในด้านหนึ่งช่วยให้ภาพลักษณ์ของข้าวที่ส่งออกไปจากประเทศไทยมีเสถียรภาพไปด้วยหากวัดมาตรฐานกับข้าวส่งออกจากประเทศอื่นทั้งในพม่าและเวียดนาม ดังนั้นผู้ค้าข้าวส่งออกต่างประเทศจึงมีส่วนสำคัญที่ทำให้ชาวนานครชัยศรีสามารถสร้างตลาดข้าวแก่ข้าวจากพื้นที่อื่นของประเทศไปด้วย ผู้ค้าข้าวส่งออกมีบทบาทในการสร้างความเคลื่อนไหวในราคาข้าวเปลือกของนครชัยศรีอย่างมากในกรณีที่ราคาข้าวเปลือกมีราคาสูงในตลาดสิงคโปร์ และฮ่องกงก็จะมีการกว้านซื้อข้าวเปลือกแบบทุบตลาดเทขายกันล้นนาเลยทีเดียวในภาพหนึ่งก็ทำให้ชาวนาได้เงินจากการขายข้าวเปลือกในราคาสูงอย่างรวดเร็วแต่ด้านหนึ่งก็ยิ่งทำให้ชาวนามีค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นในฤดูกาลถัดไปเพราะต้องซื้อหาข้าวเปลือกไว้ทำพันธุ์หรือลงนาของตนในราคาแพงขึ้นและเป็นการยากที่ชาวนาจะสามารถเก็งกำไรข้าวเปลือกที่จะซื้อมาลงปลูกในราคาที่ถูกลงเพราะในกรณีการเทขายข้าวเปลือกจะเกิดขึ้นพร้อมกันทั้งลุ่มน้ำท่าจีน-ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างทั้งหมดเมื่อถึงฤดูทำนาชาวนาก็ต้องลงทุนปลูกข้าวในเวลาใกล้เคียงกันก็ทำให้ราคาข้าวเปลือกต้องซื้อหากันในราคาแพงเพิ่มขึ้นไปอีก ดังนั้นกลุ่มผู้ค้าข้าวส่งออกก็เป็นกลุ่มหนึ่งที่สำคัญที่ทำให้ชาวนานครชัยศรีได้รับผลกระทบจากการค้าส่งออกข้าวดังกล่าวอยู่บ่อยครั้ง

การดำรงชีพของชนชั้นชาวนาเมืองนครชัยศรี นั้นสรุปได้ว่า สาเหตุสำคัญที่การดำรงชีพของชาวนามีอุปสรรคในการดำเนินชีวิต คือ เมื่อการค้าข้าวส่งออกต่างประเทศเข้ามามีบทบาทในการควบคุมกลไกราคาข้าวเปลือกของนครชัยศรี ทำให้มีราคาสูงกว่าข้าวสาร ในท้องถิ่นในความเข้าใจทั่วไปชาวนาจะต้องได้ประโยชน์จากสถานการณ์ดังกล่าว แต่ปรากฏว่าระหว่างปี พ.ศ. 2453 -2455 ชาวนานครชัยศรี ต้องประสบกับการเก็งกำไรและการทุบตลาดในการรับซื้อข้าวเปลือกในท้องถิ่นอย่างรุนแรง ทำให้เมืองนครชัยศรีขาดแคลนข้าวเปลือกชนชั้นชาวนาต้องหาซื้อข้าวสารนาสวนชั้นสองมาบริโภคทั้งที่เป็นผู้ผลิตข้าวแต่กลับไม่ได้บริโภคข้าวในผืนนาของตนเองเป็นส่วนใหญ่ เมื่อถึงฤดูเพาะปลูกก็ต้องลงทุนซื้อพันธุ์ข้าวจากที่อื่นมาปลูก ถึงที่สุดชาวนาโดยมากก็มิได้ร่ำรวยขึ้นแต่อย่างใด ในยามที่ว่างเว้นจากการทำนากิจกรรม การหาซื้อสินค้าที่จำเป็นในการดำรงชีพก็เป็นวัฒนธรรมพื้นฐาน ทั้งการซื้อหา เครื่องมือการเกษตร สุรา น้ำมันต่าง ๆ ซื้อพืชสวนอื่น ๆ ที่ไม่ได้ปลูกและซื้อหาข้าวสาร จากพ่อค้าอีกต่อหนึ่งจึงทำให้การสะสมทุนและเงินออมของชาวนาไม่เข้มแข็งพอที่จะดำรงชีพอย่างปกติสุข

2.2 สภาพของชาวสวนชาวไร่กับการทำนา

การส่งเสริมให้ราษฎรปลูกพืชทดแทน อื่นควบคู่ไปกับการทำนานั้น รัฐบาลได้มีการวางรากฐานเอาไว้ตั้งแต่ช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ราวปี พ.ศ. 2445 -2450 ในช่วงเริ่มต้นการส่งเสริมจากภาครัฐยังเป็นเพียงขั้นสำรวจชนิดพืชผลที่มีอยู่ในท้องถิ่นก่อนและทดลองปลูกเท่านั้น ส่วนของราษฎรเองก็มีการพัฒนาการปลูกพืชสวนกันอยู่บ้างแล้วในท้องที่ต่าง ๆ แต่เดิมชาวนครชัยศรีมีวิถีชีวิตอยู่กับการเพาะปลูกมาตลอดอยู่ก่อนแล้ว การพัฒนาการปลูกพืชสวนมีการสั่งสมประสบการณ์กันเองในหมู่ราษฎรในท้องถิ่นซึ่งพืชไร่และพืชสวนที่ชาวนครชัยศรีมีความนิยมปลูกกันมากในระหว่างปี พ.ศ. 2455 แบ่งได้ดังนี้

- 1) พืชไร่ ได้แก่ ไร่อ้อย ไร่ยาสูบ ไร่ถั่ว ไร่เงาะ ไร่ข้าวโพด ไร่มะพร้าว ไร่สับปะรด ไร่เฟือง ไร่มัน
- 2) พืชสวน ได้แก่ สวนส้มโอ สวนส้ม สวนน้อยหน่า สวนกล้วย สวนมะม่วง สวนขนุน และการทำสวนผักต่าง ๆ (ส.จ.ช.,พ.ศ. 2455.กส.13/749)

ในปี พ.ศ. 2455 รัฐบาลได้มีการประกาศเรียกเก็บภาษีต้นผลไม้ของเมืองนครชัยศรีเพิ่มขึ้นไปแล้วอีกหลายรายการ ราษฎรบางส่วนก็เกรงกลัวที่จะต้องเสียภาษีต้นผลไม้เพิ่มบางรายก็มีการหักล้างต้นผลไม้ของตนลง ต่อมาเมื่อความต้องการผลไม้จากสวนของชาวนครชัยศรีมากขึ้น เกษตรกรจึงเริ่มหันมาขยายพื้นที่เพาะปลูกพืชสวนกันมากยิ่งขึ้น ตลาดรับซื้อผลไม้จากนครชัยศรีจะถูกส่งไปทางเรือและทางรถไฟไปในตลาดรับซื้อสำคัญสองแห่ง แห่งแรกคือ ที่สถานีรถไฟพระปฐมเจดีย์ แห่งที่สองคือ สถานีรถไฟบางกอกน้อย การค้าผลไม้ของชาวสวนผลไม้ การค้าผลไม้จากพื้นที่เพาะปลูกของเกษตรกรสามารถสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรเพิ่มมากขึ้นตั้งแต่เดิมจะผูกตัวเองกับการทำนา ต้องยอมรับว่าการทำสวนผลไม้สามารถทำให้เกษตรกรของนครชัยศรีมีฐานะทางเศรษฐกิจที่มั่นคงมากยิ่งขึ้น หากเปรียบเทียบการระยะเวลาลงทุนแล้วการทำสวนอาจมีเวลานานกว่าแต่ให้ผลตอบแทนที่คุ้มค่ามากกว่าการทำนามาก

ชาวสวน ในพื้นที่เพาะปลูกสำคัญระหว่างปี พ.ศ. 2457 – 2462 บริเวณทุ่งนาข้าวของนครชัยศรี – ดลิ่งชัน จะถูกแทรกเต็มไปด้วยสวนผลไม้ของชาวสวนผลผลิตจากสวนนำมาซึ่งผลไม้ที่มีรสชาติและสีสรรหลากหลายชนิดมีทั้ง ส้มโอ ส้มอื่น ๆ น้อยหน่า กล้วย ข้าวโพด

ลัปประด ขนุน ฟักทอง กระท้อน แดงโม เงาะ ลำไย มะนาว ต้นหมาก ต้นมะพร้าว ต้นพลู ต้นมะม่วง ต้นมะปราง ต้นมังคุด ต้นรางสาต ต้นทุเรียน ชาวสวนเป็นกำลังสำคัญในการผลิตอาหารหล่อเลี้ยงชุมชนได้ในยามที่มีวิกฤติข้าวยากมากแพ่งได้ ขณะเดียวกันชาวสวนไม่ต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับสถานการณ์การเก็งกำไรจากราคาข้าวเปลือกดังนั้นจะเห็นได้ว่าการที่ชาวสวนมีกิจกรรมในการผลิตที่หลากหลายมากกว่าชาวนาจึงทำให้ชาวสวนเป็นเกษตรกรกลุ่มหนึ่งที่มั่นคงและเป็นเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจระหว่างเมืองและภาคชุมชนน้อยกว่าเกษตรกรกลุ่มอื่น ๆ ของนครชัยศรีในขณะนั้น

สิ่งที่ทำให้เกษตรกรชาวนครชัยศรีมีสภาพต้องพึ่งพิงระบบเงินตราในการจัดหาซื้อสินค้าเป็นปัญหาสำคัญในการดำรงชีพสำหรับสังคมเกษตรกรรม กำไรจากระบบการค้าส่งออกโดยเฉพาะการค้าข้าวเพียงด้านเดียวทำให้ชาวนามีรายได้ไม่พอเพียงต่อการดำรงชีพเป็นอย่างมาก ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้ชาวนานครชัยศรีสามารถปรับตัวไปสู่วิถีทางการผลิตอย่างอื่นที่มีความมั่นคงมากขึ้น คือ การปฏิรูปกรรมสิทธิ์ที่ดินแก่เกษตรกร เพราะโดยมากชาวนานครชัยศรีในขณะนั้นมักเป็นผู้เช่าที่ดินเป็นส่วนมาก ชาวนาก็ต้องตกอยู่ในวงจรของการเป็นแรงงานในการผลิตเท่านั้น การตัดราคาข้าวเปลือกจากพ่อค้าคนกลาง การหักค่าเช่าเป็นหางข้าวจากที่นา การใช้จ่ายในการซื้อสิ่งจำเป็นในการดำรงชีพที่มีราคาแพงมากขึ้น การตกเป็นผู้รับภาระหนี้สินเมื่อเกิดภัยธรรมชาติทำนาไม่ได้ผล การที่ต้องกู้หนี้ยืมสินโดยเสียดอกเบี้ยแก่นายทุนราคาแพง สิ่งเหล่านี้เป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้การดำรงชีพของชาวนามีความไม่มั่นคง ดังนั้น การปฏิรูปกรรมสิทธิ์ที่ดินแก่ชาวนาจึงเป็นสิ่งสำคัญมาก ที่จะทำให้ชาวนาสามารถลงแรงปลูกพืชอาหารอื่นเพื่อทดแทนการปลูกข้าวเพื่อการยังชีพ ทดแทนรายจ่ายอื่นที่ไม่จำเป็นให้ลดลง แต่ทว่ารัฐบาลก็ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้แก่ชาวนาได้ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่านับจากปี พ.ศ.2457-2469 การทำสวนเป็นอาชีพที่เกษตรกรทั้งหลายเริ่มให้ความสำคัญอย่างจริงจังมากยิ่งขึ้น รายได้จากการส่งออกพืชสวนเริ่มมีปริมาณสูงขึ้นอย่างเป็นลำดับ จึงอาจกล่าวได้ว่านับจากนี้การทำพืชสวนกำลังเป็นทางเลือกที่สำคัญของเกษตรกรชาวนครชัยศรีที่พยายามปรับวิถีชีวิตที่พึ่งพิงการรับซื้อจากภายนอกมาเป็นการพึ่งพิงตลาดรับซื้อจากภายในประเทศที่มีความมั่นคงด้านราคามากกว่าและเป็นการลดรายจ่ายสินค้าอาหารของตนลงด้วย

ชาวไร่ ในปี พ.ศ. 2453-2465 นั้นโดยมากจะมีนายทุนเป็นผู้ให้การสนับสนุนแก่เกษตรกรมีทั้ง ไร่อ้อย ไร่ข้าวโพด ไร่มัน และไร่ถั่ว ไร่มะเกลือ การทำไร่โดยมากชาวไร่จะเป็นเพียงลูกจ้างและแรงงานที่เป็นชาวจีน ขณะที่ชาวจีนที่ทำไร่อย่างอิสระมีปริมาณน้อยกว่ามากในพื้นที่ตอนเหนือของนครชัยศรี – สุพรรณบุรี เป็นแหล่งพืชไร่ที่สำคัญ การทำไร่เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดอุตสาหกรรมการแปรรูปผลิตผลทางการเกษตรทั้งการทำไร่อ้อย สำหรับทำน้ำตาล

การทำมะเกลือ เพื่อข้อมมะเกลือ การทำพีชไร้ เช่น ข้าวโพด และถั่ว ถูกส่งออกไปทางรถไฟสู่กรุงเทพฯ ดังนั้นการทำให้ยังทำให้เกิดแรงงานในภาคเกษตรและแรงงานในภาคอุตสาหกรรมของนครชัยศรีไปด้วย นับจากปี พ.ศ. 2457 เป็นต้นมาการทำไร่ของนครชัยศรีมีแรงงานลดลงอย่างมาก เป็นผลมาจากการเคลื่อนย้ายของแรงงานชาวจีนสามารถเดินทางออกไปโดยทางรถไฟไปเป็นแรงงานในการผลิตอย่างอื่นทั้งในกรุงเทพฯ หัวเมืองทางภาคใต้ และไปสู่หัวเมืองเหนือและภาคอีสาน อันห่างไกลที่มีรถไฟผ่านได้อย่างอิสระหลังจากนั้นในปีระหว่าง 2460 -2469 อุตสาหกรรมที่ต้องใช้แรงงานมาก ๆ จะเริ่มมีแรงงานลดลงตามมาในภายหลัง ทั้ง การทำโรงหีบอ้อย โรงสี โรงข้อมมะเกลือ โรงเผาโอ่ง เป็นต้น

ในด้านการเพาะปลูก ในปีพ.ศ.2465 จากรายงานของข้าหลวงเกษตรมณฑลนครชัยศรี ราษฎรจำนวนหนึ่งเริ่มให้ความสนใจในการปลูกพีชไร้ ควบคู่ไปกับการทำนาอันข้างแล้ว ทั้งการปลูกอ้อย ไร้เฟือก ไร้มัน ไร้ข้าวโพด สำหรับการปลูกอ้อยมีพื้นที่ลดลงเพราะอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายได้เริ่มหมดลงไปแล้วแต่การปลูกอ้อยเพื่อขายส่งออกก็ยังมีอยู่มาก ดังนั้นพีชไร้ทั้งหลายจะมีแหล่งผลิตส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณ ทิศเหนือของเมืองนครชัยศรี ตำบลบางไทรป่า ระหว่างแม่น้ำนครชัยศรี – เมืองสุพรรณบุรี โดยอาศัยน้ำจากแม่น้ำท่าจีนเพื่อช่วยในการเพาะปลูกและลำเลียงพีชผลลงมาตามแม่น้ำเป็นเส้นทางสำคัญ

ตารางที่ 9 จำนวนเนื้อที่ดินที่ได้เพาะปลูกพืชผลประเภทต่างๆของเมืองนครชัยศรี พ.ศ.2458

(หน่วย:ไร่)

ชนิดที่ดิน	ที่ดินที่ทำการเพาะปลูก	การเพาะปลูกที่เสียหาย	ผลผลิตที่ได้
ผืนป่า	69,155		
นาข้าว	438,039	50,776	387,263 ไร่
พีชไร้	22,052		
พืชสวน	9,903		

ที่มา: (ส.จ.ช.,พ.ศ. 2458.กศ.13/1116)

2.3 อาชีพเสริมในระดับครัวเรือนเกี่ยวกับการแปรรูปสินค้าเกษตร

อาชีพเสริมในระดับครัวเรือน ด้านการพัฒนากำลังการผลิตของเมืองนครชัยศรีนั้น การพัฒนาการผลิตจะสอดคล้องกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ท้องถิ่นเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัด เป็นภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นจากภาคการเกษตร ของเมืองนครชัยศรีผสมผสานองค์ความรู้จากทั้งราษฎรไทยในท้องถิ่นกับชาวจีนทำให้เกิดการผลิตหลายสาขาทั้ง การทำน้ำตาลทราย การทำน้ำตาลโตนด การทำขนม จากผลตาล การถนอมอาหารจากพืชสวนต่างๆ กล้วยตาก มะม่วงกวน การทอดฝ้ายมัด ย้อมจากผลคราม การย้อมมะเกลือ การปั่นเตา ปั่นโอง การนึ่งปลาทุ การทำปลาตากแห้ง ฯลฯ สินค้าที่ประชาชนผลิตได้มีการจำหน่ายแจกจ่ายไว้ใช้บริโภคในเมืองและในชุมชนต่าง ๆ อย่างเพียงพอ สินค้าที่ได้จากภูมิปัญญาที่สำคัญ คือการทำน้ำตาลโตนด การทำน้ำตาลดังกล่าว ราษฎรในท้องถิ่นสามารถหาได้จากต้นตาลที่ขึ้นอยู่ทั่วไปตามคันนา จากนั้นนำเหง้าตาล มาตัดปาด ทางหัวบีบน้ำตาลออกแล้วนำมาเคี่ยวจนได้น้ำตาลบางส่วนนำมาเคี่ยวอีกครั้งจนเหนียวขึ้น นำมาหยอดใส่พิมพ์กะทะออกกลายเป็นน้ำตาลปึก เมื่อสามารถผลิตน้ำตาลในท้องถิ่นขึ้นใช้เองทำให้ บางครัวเรือนสามารถนำไปประกอบทำอาหารได้ ผลตาลใช้ทำขนมตาลเชื่อมหรือร่อยแก้ว มีการปลูกตาลมีประโยชน์ได้หลายด้าน ไม่ต้องหาซื้อน้ำตาลทรายจากพ่อค้าเร่ร่อนเลย ในปี พ.ศ. 2432 รัฐบาลจัดเก็บภาษีต้นตาลขึ้น เมืองนครชัยศรีมีปริมาณต้นตาลประมาณ 4,300 ต้น ในปีนั้นมีผู้ยื่นทูลเกล้าถวายพระคลังปีละ 10 ชั่ง จะรับเป็นผู้เก็บภาษีต้นตาล ในปี พ.ศ. 2433 (ส.จ.ช.,ร.ศ.108.ค. 14.2/1: 2) รัฐบาลจัดเก็บภาษีจากเครื่องมือของราษฎรทั้งหม้อต้มตาล(หม้อตาล)ในอัตราหม้อหนึ่ง 32 นิ้ว ใบละ 6 บาท โดยซื้อหม้อจากเจ้าภาษีหม้อตาล ขณะเดียวกันรัฐบาลยังเรียกเก็บ ภาษีมีดปาดตาล จะเก็บรายตัวคนผู้ที่มีมีดปาดตาลจะต้องเสียเงิน ปีหนึ่งคนละ 6 บาท เก็บเท่ากับเงินค่าราชการ ต่อปีเลยทีเดียว และการจัดเก็บภาษีมีดปาดตาลรัฐบาลจะเก็บทั้งผู้ที่ทำตาลและไม่ได้ทำตาลอาศัยเอาว่ามีเครื่องมือก็เก็บได้ สร้างความเดือดร้อนแก่ผู้ปลูกตาลและทำน้ำตาล อย่างมาก ต่อมาในปี พ.ศ. 2442 เมื่อมีการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลในปีนั้น พระยาสุนทรบุรีศรีพิชัยสงคราม ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรี มีความเห็นว่าควรเปลี่ยนวิธีเก็บภาษีตามมีดและเครื่องมือ ให้เก็บเป็นรายต้น ปี 1 ต้นละ 16 อัฐ จะทำให้เจ้าพนักงานตรวจนับได้ง่ายและจัดเก็บง่าย ในการประชุมนั้น ข้าหลวงเทศาภิบาลทั้งหลายและกรมหลวงดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเห็นชอบด้วยในที่สุด จึงแก้วิธีการเก็บภาษีใหม่และเริ่มประกาศวิธีเก็บภาษีน้ำตาลโตนดใหม่ในปี พ.ศ. 2443 (ส.จ.ช.,ร.ศ.116.ค.14.2ก/18: 25-48)

การย้อมมะเกลือและย้อมคราม มีพบเห็นอยู่มากที่นครชัยศรีเพราะ ผลมะเกลือป่า มีขึ้นอยู่มากบริเวณข้างหลังองค์พระปฐมเจดีย์ ไปจนถึงเมืองกาญจนบุรี ชาวบ้านจึงเก็บนำผลมะเกลือไปจำหน่ายได้ราคาดีมาก ปริมาณสินค้ามีมากบางส่วนยังขายออกสู่ต่างประเทศด้วย ขณะที่การย้อมคราม ถือว่าบริเวณคลองเจดีย์บูชามีผลครามมากก็มีผู้ใช้ครามย้อมผ้าด้วยเช่นกัน และเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ให้แก่ราษฎรที่มีวิชาชีพในการย้อมผ้าได้ราคาดีมากเพราะผลผลิตนั้นหาได้ง่าย (ส.จ.ช.,ร.ศ.117.ม.2.14/61: 28-29)

ในด้านการประกอบวิชาชีพอื่น ๆ ของราษฎรเมืองนครชัยศรีในอดีตตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แรกเริ่มมีทั้ง การผลิตน้ำตาลตโนด การทำผ้ามัดย้อม การดัดหมักสุรา การทำหัตถกรรมพื้นบ้าน ข้าวของเครื่องใช้ต่างๆราษฎรยังนิยมประดิษฐ์ไว้ใช้สอยกันเองโดยมาก แต่เมื่อเศรษฐกิจของประเทศและท้องถิ่นเริ่มเปลี่ยนแปลงไปราษฎรเหล่านี้ก็ค่อย ๆ ละทิ้งวิธีการผลิตจากครัวเรือนของตนลง หันไปหาซื้อสิ่งของจากต่างประเทศที่มีความสำคัญในการดำรงชีพมากยิ่งขึ้นในภายหลัง การหันไปนิยมสินค้าต่างประเทศเริ่มต้นมาจากราวปี พ.ศ. 2435 เป็นช่วงเวลาที่เมืองนครชัยศรี มีชาวจีนอพยพเข้ามาสู่ท้องถิ่นมากขึ้นแล้ว การพัฒนาพื้นที่นา การพัฒนาเมืองนครชัยศรีไปสู่อุตสาหกรรมน้ำตาลทราย และอุตสาหกรรมโรงสีข้าว เมื่อมีชาวจีนอพยพเข้ามาประกอบอาชีพต่าง ๆ มากยิ่งขึ้นแล้ว ก็นำมาซึ่งวัฒนธรรมการจับจ่ายซื้อสินค้าด้วยเงินตราที่เข้มข้นมากยิ่งขึ้นมาสู่เมืองนครชัยศรีและในชุมชนต่าง ๆ วัฒนธรรมการซื้อขายสินค้าอย่างรวดเร็วถูกซึมซับเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคมในชุมชนท้องถิ่นรวดเร็วมากยิ่งขึ้น ในรายการสินค้าที่ท้องถิ่นไม่สามารถผลิตแข่งขันกับสินค้านำเข้ามาขายได้จะถูกทำลายให้หายไปจากวงจรการผลิตในท้องถิ่นอย่างค่อยเป็นค่อยไป

ดังนั้นในช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจระหว่างปี พ.ศ. 2439 -2469 เป็นต้นมาเมืองนครชัยศรีจึงเริ่มที่จะมีการพัฒนาวิชาชีพของราษฎรในท้องถิ่นเริ่มลดน้อยลงไปบ้างแล้ว ในภาควิชาชีพของราษฎรที่ยังหลงเหลืออยู่ที่สำคัญจะมีอยู่ดังนี้ การทอผ้าไหม การทำน้ำตาลปีก การทำกุนเชียงตำบับ้านต้นตำโรง การปั้นเตาบ้านท่านา การย้อมมะเกลือ สำหรับการทำอาหารและขนมจะถูกสืบทอดกันเองในชุมชนต่างๆซึ่งมีมากมายหลายครัวเรือน จะเห็นได้ว่าการประกอบอาชีพของราษฎรเมืองนครชัยศรี ส่วนมากจะเป็นการผลิตที่มาจากชาวจีนเป็นส่วนมาก สำหรับการถ่ายทอดวิชาชีพที่มาจากคนเชื้อสายอื่นที่อพยพเข้ามาสู่นครชัยศรีจะมีทั้งการทำผ้าไหมของชาวลาวโซ่ง ในปี พ.ศ. 2453 รัฐบาลได้ทำการสำรวจการทำไหมของชาวลาวโซ่งที่นครชัยศรี

(ส.จ.ช.,พ.ศ. 2453.กศ.13/458) ได้เส้นไหมที่มีลักษณะเป็นมันเลื่อมดีแต่ยังมีข้อด้อยกว่าไหมในที่ขึ้นชื่อที่อื่นเพราะมีลำเส้นโตเกินไป จึงต้องมีการพัฒนากันไปอีกการทำไหมของชาวนครชัยศรีจึงเจริญขึ้นได้อีกมาก

สำหรับอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายที่ลดลงไปที่เมืองนครชัยศรีนั้นการใช้น้ำตาลถูกทดแทนด้วยการนำเข้าจากท้องที่อื่นและการผลิตน้ำตาลโคโค จากคนในท้องถิ่นนับจากปี พ.ศ. 2440-2462 รัฐบาลก็เริ่มควบคุมการจัดเก็บภาษีหม้อบรจตาลที่ออกจำหน่ายโดยรัฐ มีเจ้าภาษีออกเก็บในอัตราปันละ 6 บาท และขึ้นราคามาที่ปันละ 9 บาท และเก็บภาษีมิดปาดตาล (ส.จ.ช.,พ.ศ. 2462.ก.2/21) อุตสาหกรรมน้ำตาลโคโคเป็นการผลิตสินค้าจากวิชาชีพของราษฎรท้องถิ่นที่น่าจะสร้างรายได้ให้แก่ราษฎรได้และเป็นการลดค่าใช้จ่ายค่าวัตถุดิบในการประกอบอาหารคาวหวานของราษฎรได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นส่งผลให้การผลิตน้ำตาลของราษฎรท้องถิ่นลดหายลงไปจากนครชัยศรีเป็นอย่างมากเป็นผลมาจากการที่ภาครัฐไม่ได้เอื้อนโยบายในการผลิตของราษฎรในท้องถิ่นมากนัก

สรุป ในที่สุดแล้วราษฎรเมืองนครชัยศรีไม่มีอิสระในการผลิตในระดับอุตสาหกรรมทั้งขนาดเล็กและขนาดกลางมากนัก ทั้ง ๆ ที่ประชาชนเป็นกำลังสร้างสรรค์การผลิตได้ รัฐบาลสนใจแต่การทำนาเป็นพื้นเท่านั้น การทำน้ำตาลโคโคของราษฎรมีการเสียภาษีซ้ำซ้อนหลายขั้นตอน เริ่มตั้งแต่จัดเก็บภาษีจากเครื่องมือรายตัวคน ภาษีมิดปาดตาลเก็บรายตัวคน ภาษีดันตาล ภาษีม้อตาล ภาษีน้ำตาล ภาษีทั้งหลายเป็นการบั่นทอนกำลังใจของราษฎรไม่ให้ทำการผลิตอย่างอื่นนอกจากทำนา ดังนั้นถึงที่สุดจึงพบว่า ชาวนา ชาวสวน เมื่อริเริ่มคิดลงมือผลิตสิ่งใดรัฐบาลก็มุ่งหวังแต่ภาษีให้มากรายการขึ้นเท่านั้น ไม่ได้ตระหนักว่าสินค้าบางอย่างอาจจำเป็นต้องละเว้นเพื่อสงวนไว้ให้มีการบริโภคในท้องถิ่นให้เป็นการป้องกันการขาดแคลนน้ำตาลได้ในระดับหนึ่ง เมื่อราคาน้ำตาลทรายมีราคาแพงราษฎรสามารถใช้น้ำตาลโคโค มาบริโภคทดแทนกันได้ ในความเป็นจริงการที่รัฐบาลได้จัดเก็บภาษีหม้อตาล และเก็บภาษีน้ำตาลจากฟักหม้อตาลเป็นสิ่งที่สมเหตุผลในระดับหนึ่งแล้วแต่ภาษีอื่นที่เกี่ยวกับดันตาล เครื่องมือทำตาล มิดปาดตาล ดังนั้น รัฐบาลจัดเก็บภาษีหลายขั้นตอนจนเกินไปจึงทำให้การผลิตน้ำตาลเกิดขึ้นได้ยาก ส่งผลให้การพัฒนาเป็นอุตสาหกรรมน้ำตาลในครัวเรือนลดลงในที่สุด

กำลังการผลิตส่วนใหญ่ของนครชัยศรีนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2457 – 2469 มีกำลังการผลิตในด้านเกษตรกรรมเป็นหลักโดยเฉพาะการทำนา การทำสวน ในพื้นที่เพาะปลูกของชุมชนต่างๆ ขณะเดียวกันในภาคเมือง ซึ่งได้ประโยชน์จากการเดินรถไฟทำให้กลุ่มพ่อค้าวานิชย์ได้ประโยชน์ในการรับซื้อวัตถุดิบทางการเกษตรเพิ่มมากยิ่งขึ้น

การลงทุนผลิตสินค้าในภาคอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมในท้องถิ่น เช่น โรงหีบอ้อย โรงสี โรงย้อมมะเกลือ ในภาคอุตสาหกรรมเหล่านี้กำลังหดตัวลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปโดยเฉพาะอุตสาหกรรมผลิตน้ำตาลทรายในปีพ.ศ.2455 เหลืออยู่ที่เมืองนครชัยศรี 2 โรงงานเท่านั้นอุตสาหกรรมและ ภาคธุรกิจ ก็จะปรับตัวเป็นอุตสาหกรรมประเภทใหม่ขึ้นทดแทนและจะเกิดธุรกิจค้าส่งจากกรุงเทพฯเข้ามาขยายกิจการมากยิ่งขึ้น ทั้งธุรกิจ การค้าน้ำอัดลม การค้าสุราต่างประเทศ การค้าน้ำแข็งทางเรือ สินค้าหีบห่อต่าง ๆ ฯลฯ ในภาคการนำเข้าสินค้าหลายรายการทำให้เกิดธุรกิจค้าส่งค้าปลีกขึ้นในหลายสินค้าด้วยกัน ขณะที่สินค้าในภาคชุมชนที่สามารถปรับตัวเพื่อความอยู่รอดได้นั้นจะเป็นการผลิตสินค้าที่คนท้องถิ่นได้เปรียบ โดยเฉพาะการทำเตาดิน การปั้นโอ่ง สินค้าหัตถกรรม การทำปลาแห้ง การแปรรูปเนื้อสัตว์ การแปรรูปผักและผลไม้ ซึ่งสินค้าที่เกิดขึ้นเหล่านี้เมืองนครชัยศรียังสามารถผลิตออกขายนารายได้เข้าสู่ท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

การแปรรูปสินค้าเกษตร การค้าสุกรเป็นรายได้ที่สำคัญของเมืองนครชัยศรีจากประมาณรายได้ภาษีสุกรที่รัฐจัดเก็บในแต่ละปีสูงขึ้น เนื่องจากในท้องที่เมืองนครชัยศรีบริเวณลุ่มน้ำท่าจีน และคลองสาขา มีปริมาณผักตบชวาที่เป็นอาหารสุกรเป็นอย่างดีและราคาถูก การเลี้ยงสุกรของเมืองนครชัยศรี เริ่มเลี้ยงมาตั้งแต่สมัยสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในช่วงเริ่มแรกการเลี้ยงยังเป็นในลักษณะเลี้ยงไว้ในครัวเรือนหลังจากนั้นจึงเริ่มเลี้ยงแบบคอกเล้าจำนวนมาก กันในภายหลัง การเลี้ยงสุกรในเมืองนครชัยศรีชาวจีนเป็นผู้นำมาเลี้ยงเป็นส่วนมากนิยมเลี้ยงทั้งสุกร เป็ด ไก่ ไข่บริโภคและจำหน่ายในชุมชนมาจนถึงในปี พ.ศ. 2436รายได้จากภาษีสุกรเป็นรายได้ภาษีอากรผูกขาดที่สำคัญ ชาวจีนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการค้าหมู การว่าประมูลหมู การเลี้ยงหมู การซื้ออาชญาบัตรฆ่าสุกร ตลอดถึงการเชือดสุกร ดังนั้นนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2438 รัฐยังได้เงินจากการเก็บภาษีสุกรและอาชญาบัตร ด้วย รายได้จากการค้าหมูสร้างผลกำไรแก่พ่อค้าหมูและรัฐบาลด้วยรัฐบาลได้ยกเลิกการว่าประมูลภาษีเปลี่ยนมาเป็นการผูกขาดภาษีหมูโดยรัฐดำเนินการเอง ขณะเดียวกันเมืองนครชัยศรีก็ยังมีผู้นิยมเลี้ยงหมูกันมากมาโดยตลอด (ศ.จ.ช.,ร.ศ.114.ค.14.2ก/11)

การอพยพเข้ามาของชาวจีนในเมืองนครชัยศรีนำมาซึ่งแรงงานและทำให้การค้า การเกษตรต่างๆ ขยายตัว การค้าหมูเจริญเติบโตได้ในที่มีชาวจีนอาศัยอยู่ ในปี พ.ศ. 2444 การขนส่ง หมูเข้าสู่กรุงเทพฯ ได้ทั้งทางเรือและทางรถไฟ หมูที่โตได้ขนาดจะถูกส่งเข้าโรงเชือด โดยหมูที่ ทำการซื้อโดยหลงฐ์โรงเชือด จะเลือกหมู เมื่อชำระเงินแล้วจะส่งหมูเข้าโรงฆ่าสุกรหลวง ในช่วงปี พ.ศ. 2445 – 2448 การค้าหมูได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลอย่างมาก (ส.จ.ช.,ร.ศ.126.ค.14.2ก/36: 24,106) เมื่อหลงฐ์ซื้อหมูแล้วยังไม่เชือดสามารถฝากไว้ในโรงฆ่าสุกรหลวงได้ แต่ยังไม่ต้องฆ่า เมื่อ หลงฐ์โรงเชือดหมูต้องการเนื้อหมู จึงค่อยเสียภาษีรับใบอนุญาตที่หลัง แล้วจึงนำสุกรนั้นไป เชือดและเอาเนื้อมาจำหน่ายได้ในปี พ.ศ. 2447 – 2448 การเชือดสุกรเสียภาษีตัวละ 3 บาท เมื่อหมูที่ ยังไม่ได้เชือดมีราคา หาบละ 25 บาท ต่ำสุดคือ 23 บาท สูงสุดคือ 28 บาท ราคาหมูที่ชำระแล้วจะมี ราคาถึงหาบละ 40-45 บาท จะเห็นได้ว่าการค้าหมู เป็นการค้าที่มีความสำคัญของราษฎรชาวจีน ในเมืองนครชัยศรี นอกจากความนิยมในการทาน เป็ด ไก่ แล้วเนื้อหมูยังเป็นสินค้าอาหารที่สำคัญ อีกด้วย การจำหน่ายเนื้อสัตว์ต่าง ๆ ในราวปี พ.ศ. 2438- 2448 ก่อนข้างได้ราคาดีมาโดยตลอด อย่างไรก็ดีในราวปี พ.ศ. 2449 อุปสรรคการค้าเนื้อหมูเริ่มเกิดขึ้นเมื่อรัฐบาลเริ่มมองเห็นรายได้จาก การค้าหมูที่ขยายตัวสูงขึ้น ทำให้รัฐบาลพยายามเรียกเก็บ ภาษีใบอนุญาตจากการฆ่าสุกรก่อนและ ไม่ยอมให้มีการฝากสุกรเอาไว้ในโรงสุกรหลวงอีก สถานการณ์ดังกล่าวส่งผลให้ผู้ค้าสุกรเดือดร้อน มีต้นทุนสูงขึ้นและรอคอยจนกว่าจะมีการสั่งซื้อเนื้อหมูจากผู้ทำการแปรรูปเนื้อหมูในการผลิต ต่าง ๆ จึงจะได้รับเงินคืน การจัดตั้งโรงฆ่าสุกรหลวง ที่ท่าंगโกลเมืองนครชัยศรีทำให้นครชัยศรีมี ค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นในการค้าหมูการขอรับใบอนุญาตเชือดสุกรต้องจ่ายเงินในทันที เป็นอุปสรรคต่อ การพัฒนาตลาดการค้าหมูในช่วงเริ่มต้นจากทั้งผู้เลี้ยงหมู และผู้จำหน่ายเนื้อหมูพอสมควร เนื่องจากในช่วงที่การค้าหมูกำลังเจริญเติบโตนั้นอุตสาหกรรมการเลี้ยงหมู และปศุสัตว์อื่น ๆ ของ เมืองนครชัยศรียังเป็นอุตสาหกรรมในระดับครัวเรือน โรงเชือดฆ่าสุกรยังมีขนาดเล็ก จนขาดทุน ในราวปี พ.ศ. 2449 เป็นผลมาจากการเปลี่ยนข้อบังคับภาษีอากรดังนั้น การพัฒนาการลงทุนเล้าหมู ขนาดใหญ่ยังเติบโตขึ้นได้ยากทำให้ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2453 การเลี้ยงหมูจึงยังเป็นการเลี้ยง ในระดับครัวเรือนและเป็นเล้าหมูขนาดกลางจึงมีมาก (ส.จ.ช.,ร.ศ.126.ค.14.2ก/36:106)

กระทั่งในปี พ.ศ. 2450 รัฐบาลเริ่มใส่ใจกับการซ่อมสร้างโรงฆ่าสุกรขึ้นอีก มีการปรับปรุงโรงฆ่าสุกรหลวง ถึง 3 แห่ง ในกรุงเทพฯ เพื่อรองรับปริมาณสุกรที่นำมาขาย ในกรุงเทพฯ ใช้เงินปรับปรุงถึง 20,000 บาทและว่าจ้างพนักงานฆ่าสุกร ในอัตราเงินเดือนคนละ 40 บาท โดยระดมเงินทุนจากรายได้บ่อนเบี้ย คลองบางกอกน้อย มาใช้ในการซ่อมสร้างดังกล่าว โรงฆ่าสุกรขนาดใหญ่ที่รัฐบาลสร้างขึ้นแสดงให้เห็นว่ารัฐเห็นความสำคัญจากผลประโยชน์จาก

การค้าสุกรในหัวเมืองต่างๆที่อยู่ใกล้กรุงเทพฯถ้าในกรุงมีโรงเชือดขนาดใหญ่ก็จะทำให้มีผู้นำหมูมาเชือดมากยิ่งขึ้นรายได้ภาษีก็เพิ่มขึ้นตามไปด้วย ดังนั้นในหัวเมืองต่างๆที่อยู่ใกล้กรุงเทพฯจึงเป็นที่ขาดหวังรายได้จากการค้าสุกรมาโดยตลอดทั้งจากเมืองนครชัยศรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองสมุทรสาคร นับเป็นแหล่งที่ส่งเนื้อสุกรเข้าสู่กรุงเทพฯ มาโดยตลอดนับตั้งแต่มีการค้าหมูในกลุ่มน้ำท่าจีน

ในปี พ.ศ. 2453 การค้าสุกรของเมืองนครชัยศรีได้เจริญมากยิ่งขึ้นเนื่องจากได้ประโยชน์จากการเดินรถไฟ การขนถ่ายสุกรเข้าสู่กรุงเทพฯสามารถย่นระยะเวลาในการขนส่งได้เป็นอย่างดี การเดินรถไฟสามารถช่วยขนส่งนำเข้าไร่ เพื่อใช้เลี้ยงสุกรของเมืองนครชัยศรีได้อีกทางหนึ่งและการนำเข้าไร่ก็มีปริมาณมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง สามารถจัดปัญหาการขาดแคลนอาหารสำหรับสุกรได้ดียิ่งขึ้น การเจริญเติบโตของการค้าสุกร นั้นนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2453 การค้าสุกรของเมืองนครชัยศรีมีแหล่งรับซื้อที่สำคัญทั้งกรุงเทพฯและเหลือส่งออกไปต่างประเทศด้วย ด้วยการที่เมืองนครชัยศรีเป็นแหล่งเลี้ยงสุกรที่อยู่ใกล้กรุงเทพฯ ทำให้ราคาสุกรของเมืองนครชัยศรีจะถูกขายตัดราคาแข่งกับสุกรจากโคราชด้วยแม้ว่าปริมาณสุกรจะมีจำนวนน้อยกว่าก็ตาม (ส.จ.ช.,พ.ศ. 2453. ม.16.1/1) ราคาสุกรเมืองนครชัยศรีมีราคาอยู่ที่หาบละ 19 บาท 50 สตางค์ ถึง 22 บาท ต่อหาบ และเมื่อสามารถส่งออกไปขายในตลาดสิงคโปร์จะมีราคาอยู่ที่หาบละ 23 เหรียญ หรือเท่ากับ 35 บาทต่อหาบ จะเห็นได้ว่าการค้าสุกรจะมีกำไรจากการส่งออกอยู่ที่หาบละ 10 บาทหรือในจำนวนสุกรส่งออก 3 ตัวจะมีกำไรประมาณ 20 บาท

ดังนั้นนับจากปี พ.ศ. 2453-2469 เป็นต้นมาการค้าสุกรของเมืองนครชัยศรีกำลังมีการขยายตัวเพิ่มมากยิ่งขึ้น และเริ่มมีการลงทุนสร้างโรงเลี้ยง เพิ่มมากขึ้น แหล่งเลี้ยงสุกรที่สำคัญอยู่ที่ตำบลต้นสำโรง การเลี้ยงสุกรของราษฎรสามารถสร้างรายได้นำเข้าสู่ท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี การเลี้ยงและการจำหน่ายสุกรสามารถสร้างผลผลิตสินค้าจากท้องถิ่นอันเนื่องมาจากการแปรรูปเนื้อสุกรด้วยการผลิตทั้ง หมูหยอง กุนเชียง รวมทั้งสินค้าแปรรูปอื่นๆที่ราษฎรชาวจีนสามารถผลิตได้การพัฒนาการแปรรูปเนื้อสุกรของชาวจีนเป็นวิชาชีพที่สำคัญสำหรับต่อยอดในการพัฒนาด้านการแปรรูปเนื้ออื่น ๆ จากเนื้อสัตว์อีกด้วย

โดยสรุป การเป็นแหล่งเลี้ยงสุกรที่สำคัญในพื้นที่ภาคกลางทำให้เมืองนครชัยศรีหรือจังหวัดนครปฐม กลายเป็นแหล่งผลิตสินค้าอาหารที่มีราคาถูกตามมาด้วย เพราะสาเหตุว่าการที่เมืองนครชัยศรีมีการพัฒนาสินค้าที่สามารถผลิตเพิ่มขึ้นได้จากผลผลิตในท้องถิ่นโดยเฉพาะเนื้อสัตว์ และพืชผลทางการเกษตรหลากหลายประเภท ทำให้เมืองนครชัยศรีมีการผลิตอาหารที่

หลากหลายและส่งผลดีในเชิงเศรษฐกิจการค้าของราษฎรในหลากหลายอาชีพทำให้มีการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นการผูกขาดการค้ามากนักราษฎรต่างมีทางเลือกในการจับจ่ายซื้อหาสินค้าอุปโภคบริโภคได้เป็นอย่างดีดังนั้นก็นับจากเวลาในปี พ.ศ. 2469 เป็นต้นมาการค้าและตลาดของเมืองนครชัยศรีจะกลายเป็นแหล่งหาซื้อสินค้าอาหารที่สำคัญของพื้นที่ภาคกลางตอนล่างไปด้วยในที่สุด

สรุป การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. 2453 -2469 ส่งผลกระทบต่อกระบวนการพัฒนาวิชาชีพของราษฎรในหลายกลุ่มอาชีพเพราะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดังกล่าวทำให้กระแสของการจับจ่ายซื้อสินค้านำเข้าได้โดยง่ายได้กลายเป็นส่วนสำคัญในระบบเศรษฐกิจที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป การละทิ้งกรรมวิธีการผลิตในสังคมชุมชนต่าง ๆ เกิดขึ้นก็เป็นผลมาจากการที่ภาครัฐไม่ได้พยายามปกป้องวิถีทางการผลิตสินค้าของท้องถิ่น อย่างจริงจังให้สามารถแข่งขันกับตลาดสินค้าจากภายนอกให้ทันทั่วทั้งที่เสียก่อน จึงนำมาซึ่งการยุบเลิกการผลิตสินค้าที่ท้องถิ่นที่ยังสามารถผลิตเพื่อลดค่าใช้จ่ายในชุมชนของตนได้ให้ลดลงไปมากในที่สุด

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบทางด้านสังคมของเมืองนครชัยศรี

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบทางสังคมของเมืองนครชัยศรีมีมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2439-2469 เมื่อสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมเริ่มเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการวางแผนทางการพัฒนาจากภาครัฐ ในเรื่องต่าง ๆ ที่สำคัญของเมืองนครชัยศรีทั้งในเรื่องการจกการความมั่นคง การจัดการด้านโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็น รวมไปถึงการวางนโยบายหลายด้านที่ส่งผลกระทบต่อราษฎรในท้องถิ่น ทั้งเรื่องการศึกษา การพัฒนาคุณภาพชีวิต รวมไปถึงการส่งเสริมด้านความเชื่อและวัฒนธรรม เมื่อเมืองนครชัยศรีเริ่มเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจที่มีการขยายพื้นที่เพาะปลูก การเพิ่มผลผลิตสินค้าต่าง ๆ ทางด้านการเกษตร ที่มีมากยิ่งขึ้น มีการพัฒนาทางรถไฟดังนั้นก็เห็นได้ว่าสภาพสังคมซึ่งมีส่วนสำคัญในการพัฒนาความอยู่ดีกินดีซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาจากภาครัฐและราษฎรเองในท้องถิ่น ที่จะต้องตระหนักถึงการพัฒนาภาคสังคมของนครชัยศรีว่ามีการพัฒนาควบคู่ไปกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นให้เป็นไปในทิศทางใดในขณะนั้น

1. ด้านการศึกษาของราษฎร

ในเรื่องการศึกษาเมืองนครชัยศรียังใช้ระบบการฝากลูกหลานเข้าเรียนในวัดบ้างก็บวชเรียนบาลีกันเป็นพื้นมานับตั้งแต่ก่อนมีการจัดตั้งเป็นมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ. 2438 เมื่อมีการพัฒนาระบบราชการมีการจัดตั้งสำนักงานราชการของข้าหลวงจากกระทรวง กรม กอง ต่าง ๆ ทำให้ในเวลาต่อมารัฐบาลเริ่มจัดการศึกษาให้แก่ เมืองนครชัยศรีอย่างจริงจังมากยิ่งขึ้น ในปี พ.ศ. 2441 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าตั้งให้พระอมรโมหิ พระราชาคณะเป็นผู้อำนวยการออกไปจัดการแนะนำด้านการศึกษาตามวัดในมณฑลนครชัยศรี และโปรดเกล้าให้พระยาสุนทรบุรี ศรีพิชัยสงคราม เทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรี ข้าราชการหัวเมืองทุกตำแหน่ง ให้ดำเนินการช่วยเหลือดูแลในเรื่องการศึกษาให้แก่บุตรหลานราษฎรเมืองนครชัยศรี พระยาสุนทรบุรี ได้เป็นผู้ส่งเสริมการศึกษาของบุตรหลานราษฎรที่มีความรู้ความสามารถให้ไปรับตำแหน่งหน้าที่ทางราชการในหัวเมืองต่อไป

การจัดการศึกษาดังกล่าวโดยมากจะมีราษฎรที่เป็นคนในท้องถิ่นและลูกหลานข้าราชการ กรมการเมือง พลตระเวน ส่งบุตรหลานเข้าเรียนเป็นจำนวนมากการขยายโอกาสทางการศึกษานั้นลูกหลานชาวจีนเองส่วนมากในช่วงเริ่มต้นการศึกษาจากวัด ยังไม่เป็นที่นิยมมากนัก บ้างต้องการกำลังแรงงานจากบุตรชายหญิงเอาไว้ใช้ในการทำงานอยู่มาการแก้ปัญหาทางการขยายโอกาสทางการศึกษาสามารถแก้ปัญหาเรื่องการส่งคนเข้าสู่ระบบราชการเท่านั้น (ส.จ.ช.,ร.ศ.118.ม. 45/8: 2-3)

นับจากปี พ.ศ. 2454 การวางรากฐานทางการศึกษาแก่ชาวนครชัยศรี ในขณะนั้นได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ที่ทรงคาดหวังที่จะทำนุบำรุงการศึกษาแก่เด็ก ๆ ทั่วพระราชอาณาจักร โดยการขยายการศึกษาให้ครอบคลุมในทุก ๆ ตำบล โดยรับเด็กที่มีอายุ 8 ปีให้เข้ารับการศึกษาระบบโรงเรียนตามความพึงพอใจ

ในขณะนั้นด้วยสภาพความพร้อมทางการศึกษาของเมืองนครชัยศรียังมีลักษณะ ดังนี้ เมืองนครชัยศรีมีการจัดการศึกษา แบ่งเป็น 2 ลักษณะ

1) เรียนตามวัดวาอาราม ได้แก่พระเป็นผู้สอน เรียนรวมกันเป็นหมู่และไม่เก็บค่าเล่าเรียน

2) เรียนในระบบโรงเรียน มีครูเป็นฆราวาสบ้างพระบ้าง และเรียกเก็บค่าเล่าเรียนกับนักเรียน (ศ.จ.ช.,พ.ศ. 2454.ศ.10/6)

เมืองนครชัยศรีได้รับบทบาทด้านการศึกษาคำคัญในด้านการเกษตรนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2445 ได้มีการจัดตั้ง โรงเรียนกรมท่าใหม่ ขึ้นอยู่ในสังกัดของกรมท่าใหม่กองพระปทุม อยู่ใน การดูแลของ มิสเตอร์ เอ โทยามะ ผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรของกระทรวงเกษตร ที่โรงเรียนนั้น ในปี พ.ศ. 2446 ได้ทำการทดลองปลูกหม่อน เลี้ยงไหม และทดลองปลูกต้นขนุน ต้นพุทรา

ความมุ่งหมายของรัฐในการที่จะแก้ไขปัญหาคือในภาคการเกษตรของประเทศนั้นรัฐบาล ในพ.ศ.2451 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการ เป็นโรงเรียนสังกัดในกระทรวงเกษตร ธิการโดยการย้ายโรงเรียนการเพาะปลูกจากทุ่งศาลาแดงมารวมกับโรงเรียนแผนที่ ณ วังตำบล สระปทุม มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมการศึกษาเรื่อง กรมแผนที่ กรมเพาะปลูก และ กรมคลองมา เป็นโรงเรียนเดียวกัน โดยมีกรมหมื่นพิไชยมหินทรโรดม เป็นนายกของโรงเรียนโดยมีผู้เชี่ยวชาญ ชาวต่างประเทศคอยให้คำปรึกษาได้แก่ มิสเตอร์ เอ โทยามะ ผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรของ กระทรวงเกษตร รับผิดชอบในหลักสูตรการเพาะปลูก และ การทำไหม มิสเตอร์ เอโซมาน วานเดอ ไฮเค ชาวฮอลแลนด์ ข้าราชการตำแหน่งเจ้ากรมคลองของกระทรวงเกษตร รับผิดชอบในหลักสูตร การทอผ้า มิสเตอร์ เออวิน ตำแหน่งเจ้ากรมแผนที่ รับผิดชอบหลักสูตรการแผนที่ที่จะเห็นได้ว่า รัฐบาลได้ผลักดันด้านการศึกษาวិชาการเกษตรให้ก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น (ศ.จ.ช.,ร.ศ.121-127.ศ.5/5)

สำหรับบทบาทโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการ ซึ่งเน้นหนักในการในด้าน การเพาะปลูกนั้นแม้จะก่อตั้งขึ้นในเมืองหลวงของประเทศ แต่เป็นก้าวแรกที่สำคัญต่อ การเปลี่ยนแปลงด้านวิชาชีพทางการเกษตรของประเทศและกำลังมีความสำคัญต่อภาคการเกษตร ของเมืองนครชัยศรีในเวลาต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2460 มีการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรมแห่ง แรกที่บริเวณ หอวัง หรือบ้านสวนหลวง สระปทุม³⁷ ในราวปีพ.ศ.2461 ก็ได้มีการโยกย้ายโรงเรียน ฝึกหัดครูประถมกสิกรรม ไปตั้งที่บริเวณวัดพระประโทนเมืองนครชัยศรี ใช้ชื่อว่าโรงเรียนฝึกหัด ครูประถมกสิกรรม วัดพระประโทน จะเห็นได้ว่าความสำคัญในด้านการเกษตรของเมืองนครชัยศรี เป็นปัจจัยสำคัญทำให้ภาครัฐให้ความสำคัญในการจัดตั้งโรงเรียนอีกด้วย (ศ.จ.ช.,พ.ศ. 2461.ศธ. 61.2/3)

³⁷ หอวัง หรือบ้านสวนหลวง สระปทุม ปัจจุบันคือ บริเวณกีฬาสนามแห่งชาติในปัจจุบัน

การศึกษาทางด้านวิชาชีพด้าน อื่นๆ ของราษฎรหากไม่ได้เข้าสู่กระบวนการศึกษาตามที่รัฐบาลจัดให้นั้นอาศัยการสั่งสมภูมิปัญญาจากคนในท้องถิ่นเองเป็นสิ่งสำคัญทั้ง การปลูกพืชไร่ การปลูกผักพืชสวน การทอผ้า การทำน้ำตาลโตนด การปั้นเตา การปั้นโอ่ง การนึ่งปลาทุ การทำขนมจากผลผลิตทางการเกษตร ฯลฯ องค์ความรู้ที่เป็นวิชาชีพเหล่านี้มีการประกอบอาชีพกันเป็นแต่เฉพาะกลุ่มราษฎร ราษฎรที่ทำการเกษตรก็ผลิตแปรรูปสินค้าเกษตรอย่างหนึ่ง ราษฎรที่ทำงานวิชาชีพเฉพาะทางก็แยกเป็นกลุ่มหนึ่ง การส่งเสริมองค์ความรู้ที่ใช้แก้ปัญหาปากท้องและการส่งเสริมการสร้างงานให้แก่ราษฎรในท้องถิ่นมีอยู่อย่างจำกัด รัฐบาลไม่ได้ให้ความสำคัญมากนัก เพราะเกรงว่าจะขาดราษฎรที่ทำนาเล็กทำนา และเกรงว่าชาวจีนที่ประกอบอาชีพที่เป็นวิชาชีพมากขึ้นจะทำให้ขาดแรงงานในไร่ไถ และ ขาดกุศลในโรงสีให้ธุรกิจที่ทำรายได้หลักโดยเฉพาะการค้าข้าว ของประเทศให้ได้รับความเดือดร้อน

ปัญหาเรื่องการศึกษาในขณะนั้น ยังมีปัญหาในเรื่องการขาดบุคลากรในการสอน หนังสือยังมีน้อยเกินไป การจัดการศึกษาประเภทที่ 2 มีปัญหาในเรื่องการขาดแคลนทุนทรัพย์ในการจัดการศึกษาอยู่บ้างดังนั้นจะเห็นได้ว่าการตั้งโรงเรียนที่ขาดการสนับสนุนจากวัดแล้วโรงเรียนจะมีค่าใช้จ่ายที่ต้องเรียกเก็บจากค่าเล่าเรียนเองเป็นสำคัญ หรือบ้างก็ต้องรอการอุดหนุนทางการศึกษาจากราชการส่วนกลางทำให้ในบางครั้งการพัฒนาการศึกษาสำหรับท้องถิ่นค่อนข้างพัฒนาไปอย่างล่าช้า การแก้ไขปัญหาคือที่มีผู้เรียนมากแต่ผู้สอนมีน้อยนั้นต้องแก้ปัญหาโดยการให้พระเป็นผู้ช่วยสอนในการให้นักเรียนเริ่มอ่านออกเขียนได้เสียก่อน แล้วจึงถูกส่งเข้าไปสู่ระบบโรงเรียนซึ่งการแก้ปัญหาของราษฎรและผู้รับผิดชอบทางการศึกษาในท้องถิ่นสามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้เป็นอย่างดี แม้ว่าจะมีปัญหาคือที่นักเรียนที่มีผู้เรียนมากยังอ่านหนังสือไม่ออกเป็นจำนวนหนึ่ง ก็ตาม

อุปสรรคสำคัญในการที่ชาวนครชัยศรีเองก็มีการส่งบุตรหลานให้เข้าเรียนกันมีจำนวนน้อยเพราะสาเหตุที่มีข่าวลือว่า “ตั้งโรงเรียนเพื่อจะรวบรวมเด็กไว้เพื่อต้องการทหารจะได้จับตัวง่ายและส่งเด็กไปเข้าเรียนแล้วจะลาออกไม่ได้” ซึ่งก็เป็นส่วนหนึ่งที่มีการส่งบุตรหลานเข้าเรียนกันน้อยขณะเดียวกันในการตั้งโรงเรียนตามอำเภอต่าง ๆ ของเมืองนครชัยศรีในขณะนั้นจะให้ความสำคัญไปที่อาคารสถานที่ แต่ปัญหาในเรื่อง การขาดแคลนครูผู้สอนยังเป็นปัญหาที่ท้องถิ่นต้องแก้ไขกันเองอีกทั้งในเรื่องการให้ความสำคัญในเรื่องการศึกษานอกเหนือจากการเรียนเพื่อการอ่านออกเขียนได้ที่ยังมีปัญหา ก็ยังมีปัญหาในด้านการจัดหลักสูตรไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้เรียน ลูกหลานชาวนครชัยศรีโดยมากเป็นลูกชานาบ้อยครั้งเมื่อถึงฤดูการทำนา เด็กส่วนหนึ่งจะต้องขาดเรียนเพื่อช่วยเหลือพ่อแม่ในการทำนาสำหรับลูกหลานชาวจีนโดยมากก็ยังนิยมให้ลูกหลาน

ช่วยเหลือกิจการในครอบครัวจึงมักมีวิถีชีวิตที่ไม่เหมาะสมในการเข้าสู่ระบบโรงเรียนที่ภาครัฐได้จัดการขึ้น

สรุป เมืองนครชัยศรีในขณะนั้นแม้ว่าจะมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานตามอย่างตะวันตกในหลายด้านแต่การพัฒนาทางการศึกษาสำหรับเมืองนครชัยศรียังเป็นสิ่งที่ล่าช้า ในเรื่องงบประมาณในการจัดการศึกษาโดยมากการพึงพิงงบประมาณบางส่วนก็มาจากการเรียรายจากพระในวัดต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้สถานศึกษาเหล่านั้นเองเป็นสำคัญ ขณะเดียวกัน ในปัญหาการขาดแคลนครูผู้สอนก็ยังคงพึ่งพิงพระเจ้าช่วยในช่วงการพัฒนาการอ่านของเด็กนักเรียน ซึ่งสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดจากการขาดครูแบบเฉพาะหน้าเท่านั้น ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าด้วยสภาพการอุดหนุนงบประมาณในการศึกษาที่มีน้อยเกินไปจึงทำให้ระบบการศึกษาของเมืองนครชัยศรีในขณะนั้นต้องได้รับการพัฒนาแบบพึ่งพิงวัดเป็นแหล่งรายได้สำคัญในการอุดหนุนค่าใช้จ่ายของโรงเรียนที่มักขาดแคลนอยู่เสมอสำหรับเมืองนครชัยศรี

คุณภาพชีวิตของราษฎร

ในด้านคุณภาพชีวิตของราษฎรชาวนครชัยศรีแต่เดิมด้วยสภาพที่เป็นแหล่งพื้นที่ปลูกข้าวที่สำคัญทำให้การค้าข้าวเจริญเติบโตมากขึ้นการว่าจ้างแรงงานชาวจีนก็มีมากขึ้นตามไปด้วย เมื่อมีแรงงานชาวจีนอพยพเข้ามาอาศัยจำนวนมากขึ้นก็ส่งผลกระทบทางด้านคุณภาพชีวิตของประชากรทั้งหลายที่ประกอบอาชีพต่าง ๆ ทั้งในชุมชน และเมือง ด้วยสภาพเมืองนครชัยศรีเองก็มีการใช้เส้นทางน้ำแม่น้ำลำคลองทั้งการเดินทางและการใช้อุปโภคบริโภคก็เป็นการง่ายที่โรคระบาดต่าง ๆ จะสามารถติดต่อถึงกันอันเนื่องมาจากการใช้แหล่งน้ำร่วมกันดังนั้นการจัดการด้านสุขาภิบาลแก่เมืองนครชัยศรีในช่วงเริ่มต้นจึงให้ความสำคัญในเรื่อง การป้องกันโรคภัยไข้เจ็บของราษฎรเป็นสำคัญ ในระยะแรกจึงมีเพียงการเขียนบอกดำรายาแผนไทยเอาไว้ตามศาลาริมคลองต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่นที่บ้านศาลาธรรมศพ – ตำบลศาลาตา เป็นต้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2459 ขอบข่ายในการพัฒนาสุขาภิบาลเริ่มมีมากขึ้น (ส.จ.ช.,พ.ศ. 2459.น.1/117) ทั้งเรื่องการป้องกันอหิวาต์ การตั้งโรงเรียน การจ้างแขกยามเพื่อป้องกันโจรผู้ร้าย การตั้งกองตำรวจภูธร ดังนั้นจะเห็นได้ว่าเมืองนครชัยศรีได้ริเริ่มให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิตของราษฎรให้มีความทั่วถึงมากยิ่งขึ้น

ซึ่งในภายหลังเมื่อมีการพัฒนาการสุขาภิบาลสำหรับเมืองนครชัยศรีก็ทำให้ราษฎรหมดปัญหาในเรื่องโจรผู้ร้าย อหิวาต์ และโรคระบาดเริ่มเกิดขึ้นน้อยลงไปอย่างมากเป็นการสร้างความเจริญทางด้านสังคมเป็นผลสืบเนื่องมาจากการขยายโอกาสในการรับราชการแก่ราษฎรท้องถิ่น

อย่างทั่วถึงด้วยทั้งการว่าจ้าง กองตำรวจภูธร การจ้างแขกยามเป็นการลดปัญหาโจรผู้ร้ายให้น้อยลง ไปอย่างมากที่นครชัยศรี แต่อย่างไรก็ดีในเรื่องการว่าจ้างครูในระบบโรงเรียนที่ท้องถิ่นจัดตั้งขึ้น ก็มีโรงเรียนเถื่อนที่สร้างขึ้นเพื่อทดแทนการขาดแคลนโรงเรียนที่ยังเป็นปัญหาสำคัญอยู่สำหรับ ในอำเภอที่ห่างไกลเส้นทางคมนาคมการเร่งรัดการขยายโอกาสทางการศึกษายังเป็นภารกิจสำคัญ ที่ภาครัฐกำลังจะต้องให้ความสำคัญกับราษฎรเมืองนครชัยศรีซึ่งยังขาดแคลนงบประมาณอยู่ใน หลายพื้นที่ของเมืองนครชัยศรี

2. ด้านความเชื่อและศาสนาของราษฎร

ในด้านการพัฒนาความเชื่อทางศาสนาสำหรับเมืองนครชัยศรีด้วยการที่มีพระปฐมเจดีย์ เป็นศูนย์กลางทางศาสนาที่สำคัญมาจากอดีต ทำให้ภาครัฐให้ความสำคัญในการบูรณะองค์พระปฐมเจดีย์ให้มั่นคงแข็งแรงมาหลายยุคหลายสมัยนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 - รัชกาลที่ 6 ภารกิจในการ บูรณะองค์พระปฐมเจดีย์ส่งผลทางด้านจิตใจแก่ราษฎรให้มีความศรัทธาทางด้านศาสนาพุทธมากยิ่งขึ้นและเป็นศูนย์รวมจิตใจทางศาสนาของราษฎรในประเทศด้วย (ส.จ.ช.,พ.ศ. 2453-2463.ศ. 9.1/80) ด้วยสภาพของเมืองนครชัยศรีที่มีพื้นเพทางด้านชาติพันธุ์ของประชากรที่มีความหลากหลาย ทั้งชาวนครชัยศรีเดิม ชาวลาว ชาวมอญ และชาวจีน ฯลฯ กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ก็รับวัฒนธรรม ความเชื่อทางศาสนาพุทธที่แข็งแกร่งเข้าเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อดั้งเดิมของตนจนกลายเป็น ความเชื่อเดียวกันไปด้วย ศาลเจ้าของชาวจีนมีการตั้งใกล้กับบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ รวมไปถึง การตั้งศาลเจ้าในชุมชนต่าง ๆ การบูชาเจ้าก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของคติศาสนาพุทธไปด้วยที่เมือง นครชัยศรี เมืองนครชัยศรีเป็นแหล่งรวมความเชื่อในเรื่องความเหนือธรรมชาติ แม้กระทั่งการบูชา เจ้าหรือผีก็เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมทางการค้าขายของราษฎรรวมไปถึงการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ด้วย ในพื้นที่ที่เป็นแหล่งค้าขาย ก.ข. และมีอาชญาบัตรไฟ ในสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 6 ราษฎร ยังพึ่งพิงการบูชาเจ้าและขอพรจากเทพตามความเชื่อทางศาสนาเพื่อหวังความสำเร็จในชีวิต อยู่จำนวนมาก

ประการสำคัญที่ทำให้ มีการเบี่ยงเบนความเชื่อทางศาสนาพุทธไปสู่ความคาดหวังของ ราษฎรในเรื่อง การค้าขาย และการประสบความสำเร็จในชีวิต เป็นวัฒนธรรมที่ชาวนครชัยศรีเดิม ได้รับการถ่ายทอดมาจากวัฒนธรรมของชาวจีนอพยพ ที่มีความเชื่อในการบูชาบรรพบุรุษที่ว่า บรรพบุรุษที่เสียชีวิตไปแล้ว คอยคุ้มครองการดำเนินชีวิต และการค้าขายเมื่อตายจากกันไปแล้ว บรรพบุรุษยังคอยช่วยเหลืออยู่ สิ่งเหล่านี้เข้าไปผสานวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องกรรมในศาสนาพุทธ

เดิมของชาวนครชัยศรีที่เป็นชาวพุทธเดิม เป็นการหล่อหลอมความเชื่อไปในทิศทางเดียวกันแต่จะถูกเพิ่มเติมในเรื่องการค้าขายและการประสบความสำเร็จในชีวิตของราษฎรชาวนครชัยศรีไปด้วย

ในการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมในคติความเชื่อทางศาสนาหรือความเชื่อทั้งหลายของชาวนครชัยศรี เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการพัฒนาความสุขทางจิตใจ และ สภาพสังคมของนครชัยศรีมีความเข้มแข็ง ชาวนครชัยศรีโดยมากจึงเป็นผู้มีจิตใจเมตตา เอื้อเฟื้อ แก่กันอยู่เสมอทั้งในเรื่องการดำเนินชีวิต และ การประกอบอาชีพการค้าขายต่าง ๆ จะพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆของชาวนครชัยศรีไม่มีการสร้างความรุนแรงต่อกันในทางสังคมเกิดขึ้นเลย ยังทำให้ปัญหาการแข่งขันการประกอบอาชีพต่างๆของชาวจีนจะได้รับความเห็นใจจากราษฎรท้องถิ่นอย่างมาก จะเห็นได้ว่าศาสนาพุทธที่ได้เจริญงอกงามขึ้น ในความศรัทธาของราษฎรเป็นการสร้างสรรค์สังคมที่มีความสงบสุขทางด้านสังคมและเศรษฐกิจอย่างรอบด้าน

สรุป ได้ว่าในด้านการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีระหว่างปี พ.ศ. 2453 -2469 ต้องยอมรับว่าสถานการณ์ที่ส่งผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ ของเมืองมีอยู่ด้วยกันสองประการ ประการแรกเกิดจากภัยธรรมชาติความแห้งแล้ง ทำให้ผลผลิตตกต่ำลง และการเกิดอุทกภัยน้ำท่วมในลุ่มน้ำท่าจีน –ลุ่มน้ำเจ้าพระยาเป็นปัญหาทางธรรมชาติทั้งสิ้น อีกประการหนึ่งเป็นปัญหาจากการกำหนดนโยบายจากภาครัฐทั้งการขยายเส้นทางรถไฟ การจัดตั้งเมืองใหม่ที่พระปฐมเจดีย์รวมทั้งการสร้างราชวังขึ้นด้วย จะเห็นได้ว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีส่งผลให้เศรษฐกิจมีการเจริญเติบโตมากยิ่งขึ้น ทั้งด้านการส่งออกและการนำเข้าสินค้าก็มีปริมาณเพิ่มขึ้นด้วย จากการวางแผนทางในการพัฒนาดังกล่าว จะเห็นได้ว่าเพื่อพัฒนาความมั่นคงของเมืองและศูนย์กลางว่าราชการให้มีความมั่นคงจากการใช้พื้นที่ของเมืองนครชัยศรีที่บริเวณพระปฐมเจดีย์เป็นสำคัญเป็นเรื่องที่ภาครัฐได้ให้ความสำคัญมากที่สุด ขณะนั้นเมืองนครชัยศรีก็ได้พัฒนาเศรษฐกิจของตนควบคู่ไปกับสถานการณ์ดังกล่าวอย่าง เป็นลำดับ การเป็นแหล่งเพาะปลูกสำคัญในลุ่มน้ำท่าจีน และด้วยภูมิศาสตร์ทางเศรษฐกิจที่กำหนดให้เศรษฐกิจของนครชัยศรีต้องกลายเป็นแหล่งผลิตพืชผลทางการเกษตรเพื่อหล่อเลี้ยงเศรษฐกิจในภาคเกษตรกรรมท้องถิ่น และเมืองใหญ่ในเมืองศูนย์กลางว่าราชการมณฑลที่พระปฐมเจดีย์และพระราชวังสนามจันทร์อันเป็นเมืองการค้าแห่งใหม่ที่สำคัญมากยิ่งขึ้น และเกิดการเชื่อมโยงเศรษฐกิจโดยทางรถไฟสู่กรุงเทพฯและหัวเมืองใหญ่ทางภาคใต้ในลักษณะเช่นนั้นทางด้านเศรษฐกิจจึงขยายตัวอย่างต่อเนื่องเพราะมีแหล่งรับซื้อผลิตผลมากขึ้นเพราะเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงกับเมืองใหญ่กำลังเป็นกำลังสำคัญคาดหวังให้เกิดความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจและความมั่นคงเป็นสำคัญ

ในด้านการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจริงสำหรับเมืองนครชัยศรีอีกด้านหนึ่งก็ต้องยอมรับว่า การขยายตัวทางเศรษฐกิจในลักษณะดังกล่าวเมืองนครชัยศรี เองก็ได้รับผลกระทบเพราะเมื่อ ภาครัฐให้ความสำคัญในการพัฒนาชุมชนพระปฐมเจดีย์ให้กลายเป็นเมืองนครปฐมนั้นมันก็ทำให้ การดำเนินนโยบายแบบรวมศูนย์กลาง เกิดขึ้นโดยที่ศูนย์กลางการกำหนดนโยบายเดิมจากการ พัฒนาเมืองนครชัยศรี ตำบลท่านา จะถูกย้ายไปอยู่ที่พระปฐมเจดีย์ ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นที่ว่าการ มณฑลนครชัยศรี คลังมณฑลนครชัยศรี และหน่วยราชการต่างๆก็ต้องถูกโยกย้ายไป การจัดสรร งบประมาณสำหรับท้องถิ่นก็ถูกจำกัดลงไปด้วย ขณะเดียวกันการจัดโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการพัฒนาเมืองก็เริ่มมีลดลง การพัฒนาพื้นที่เพาะปลูกโดยการขุดคลอง เพื่อเปิดที่นาแก่ราษฎรก็ลดลง ไปด้วยผลกระทบต่างๆ ที่เกิดขึ้นอันเป็นผลมาจากการกำหนดนโยบายจากภาครัฐส่งผลกระทบใน โครงสร้างทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีและราษฎรทั้งหลายอย่างทั่วถึงกันทั้งสิ้น ในภาคการ ผลิตนั้นทางรถไฟทำให้เกิดการปศุสัตว์ใหม่ๆเกิดขึ้นทั้งการเลี้ยงสุกร เป็ด ไก่ เพาะมีราเลี้ยงอย่างพอ เพียงแต่ก็ทำให้ในภาคการส่งออกโดยเฉพาะพืชผลทางการเกษตรถูกขนถ่ายออกจากท้องถิ่นรวดเร็ว ขึ้นสร้างประโยชน์แก่พ่อค้าและนายทุนค้าส่งออกต่างประเทศเพราะสามารถประหยัดเวลาการ ขนส่งให้ลดลง แต่ว่าในทางกลับกันการเร่งขายผลผลิตอย่างรวดเร็วจากพ่อค้าส่งออกก็ทำให้ เกษตรกรขาดการส่งเสริมพัฒนาผลิตพันธุ์ของตนเองไปด้วย ทั้งการผลิตเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม การ ผลิตสินค้ายังชีพจากทรัพยากรท้องถิ่นก็เริ่มลดลงอย่างเป็นลำดับ ระบบเศรษฐกิจของประเทศก็ กำลังจัดสรรให้ท้องถิ่นมีบทบาทเพียงการผลิตสินค้าต้นน้ำเท่านั้น ขณะที่เรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจที่ เป็นฐานรากสำคัญแก่เมืองเล็กและชุมชนต่างๆของนครชัยศรีเองก็ได้รับผลกระทบจากการ เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในช่วงเวลาดังกล่าวอยู่เสมอเพราะจะเห็นได้ว่าแม้สภาพทางเศรษฐกิจจะ มีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรแต่ปัญหาทางด้านหนี้สินของเกษตรกร การส่งเสริมวิชาอาชีพแก่ ราษฎร การจัดสรรงบประมาณเพื่อการพัฒนาอุตสาหกรรมให้เหมาะสมแก่ท้องถิ่นก็มีน้อยตัวลงไป อย่างมาก สินค้ายังชีพชนิดที่ท้องถิ่นสามารถผลิตได้ก็เริ่มมีลดลงเพราะไม่สามารถแข่งขันเรื่องราคา กับรสนิยมจากภายนอกได้ก็ต้องทำให้ระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นต้องพึ่งพิงการนำเข้ามากตามไปด้วย ดังนั้นจึงสรุปว่าแม้เมืองนครชัยศรีจะมีการพัฒนาเมืองใหม่ให้ใหญ่ขึ้น มีการพัฒนาทางรถไฟเชื่อม เศรษฐกิจเมืองต่อเมืองมากยิ่งขึ้น แต่ราษฎรส่วนใหญ่ในภาคเกษตรกรรมก็ยังคงมีความยากจนและ เป็นปัญหาที่ยังไม่สามารถแก้ไขให้หมดลงไปได้

บทที่ 5

บทสรุป

สรุปผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี พ.ศ.2439-2469

การพัฒนาทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีในระหว่างปีพ.ศ.2439-2469 ด้วยระบบเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอันเป็นผลสำเร็จมาจากการจัดสรรผลประโยชน์ โดยการรับประกันทางดินแดนในพื้นที่เพาะปลูกของกลุ่มน้ำสายสำคัญ บริเวณพื้นที่ภาคกลางของราชอาณาจักรไทยจากมหาอำนาจผ่านสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส นับจากปี พ.ศ. 2439 สภาพทางเศรษฐกิจของประเทศและท้องถิ่นทั้งหลายก็ต้องเข้าสู่กระบวนการปฏิรูปทางเศรษฐกิจภายในของตนเพื่อรองรับกับบทบาททางเศรษฐกิจ เมืองนครชัยศรีได้ผ่านการรับนโยบายส่วนกลางจากศูนย์กลางการปกครองมาสู่ท้องถิ่นของตนไปด้วย จึงก่อให้เกิดการแสวงหารายได้จากการค้าในภาคการเกษตรมากยิ่งขึ้น

ดังนั้นเมืองนครชัยศรีจึงเป็นเมืองหนึ่งในพื้นที่เกษตรกรรมที่มีรายได้สินค้าส่งออกโดยเฉพาะ ข้าว เป็นสินค้าส่งออกหลักที่สำคัญ โดยมีพืชไร่และพืชสวน ผลผลิตมีเหลือส่งออกขายไปในตลาดรับซื้อในท้องที่ต่าง ๆ ภายในประเทศและต่างประเทศ ยังสร้างรายได้ผลประโยชน์จากค่าธรรมเนียมและผลิตผลสินค้าที่สำคัญ นำรายได้ส่งเข้าแก่ท้องพระคลังของประเทศได้เป็นอย่างดี ดังนั้น การรับนโยบายด้านต่าง ๆ อันส่งผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจและสังคมโดยตรงทั้งหมดย่อมได้รับแรงผลักดันจากสถานการณ์จากทั้ง ภายในและภายนอกประเทศ ที่ต้องเผชิญกับการจัดสรรผลประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ ดังกล่าวได้สร้างความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างทั่วถึงกันในหัวเมืองทั้งหลายอันชักนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีไปด้วย

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในช่วงเริ่มต้นระหว่างปีพ.ศ. 2439 -2453 รัฐบาลให้ความสำคัญกับเมืองนครชัยศรีในลักษณะเพื่อการพัฒนาการเกษตรอย่างเป็นรูปธรรม กล่าวคือ รัฐบาลได้ทำการขุดคลอง เพื่อใช้เปิดพื้นที่นาในแหล่งเพาะปลูกต่าง ๆ ให้เพิ่มมากยิ่งขึ้นและทำการปฏิรูปการปกครองในหัวเมืองให้สามารถเชื่อมโยงเศรษฐกิจในกลุ่มน้ำท่าเงินเพื่อรวมอำนาจรัฐอยู่ที่ศูนย์กลางมณฑลนครชัยศรีในขณะนั้น ความรุ่งเรืองของนครชัยศรีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มีหลายประการ ทั้งการพัฒนาเส้นทางน้ำเพื่อการเกษตรและการเดินทางสัญจรแก่ราษฎร เป็นการสร้างพื้นที่เพาะปลูกและการเดินทางที่มีค่าใช้จ่ายต่ำอย่าง

ชาวนาลาดที่สุคประการหนึ่ง การพัฒนาทางเศรษฐกิจดังกล่าวยังสามารถทำให้ชุมชน และภาคเมือง มีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจอย่างรอบด้าน เพราะเป็นการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่เป็นรูปธรรม การท่อน้ำ ใบน้ำที่ดีมากยิ่งขึ้นนั้นสร้างผลผลิตทางการเกษตรให้มีปริมาณมากยิ่งขึ้นและมีราษฎร แสวงหาเปิดพื้นที่นาจำนวนมากขึ้น ส่งผลให้ผลิตข้าวเปลือกของนครชัยศรีมีผลผลิตที่ดี ทำให้ กิจการโรงสีข้าว ในลุ่มน้ำท่าจีนและในกรุงเทพฯ ขยายตัวตามไปด้วย และเป็นการสร้างรายได้ มหาศาลแก่นายทุนพ่อค้าข้าว การจ้างแรงงานกุลิชาวจีน เอกชนและการจ้างแรงงานในการพัฒนา ขุดคลองมีแรงงานชาวจีนอพยพเข้ามาค้าแรงงานจึงนำมาซึ่งการผลิตแบบพานิชยกรรมตามแต่ที่ ชาวจีนกลุ่มใดเชื้อชวชาญก็ทำให้การพาณิชย์กรรมต่าง ๆ เจริญมากยิ่งขึ้น และเริ่มเกิดสินค้า หลากหลายซึ่งชาวจีนอพยพได้นำเข้ามาสู่เมืองนครชัยศรี

ดังนั้นในระหว่างปีพ.ศ. 2439-2453 ความเจริญทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมได้แพร่ขยาย เข้าไปสู่ระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นอย่างเต็มรูปแบบแล้วที่เมืองนครชัยศรี การเข้ามาของแรงงานชาวจีน ยังทำให้ชาวจีนกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ภาครัฐ พยายามแสวงหารายได้จากกิจกรรมอบายมุขและ ผิดศีลธรรมเกิดขึ้นทั้ง การค้าฝิ่น การเปิดบ่อนเบี้ย การค้าสุรา กิจกรรมดังกล่าวเป็นการแบ่ง ผลประโยชน์ผ่านระบบเจ้าภาษีในช่วงเริ่มต้น และมีการพัฒนาระบบเจ้าภาษีไปในกิจกรรมด้าน ผลประโยชน์ที่รัฐบาลเรียกเก็บจากกิจกรรมการผลิตด้านต่าง ๆ

ระบบเจ้าภาษีนายอากรที่เมืองนครชัยศรีนำมาซึ่งวัฒนธรรมการค้าแบบชาวจีนแต่จิว โพนทะเลถูกรวมเข้ากับระบบราชการไทย ให้เป็นวัฒนธรรมการทำกำไรส่วนบุคคลในระบบ ราชการไปด้วยในที่สุด จึงกลายเป็นปัญหามาสู่สังคมท้องถิ่นและขยายเข้าสู่วงการราชการไทย ในภายหลัง เมื่อปรากฏว่าชนชั้นนายทุนของนครชัยศรีเองก็เป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการ ท้องถิ่นในขณะนั้น ดังนั้นผลกระทบที่ตามมาในระบบเศรษฐกิจ ก็ทำให้ชนชั้นชาวนาซึ่งเป็นราษฎร กลุ่มใหญ่และชาวจีนซึ่งมีจำนวนหนึ่งของเมืองนครชัยศรีต้องอยู่ภายใต้กฎระเบียบทางเศรษฐกิจที่ เข้มงวดในกิจกรรมการผลิตทางเศรษฐกิจ ความไม่เป็นธรรมจากการใช้ระบบเจ้าภาษีนายอากรมัน ทำให้เศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีขาดการเจริญเติบโตอย่างเป็นธรรม

ขณะเดียวกันนับจากปีพ.ศ. 2439-2469 ปัญหาเรื่องที่ดินทำกินเป็นปัญหาที่ภาครัฐพยายาม ไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการจัดสรรที่ดินทำกินในพื้นที่เพาะปลูกสำคัญยังถูกสงวนไว้ให้แก่ราชินิกุลและ นายทุนลอบดี ขณะที่ราษฎรที่ทำการเพาะปลูกพืชผลยังเป็นผู้เช่าและกลายเป็นเกษตรกรในพื้นที่ ดอนในแหล่งที่ขาดน้ำ การเก็งกำไรจากราคาข้าว ก็ยังเป็นปัญหาสำคัญที่ชาวนายังได้รับผลกระทบ

ทั้งที่เกิดจากภัยธรรมชาติ และเกิดจากการเก็งกำไรจากพ่อค้าข้าวภายในประเทศเพื่อปั่นราคาข้าว นครชัยศรีในตลาดต่างประเทศ ซึ่งก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกษตรกรของเมืองนครชัยศรีได้รับผลกระทบ นำมาซึ่งความยากจน และเป็นหนี้สิน โดยที่ภาครัฐก็มีนโยบายที่เอื้อประโยชน์กับโรงสีข้าวหลายประการจึงเป็นการผลักภาระมาที่เกษตรกรท้องถิ่นโดยตรง แต่อย่างไรก็ดีจากการขยายพื้นที่เพาะปลูกให้มีเพิ่มมากขึ้นอยู่ตลอดเวลาในยุคสมัยดังกล่าวก็สามารถสร้างที่ดินทำกินแก่ราษฎรได้มากขึ้น และในภาพรวมของชาวนานครชัยศรีก็มีรู้สึกละอายใจที่ตนเองถูกขูดรีดทางเศรษฐกิจจากระบบเศรษฐกิจที่เติบโตไปพร้อมกับการค้าข้าวที่ขยายตัวอย่างต่อเนื่องเลย

ขณะที่แรงงานชาวจีนและชาวนานครชัยศรีต่างเป็นกำลังการผลิตหลักที่สำคัญในระบบเศรษฐกิจของท้องถิ่นแรงงานชาวจีนที่มีอยู่มากทำให้โรงสีข้าวไม่ขาดแคลนกลี ขณะที่อุตสาหกรรมการผลิตต่าง ๆ ก็ใช้แรงงานชาวจีนในการผลิตอยู่เสมอ สำหรับชาวนาก็เป็นกำลังการผลิตข้าวเปลือกชาวนาสามารถกู้เงินเพื่อทำนาจากนายทุนพ่อค้าข้าว และจ่ายดอกเบี้ยในอัตราที่ชาวนาสามารถจ่ายได้เป็นการสร้างผลกำไรแก่นายทุนเงินกู้ได้เป็นอย่างดี

จึงอาจกล่าวสรุปได้ว่าสถานภาพของชาวนาในขณะนั้นความมั่นคงทางเศรษฐกิจมีน้อยกว่าชาวจีนเป็นอย่างมาก การที่ชาวนาไม่สามารถเพาะปลูกอย่างอื่นเพื่อทำการค้าให้มีกำไรเพิ่มมากขึ้นนั้นก็สืบเนื่องมาจากการมีหนี้สินมากนั่นเอง การลงทุนปลูกอย่างอื่นต้องเสียทั้งภาษีดินไม่และต้องเสี่ยงขาดทุนหากนายทุนเงินกู้ไม่ปล่อยกู้แก่ชาวนาเมื่อหันไปปลูกสิ่งอื่นนอกเหนือจากข้าว ดังนั้นจะเห็นได้ว่าระบบเงินทุนในท้องถิ่นเองก็ไม่ได้เอื้อแก่ชาวนาให้สามารถลงทุนปลูกพืชผลชนิดอื่นที่สามารถสร้างรายได้ให้มีเพิ่มมากขึ้นนอกเหนือจากการทำนาเลย กระทั่งในภายหลังการพัฒนาพืชสวนเพื่อการค้าส่งออกของชาวนานครชัยศรี กำเนิดขึ้นมาจากการที่ชาวจีนและชาวนาบางส่วนอาศัยโอกาสจากการมีทางรถไฟในภายหลังจึงสามารถขนถ่ายผลิตผลสินค้าเกษตรได้รวดเร็วมากยิ่งขึ้นจนผลิตผลออกขายสู่ตลาดในหัวเมืองใหญ่ต่าง ๆ ได้ แต่ก็มิได้มาจากการที่เกษตรกรจะเริ่มพลิกแพลงการผลิตพืชผลของตนเพราะฐานะทางเศรษฐกิจของพวกเขาเจริญขึ้นแต่อย่างใด

ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรียังเห็นได้ว่ายังจำเป็นต้องมีการพัฒนาการเพาะปลูกและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นอีกหลายด้านให้ต่อเนื่องกับแนวทางในปีพ.ศ. 2439-2452 แต่ทว่าในปีพ.ศ. 2453-2469 แนวทางการพัฒนาเมืองนครชัยศรีก็เริ่มขาดช่วงของการพัฒนาที่เป็นรูปธรรมในการพัฒนาทางเศรษฐกิจลง เมื่อแนวทางนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐได้เริ่มลดบทบาทการปกครองเมืองนครชัยศรีจากเดิมที่เคยเป็นศูนย์กลางทางการปกครองของมณฑล

นครชัยศรี ที่ว่าการมณฑลนครชัยศรีได้ถูกโยกย้ายไปที่พระปฐมเจดีย์ เมื่อมีการตั้งเมืองนครปฐมที่พระปฐมเจดีย์ การพัฒนาต่าง ๆ ในพื้นที่เพาะปลูกในลุ่มน้ำนครชัยศรี ก็ถูกลดบาทเป็นเพียงแหล่งเพาะปลูกเพื่อหล่อเลี้ยงความเจริญในภาคเมืองใหญ่ทั้งเมืองนครปฐมและกรุงเทพฯ ในที่สุดเมืองนครชัยศรีเดิมถูกลดขนาดความสำคัญทางการปกครองลงเป็นอำเภอ ทำให้งบประมาณในการพัฒนาเมืองถูกโยกย้ายออกจากเมืองนครชัยศรีไปสู่เมืองนครปฐมที่ตั้งขึ้นใหม่แทนที่นครชัยศรี ขณะที่ชาวนครชัยศรีเดิมจะถูกใช้คำเรียกแทนตัวตนใหม่ว่า ชาวนครปฐมและในปีพ.ศ. 2457 จังหวัดนครปฐมก็ถูกจัดตั้งขึ้นในภูมิศาสตร์ที่เดิมเคยเป็นเมืองนครชัยศรีมาก่อน

อาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางด้านศูนย์กลางทางการปกครองของเมืองนครชัยศรีได้มีผลกระทบมาสู่เศรษฐกิจท้องถิ่นและราษฎรชาวนครชัยศรีในหลายด้าน ทั้งการสร้างขยายทางรถไฟเข้าสู่เมืองและนำมาซึ่งการค้าพืชผลเพื่อหล่อเลี้ยงความต้องการของเมืองใหญ่บนเส้นทางรถไฟ ตามแนวทางการพัฒนาแบบตะวันตกสร้างความเจริญมาสู่ภาคเมืองใหญ่มากและทำให้ประเทศมั่นคงขึ้นเมื่อการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในขณะนั้นเจริญเติบโต

นอกจากนั้นภาคการผลิตในท้องถิ่นของเมืองนครชัยศรียังขาดการพัฒนาในระบบอุตสาหกรรม ด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมยังไม่รองรับกับกำลังการผลิตของคนที่ตามไม่ทันระบบคมนาคมที่เจริญขึ้นอย่างรวดเร็วขึ้น สำหรับทางบกและทางน้ำอื่น ๆ ของเมืองนครชัยศรี ยังขาดพื้นที่คมนาคมทางบกที่เชื่อมโยงกับสถานีรถไฟไปสู่แหล่งชุมชนและพื้นที่เพาะปลูก และกลายเป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้การใช้รถไฟในช่วงแรก ๆ ไม่สามารถช่วยพัฒนาระบบอุตสาหกรรมท้องถิ่นให้ก้าวหน้าไปได้ในระยะแรก แต่ในระยะยาวนั้นการขยายเส้นทางรถไฟก็สามารถทำให้ราษฎรสามารถสัญจรเพื่อเดินทางและค้าขายไปในหัวเมืองต่าง ๆ ได้รวดเร็วมากยิ่งขึ้น และยังส่งผลให้เศรษฐกิจของประเทศเจริญเติบโตได้มากยิ่งขึ้นในเวลาต่อมา เพราะในพื้นที่ชุมทางรถไฟต่าง ๆ ในภายหลังก็ได้มีการตั้งชุมชนตลาดต่าง ๆ ที่สามารถเชื่อมโยงกับการเดินทางรถไฟได้ในภายหลัง

ดังนั้นปัญหาสำคัญในระหว่างปีพ.ศ. 2453-2469 ก็คือการที่เมืองนครชัยศรีมีการพัฒนาภาคเมืองใหญ่ที่พระปฐมเจดีย์และมีการพัฒนาทางรถไฟ ให้เชื่อมโยงเศรษฐกิจการค้าถึงหัวเมืองใหญ่ตามเส้นทางรถไฟ เมื่อมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานแบบรวมศูนย์กลางเข้าสู่เมืองใหญ่จึงส่งผลให้ราษฎรเมืองนครชัยศรีขาดโอกาสในการพัฒนาศักยภาพ ในการพัฒนาอุตสาหกรรมของท้องถิ่นจากทรัพยากรที่เกษตรกรเองนั้นคุ้นเคยกับวิถีชีวิต และขาดการแข่งขันที่เป็นธรรม เพราะสินค้าจากแหล่งนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศ จากท่าเรือในกรุงเทพฯจะสามารถหลั่งไหลเข้ามาขายในท้องถิ่น

รวดเร็วและซื้อหาได้ง่ายขึ้นทำให้เกษตรกรไม่ต้องกังวลและพัฒนาสินค้าของตนเพิ่มอีก ซึ่งภาครัฐเองก็ได้พยายามปกป้องหรือณรงค์ให้เกษตรกรคิดค้นเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับตน ในการต่อยอดการพัฒนาสินค้าเกษตร จึงพบว่าการค้นคว้าผลิตภัณฑ์จากอุตสาหกรรมท้องถิ่น ยังล่าช้าและก้าวอยู่กับการใช้เทคโนโลยีดั้งเดิมเป็นระยะเวลานาน

ในภาพรวมรัฐบาลได้พัฒนาและกำหนดให้เมืองนครชัยศรีมีการพัฒนาและการจัดเก็บผลประโยชน์ภาษีและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นเท่านั้น การกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาทางเศรษฐกิจโดยมากที่มาจากส่วนกลาง ทำให้ราษฎรขาดโอกาสในการพัฒนาตนเองอยู่มาก เป็นผลกระทบทำให้เมืองนครชัยศรียังขาดการพัฒนาในอุตสาหกรรมท้องถิ่นที่เหมาะสมกับทรัพยากรท้องถิ่นที่ราษฎรมีอยู่ซึ่งส่วนมากจะเป็นผลิตผลเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นจึงส่งผลให้การค้าข้าว และการค้าพืชสวนของเมืองนครชัยศรีแม้จะมีอัตราเติบโตสูงต่อเนื่องเพราะมีแหล่งรับซื้อในภาคเมืองใหญ่บนเส้นทางรถไฟในขณะนั้น แต่ก็ยังเป็นเพียงสินค้าที่มีราคาถูกรายกรยังหาเลี้ยงชีพไม่พอเพียงกับค่าใช้จ่ายให้สามารถทดแทนกับสินค้านำเข้าที่มีราคาแพงมากยิ่งขึ้นอยู่เสมอ

การวิจัยเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าภาครัฐในอดีตได้พยายามแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจหลายประการแต่ยังไม่บรรลุผล เพราะมุ่งลงทุนเพื่อพัฒนาในเขตเมืองใหม่ที่พระปฐมเจดีย์ แต่แนวทางการแก้ปัญหาอย่างยั่งยืนที่สุดก็คือ การพัฒนาเศรษฐกิจให้เหมาะสมกับทรัพยากรท้องถิ่น รวมทั้งการพัฒนา แม่น้ำ คูคลอง ถนน และทางรถไฟ โดยที่การพัฒนานั้นต้องคำนึงถึงความสอดคล้องกับพื้นฐานทางเศรษฐกิจของชุมชนต่าง ๆ ในนครชัยศรี โดยควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาเมืองนครชัยศรีเพิ่มมากขึ้น ซึ่งการพัฒนาทางเศรษฐกิจของภาครัฐในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เป็นเครื่องยืนยันความสำเร็จทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีได้เป็นอย่างดี ทำให้เมืองนครชัยศรีกลายเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาด้านเศรษฐกิจในกลุ่มน้ำท่าจีน ดังนั้นเพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกของประชาชนให้เห็นคุณค่าของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอันดีงามที่เคยดำรงอยู่เดิม ภาครัฐควรมุ่งพัฒนาศักยภาพทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรีให้ก้าวหน้าต่อไป ผ่านการจัดสรรงบประมาณแผ่นดิน เพื่อพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญของเมืองนครชัยศรีทั้งการศึกษา การสาธารณสุข การตั้งธนาคารและหอการค้าประจำเมือง ควรมีการจัดตั้งหอสมุดและพิพิธภัณฑ์ เพื่อเผยแพร่อดีตของเมืองนครชัยศรี ซึ่งจะเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาต่อไปในอนาคต ดังเช่นในหัวเมืองสำคัญอื่น ๆ และควรฟื้นฟูการสร้างจิตสำนึกร่วมของประชาชน ให้ภาคภูมิใจประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอันดีงามในอดีตของตน ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญที่จะทำให้ประชาชนได้ตระหนักว่า แต่เดิมในอดีตนั้น

กิจกรรมทางเศรษฐกิจ การเพาะปลูก การพัฒนาพืชพันธุ์ท้องถิ่น การผลิต และการค้าขายได้เกิดขึ้น จากทรัพยากรอันมีรากฐานมาจากการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ จนสามารถทำให้เมืองนครชัยศรี เป็นเมืองเอกในเชิงเศรษฐกิจได้เป็นผลสำเร็จ อีกทั้งยังสามารถบรรลุความเจริญทางเศรษฐกิจได้อย่างถาวรโดยผ่านการสนับสนุนจากภาครัฐเป็นปัจจัยสำคัญดังเช่นอดีตที่ผ่านมา

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ 10.10/3 รายงานน้ำฝนต้นข้าว
ทางเมืองนครชัยศรี มณฑลนครชัยศรี 23 กรกฎาคม ร.ศ.114 - 6 กุมภาพันธ์ ร.ศ.121.

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ 10 /1 รายงานตรวจการเพาะปลูก
นายเจริญ ข้าราชการในกระทรวงกระทรวงการ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.121 - 26 ตุลาคม
ร.ศ.123.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ 10/2 รายงานการเพาะปลูกในเมืองนครชัยศรี มณฑลนครชัยศรี
31 สิงหาคม ร.ศ.121 -1 ธันวาคม ร.ศ.127.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ 10.1/2 รายงานเรื่องพันธุ์ข้าวในมณฑลนครชัยศรีดีกว่าที่อื่นๆ
25 พฤศจิกายน ร.ศ.121 – 1 ธันวาคม ร.ศ.127.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ 10.1/3 บัญชีเปรียบเทียบราคาข้าวสารกับต่างประเทศ
12-28 กุมภาพันธ์ ร.ศ.121.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.20/37 เรื่องอเมริกาอยากทราบวิธีส่งต้นส้มโอ มังคุด ทุเรียน ไปปลูก
ในอเมริกา.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ 10.1/2 รายงานเรื่องพันธุ์ข้าวในมณฑลนครชัยศรีดีกว่าที่อื่นๆ
25 พฤศจิกายน ร.ศ.121 – 1 ธันวาคม ร.ศ.127.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. บัญชีเนื้อที่เพาะปลูกจากการขุดคลอง .ร.ศ.136:ใหม่60/1433.

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.3.3/31. ที่นาในคลองมหาสวัสดิ์ (14 พฤษภาคม ร.ศ.121 –
7 มิถุนายน ร.ศ.122.

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.99/32. พระยาสุนทรบุรี รายงานการค้าที่พระปฐมเจดีย์.
(15 สิงหาคม ร.ศ.113)

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.45/1. เรื่องพระยามหาเทพออกไปเป็นข้าหลวงเมืองนครชัยศรี.
(12 กันยายน ร.ศ.114)

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.12.3/1. เรื่องที่โรงหีบอ้อยเมืองนครชัยศรี. (26 ตุลาคม ร.ศ.111 -
15 กันยายน ร.ศ.119)

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.12.3/1/2.เรื่องกรมหลวงดำรงราชานุภาพได้ตั้งเครื่องมือสำหรับ
หีบอ้อยส่งไปให้หลวงบรรหารนิกรกิจที่เมืองนครชัยศรีลงใช้ดู. (30 มิถุนายน ร.ศ.119)

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.2 /1. เรื่องภาษีต้นตาล (27 มกราคม ร.ศ.108)

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.10.10/3. รายงานน้ำฝนต้นข้าวมณฑลนครชัยศรี. (23 กุมภาพันธ์
ร.ศ. 114 - 6กุมภาพันธ์ ร.ศ.121)

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.20/5.เรื่องอเมริกันคิดจะทำน้ำตาลจากเมล็ดข้าว. (11-16ตุลาคม ร.ศ.
115)

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.3 /10. บัญชีแผนการว่าประมาณเงินภาษีอากรผูกขาด.(7
กุมภาพันธ์ ร.ศ.114).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.2ก/8. เรื่องภาษีเรือโรงงาน .(7 พฤศจิกายน ร.ศ.112 -
16 ธันวาคม ร.ศ.114).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.2ก/8. เรื่องภาษีอากรมณฑลต่างๆ. (11 ธันวาคม ร.ศ.108 - 11
กันยายน ร.ศ.111).

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.3/11. บัญชีแผนผูกขาดภาษีอากร. (21 พฤษภาคม ร.ศ.120 - 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ.120).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.2ก/6. เรื่องอากรมหรศพ. (1 เมษายน ร.ศ.117).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.2ก/43. อากรจันอับ. (15 สิงหาคม ร.ศ. 128).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.3 /10. บัญชีแผนรายการว่าประมูลเงินภาษีอากรผูกขาด. (3 กุมภาพันธ์ ร.ศ.118 -3 มีนาคม ร.ศ.119).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.3 /10. บัญชีแผนรายการว่าประมูลเงินภาษีอากรผูกขาด. (3 กุมภาพันธ์ ร.ศ.120).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.14/11. อำเภอเมืองนครชัยศรี. (11 สิงหาคม ร.ศ.122).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.14/61. กรมหลวงดำรงตรวจราชการเมืองนครชัยศรี. (21 สิงหาคม ร.ศ.117).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.2ก/37. ภาษีน้ำตาลทรายและน้ำตาลต่างๆ. (17 เมษายน ร.ศ.120).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1ก /1. เรื่องอากรฝิ่น. (8 มีนาคม ร.ศ.108).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1ก /4. ภาษีฝิ่น. (ร.ศ.109).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1ก /21. เรื่องหลวงราชกิจขอลาออกจากผู้รับเรือนอากรฝิ่น และให้นายจันหุ้มแพรเป็นผู้รับเรือนต่อไป. (10 สิงหาคม ร.ศ.119 – 14 สิงหาคม ร.ศ.119).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1ก /23. ประกาศว่าประมูลผูกขาดภาษีฝิ่นและในการจัดทำอุดหนุนภาษีฝิ่นด้วย. (20 พฤศจิกายน ร.ศ.120 – 8 มกราคม ร.ศ.123).

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1ก/24. ออกตราตั้งเจ้าภาษีฝิ่น. (14 มกราคม ร.ศ.120 – 28 พฤษภาคม ร.ศ.124).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1ก/27. นายอากรฝิ่นร้องขอรักษาในการที่จะเข้าทำอากร. (2 กุมภาพันธ์ ร.ศ.123 -8 กุมภาพันธ์ ร.ศ.123).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1ก/35. โปรแกรมจัดการอากรฝิ่นเป็นของรัฐบาล. (31 ธันวาคม – 30 มีนาคม ร.ศ.125).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1ก/41. รายงานจัดการโรงยาฝิ่นของรัฐบาล. (9 มีนาคม ร.ศ.126 – 22 กรกฎาคม ร.ศ.128).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14/7. กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ. (2 กุมภาพันธ์ ร.ศ.109 - 11 กุมภาพันธ์ ร.ศ.110).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.3/3. บัญชีเทียบเงินภาษีอากร ปี109. (30 กันยายน ร.ศ.109).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.3/6. บัญชีแผนกเจ้าภาษีนายอากรประมูลเงินจำนวน ร.ศ.112 (20 พฤษภาคม ร.ศ.112 – 3 มิถุนายน ร.ศ.112).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1ข/2. รายงานหนังสือราชการเรื่องสุราเถื่อน. (13 กุมภาพันธ์ ร.ศ.108).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1ข/4. เรื่องปราบปรามพวกจีนต้มกลั่นสุราเถื่อน แขวงเมืองนครชัยศรีและราชบุรี. (5 กันยายน ร.ศ.112).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1ข/9. เรื่อง ขออนุญาตตั้งเตาสุราในกรุงและหัวเมือง. (14 กุมภาพันธ์ ร.ศ.113 – 19 มีนาคม ร.ศ.113).

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1ข/5. เรื่อง ปราบปรามพวกจีนต้มกลั่นสุราเถื่อน ตำบล น้ำหัก,ตำบลปากไก่อ, แขวงเมืองราชบุรี และเมืองนครชัยศรี.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.3 /10. บัญชีแผนกรายการว่าประมูลเงินภาษีอากรผูกขาด.
(3 มกราคม ร.ศ.117).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.3 /10. บัญชีแผนกรายการว่าประมูลเงินภาษีอากรผูกขาด.
(3 กุมภาพันธ์ ร.ศ.118 -3 มีนาคม ร.ศ.119).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.3 /10. บัญชีแผนกรายการว่าประมูลเงินภาษีอากรผูกขาด.
(3 กุมภาพันธ์ ร.ศ.120).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.13.1/1. เรื่องผูกปี่จีน. (5 มิถุนายน ร.ศ.110).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.13.1/2. บัญชีผูกปี่ซื้อมือจีน. (มีนาคม ร.ศ.110 - เมษายน ร.ศ.110).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.13.1/4. บัญชีรายวันผูกปี่ซื้อมือจีน จำนวนปี ร.ศ.110
(18 มิถุนายน.ร.ศ.110 -10 พฤศจิกายน ร.ศ.113).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.13.1/3. งบเดือนผูกปี่ในกระทรวงพระคลัง. (31 ธันวาคม ร.ศ.110
– 31 มกราคม ร.ศ.110).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.13.1/5.เรื่องการผูกปี่จีน ร.ศ.113-ร.ศ.117. (4 มิถุนายน ร.ศ.113 – 17
พฤษภาคม ร.ศ.117).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.13.1/6. เรื่องผูกปี่ซื้อมือจีนมณฑลต่างๆ. (9 กุมภาพันธ์ ร.ศ.118 –
17 พฤษภาคม ร.ศ.119).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.13.1/9. ความเห็นเรื่องผูกปี่จีนใหม่. (8 กรกฎาคม ร.ศ.120 – 8
พฤษภาคม ร.ศ.125).

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1ค/10. เรื่องเลียบ่อนเบี้ยตำบลดำเพ็ง 2 ตำบล (16 ธันวาคม ร.ศ.117).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.45/3. ราชการทางมณฑลนครชัยศรีเรื่องเลิกโรงรับจำนำ (13 กุมภาพันธ์ ร.ศ.117-17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.117).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14/27. พระราชบัญญัติเพิ่มเติม.(10 มกราคม ร.ศ.124 –28 ธันวาคม ร.ศ.125).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1ค/18. ยกเลียบ่อนเบี้ยและภาษีอากรต่างๆ. (24 กันยายน ร.ศ. 120 -15 ธันวาคม ร.ศ.123).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.14 / 61. กรมหลวงดำรงตรวจราชการเมืองนครชัยศรี. (21 สิงหาคม ร.ศ.117).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.5.1/2 . นักโทษหนีคุก. (6 เมษายน ร.ศ.112).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.5/2. ขออนุญาตใช้ข้อบังคับสำหรับกรมการอำเภอ มณฑลนครชัยศรีในการจับโจรผู้ร้าย. (16 มีนาคม ร.ศ.113 – 24 มีนาคม ร.ศ.113).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.14/60.พระอินทริภคินทำรายงานตรวจราชการแขวงเมืองนครชัยศรี. (24 พฤษภาคม ร.ศ.115).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.14/8. พระอินทริภคินทำรายงานตรวจราชการหัวเมืองมณฑลนครชัยศรี. (11 สิงหาคม ร.ศ.115).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.99/32. เรื่องรายงานการค้าที่พระปฐมเจดีย์. (15 สิงหาคม ร.ศ.113).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.24.1/31. สะพานมณฑลนครชัยศรี. (2 เมษายน ร.ศ.128 – 19 ธันวาคม ร.ศ.128).

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.เอกสารใหม่60/1433. บัญชีเนื้อที่เพาะปลูกจากการขุดคลอง.
(ร.ศ.136).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 น.ร.5 น4 -58.กฎเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการเป็นข้อบังคับสำหรับ
คลองภาษีเจริญ. (1 มกราคม ร.ศ.121 -5 พฤษภาคม ร.ศ.122).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.9.2/40.คลองภาษีเจริญและคลองดำเนินสะดวก. (8 ตุลาคม ร.ศ.
121 -16 พฤษภาคม ร.ศ.125).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.10.1/2 . รายงานเรื่องพันธุ์ข้าวในมณฑลนครชัยศรีดีกว่าที่อื่นๆ.
(25 พฤศจิกายน ร.ศ.121 – 1 ธันวาคม ร.ศ.127).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.9.2/45. ตรวจคัดต่างๆอันเป็นทางน้ำเค็ม มีรายงานของ ม.ไยล์
ตรวจการเพาะปลูกผลไม้ด้วย. (22 เมษายน -1 มิถุนายน ร.ศ.123).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.9/5.รายงานการทอนน้ำในน้ำเขตที่ราบแห่งลาดแม่น้ำเจ้าพระยา
ตอนใต้ ของ มิสเตอร์ เอ โสมาน วาน เดอร์ ไฮเต. (24 มกราคม ร.ศ.122).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.9/9.ปัญหาพิศดบขวาและสวะ. (4 เมษายน ร.ศ.126 -26 มกราคม
ร.ศ.127).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.9/8.การเบิกจ่ายเงินกรมคลอง. (15 มิถุนายน - 30 มกราคม
ร.ศ.125).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ขธ.5.5/3.เรื่อง มิสเตอร์เวสเดนโฮลส์ ขออนุญาตทำทางรถไฟตั้งแต่
กรุงเทพฯ ถึงเมืองเพชรบุรี. (22 กรกฎาคม ร.ศ.111 -18 ธันวาคม ร.ศ.114).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ขธ.5.5/6. เรื่อง รถไฟเมืองเพชรบุรี มิสเตอร์เวสเดนโฮลส์ ขออนุญาต
ทำ และโอนชื่อ ม.เวสเดนโฮลส์ เป็นพระนามกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทำต่อไปกับเรื่องเปลี่ยนทาง
ใหม่. (27 กันยายน ร.ศ.114 -6 ตุลาคม ร.ศ.115).

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ขธ.5.2/10. กัปตันรัชลิข ขอทำรถไฟสายเพชรบุรี. (10 ตุลาคม ร.ศ.115 – 15 ตุลาคม ร.ศ.115).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ขธ.5.5/13.เรื่อง มิสเตอร์ กิ้นส์ชาวเคนมาส่งจดหมายความคิดเรื่อง รถไฟสายเพชรบุรีมาในเรื่องให้รัฐบาลรับซื้อจากผู้รับเหมาทำการหลว และจ้าง มิสเตอร์ กิ้นซ์ตรวจทางทำการแล้ว. (8 เมษายน ร.ศ.117 – 18 กันยายน ร.ศ.117).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 น.2/52. ประกาศกระทรวงโยธา เรื่องที่ดินสร้างทางรถไฟสาย เพชรบุรี ลงวันที่ 8 กรกฎาคม ศก118. (8 กรกฎาคม ร.ศ.118).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ขธ.5.5/18. ข้าหลวงจัดการที่ดินรถไฟสายเมืองเพชรบุรี. (11 สิงหาคม ร.ศ.119 – 16 มีนาคม ร.ศ.119).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ขธ.5.5/16. เรื่องสั่งรถจักรและรถบรรทุกสำหรับทำทางรถไฟสาย เพชรบุรี. (13 ตุลาคม ร.ศ.118).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ขธ.1/11. ถวายรายงาน มร. โฮมันวันเดอร์ไฮเด ว่าด้วยเรื่องการทำ รถไฟผู้การขุดคลองไม่ได้. (20 พฤษภาคม ร.ศ.126 – 27 กรกฎาคม ร.ศ.126).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ขธ.5.5/14. เปิดเสรีรถไฟสายเพชรบุรี. (7 พฤษภาคม ร.ศ.117 – 18 สิงหาคม ร.ศ.124).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ขธ.5.5/21.เปิดทางรถไฟสายเพชรบุรี. (19 มกราคม ร.ศ.121 – 26เมษายน ร.ศ.122).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ขธ.5.1/52. รายงานกองจัดการ ครั้งที่ 9 กล่าวด้วยการเดินรถไฟหลวง ในกรุงสยาม ประจำปี 124. (1 สิงหาคม ร.ศ.125).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ขธ.5.8/1. เรื่องรถไฟมหาไชยธาตุทำเงิน. (23 มกราคม ร.ศ.122).

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ขธ.5.5/24. ทูลเกล้าถวายรายงานความเห็นเสวไลเธอร์เรื่อง
จะทำทางรถไฟต่อสายเพชรบุรี. (12 มีนาคม ร.ศ.124).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ขธ.3.1/3. เรื่องราชทูตฝรั่งเศสและอังกฤษร้องว่าสายโทรเลขเสีย
บ่อยๆ. (12 มีนาคม ร.ศ.112 – 8 เมษายน ร.ศ.117).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ขธ.3.1/5. เรื่องราชการและไปรษณีย์โทรเลข. (30 มกราคม ร.ศ.117 –
16 กรกฎาคม ร.ศ.117).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ขธ.3.1/4. เรื่องเงินผลประโยชน์กรมไปรษณีย์และโทรเลข.
(5 มกราคม ร.ศ.114 – 21 สิงหาคม ร.ศ.115).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ขธ.3.1/61. ผลประโยชน์และกรมไปรษณีย์โทรเลข.
(17 สิงหาคม ร.ศ. 125 – 30 กันยายน ร.ศ.128).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ขธ.9/92.ถนนในมณฑลนครชัยศรี. (11 มิถุนายน ร.ศ.122 –
24 กันยายน ร.ศ.127).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.47/1. ไขข้อหิวาตกโรคแขวงเมืองนครชัยศรี. (1 กุมภาพันธ์
ร.ศ.118).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.47/14. เรื่องกงสุลอังกฤษเมืองซัวเถาได้เป็นฐะตรวจตราคนที่
กาฬโรคไม่ให้เดินทางเข้ามาในกรุงเทพฯ. (24 พฤษภาคม ร.ศ.116 – 28 พฤษภาคม
ร.ศ.116)ไ

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.47/3. หนังสือกระทรวงธรรมการเรื่องจัดการป้องกันกาฬโรคตาม
เรือเมล์ ซึ่งจะมาแต่นานาประเทศ ที่ตำบลเกาะไผ่และ เมืองสมุทรปราการ. (31 มีนาคม ร.ศ.
113 – 23 ธันวาคม ร.ศ.116).

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 น.2/22. เรื่องประกาศป้องกันกาฬโรค ศ.ก.119. (เมษายน ร.ศ. 116 -21 กันยายน ร.ศ.117).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.47/22. เรื่องเมืองจีนฝ่ายใต้เกิดกาฬโรคชุกชุม.(30 พฤษภาคม ร.ศ.117 - 5 มิถุนายน ร.ศ.117).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.11/9. MISCELLANEOUS REPORTS UPON THE DEEP WELL AT PHRA PHRATOME AND UPON WATHE THEREFROM. (29 ธันวาคม ร.ศ.122 - 13 มกราคม ร.ศ.123).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.4.4/10. ความเห็นเรื่องจัดการเก็บผลประโยชน์ที่ดินและออกตราจอง.(27 มีนาคม ร.ศ.119 – 3 ธันวาคม ร.ศ.120).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.4.4/13.จับจองที่ว่างเปล่า. (27 กรกฎาคม ร.ศ. 120 – 2 กรกฎาคม ร.ศ.127).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.4.4/14. จัดการออกตราจองมณฑลนครชัยศรี. (11 มกราคม ร.ศ.120 – 9 มกราคม ร.ศ.123).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.3.3/32. เรื่องข้าหลวงเกษตรได้ตัดสินแบ่งที่นาซึ่งราษฎรวิวาทกัน ในแขวงเมืองนครชัยศรี. (15 สิงหาคม ร.ศ.123).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ข.11/94. ฎีกานายแสงกับพวก 27 คนร้องเรื่องที่ดินตำบลทุ่งคันไทร แขวงเมืองนครชัยศรี. (18 พฤศจิกายน ร.ศ.127 – 17 เมษายน ร.ศ.128).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.4.4/54. นายโป๊คนในบังคับอังกฤษซื้อที่ดินตำบลแขวงเมือง นครชัยศรี. (3 มกราคม ร.ศ.126 – 5 มกราคม ร.ศ.126).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.4.4/23. มิสเตอร์ ซิลแคลร์ร้องเรื่องโรงจักรหีบน้ำตาลแขวงเมือง นครชัยศรี. (24 พฤษภาคม ร.ศ.126 – 21 มิถุนายน ร.ศ.126).

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.4.4ก/74. อาลีบั๊กกัดแบกในบังคับอังกฤษซื้อที่ดินของจีนจู
อำแดงพวงด้าบล หนองนางแซ่ แขวงเมืองนครชัยศรี. (7 พฤษภาคม ร.ศ.128 – 11
พฤษภาคม ร.ศ.128).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.10.1/2. พรณเมื่อดข้าว. (25 พฤศจิกายน ร.ศ.121 – 1 ธันวาคม
ร.ศ.127).

_____. ที่ 5 กษ.10.1/3. จำยพรณข้าวคาโรไลนาไปทดลองตามเมืองต่างๆ. (17 -18 กันยายน
ร.ศ.129).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14/26. ทูลเกล้าถวายความเห็นเรื่องจะเลิกการเก็บภาษีภายใน และ
ขึ้นภาษีขาเข้าออก. (30 เมษายน ร.ศ.121 – 6 มิถุนายน ร.ศ.121).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.10.1ข/1. ความเห็นแพทย์ เรื่อง กินข้าวขาวขัดทำให้เกิดโรค
เบอร์เบอร์. (15 มิถุนายน ร.ศ.129 – 29 สิงหาคม ร.ศ.129).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.1/33. เรื่องโรงสีข้าวประชุมกันลดราคาข้าวให้ต่ำ. (19 – 27
ธันวาคม ร.ศ.119).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.10.2/3. กงสุลอเมริกันขอวิธีปลูกอ้อยทำน้ำตาล. (24 สิงหาคม
ร.ศ.122 – 25 สิงหาคม ร.ศ.122).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.3.2/31. เรื่องเก็บเงินค่านามณฑลต่างๆ. (1 เมษายน ร.ศ.118 –
28 มีนาคม ร.ศ.119).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1ข/27. ซื้อบังคับร้านขายสุรา. (2 ธันวาคม ร.ศ.124 – 10
พฤษภาคม ร.ศ.125).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1ก/39. บัญชีภาษีฝิ่นของรัฐบาล. (มกราคม – มิถุนายน ร.ศ.
125).

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1ก/43. จัดการเพื่อจะเลิกฝิ่น. (5 – 15 กันยายน ร.ศ.127).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1ก/47. รายงานยี่งกฝิ่นซึ่งรับการผูกขาดการจำหน่ายฝิ่นประจำมณฑล สก128. (11 มกราคม ร.ศ.128).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.10/1. รายงานการเพาะปลูกนายเจริญ. (23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.119).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.10/1. รายงานตรวจข้าวเปลือก มิสเตอร์ เค โทยามะ. (14 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2445,ร.ศ.121).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.10/5. ตั้งข้าหลวงเกษตรสำหรับตรวจการเพาะปลูก. (11 ตุลาคม ร.ศ.128).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.10/2. รายงานการเพาะปลูก. (31 สิงหาคม ร.ศ.120 – 28 พฤศจิกายน ร.ศ.124).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.10.2/3. กงสุลอเมริกันขอวิธีปลูกอ้อยทำน้ำตาล. (24 สิงหาคม ร.ศ.122 – 25 สิงหาคม ร.ศ.122).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.20/37. อเมริกันอยากทราบวิธีส่งต้นส้มโอ มังคุด ทุเรียน ไปปลูกในอเมริกา. (29 มกราคม พ.ศ.126 – 23 มีนาคม ร.ศ.126).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.2/1.เรื่อง ภาษีต้นตาล.(27 มกราคม ร.ศ.108)

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.2ก/18. เรื่องภาษีน้ำตาลตะโหนด.(28 สิงหาคม ร.ศ.116 – 10 กรกฎาคม ร.ศ.119).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.28.2/43. เก็บเงินค่าราชการจีน. (18 กุมภาพันธ์ ร.ศ.128 – 30 กรกฎาคมร.ศ.129).

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.27.2/2. ประกาศเก็บเงินค่าราชการ มณฑลกรุงเก่า มณฑลนครชัยศรี
มณฑลปราจีนบุรี เมืองจันทบุรี เมืองระยอง รัตนโกสินทร์ศก 125. (มกราคม ร.ศ.124) .

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.28.2/3. ประกาศให้บำเหน็จผู้กระทำความผิดต่อการภาษีอากร ศก.121.
(12 มิถุนายน ร.ศ.121).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.28.2/2. เรื่องเก็บเงินค่าราชการมณฑลต่างๆ. (14 มกราคม ร.ศ.121 –
1 พฤษภาคม ร.ศ.127).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.28.2/6. เลขและเงินค่าราชการมณฑลนครชัยศรี. (21 พฤศจิกายน
127 – 23 พฤศจิกายน ร.ศ. 127).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.45/3. ราชการมณฑลนครชัยศรีเรื่องเลิกโรงจมน้ำ. (13 กุมภาพันธ์
ร.ศ.117 – 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.117).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.2ก/11. เรื่องภาษีสุกร. (7 ธันวาคม ร.ศ.114 – 7 มกราคม
ร.ศ.114).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.2ก/36. ภาษีสุกรมณฑลต่างๆ. (12 เมษายน ร.ศ.120 –
30 เมษายน ร.ศ.127).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .กศ.13/48. ห้างอารักขา ขอให้ทดลองพันธุ์ข้าวในพื้นที่แห่งอื่นๆถ้าดี
เหมือนเข้าในเมืองนครชัยศรีจะเป็นประโยชน์มาก. (25 พฤศจิกายน ร.ศ.121).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .ต2.12/33. รายงานสินค้าประเทศสยามและนานาประเทศ.
(17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.127 -129).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .กษ.1/12. รายงานตรวจการเพาะปลูกประเทศสยาม. (17 กันยายน
พ.ศ.2454).

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 6 .ม.3.4/6. ข้าวยากหมากแพงในมณฑลราชบุรี. (16 ตุลาคม - 12 มกราคมพ.ศ.2454).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .ม.20/3. เรื่องการทำนาที่เมืองสุพรรณบุรีและเมืองนครชัยศรี. (25 พฤษภาคม พ.ศ.2455).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .ภ.5/1. รายงานสินค้า. (15 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2453 – 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2462).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .น.20.3ค/1. กรมศุลกากรรายงานสินค้าเข้าและขาออก. (5 พฤศจิกายน พ.ศ.2455 - 8 ธันวาคม พ.ศ.2457).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .ม.3.4/15. อุทกภัยในจังหวัดต่างๆ พุทธศักราช 2460. (9 ตุลาคม พ.ศ.2460 -20 มกราคม พ.ศ.2461).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .ม.3.4/17. เรื่องข้าวและสินค้าแพง. (7 พฤษภาคม พ.ศ.2461 – 9 มีนาคม พ.ศ.2462)

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .ภษ.8/3. เรื่องข้าวแพง. (23 พฤษภาคม – 22 มีนาคม พ.ศ.2462).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .น.20.3/44. เรื่อง ข้าวแพง และราคาข้าว เดือนพฤษภาคม พ.ศ.2462. (7-31 พฤษภาคม พ.ศ.2462).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .น.20.4/41. ประกาศ เรื่องข้าวในประเทศพม่า. (28 มิถุนายน พ.ศ. 2462).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .น.20.3/43. ข่าวเกี่ยวกับเรื่องข้าวในหัวเมืองมลายู ,ประเทศอินเดีย ,เกาะลังกา,ฮ่องกง,และบัญชีข้าวซึ่งส่งออกจากพระนคร.กับความกดดันในชาว คนอดอาหารตาย. (7 สิงหาคม -16 ธันวาคม พ.ศ.2462).

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 6 .ค.20.2/25. พระราชบัญญัติตรวจตราข้าว พ.ศ.2462 และประกาศห้ามมิให้นำเข้าออกนอกเขต. (9 มีนาคม พ.ศ.2462-8 ธันวาคม พ.ศ.2463).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .กษ.1/12. เจ้าพระยาวงษาอนุประพันธ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6. (17 กันยายน ร.ศ.130).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .กศ.13/452. เรื่องกระทรวงเกษตรธิการ ส่งหนังสือดำราการเพาะปลูกต่างๆให้มณฑลแนะนำราษฎร. (2 เมษายน ร.ศ.130).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .กศ.13/1482. จังหวัดนครปฐม บอกเรื่องสัตว์เป็นโรคระบาดกระทรวงส่งแพทย์ไปจัดการป้องกันรักษา. (13 กันยายน พ.ศ.2463).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .กษ.1/3. แสดงกลีกรรมและพานิชกรรมในประเทศสยาม. (31 ตุลาคม พ.ศ.2453-ค.ศ.2454).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .กศ.13/356. เรื่องมณฑลต่างๆส่งพืชพันธุ์ของมาตั้งในการแสดงพานิชการศก 130. (31 มีนาคม ร.ศ.129-26 เมษายน ร.ศ.130).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .บ.3.1/99. พระยาสุริยานุวัตร กราบบังคมทูลถึงกิจการค้าขายแลเงินเข้ามาเมืองไทย. (3 พฤษภาคม พ.ศ.2455).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .ม.2/7. ประกาศตั้งเมืองนครปฐม. (2 กรกฎาคม พ.ศ.2456).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .น.20.3ก/13. รัฐศาสโนบาย เปลี่ยนแปลงย้ายข้าราชการเป็นกรมเดียวกัน. (25 พฤษภาคม พ.ศ.2458 – 14 มกราคม พ.ศ.2459).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .ม.3.2/39. เปลี่ยนคำว่าเมืองเป็นจังหวัด. (5-19 พฤษภาคม พ.ศ.2459).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .ค.12.2/3. ขกเว้นการเก็บค่านา. (28 พฤศจิกายน พ.ศ.2453 - 26 มิถุนายน พ.ศ.2469)

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 6 .ค.12.2/7. เรื่องเก็บเงินค่านา และเพิ่มลดอัตราเงินค่านา.
(7 พฤษภาคมพ.ศ.2467 – 5 สิงหาคม พ.ศ.2468).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .ค.12.2/2. เก็บเงินค่านาและอัตราเงินค่านา. (19 ตุลาคม พ.ศ.2453 – 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2466).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .ค.12.2/8. จดการที่เคยกเวนเงินค่านาของพระเจ้าลูกเธอ ในรัชกาลที่ 4 ในเขตคลองมหาสวัสดิ์. (2 – 7 สิงหาคม พ.ศ.2460).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .ค.2/12. พระราชบัญญัติ และกฎเสนาบดีว่าด้วยอากรการพนัน.
(กรกฎาคมพ.ศ.2460 – 2 เมษายนพ.ศ.2461).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .น.20.17/29. ความเห็นเรื่องการพนันในประเทศไทย. (26 มิถุนายน – 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2460).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .ค.18/5. อากรหวยจีน ก,ข,และอากรบ่อนเบี้ยเรื่องเลิกหวย และบ่อนเบี้ยด้วย. (21 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2453 – 26 กันยายน พ.ศ.2469).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .น.20.3ข/5. ภาษีสุรา. (26 พฤศจิกายน พ.ศ.2455- 29 มิถุนายน พ.ศ. 2460).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .น.20.18/9. เรื่อง จำหน่ายสุราของบริษัทกลั่นสุรา. (17 – 18 มกราคม พ.ศ.2455).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .ค.5.2/5. เคนรถไฟสายใต้. (13 พฤษภาคม พ.ศ.2454 – 2 ธันวาคม พ.ศ.2459).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 .ค.3-21. บัญชีแบบต่างๆ.รายงานประจำปีกรมรถไฟหลวง.
(พ.ศ.2456-2460).

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 6.คค.5/18.เรื่องขึ้นราคาค่าระวางคนโดยสารรถไฟ. (13-20 มิถุนายน พ.ศ.2460).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6. กค.0301.1.38K/1.STATION to STATION TRAFFIC in CERTAIN GOODS on the SOUTHERN RAIL WAY.STATISTICAL YEAR BOOK OF THE KINGDOM OF SIAM 1918.(A.D.1912 - 1917).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6.กค.0301.1.38K/3.STATION to STATION TRAFFIC in CERTAIN GOODS on the SOUTHERN RAIL WAY.STATISTICAL YEAR BOOK OF THE KINGDOM OF SIAM 1920. (A.D.1915 - 1920).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6.กษ.2/3.ประกาศใช้พระราชบัญญัติรักษาคคลอง และเขตที่ดินข้างคลอง. (19 มีนาคม พ.ศ.2456 – 9 มีนาคม พ.ศ. 2462)

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6.ม.15.2/5. ทำท่ำนบกัันน้ำในมณฑลนครชัยศรี. (15 ตุลาคม พ.ศ.2454 – 28 พฤษภาคม พ.ศ.2460).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6.น.9.4/25. ขุนทวีวัฒนา กำนัน กับพวกราษฎรร้องขออนุญาตซ่อม คลองทวีวัฒนาเพื่อให้มีน้ำบำรุงการเพาะปลูก. (3 มีนาคม พ.ศ.2465 – 30 มีนาคม 2468).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6.คค.6.1/2. ถนนในมณฑลนครชัยศรี. เรื่องทำถนนเด่นครปฐมไปบ้านโป่ง. (19 มกราคม พ.ศ.2453 – 20 สิงหาคม พ.ศ.2461).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6.ม.15.1/15. สะพานในมณฑลนครชัยศรี. (8 เมษายน พ.ศ.2454 -4 มีนาคม พ.ศ.2462).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6.คค.4/8. ใช้เครื่องโทรศัพท์ตามหัวเมืองและกรุงเทพฯ. (23 มีนาคม พ.ศ.2454 -7 ตุลาคม พ.ศ.2465).

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 6.กส.13/1116. เรื่อง มณฑลนครชัยศรี ส่งรายงานตรวจการของ นาย อ้อด. (30 สิงหาคม พ.ศ.2458).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6.กส.13/749. เรื่อง มณฑลนครชัยศรี ส่งรายงานประจำปี พ.ศ.2455 ตอนที่1.(14 มิถุนายน พ.ศ.2456).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6.กส.13/369. มิสเตอร์ ตาเลอ กงสุลเยเนราลอเมริกันมีความปรารถนา อยากจะได้กิ่งส้มโอชนิดพันธุ์ส้มโอนครชัยศรี. (18 ธันวาคม พ.ศ.2452 – 15 มกราคม พ.ศ. 2453).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6.กส.13/1243. เรื่อง ต่างประเทศขอพันธุ์ส้มโอ. (11 กรกฎาคม พ.ศ. 2456-13 กรกฎาคม พ.ศ.2457).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6.กส.13/458. พระยาศรีเทพส่งตัวอย่างเส้นไหมซึ่งพวกลาวในมณฑล นครชัยศรีทำขึ้นในพื้นที่เมืองอีกแห่งหนึ่ง. (3 มิถุนายน พ.ศ.2453).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6.ค.2/21. พระราชบัญญัติเพิ่มเติม ว่าด้วยกำหนดราคาสำหรับจำหน่าย หม้อตาล. (29 กรกฎาคม – 1 สิงหาคม พ.ศ.2462).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6.ม.16.1/1. ส่งสุกรไปจำหน่ายต่างประเทศ. (19 ตุลาคม ร.ศ.129).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.45/8. เรื่องการจัดการศึกษาทางมณฑลนครชัยศรี. (26 เมษายน ร.ศ. 118).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/5. โรงเรียนสำหรับกระทรวงเกษตราธิการ.(4 ธันวาคม ร.ศ. 121 – 27 ธันวาคม ร.ศ.127.)

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6.ศ.10/6. รายงานจัดการศึกษามณฑลนครชัยศรี. (27 มิถุนายน พ.ศ. 2454).

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 6.ศ.61.2/3. สร้างโรงเรียนครูกสิกรรม ตำบลพระประโทนจังหวัด นครปฐม. (27 เมษายน - 7 มีนาคม พ.ศ.2461).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6.น.1/117. อุปราชมณฑลภาคตะวันตก และสมุหเทศาภิบาลมณฑล นครชัยศรีบันทึกความเห็นเรื่อง การจัดสุขาภิบาลท้องที่ตามหัวเมือง.(22 กันยายน พ.ศ. 2459).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6.ศ.9.1/80. ปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์และวัดพระปฐมเจดีย์เมือง นครชัยศรี. (9 มกราคม พ.ศ.2453- 12 มีนาคม พ.ศ.2463).

กรมสรรพากรนอก กระทรวงมหาดไทย. 2458. บัญชีเงินผลประโยชน์แผ่นดิน กรมสรรพากรนอก กระทรวงมหาดไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2445 (ร.ศ.121) ถึง พ.ศ.2457 (ร.ศ.133). กรุงเทพฯ. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

กาญจนา จินตกานนท์. 2530. นโยบายรัฐบาลเกี่ยวกับภาษีอากรการพนัน พ.ศ.2367 -2460. อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

กิตติ ดันไทย. 2520. คลองกับระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ.2367-2453. อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ขรรค์ชัย ขุนปาน. 2546. ประวัติต้นรัชกาลที่ 6. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน ศิลปวัฒนธรรม: ฉบับพิเศษ.

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. 2542. พระราชพิธี มหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542. เรื่องวัฒนธรรม พัฒนาการทาง ประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนครปฐม

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เจ้า บุนนาค). 2408. พระปฐมเจดีย์. พิมพ์ครั้งที่ 12. สำนักงาน จัดประโยชน์ และรักษาองค์พระปฐมเจดีย์. ม.ป.ท.

ชัย เรื่องศิลป์. 2527. ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ.2352 – 2453 ด้านเศรษฐกิจ. พิมพ์ครั้งที่ 2.
บริษัท ไทยวัฒนาพานิช จำกัด

_____. 2545. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352-2453 ด้านสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาการ.

_____. ม.ป.ป. ประวัติศาสตร์ไทย ด้านเศรษฐกิจ แต่โบราณ – พ.ศ.2399. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์ต้นอ้อ.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. 2525. สังเขปประวัติศาสตร์พม่า.เอกสารทางวิชาการ หมายเลข2/012.
กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ญาดา ประภาพันธุ์. 2519. ระบบเจ้าภาษีนายอากรกรุงเทพฯยุคต้น. เศรษฐศาสตร์มหัพพานิต,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เดชา รัตตโยธิน. 2546. วิวัฒนาการของสังคม วัฒนธรรมทางประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ.
สำนักพิมพ์พัชรกิจ.หนังสือแปล L . Leontyep 1924 . Moscow .Eastern University Press.

ด้วน สีเชิง, ตปนิย์ พรหมภัทร, บุญยิ่ง ไธสงศิริ และ วชิร น้อยพิทักษ์. 2540. เรื่อง บทบาทชาวไทย
เชื้อสายจีนต่อการพัฒนาเศรษฐกิจในภูมิภาคตะวันตก: ศึกษากรณีจังหวัดนครปฐม.
ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ.2540.

เดช นูนาค. 2532. การปกครองระบบเทศบาลของประเทศไทย พ.ศ.2435-2458.
พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ธิดา สารระยา. 2531. การก่อตัวของรัฐในกลุ่มแม่น้ำท่าจีน –แม่กลอง. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์
ของเมืองนครปฐม”เมืองโบราณ. ปีที่ 14 ฉบับที่ 1.

ธีระ แก้วประจันต์. 2534. สภาพเศรษฐกิจมณฑลนครชัยศรี พ.ศ.2438-2475. การศึกษา
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

นวลจันทร์ ตูลารักษ์. 2547. ประวัติศาสตร์ : การตั้งถิ่นฐานและพัฒนาชาติไทย. พิมพ์ครั้งที่ 1.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ โอ.เอส.พรินติ้ง เฮาส์.

ประยุทธ์ สิทธิพันธ์. 2515. พระมหาธีรราชเจ้า. พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 “เมืองไทยงตั้นเถิด”. พระนคร: โรงพิมพ์มิตรธรรม 2515.

พรพรรณ ทองตัน. 2542. บันทึกสัมพันธ์ภาพระหว่างประเทศสยามกับนานาประเทศ เล่มที่ 15
(7 ก.ค.1858-29 ธ.ค.1858). กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
บริษัทเอดิสันเพรสโปรดักส์ จำกัด.

พรณี บัวเล็ก. 2541. สยามในกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยรัชกาล
ที่ 5. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พันธกิจ.

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. 2508. นครชัยศรีต้นเหตุแห่ง
นามว่านครชัยศรี (ราชสกุล โสณกุลพิมพ์ช่วยในการพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าวิมล
ปัทมราช จิรประวัติ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส พ.ศ.2508). ม.ป.ท.

พลาดิษฐ์ สิทธิชัยกิจ. 2547. การปฏิรูปเมืองสยาม: พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง.
พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์กุ่มมอร์นิ่ง.

พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. 2544. ลำเภาสยาม ตำนานเจ้าบางกอก. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ:
บริษัทนานมีบุ๊ค.

เพ็ญศรี คุ้ม. 2542. การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย(ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงสิ้น
สมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม). พิมพ์ครั้งที่ 2 . กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

พัชรา กิจปฐมมงคล. 2547. **พิธีกรรมของคนไทยเชื้อสายจีนในเขตเทศบาลนครปฐม.**

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

ภรณ์ กาญจนัญญัติ และคณะ. 2529. **สังคมจีนในประวัติศาสตร์ไทย :ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์.**

กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. แปลจาก G.William

Skinner. 1957. **Chinese Society in Thailand :An Analitical History.**

New York: Cornell press.

มณฑล คงแถวทอง. 2527. **เศรษฐกิจข้าวและน้ำตาลทรายในกลุ่มแม่น้ำท่าจีน พ.ศ. 2398-2453.**

อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต.มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เขาวภา ญาณสุภาพ. 2532. **กิจการสุราในประเทศไทยระหว่างพ.ศ.2367- 2485.** ศึกษามหาบัณฑิต,

มหาวิทยาลัยศรีนครนทรวิโรฒ

วุฒิชัย มูลศิลป์. 2534. **การปรับตัวของไทยและจีนในสมัยจักรวรรดินิยมใหม่.** กรุงเทพฯ: บริษัท

ต้นอ้อ จำกัด. บริษัท เลิฟแอนด์ไลฟ์เฟรส จำกัด.

วิไลเลขา ถาวรชนสาร. 2545. **ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก.** กรุงเทพฯ:

เมืองโบราณ. บริษัท วิริยะธุรกิจ จำกัด

ศรีศักร วัลลิโภดม และ มานิต วัลลิโภดม. 2520. **นครปฐมอยู่ที่ไหน.** พิมพ์แจกในงาน

พระราชทานเครื่องขมาและดิน นาย สุธี บุญยศรีสวัสดิ์ ณ สวงซุ้ย หน้าวัดเกาะวังไทร

อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม วันจันทร์ที่ 28 มีนาคม 2520.

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. 2525. **“เมืองนครชัยศรี” เมืองโบราณ.** วารสารเมืองโบราณ

ปีที่ 8 ฉบับที่ 3.

สมคิด ไฉ่ฉง. 2513. **สัม.** คณะเกษตร, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สมาคมชาวนครปฐม. 2519. ประวัติเมืองนครปฐม. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ นาย ถวิล สุนทรสารทูล อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม 29 ธันวาคม 2519). ม.ป.ท.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. 2545. เทศาภิบาล พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ. 2468. ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ 303 หน้า. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ บริษัท มติชน จำกัด(มหาชน).

สุจิตต์ วงเทศ. 2549. พระปฐมเจดีย์ พระประโทนเจดีย์ และนครปฐม มาจากไหน. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์. โครงการสถาบันสุวรรณภูมิ มหาวิทยาลัย ศิลปากร.

สุนทรী อาสะไวย์. 2547. การสัมมนาทางวิชาการเฉลิมพระเกียรติครบรอบ 150 ปี พระบรมราช สมภพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2547. ตะวันตกในตะวันออก: สังคมไทย สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงปัจจุบัน: เอกสารประวัติศาสตร์รัชกาลที่ห้าและบทความเชิงวิเคราะห์: ภาคที่สี่ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของสยามรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว: ในงานวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองของนาย เจ. โฮมาน วอน เดอร์ ไฮ เด . กรุงเทพฯ: จัดโดยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. เอกสารคัดสรร: The Economical Development Of Siam During the Last Century 1906. เอกสารคัดสรร: Views On Practicle Politics 1907.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. 2545. พระปฐมเจดีย์ ไม่ใช่เจดีย์แห่งแรกแต่เป็นมหาธาตุหลวงยุคทวารวดี. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์เนศ พรินท์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด ในเครือ สำนักพิมพ์ มติชน.

สุมาลี บำรุงสุข. 2525. การรวบรวมรายได้แผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว พ.ศ.2416-2453. อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สาวิตรี สุวรรณสถิตย์ (ผู้แปล). 2516. เอกสารของเฮนรีเบอร์นี เล่ม 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์). 2467. **นิราศพระปฐม**. (พิมพ์แจกในงานการกฐินพระราชทาน จางวาง
ตรี พระยาสุนทรบุรีศรีพิชัยสงคราม สมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลนครชัยศรี
ณ วัดพระปฐมเจดีย์ พ.ศ.2467). ม.ป.ท.

อัญชลี สุสาธน์. 2524. **ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบของสังคมไทยในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

เอี่ยม ทองดี. 2542. **โครงการสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่นพุทธมณฑล เรื่องพลังประวัติศาสตร์
ท้องถิ่นต่อการพัฒนาชุมชน อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
บริษัทสหธรรมิก จำกัด (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายถาวร เทียมปฐม
ณ วัดสุวรรณาราม อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม วันเสาร์ที่ 23 มีนาคม 2545:
54-56).

Ingram, J.C. 1971. **Economic Change In Thailand 1850-1970**. Oxford University Press.

Skinner, W.G. 1962. **Chinese Society in Thailand :An Analitical History**. New York:
Cornell press.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

การตั้งกระทรวงเพิ่มขึ้นถึง 12 กระทรวง

การตั้งกระทรวงเพิ่มขึ้นถึง 12 กระทรวง ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2435 มีการจัดตั้ง
กระทรวงและแต่งตั้งบุคคลขึ้นดำรงตำแหน่งเสนาบดีดังนี้

1. กระทรวงมหาดไทย แต่งตั้งกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
2. กระทรวงกลาโหม แต่งตั้งเจ้าพระยารัตนาธิเบศร (พุ่ม ศรีไชยยันต์) เป็นเสนาบดี
กระทรวงกลาโหม
3. กระทรวงการต่างประเทศ แต่งตั้งกรมหลวงเทววงษ์วโรประการ เป็นเสนาบดีกระทรวง
การต่างประเทศ
4. กระทรวงนครบาล แต่งตั้งพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เป็นเสนาบดี
กระทรวงนครบาล
5. กระทรวงวัง แต่งตั้งกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมเป็นเสนาบดีกระทรวงวัง
6. กระทรวงพระคลัง แต่งตั้ง กรมพระจักรพรรดิพงษ์ แต่ทพพลภาพ จึงแต่งตั้งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพัชรพงศ์ เป็นรองเสนาบดีกระทรวงพระคลัง
7. กระทรวงเกษตราธิการ แต่งตั้งพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เป็นเสนาบดี
กระทรวงเกษตราธิการ
8. กระทรวงยุติธรรมทรง แต่งตั้งพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณเป็นเสนาบดี
รับราชการอยู่ได้2ปีจึงไปราชการอยู่ในยุโรปจึงแต่งตั้งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปราการ
เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม
9. กระทรวงธรรมการ แต่งตั้งพระยาภาสกรวงศ์ เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ
10. กระทรวงโยธาธิการ แต่งตั้งเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เป็นเสนาบดีกระทรวง
โยธาธิการ

11. ละครวงมโหรี แต่งตั้งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดาเป็นเสนาบดี

12. กรมยุทธนาธิการ ตั้งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดชเป็น
เสนาบดีกรมยุทธนาธิการมีศักดิ์เท่าเสนาบดีกระทรวง

ที่มา: สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ (2468, 2545: 7)

ภาคผนวก ข
มาตราวัดชั่งตวง

มาตราวัดชั่งตวง ในปี พ.ศ.2438 – พ.ศ.2452

พิกัดชั่งสินค้า

		1 สตางค์	ตรงกับมาตราพิธาน	3.783	สตางค์คู่
10 สตางค์	เป็น	1 ทศางค์	”	37.83	สตางค์คู่
10 ทศางค์	”	1 สลึง	”	3 คูณ 78.3	สตางค์คู่
10 สลึง	”	1 ตำลึง	”	37 คูณ 83.3	สตางค์คู่
16 ตำลึง	”	1 ชั่ง	”	605 คูณ 33.3	สตางค์คู่
100 ชั่ง	”	1 หาบ	” 60 สหัสตคูณ 533 คูณ	33.3	สตางค์คู่
		1 หาบ	ตรงกับมาตราอังกฤษ	133.33	ปอนด์ (เป็นปฐุมพิกัด)

พิกัดตวงข้าวเปลือก

		1 ใจมือ	ตรงกับมาตราพิธาน	3.185	สตางค์ทนาน
4 ใจมือ	เป็น	1 กำมือ	”	12.5	สตางค์ทนาน
4 กำมือ	”	1 แลง	”	50	สตางค์ทนาน
2 แลง	”	1 ทนาน	”	1	ทนาน(เป็นปฐุมพิกัด)
40 ทนาน	”	1 ถัง	”	40	ทนาน
40 ถัง	”	1 บั้น(บั้น)	” 1 สหัสทนาน 600 ทนาน =	1600	ทนาน
2 บั้น	”	1 เกวียน	” 3 สหัสทนาน 200 ทนาน =	3200	ทนาน

พิกัดตวงถั่ว

		1 ใจมือ	ตรงกับมาตราพิธาน	0.260406	สตางค์ทนาน
4 ใจมือ	เป็น	1 กำมือ	”	12.5	สตางค์ทนาน
4 กำมือ	”	1 จังออน	”	50	สตางค์ทนาน
2 จังออน	”	1 ทนาน	”	1	ทนาน(เป็นปฐุมพิกัด)
20 ทนาน	”	1 สัด	”	20	ทนาน
20 สัด	”	1 ตะล่อม	”	400	ทนาน
5 ตะล่อม	”	1 เกวียน	ตรงกับมาตราพิธาน	2000	ทนาน

พิกัดตวงน้ำมัน

15 ทนนาน เป็น 1 หม้อ ตรงกับมาตราพิธาน 15 ทนนาน
(พิกัดลดลงนอกล้นเป็นอย่างพิกัดตวง)

ที่มา: (กรมศิลปากร. เอกสารราชการที่ 5 .กษ.12.1/2.พระราชบัญญัติวัดชั่งตวง / จากหนังสือ
Customs TARIF of the Kingdom of SIAM .31 มกราคม ร.ศ.114 – 30 สิงหาคม ร.ศ.128)

มาตราวัดชั่งตวง ในปี พ.ศ.2461

มาตราวัด

1 โยชน์	เป็น	400 เส้น
1 เส้น	”	20 วา
1 วา	”	4 ศอก
1 ศอก	”	2 คืบ
1 นิ้ว	”	12 นิ้ว
1 วาเทียบกับมาตราเมตริก เป็น		2 เมตร
1 เส้น	”	40 เมตร

มาตราชั่ง

1 หาบ	เป็น	50 ชั่งไทย (100ชั่งจีน)
1 ชั่ง	”	20 ตำลึงไทย (23ตำลึงจีน)
1 ตำลึง	”	4 บาท
1 บาท	”	4 สลึง
1 สลึง	”	2 เฟื้อง (10 หุนจีน)
1 บาท เทียบกับมาตราเมตริกเท่ากับ		15 แกรม
1 หาบ เทียบกับมาตราอังกฤษได้เท่ากับ		133.33 ปอนด์

มาตราดวงของแห่ง

1 เกวียน	เป็น	2 บั๊
1 บั๊	”	40 สัด
1 สัด	”	20 ทนนาน (1ลิตร)

มาตราตวงน้ำฝนที่ตก

10 สดางค์	เป็น	1 ทสาง
10 ทสาง	”	1 เซ็นติเมตร (100 สดางค์ เป็น 1 เซ็นติเมตร)

ที่มา: กรมศิลปากร (2461)

ภาคผนวก ค

ตารางแสดงตัวเลขทางเศรษฐกิจของเมืองนครชัยศรี

ตารางผนวกที่ 1 รายได้จากภาษีสินค้า 21 ชนิด ในเมืองนครชัยศรี พ.ศ.2440

(หน่วย: บาท/สตางค์)

ชื่อภาษีสินค้า	รายได้ภาษี
ภาษีฟักแดงเผือกมัน	10737.68
ภาษีผักกาด	624.48
ภาษีถั่วต่างๆ	4570.08
ภาษีเมล็ดงา	78.56
ภาษีเชื้อเคย	2639.07
ภาษีพริกหอมกระเทียม	16409.12
ภาษีฟองเป็ดฟองไก่	568.68
ภาษีปลาทุ	202.12
ภาษีหอย	69.60
ภาษีกุ้ง	459.92
ภาษีปลาต่างๆ	1907.92
ภาษีปู	694.28
ภาษีไฉ่	327.60
ภาษีชัน	22.56
ภาษีน้ำมันยาง	216.08
ภาษีถ่าน	2115.44
ภาษีขี้ผึ้ง	2.40
ภาษีเครื่องปั้นดินเผา	323.52
ภาษีเสื่อ	33.48
ภาษีนุ่น	88.15
ภาษีคราม	119.00
รวมรายได้ภาษีสินค้า	42209.74

หมายเหตุ: ชื่อภาษีสินค้า 21 ชนิด นี้ยังไม่ได้รวมภาษีสินค้าของมณฑลนครชัยศรีที่รัฐจัดผู้ประมุข
ภาษีสินค้าโดยนายอากร

ที่มา: กรมศิลปากร (18 มีนาคม ร.ศ.116)(ส.จ.ช.,ร.ศ.116.ค.14/16 :9)

ตารางผนวกที่ 2 รายได้ภาษีเข้าสู่รัฐบาลของมณฑลนครชัยศรี จากภาษีสินค้าและภาษีบริการ
โดยวิธีการประเมินเงิน ผ่านระบบเจ้าภาษีนายอากร พ.ศ.2440 – 2444

(หน่วย:บาท)

รายชื่อกำหนด	พ.ศ.2440	พ.ศ.2441	พ.ศ.2442	พ.ศ.2443	พ.ศ.2444	รวม
อากรบ่อนเบี้ย	228,720	304,080	389,360	495,440	352,320	1769,920
อากรเครื่องเงิน	15,600	16,240	17,440	22,800	20,800	92,880
อากรเรือโรงเรือน	2,080	2,880	2,800	2,720	2,720	10,700
อากรสุรา	312,400	316,800	408,800	385,600	365,600	1,789,200
ภาษีสุกรเปิดไก่อ	32,240	36,240	42,800	43,280	----	154,560
อากรฝิ่น	----	212,240	289,600	289,600	289,600	1,081,040
ภาษีน้ำอ้อย	8,080	8,080	----	----	----	16,160
ภาษีบำรุงถนน	240	----	----	----	----	240
อากรมโหรศพ	10,640	9,360	----	----	----	20,000
รวม	610,000	888,480	1,150,800	1,239,440	1,031,040	4,919,760

หมายเหตุ: 1. ภาษีน้ำอ้อย ในปีพ.ศ.2441 รัฐบาลเรียกเก็บภาษีเองไม่ได้ประเมินภาษีน้ำอ้อยผ่าน
เจ้าภาษีนายอากร

2. ภาษีบำรุงถนนโอนย้ายไปขึ้นกับกรมสุขาภิบาลในปีพ.ศ.2441

3. อากรมโหรศพ รัฐบาลรับทำโดยคำสั่งเสนาบดีกระทรวงพระคลัง

วันที่ 1 เมษายน 2442(กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.2ก/6.เรื่องอากรมหรศพ.1
เมษายน ร.ศ.117)

4. ภาษีสุกรเปิดไก่อ รัฐบาลรับทำในปี พ.ศ.2444

5.ภาษีเงินฉบับนี้ว่าการประเมินผูกขาดส่งผลให้รายได้ตั้งแต่ปีพ.ศ.2440 คือ15,600 -
20,000 บาท จนถึงปีพ.ศ.2451รายได้ยังอยู่ที่ 18,000 บาท เป็นรายได้ที่ราคาผันผวนน้อย
มากหากเทียบกับภาษีอื่นๆ(กรมศิลปากร. เอกสารราชการที่ 5 ค.14.2ก/43. อากรเงินฉบับ.
15 สิงหาคม ร.ศ. 128)

ที่มา: กรมศิลปากร (3 กุมภาพันธ์ ร.ศ.118 -3 มีนาคม ร.ศ.119)

ตารางผนวกที่ 3 สินค้าขาออกและสินค้าขาเข้าทางเรือของเมืองนครชัยศรีกับกรุงเทพฯ พ.ศ.2441

(หน่วย: บาท/อัฐ)

รายการสินค้าขาออกไปจำหน่ายกรุงเทพฯ	จำนวน: ผล	ราคา
น้อยหน้า	737415	5530.32
สรรพรส	22031	826.10
กล้วย	368900	922.16
ขุ่น	615	153.40
ข้าวโพด	48020	211.04
ฟักทอง	346	59.48
ฟักเขียว	3600	39.00
รวม	1180927	7742.22
รายการสินค้าขาเข้าเมืองนครชัยศรี		
ทุเรียน	1950	1993.40
มังคุด	57611	320.08
หมาก	114350	570.48
พลู	46440	1628.41
มะนาว	8650	26.32
กระท้อน	2511	48.00
แตงโม	300	39.00
มะพร้าว	6300	470.00
เงาะ	4050	49.00
ส้มโอ	400	12.23
ลำไย	1700	4.16
รวม	244262	5563.16

หมายเหตุ: สินค้าขาเข้ายังรวมไปถึงทองเหลือง ทองขาว ผ้าพรรณนุ่งห่ม ที่ชาวร้านค้า้นำเข้ามาจำหน่ายในเดือนหนึ่งเป็นเงินถึง 13,323 บาท 10 อัฐ ดังนั้นเมื่อรวมเงินสินค้าขาเข้าสินค้าเกษตร 5,563 บาท 16 อัฐ มีมูลค่าสินค้านำเข้าทั้งสิ้น 18,886 บาท 26 อัฐ ขณะที่สินค้าขาออกมีรายได้ 7,742 บาท 22 อัฐ เมืองนครชัยศรีขาดดุลการค้ากับกรุงเทพฯ ถึง 11,144 บาท 4 อัฐ

ที่มา: กรมศิลปากร (21 สิงหาคม รศ.117: 8-11)

ตารางผนวกที่ 4 อัตราภาษีอากรสวนมณฑลนครชัยศรี พ.ศ.2454

(ต้น: สตางค์)

รายชื่อต้นไม้	ความสูง / ความกว้างจากรอบ	สตางค์
ทุเรียน	1 เมตร 50 เซ็นติเมตร/ 60 เซ็นติเมตร	100
มังคุด	75 เซ็นติเมตร/ 40 เซ็นติเมตร	12
กลางสาด	75 เซ็นติเมตร/ 40 เซ็นติเมตร	12
มะม่วง	1 เมตร 50 เซ็นติเมตร/ 60 เซ็นติเมตร	12
มะปราง	1 เมตร 50 เซ็นติเมตร/ 60 เซ็นติเมตร	12
มะขาม	1 เมตร 50 เซ็นติเมตร/ 60 เซ็นติเมตร	6
กระท้อน	1 เมตร / 60 เซ็นติเมตร	2
เงาะ	1 เมตร / 40 เซ็นติเมตร	2
ลิ้นจี่	75 เซ็นติเมตร/ 40 เซ็นติเมตร	2
ลำไย	75 เซ็นติเมตร/ 40 เซ็นติเมตร	2
ส้มทุกชนิด	25 เซ็นติเมตร/ 10 เซ็นติเมตร	1
มะตูม	75 เซ็นติเมตร/ 40 เซ็นติเมตร	1
ฝรั่ง	25 เซ็นติเมตร/ 20 เซ็นติเมตร	1
มะไฟ	1 เมตร / 40 เซ็นติเมตร	1
สาเก	1 เมตร / 60 เซ็นติเมตร	1
ขนุน	1 เมตร / 40 เซ็นติเมตร	1
ละมุดไทย	75 เซ็นติเมตร/ 40 เซ็นติเมตร	1
ละมุดฝรั่ง	25 เซ็นติเมตร/ 20 เซ็นติเมตร	1
ชมภูทุกชนิด	50 เซ็นติเมตร/ 40 เซ็นติเมตร	1
พุทธรักษา	50 เซ็นติเมตร/ 40 เซ็นติเมตร	1
มะขวิด	1 เมตร/ 60 เซ็นติเมตร	1
มะพร้าวใหญ่	2 เมตร / ยังไม่ขาดปล้อง	6
มะพร้าวหมูสี	1 เมตร / ยังไม่ขาดปล้อง	4
หมากทุกชนิด	3 เมตร / ยังไม่ขาดปล้อง	2
ตับประด	1 ไร่ หรือ 1000 กอ , 1 งาน 250 กอ	50 , 12

ตารางผนวกที่ 4 (ต่อ)

หมายเหตุ: การออกวัดขนาดต้นไม้ของเจ้าหน้าที่และชาวบ้านจะมีมาตราวัดแบบไทยดังนี้

1. ความสูงต้นไม้ 1 คืบไทยเท่ากับ 25 เซนติเมตร, ความสูง 1 ศอกไทยเท่ากับ 50 เซนติเมตร
2. ความกว้างต้นไม้โดยรอบ 1 กำมือไทยเท่ากับ 20 เซนติเมตร, 3 กำมือไทยเท่ากับ 60 เซนติเมตร

ที่มา: กรมศิลปากร (13 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2453 – 28 เมษายน พ.ศ. 2466: 57)

ตารางผนวกที่ 5 บัญชีรายได้จากการเดินรถไฟสายเพชรบุรีในปีพ.ศ.2447-2448

(หน่วย: บาท)

รายได้รถไฟสาย เพชรบุรี	จำนวน			เงินรายได้ประจำปี พ.ศ.2447	เงินรายได้ประจำปี พ.ศ.2448
	คน	ต้น	ตัว		
ผู้โดยสาร	773,975			573,420	
	892,676				652,078
ขนส่งเครื่องภาชนะ		253		4,069	
		231			3,319
สินค้าประเภทต่างๆ					
ศิลา		680		1,364	
		24,936			56,023
ของหีบห่อ		1,657		12,523	
		2,871			19,071
ของเบ็ดเตล็ด		1,797		4,956	
		2,239			5,514
ไม้ท่อนใหญ่ๆ		1,496		3,828	
		1,109			2,691
สัตว์ต่างๆ			366	1,163	
			481		1,453
รวมรายได้				601,323	740,149
หักค่าใช้จ่ายต่างๆ				279,563	277,741
มีกำไรทั้งสิ้น				321,760	462,408

หมายเหตุ: รายได้จากค่าโดยสารจะมีเพิ่มขึ้นในช่วงเทศกาลขึ้นนมัสการพระปฐมเจดีย์(ตั้งแต่วันที่ 8

– 13 พฤษภาคมพ.ศ.2448)มีผู้โดยสาร 26,336คน แลค่าโดยสารเก็บได้23,624บาท

ที่มา: กรมศิลปากร. เอกสารราชการที่ 5 ขธ.5.1/52.รายงานกองจัดการ ครั้งที่ 9 กล่าวด้วยการเดิน
รถไฟหลวงในกรุงสยาม ประจำปีสก 124.(1 สิงหาคม ร.ศ.125)หน้า 5-7

ตารางผนวกที่ 6 รายได้จากการเดินรถไฟแยกเป็นรายสถานีของเมืองนครชัยศรีปี พ.ศ.2460

(หน่วย: บาท)

รายนามสถานี	จำนวนตัวผู้โดยสาร			จำนวนรายได้		จำนวนรายได้
	ประเภทต่างๆ (คน)			(บาท)		(บาท)
	ชั้น 1	ชั้น 2	ชั้น 3	ผู้โดยสาร	สิ่งของ	สินค้าส่งออก
ศาลาทำศพ(ธรรมศพ)	1	6	5,133	1,751	4	...
ศาลาชา	2	11	8,098	3,214	23	40
วัดสุวรรณาราม	2	12	6,152	2,667	16	2
คลองมหาสวัสดิ์	...	5	2,587	1,014	11	54
วัดจิวราย	13	453	47,335	27,037	98	511
บ้านเขมร	27	430	44,379	18,404	157	1,864
บ้านท่าแฉลบ	...	2	9,016	2,414	13	2
ต้นสำโรง	4	113	23,786	7,186	66	310
นครปฐม	342	2,267	114,545	70,397	1,011	33,493
สนามจันทร์	68	399	22,944	7,299	3,045	3,899
รวม	459	3,698	283,975	141,383	4,444	40,175

ที่มา: กรมศิลปากร. เอกสารราชการที่ 6.คค/3-21.บัญชีแบบต่างๆ.รายงานประจำปีกรมรถไฟหลวง.
(พ.ศ.2456-2460)

ตารางผนวกที่ 7 การขนส่งสินค้าขาออกทางรถไฟของมณฑลนครชัยศรี พ.ศ. 2456-2462

(หน่วย: ตัน-ตัว)

STATION							
Salaya -Nakhon	2456	2457	2458	2459	2460	2461	2462
Patom ,	1913-14	1914-15	1915-16	1916-17	1917-18	1918-19	1919-20
Sanam Chandra.	TONS	TONS	TONS	TONS	TONS	TONS	TONS
BEANS.	...	443	1,718	2,662	3,112	2,965	2,192
DYEING=NUTS.	73	288	...	175	181	118	43
SWEET	...	...	...	...	44	...	...
FIREWOOD	32	496	1,286	642	272	1,391	1,703
FRUITS	3,525	2,869	4,252	4,791	5,490	2,990	5,157
MERCHANDISE	100	283	10	10	462	5	...
PACKAGES	810	854	851	780	1,023	1,099	1,356
PADDY	1,186	1,589	1,441	779	2,354	5,208	1,377
TOTEL	5,726	6,822	9,558	9,839	12,938	13,776	11,828
LIVE-STOCK	HEADS	HEADS	HEADS	HEADS	HEADS	HEADS	HEADS
CATTLE	838	1,752	1,427	1,916	2,448	2,836	4,906
HORSES	120	185	202	130	219	32	9
PIGS	700	562	2,035	4,610	4,528	3,788	6,365
TOTEL	1,658	2,499	3,664	6,656	7,195	6,656	11,280

หมายเหตุ: 1. DYEING=NUTSZ หมายถึง ผลมะเกลือ สำหรับย้อมผ้า ในอดีตดินมะเกลือป่า

มีอยู่มากทางด้านตะวันตกของอำเภอพระปฐมเจดีย์

2. BEANS. ในปีพ.ศ.2460 ค่าธรรมเนียมที่การรถไฟจัดเก็บจากการส่งออกถั่ว
ต่างๆ น้ำหนัก 3,112 ตัน เป็นเงินทั้งสิ้น 5,752 บาท

3. FRUITS ในปีพ.ศ.2460 ค่าธรรมเนียมที่การรถไฟจัดเก็บจากการส่งออกผลไม้
ของชาวสวน น้ำหนัก 5,490 ตัน เป็นเงินทั้งสิ้น 8,207 บาท

ตารางผนวกที่ 7 (ต่อ)

ที่มา: กรมศิลปากร. เอกสารราชการที่ 6.กค.0301.1.38K/1.STATION to STATION TRAFFIC in CERTAIN GOODS on the SOUTHERN RAIL WAY.STATISTICAL YEAR BOOK OF THE KINGDOM OF SIAM 1918.(A.D.1912 - 1917)

, กรมศิลปากร. เอกสารราชการที่ 6.กค.0301.1.38K/3.STATION to STATION TRAFFIC in CERTAIN GOODS on the SOUTHERN RAIL WAY.STATISTICAL YEAR BOOK OF THE KINGDOM OF SIAM 1920.(A.D.1915 - 1920)

ตารางผนวกที่ 8 การขนส่งสินค้าขาเข้าทางรถไฟของมณฑลนครชัยศรี พ.ศ. 2456-2462

(หน่วย: ตัน-ตัว)

STATION							
Salaya -Nakhon Patom , Sanam Chandra.	2456 1913-14 TONS	2457 1914-15 TONS	2458 1915-16 TONS	2459 1916-17 TONS	2460 1917-18 TONS	2461 1918-19 TONS	2462 1919-20 TONS
BRAN	168	432	1,466	4,093	5,554	5,180	3,616
FIREWOOD	2,664	2,708	3,378	2,778	796	994	3934
MERCHANDISE	683	906	906	485	938	196	...
ICE	...	...	98	10	10	15	...
PACKAGES	2,881	2,619	2,790	2,869	2,679	2,632	4,171
RICE	123	157	160	259	357	...	...
STONG	2,119	2,749	4,342	790	1,404	1,297	576
TIMBER	1,942	1,281	1,076	935	908	781	380
หญ้า	...	...	...	...	462	...	...
สุรา	...	...	...	...	21	...	...
OIL	...	...	...	...	409	...	...
WATER	...	...	...	...	904	...	...
OPIUM	3.50	3.70	3.50	3.70	3.50	3.60	4.50
TOTEL	10,583.5	10,855.7	14,219.5	12,222.7	14,445.5	11,098.6	12,681.5
LIVE-STOCK	HEADS	HEADS	HEADS	HEADS	HEADS	HEADS	HEADS
HORSES	120	86	88	445	251	296	2
TOTEL	120	86	88	445	251	296	2

หมายเหตุ: 1. สินค้าที่นำเข้ามาเช่น น้ำจืด , สุรา , หญ้า , น้ำแข็ง (ICE), หิน(STONE), และ ม้า

(HORSE) สินค้าที่ได้กล่าวนี้จะนำเข้าเฉพาะที่สถานีนครปฐมและสถานีสนามจันทร์ เท่านั้น 2. การนำเข้าฟืน (FIREWOOD) ถูกนำเข้าลงที่ สถานีบ้านท่าเขมร อยู่ระหว่างทางเข้านครปฐมใช้เป็นฟืนต้มย้อมผ้าจากผลมะเกลือ 3. การนำเข้า รำ มีปริมาณสูงขึ้นเป็นผลมาจากการเจริญเติบโตของการพัฒนาการเลี้ยงสุกรแบบฟาร์มเริ่มเติบโตมากยิ่งขึ้นแล้ว

ตารางผนวกที่ 8 (ต่อ)

ที่มา: กรมศิลปากร. เอกสารราชการที่ 6.กค.0301.1.38K/1.STATION to STATION TRAFFIC in CERTAIN GOODS on the SOUTHERN RAIL WAY.STATISTICAL YEAR BOOK OF THE KINGDOM OF SIAM 1918.(A.D.1912 - 1917) กรมศิลปากร. เอกสารราชการที่ 6.กค.0301.1.38K/3.STATION to STATION TRAFFIC in CERTAIN GOODS on the SOUTHERN RAIL WAY.STATISTICAL YEAR BOOK OF THE KINGDOM OF SIAM 1920.(A.D.1915 - 1920) กรมศิลปากร. เอกสารราชการที่ 6.คค/3-21.บัญชีแบบต่างๆ.รายงานประจำปีกรมรถไฟหลวง. (พ.ศ.2456-2460)

ตารางผนวกที่ 9 รายชื่อคลองขุดในกลุ่มน้ำท่าเงินตอนล่างสมัยรัชกาลที่ 4-5

(หน่วย:บาท)

ชื่อคลอง	ผู้รับผิดชอบ	ปีที่ เริ่มขุด	ปีที่ ขุด เสร็จ	กว้าง (วา)	ยาว (เส้น)	ลึก (ศอก)	ราคาใน การขุด
เจดีย์บูชา	รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยา	2398	--	5	449	6	64,363
มหาสวัสดิ์	บรมมหาศรี สุริยวงศ์(ช่วง ขุนนาถ)เป็น	2403	2403	9	684	6	88,120
ดำเนินสะดวก	ผู้รับผิดชอบ	2409	2411	6	840	6	112,000
ภาษีเจริญ	โปรดเกล้าฯให้ พระภักดี สมบัติ บริบูรณ์ (ยิ้ม)	2410	2415	7	620	5	112,000
ทวีวัฒนา	รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯให้	2421	2423	4	340	4	27,200
นราภิรมย์	ขุด	2421	2423				
ราชาภิรม	โปรดเกล้าฯให้ พระราชภิรม เป็นผู้รับ ผิดชอบ	2433	2442	3	416	5	32,000
พระยาบรรดา	โปรดเกล้าฯให้ พระยาบรรดา สิงหนาท(เจ๊ก) เป็นผู้รับ ผิดชอบ	2435	2442	4	111	4	6937.50

ตารางผนวกที่ 9 (ต่อ)

- หมายเหตุ: 1. คลองเจดีย์บูชาขุดมีวัตถุประสงค์เดิมเพื่อใช้เป็นเส้นทางปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์
2. คลองมหาสวัสดิ์เป็นเส้นทางเพื่อพระราชดำเนินพระปฐมเจดีย์และใช้เปิดที่นา
3. คลองภาษีเจริญมีวัตถุประสงค์ในการขุดเพื่อเป็นเส้นทางค้าขายและอำนวยความสะดวกในการขนส่ง อ้อยและน้ำตาล
4. คลองทวีวัฒนาเงินทุนที่ขุดได้จากราษฎรทั้งสิ้น
5. คลองนราภิรมย์ราษฎรเสียค่าขุดคลอง 43,200 บาท
6. คลองราชาภิรมย์ที่ดินสองฝั่งคลองเป็นแปลงเล็กแปลงน้อยเพราะราษฎรช่วยขุดคลอง
- ที่มา: (ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, 2521: 40-42. อ้างถึงใน มณฑล คงแถวทอง. 2527. เศรษฐกิจข้าวและน้ำตาลทรายในกลุ่มแม่น้ำท่าจีน พ.ศ. 2398-2453. อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยศิลปากร: 98-99)

ภาพผนวกที่ 1 แผนที่แสดงแม่น้ำนครชัยศรีสามารถเชื่อมเส้นทางคมนาคมทางบกที่สถานีวีรราช
บนเส้นทางรถไฟพาดผ่านก่อนถึง เมืองนครชัยศรี ตั้งแต่ปี พ.ศ.2447
ที่มา: (ส.จ.ช.,พ.ศ.2456.รล.ผ.004/1)/กรมศิลปากร. รหัสรูปภาพแผนที่ ผ.กบค.แผนที่บ้านเขมร
จังหวัดนครปฐม พ.ศ.2483. (พ.ศ.2483)

ประวัติการศึกษาและการทำงาน

ชื่อ –นามสกุล	นายรัฐพล กรธีระธาดา
วัน เดือน ปี ที่เกิด	17 พฤษภาคม 2525
สถานที่เกิด	อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
ประวัติการศึกษา	ศิลปศาสตรบัณฑิต (รัฐประศาสนศาสตร์) สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม พ.ศ.2542
ผลงานดีเด่นและ/หรือรางวัลทางวิชาการ	ประธานโครงการเพื่อนเดือนเพื่อนต่อต้าน ยาเสพติด กรมสามัญศึกษาเขตที่ 1 พ.ศ.2546 เข้ารับการช่วยงานในสำนักนโยบายและ แผนงาน กระทรวงการพัฒนาสังคมและ ความมั่นคงของมนุษย์ พ.ศ.2549
ทุนการศึกษาที่ได้รับ	เข้ารับทุนสนับสนุนงานวิจัย ระดับบัณฑิตศึกษาเพื่อการตีพิมพ์ในวารสาร ระดับชาติและนานาชาติ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2549 ภายใต้การสนับสนุนของบัณฑิต วิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (บางเขน)